

Dr. TORÓ ÁRPÁD

**KAPA
MELLŐL
A
KASZÁS
ELLEN**

SZÉKELYUDVARHELY, 2005

Dr. Toró Árpád

**KAPA MELLŐL
A
KASZÁS ELLEN**

**Infoprint Kiadó
Székelyudvarhely, 2005**

A borítólap-illusztráció Molnos Zoltán munkája

ISBN 973-8405-27-0

© Dr. Toró Árpád, 2005

A kiadásért felel a szerző
Szerkesztés és tördelés: Murányi János
Számítógépes szedés: Csata Enikő
Terjedelem: 19,12 (A/5) ív

Infoprint Nyomda, Székelyudvarhely
Igazgató: Vass Dénes
Felelős vezető: Bálint Balázs

Mint közülünk olyan sokan, a szerző is – képletesen szólva és a könyv címébe kapaszkodva – a kapanyél mellől indult... Egy udvarhelyszéki székely faluból, az első világháborút követő időszakban.

A nyitott szemmel, érzékeny szívvel, éles elmével és jó emlékezőtehetséggel megáldott gyermek korán megérzi: a kemény – de csak a családot segítő – földműves munkánál ő sokkal többre hivatott: tehetségével egy nagyobb közösséget, egy népet: a népét kell szolgálnia.

Hogyan és miként – nos, ennek a felismerésig a kisfiúnak sok élményen, tapasztalaton kell átmennie, egy dolognak azonban már a legelejétől tudatában van: csak az eszével tud érvényesülni, és tanulnia kell. Nem kis erőfeszítést kíván ez a fiatalemberré cseperedő diáktól, és nem akármilyen, sőt emberfeletti anyagi áldozatot a nyolcgyermekes, szegény családtól.

Mindannyian vállalják, mert érzik: a fényt nem szabad véka alá rejteni, a tehetséget ki kell művelni. És útközben megszületik a felismerés – sokszor ismétlődő vezérszólama ez a könyvnek: az „érzelemből”, vagyis az ösztönös sejtésből hogyan lesz „értelem”, azaz tudatosított elhatározás és döntés –: a legnagyszerűbb népszolgálat az Élet szolgálata. Kíméletlen és megalkuvás nélküli küzdelem minden halandó legnagyobb ellenségével, a Kaszással.

A Kaszás elleni „fegyverkezés” éveit meséli el a szerző.

Súlyos történelmi események között kanyarog az életút: Trianon utáni „román világ”, Bécsi Döntés utáni „magyar világ”, második világháború, Észak-Erdély visszacsatolása, sztálinista világ, kommunista világ, világrengető 1956-os forradalom. „Világok” születése és elmúlása, világfelfordulások, és mintha a „világok” – kevés kivételtől eltekintve – nem akarnák, hogy a tehetség az őt megillető helyre kerüljön. És mégis. Csak azért is...

Erről a bármi áron követett csak azért is-ról szól ez a könyv.

A szerző már korábbi köteteiben is tanújelét adta, hogy szakmai kiválósága mellett nemcsak kiválóan emlékező, hiteles és dokumentálható korrajzot nyújtó előadó, hanem lebilincselő mesélő és atmoszférateremtő kvalitásokkal megáldott író is. Nehéz letenni a könyvét, abbahagyni az olvasását.

Egy vándiák visszaemlékezései és Mi, székelyek című munkáiban már olvashattunk ritka szép vallomásokat Udvarhely híres iskoláiról, nagynevű tanárairól, vagy megkapó történeteket a székely falu, az elpusztult(-ított) éden

csodálatos világáról. Most, ebben a könyvben tovább pereg a cselekmény vezérfonalára fűzött gyöngyszemek sorozata.

Nem célja az előszónak a mű irodalmi értékeinek és helyének kijelölése. Tagadhatatlanul előfordulnak stiláris egyenlenségek, néha kissé nosztalgizáló beütések. De ezek nem csorbítják a könyv értékeit: a rendtartó székely falu bámulatos univerzumának (amelyet a szerző még megélt) ritka élményt nyújtó, meleghangú leírása; a székely emberek és a falusi értelmiségiek remekbe szabott portréi; szűkszavúan megfogalmazott (mert megszenvedett) életigazságok axiomatikus telításlátatai. Nagy orvosprofesszorok miniatűr (cseppben az óceán) pályaképei. És karrieristák, megalkuvók is elegen...

Ritkán kerülnek az ember kezébe olyan torokszorítóan szép sorok, amilyeneket a marosvásárhelyi magyar Orvosi Intézet volt hallgatója vetett papírra az 1956-os magyar forradalom erdélyi visszhangjáról, hullámveréséről.

Aki ezeket a sorokat elolvassa, soha többé nem fogja elfelejteni.

Igazi öröm volt a szerkesztőnek a kézirat útját a régimódi írógép billentyűi alól a nyomdagépek felé egyengetnie: szinte szomorúság fogta el, amikor a munka végére érkezett, és Toró doktor küzdelmes, ám becsülettel végigharcolt tanulóéveinek történetét a nyomda kezébe átadta. Ritka tanulságokkal gazdagodott a kányádi gyermekből felcseperedett fiatalember életút-kanyaratainak követése során: és a minden véget kísérő sajnálkozás – hogy nincs tovább – mellett ott ágaskodik a kíváncsiság:

Hogyan alakult tovább a Kaszással való „küzdölődés” menete?

Mert azt az egyet látatlanban is mindenki tudja – a kötetben felvillantott számos orvosportré bizonyítja –, hogy 1956 után, Toró doktor egész pályája során, Romániában magyar orvosnak lenni sem volt könnyű. Pályatársai közül sokan – idősebbek és fiatalabbak – más égtájak felé vették útjukat. Toró doktor maradt. Őt kötötte a fogadalma: ennek a népnek a sorsán akart segíteni. Sok Székelyföldön napvilágot látott gyermek köszönheti neki, hogy egészséges csecsemőként jött világra és kezdhette meg életét.

Tehát ott marad az emberben a kérdés: hogyan alakult tovább, milyen példaértékű tanulságokkal szolgált a fiatal orvos pályafutása egészen nyugdíjba vonulásáig? Ha ez a könyv, aminek az olvasásába most fog a kedves Olvasó, a közösségi elkötelezettségből fakadó, tiszteletet kiváltó feltörekvés története, akkor a következő, a folytatás pedig a példamutató helytállás története lehetne. Meggyőződése ez a szerkesztőnek.

Nagyon tudjuk remélni, hogy ennek a következő könyvnek a megírására is lesz Toró doktornak elegendő ereje és ideje.

Murányi János

AHONNAN INDULTAM: KÁNYÁD

1. Kisgyerekkori emlékek

*A kalap formájú völgy – Küzdelem a kövel – Élet, halál, vallás –
A falu – Székelyek – Agh Dénkó 'Kormány' – Gyümölcsstopás,
feredőzés – Játékok télen-nyáron – Betegségek – Szegénység –
A felnőttek meséi: vásárok, fogság – Karácsony*

Mint egy megkövült nagy kalap, olyan az a táj, amelyiken az én kicsi székely falucskám fekszik. Ahogy gyermekkoromban, Erős-tetőn felől benéztem, szépségén elbámulva, arra gondoltam, bizonyára az Úr a teremtetést befejezván, fáradt homlokáról ide rakta le a kalapját, ami aztán megkövült, s az idő múltával így alakult ki a világ e csodálatos szegelete. Az akkori megállapításom, mármint a kalapforma és a megkövült bizonyíthatóan igaz. Egy szüköcske völgy közepéből, mint a kalap feji része, úgy emelkedik ki az a domb, amelyen a házak kapaszkodnak. A kalap karimája, helyesebben a csurgója az az előbb említett dombot körülölelő mélyebb rész – *patakmellyék* –, amelyen végig csurog, csörgedezik a patak, amelynek forrása télen, nyáron egyformán hideg, ezért is hívják: Hidegségnek. Ez olyan bőségben ontja a kristálytisztá vizet, hogy sokszor nagy szárazság idején, a szomszéd falvak népét is ellátta, anélkül, hogy a patak ezt megérezte volna.

A kalap karimájának szegélyét azok a lombhullató fákkal, bokrokkal borított hegyek: Erős-tető, Pádé, Órhegy alkotják – ezek az év minden időszakában, de sokszor napszakonként mutatnak komor, ködös, mozdulatlan, máskor pajkosan játszadozó színkeverék-táncot, amelybe ha valaki beáll, odaröpül, ahol az születik, ami nélkül itt nem lehetne élni:

a *Remény*. Ezért van az, hogy a házából kilépő tekintete először mindig a hegyoldalra esik. Innen kapja azt a sugallatot, amely erőt ad ahhoz, hogy az előtte álló nap harcát ezzel a köves valósággal megbirkózza.

Mert itt először kő terem s csak a kövek között terem más egyéb is. Itt, mintha a fák is követ teremnének: annyi alattuk kisebb-nagyobb kődarab, mint máshol a lehullott gyümölcs. Itt minden tavasszal először a tél ezen termését kell összegyűjteni, csak ezután lehet megerőszkolni s megistálni ezt a köves, agyagos valamit, amit itt földnek becéznek. Szüntelen, kemény, kegyetlen harc az, ami itt az ember és a természet között zajlik. Itt csak egy véres, verejtékes csatát lehet nyerni, de háborút nem. Ezen a téren soha sincs béke. De bár eke szakadt, kapa-kasza csorbult, égi csapás is jöhetett, ez a nép: az én népem, itt soha föl nem adta. Erős-tető s a ráhajló Ég mindig új erőt adott a küzdelemre. Ki tudja, miótától fogva csak így maradhatott meg itt a székely. Nem csoda, hogy idegen nációbeliek, akik, csak úgy szerettek volna itt élni, hogy a székely szolgájuk legyen, amikor tudomásul vették, hogy a székely inkább kibékül a halállal, mint a járommal, akkor továbbálltak. Azt, hogy a barna, dercés kenyeret is miként lehetett előteremteni – valóban *teremteni* –, jól jelzi, hogy cigánycsalád is csak egyetlenegy volt a faluban, a gyepmesteré.

Annak a magyarázata, hogy őseink miért telepedtek pont ide, éppen olyan titok, minthogy azt sem tudja senki, hogy mikor gyökerezhetett itt úgy meg a lábuk, hogy azt soha többé a Sors semmiféle vihara kitépni nem tudta. Egy bizonyos: nagyon-nagyon rég lehetett, ezt igazolja a múlt egyetlen meghamisíthatatlan emléke: a temető. Ilyenről pedig, a falut körülölelő dombokon, összesen ötről tudok. Ezek közül a legújabb is már a kétszázadik évéhez közeledik. Az, hogy ezek a temetők nehezen megközelíthető domboldalakon vannak, abból az ősi hitből ered, hogy minél közelebb az Éghez, háboríthatatlanul pihenhessenek azok, akik idetértek nyugovóra. Az ősi hit szerint a halál nem a megsemmisülést, hanem az átváltozást jelenti, olyan szellemé való átalakulást, amely bár fölszáll az örökmindenségbe, de kapcsolata, valamilyen formában a porhüvelyével is fennmarad. Ezért hisznek a temetői szellemekben. Ezért vannak a reggelig tartó virrasztások is, amelyek ebbe az Új-Világba való átmenet ösvényeit próbálják megvilágítani azért, hogy az arra lépett nyugodtan mehessen anélkül, hogy arról letántorodva megpróbálna visszalépni. Ennek a hitvilágnak a maradványai s egyben bizonyítékai a különböző „babonák”: a lélek természetes, édes gyer-

mekei, amelyek azért születtek, hogy az egyén s a közösség fennmaradjon. Egy olyan ősi hit emlékei, amelyek évezredek óta ezt a népet megtartották. Aki ezeket gyökerestől akarja kitépni, az nem tudja, hogy pontosan attól fosztaná meg e népet, amely nélkül nincs élet: a Hittől. Szerencsére ez eddigelé még senkinek sem sikerült s hittel hiszem, hogy nem is fog sikerülni. A különböző vallások is addig maradnak fenn s szolgálják e népet, ameddig a hittől nem szakadnak el. A baj akkor következik be, amikor a hit és a vallás között szakadás keletkezik.

Mivel a hit megtartó erő, ezért az adott körülményeknek megfelelően változik, mindig a szükség szüli. Azért születik, hogy azt, aki szülte, „a kényszerszülőt” átsegítse azokon a nehézségen, amelyen egyébként elbukna. A vallások célja éppen az kéne legyen, hogy annak a kényszerszülöttnek: a hitnek, a reménynek a megszületését elősegítse. Ha nem ezt teszi, ha képtelen az élet kínálta időszerű követelményhez alkalmazkodni, a régi alapokra újat építeni, akkor a hittől s annak népétől elszakad s utat enged azoknak, akik saját érdekükben, a kétségek között vergődő népnek nem csak a hitét, hanem a hiszékenységet is kihasználva, olyan irányba terelik azt, ahonnan visszaút nincs.

Kissé elszomorodva, de nem kétségbeesve írom le ezeket a sorokat, mert immáron több mint jó két évszázaddal ezelőtt a nagy prédikátor Bod Péter is ezt szorgalmazta, mondván: nekünk a régi mellé új magyar bibliát kellene írni. Sajnos, s ezért a szomorúságom, hogy az illetékesek közül soknak nemhogy az agyáig, de a füléig sem jutott el. Sokan megkérdezhetik: e fenti soroknak mi köze van vagy lesz ahhoz a könyvhöz, amelynek a megírásába belekezdtem? Erre én azt válaszolom, hogy nagyon-nagyon, sőt meghatározóan sok, mert gyermeki lélekformálásomhoz döntő módon hozzájárultak.

* * *

Az én kicsi falum népe talán inkább hívó volt, mint vallásos. A vallás tanításait nagyon korán magáévá tette – erre utal, hogy a pápai tizedjegyzék már 1333-ban mint eklézsiát említi, de erre utal az is, hogy ez a mostani templom hófehér tornya is már több mint két évszázada mutatja az utat. (A réginek a romjai, amelyeken olyan sokat játszadoztam, rég múlt idők néma tanúiként mohosodnak.) De bármilyen régen is kezdtek meg az első „hittérítők” itt a munkájukat, ezt a népet az ősi hitről teljesen letéríteni soha sem tudták. Valahogy úgy ölelkezett össze

itt az ősi hit és az új vallás, hogy ennek gyümölcse olyan lelki táplálékot tudott adni, amellyel ez a nép a sors minden viszontagságát át tudta vészelni. Itt az imádságot nem az idő singével mérték. Édesapám egy-
mondatos imádsága többet jelentett, mintha lelkének ezt a legmélyebb megnyilvánulását szép szavakkal százféleképpen kicifrázta volna. Amikor a föld végén megállt s az első kapa- vagy kaszavágás előtt, kalapját levéve, szemét az Egre emelve, csak annyit mondott: *Én Uram s én Istenem, segíts meg, Ő ott, akkor, a kérges tenyerében szorított szer-
számmal, emelt fővel és kiegyenesedett derék-
kal, valóban a Minden-
hatóhoz szólt. Itt nem a földöncsúszó, megalázkodó lény, hanem az elhatározásában segítséget kérő teremtmény szólt a Teremtőjéhez. Azt a segítséget, erőt, amit akkor kapott semmi sem bizonyítja jobban, hogy amikor én, egy-egy nagy munka kezdetekor, kételkedve azt mondtam: – Édesapám, ezt nem tudjuk megcsinálni! – azt felelte: – Márpedig ennek meg kell lenni, fiam! Csak azt nem tudsz megcsinálni, amit nem akarsz. – A sikeres munkavégzés után, ez a hit egyenesítette ki újra a derekát s mondatta vele: *Hála neked Istenem.**

Azt, hogy nem a mindennapi templomjárás, hanem az Istennel való közvetlen kapcsolatból fakadó hit ad erőt, semmi nem bizonyítja jobban, mint az én aprótermetű – óriás lelkű Édesanyám, akinek olyan közeli kapcsolata volt a Teremtővel, hogy ő maga is teremteni tudott. A nagy család miatt csak ritkán jutott el a templomba. Azt mondta: – Ti menjetek, én itthon tartom kapcsolatom az Istennel. – Az, hogy ez a viszony igazi és erős volt, az bizonyos, mert amikor én minden kötelet, ami a szakadékon átvezet, elszakadni láttam, s a legnagyobb úr, a kétségbeesés erőt vett rajtam s a meghátrálást fontolgattam, akkor Édesanyám gyönyörű, soha kétségbeesést nem mutató arccal, apró, mindig valami bujdákoló mosolytól derült, reménységet sugárzó szemmel, azt mondta: – Ne búsulj, kicsi fiam, mert lesz. – De azt mondja meg, Édesanyám, hogy miből? – Azt, hogy miből, még nem tudom, de hogy kite-remtjük valamiből, az biztos! – felelte. És kiteremtette, kiteremtették. Így született bennem is a vágyból az elhatározás, az elhatározáshoz így lett az erő.

No, de eleget téve annak a székely mondásnak, hogy csak arra vigyázunk, nehogy a szekér megkerülje a lovakat, visszakanyarodok az írásom lelegejéhez s megpróbálom tollhegyre idézni azt a kicsi székely falut és lakóit, ahová s akik közé váratlanul belepottyantam. Valóban váratlanul, egyrészt, mert szüleim életkora is túl volt az ideális gyer-

meknevelés időszakán, másrészt az én nyolcadikként való megszületésemet sem előzhette meg valami nagy tervezés. De, akármilyen terven kívüli s akármilyen váratlan is volt a születésem, az utána következőt, az életemet, olyan szeretet vette körül, amelyhez hasonló is csak kevés embernek adatik meg.

KÁNYÁD a neve annak a településnek, amelynél szebb s drágább nincsen a világon. A lenyűgözően szép fekvését már az elején pedzettem s annak valódiságáról bárki meggyőződhet. Drágasága pedig két szempontból is igaz.

Először, mert számomra minden kincsnél többet ér, másodszor azért, mert itt még a vadvackorért is meg kellett küzdeni s itt a szegénység, a pénznélküliség miatt minden áru drága volt. A falu vagy község helyett azért írtam 'települést', hogy egyszerre mind a két elnevezés követelményének eleget tegyek, mert falunak falu, de községnek is község. Ugyanis központi fekvése miatt s az őt körülvevő, nála kisebb falucskákhoz mérten nemcsak nagynak számított, hanem közigazgatási központ is volt. A több mint húsz kilométernyi körzetből, a hozzátartozók – sokszor csak lelki megnyugvásért – a rossz utakon a szó szoros értelmében idedöcögtették a már haldokló beteget, rendszerint marhaszekérrel. De ügyes-bajos dolgával a polgárnak is az itteni körjegyzőségre kellett gyalogolnia. Csak az adószedő s a csendőrség kereste fel otthonában. Míg az utóbbival csak nagyon ritkán, az előbbivel annál többet találkozott, mert itt az adót, különösképpen az első világháború utáni 22 évi román uralom alatt, teljesen kifizetni senki nem tudta, de annak nagyságát sem hozták senkinek a tudomására – ezért az annyi volt, amennyit a végrehajtó le tudott róla nyúzni. Így, ezért volt a falu község.

Falunak pedig azért volt falu, mert a környező települések ötven; hatvan vagy még kevesebb füstjükért, csak falucskáknak számítottak. Kányádban pedig több mint száz csikókályhában égett a tűz. Az *égett* helyett azért nem írtam a hangzatosabb: ropogott szót, mert a tűzön csak a száraz fa ropog. Itt, pedig bár erdő volt bőven, raktározásra, száradásra még sem jutott, mert erdőlésre csak késő ősszel kerülhetett sor, részben, mert addig más elfoglaltság volt, részben, mert a székely az egészségénél is jobban védte az erdőt. Csak a *hargasat*: más célra alkalmatlan girbe-görbét vágta ki tűzgerendának. Ezek pedig rendszerint olyan helyeken voltak, amelyeket csak a fagy beállta után lehetett megközelíteni. Ezért egy késő őszi időszakban bár csak annyi fát tudtak kitermelni, amennyi egy télre elég volt.

A régi házak, amelyek ekkor még jócskán léteztek: sárral tapasztott, kékes-fehérré meszelt falaikon levő, félig lehunyt szemnek tetsző, apró ablakaikkal bámulták a járókelőket. Mindenikben ott díszelgett, mint a szeretet lángja: a piros, s mint a tiszta lélek jelképe a fehér muskátli. Állítom, hogy ezek ekkor nem az álhazafias képmutatás, hanem az őszinteség szimbólumai voltak.

Már kora gyermekkoromban kezdtek a házak szemei – az ablakok – nagyobbra nyílni, s falaikat már nem sárral tapasztották, hanem bevakolták. A tapaszt csak a konyha aljzatán maradt meg, az első házat: a tiszta szobát már deszkával padolták. A konyha máig is fellelhető tapasztos aljzatának az a magyarázata, hogy a kinti és a házimunkával járó úgynevezett mocskolódás itt zajlott. Ezt sokkal könnyebben lehetett takarítani s minden sátoros ünnep előtt agyaggal fölfrissíteni. A deszkapadlót nem lehetett volna kellőképpen tisztán tartani, mert az itteni agyagos sár legalább olyan szívósan tapad a székeltyhez, mint a szegénység, de míg az előbbi egyszerű *vaskóval*, késfélével le lehetett takarítani, az utóbbit legfőljebb elmaszatolni, elviselhetőbbé lehetett tenni, de tőle teljesen megszabadulni lehetetlen volt.

Ezt elérni is csak olyan akaraterővel, elszántsággal és ésszel lehet, amilyen csak ennek a népnek van. Más nációbeli itt nem bírná ki, a „saját ganéjába” fulladna. Ennek az emberfeletti küzdelemnek tudható be, hogy itt bizonyíthatóan a székeltyek előtt mások nem éltek, s azt hiszem, hogy mi leszünk az utolsók is, de nem csak itt ezen a földön, hanem a nagy végelszámolásnál is. Mert nem tudok elképzelni olyan helyzetet, amelyből a székelty legalább egy kiutat ne találna, ugyanis az Úr ezzel a földdel együtt, amelyet nekünk örök használatba adott, egy olyan szellemi képességgel is felruházott még, amely a világon egyedülálló. De az is szent meggyőződése, hogy ezt a különös birtoklevelet egy olyan háttérrel látta el, amely szerint aki ehhez a néphez tartozik, az nem érezheti sehol magát otthon, csak itt.

Eme megállapításom ékes bizonyítéka az a nagybátyámat is magába foglaló csoportkép is, amelyen az látható, hogy ebből a kicsi faluból egyszerre tízen vándoroltak el a világ végére: Amerikába, ahonnan az ő kivételével – ő korán meghalt – mindenki visszatért. Sok olyan innen elszármazottal találkoztam, akinek az ottani élettől a jólét zsírja az arcán megavasodott, mégsem volt igazán boldog, mert nem érezte magát otthon, mindig vissza, haza vágyott. Pedig itt még a fekete dercés kenyértésztát is véres verejtékkel gyúrkák. Itt a siker virágából nem lehet

koszorút kötni, mert alig akad belőle egy-egy szál. Dehát akinek virágot szórnak a lába elé, az csak rátaapos, akinek pedig még egy szál is csak ritkán jut, az szorgolgtatja, simogatja, a szíve fölé ülteti s örömkönnnyekkel locsolgatja.

Ezt a nehéz életet nem csak látva, hanem élve is, sokat *pajmolódtam*, törtem a fejem: mi lehet az oka, hogy ezen nagy terhek alatt sem rogygyan meg ez a nép? Miért nem látni itt reményvesztett, kétségbeesett embereket? Mígnem rájöttem, hogy az együvé tartozás érzése az, amely olyan lelki gazdagságot ad, ami minden külső gazdagság fölé tudja emelni ezt a népet. Mert itt a kézfogás nem csak a kezek összesimulását jelenti, hanem ebben a kemény szorításban, az egymás őszinte köszöntésén kívül az egymásban való bizodalom is benne van. A székely kézfogás a becsület pecsétje. Ezért a székely az idegenek közül csak azzal és akkor fog kezét, ha a másik szemében sem lát semmiféle csalafintaságot. Nemhiába a mondás: Itt a kezem, nem disznóláb. De itt a távoli köszönés, a máshol megszokott 'jó napot' sem elég. Itt a köszönő annak a segítségét is kívánja, aki nélkül jó nap nem lehet: *Jó napot adjon az Isten* – vagy ha a másik éppen dolgozik, akkor: *Segedelmet adjon az Isten* szavak kíséretében emeli meg a kalapját.

Íme a titok: a Fennvalóban és az egymásban való hit, ami ezt a népet itt megtartotta. Nincs még egy ilyen üres zsebű s mégis gazdag népe a világnak, mert itt a lelkek vannak tele olyan kincssel, amellyel meg lehet venni azt, amit pénzzel soha: a boldogságot. Ezért érzi csak itt igazán otthon magát a székely, a nagyvilágon ezen kívül sehol, csak itt, ezen a helyen nem érzi egyedül magát, márpedig a boldogtalanság legfontosabb forrása az egyedüllét érzése.

Nem tudom más nép hogy van, de azt tudom, hogy a székely bármilyen más, az itteninél százszor jobb környezetbe kerüljön is, úgy érzi magát, mint aki az erdőben eltévedt. Hiába nyújtja felé az erdő minden szépségét és gazdagságát, a félelemig fokozódó szorongásban nemhogy élvezni, még jóformán fölfogni sem tudja azt. Ez az ide-, együvé tartozás érzése, tudata az örökké nyugtalan székelynek nemcsak a megnyugtatója, hanem a megtartója is. Ez a közös sors hozta létre azt a szellemet, amely az élni akarást – élni tudássá fejlesztette ki, s amelynek a külső megnyilvánulása az a társadalmi berendezkedés, ami ennek az életnek természetes velejárója. Az érdekes az, hogy amíg ma a világ a *demokrácia* fogalma mögé bújva „űzi az esztét” – sajnos csak színleli, megjátssza, s mint a fejlődés legmagasabb lépcsőfokát úgy próbálja

eladni –, addig a székeleyknél ez egy olyan régi valóság, hogy már egyenesen népszokássá vált. Ezen a meghatározáson nemcsak egy külsőségekben megnyilvánuló valamit kell érteni, hanem egy törvényt, amelyet e nép fennmaradásának a kényszere szült. Az írott törvényektől eltérően ennek a születésnapja ismeretlen, csak azt tudjuk, hogy fogamzása e néppel kezdődik s azon az anyatejen nőtt fel, amelyet úgy hívnak, hogy: Erkölc. Ezt pedig csak jobbá tenni, fejleszteni lehet, de megtagadni nem. Aki ezt megpróbálja, az ennek a népnek számkivetettje lesz. Az én kicsi falumban ilyen embert, egyént nem ismertem.

De hogy a fentiek ne tűnjenek képzeletem szülte rózsaszín léggömbnek, az érdeklődő fogja meg a kezem, s odavezetem, ahol a képzelet és a valóság egybeolvad: a múltba.

* * *

Ehhez az úthoz még csak varázspálca sem kell, mert csodák csodája, ez a világ az évtizedek múlásával csak egy ideig távolodik, azután mind közelebb s közelebb kerül s mára már a kör két pontja: a kezdet és a vég olyan közel került egymáshoz, hogy könnyebb odaérni, mint a házam melletti sétátérre. S íme alig írom le az utóbbi mondatot, már ott is vagyok egy letűnt kor kellős közepén. Letűnt, de nem múlt el, nem halt meg, csak odaköltözött, ahol az öröklét lakozik: a lelkekbe s onnan vándorol át a szülőkből a gyermekekbe, öregekből a fiatalokba s holtakból az élőkbe. Sietve indulok útnak s már messze járok, mire becsapódik mögöttem a kapu, amelyen a zár csak díszként volt jelen, mert azt nem volt szokásban működtetni már csak abból az egyszerű okból sem, hogy ha estefelé, a disznócsorda korábban ért haza mint a háziasszony, akkor a disznók be tudják lökni.

Futok, hogy mielőbb találkozhassek a barátaimmal. Útközben egy rosszindulatú kőbe botlom, ami nagy lábujjamról leveri a bőrt. Bár nagyon fáj, de egy darabig egy lábon szökdécselve is tovább megyek. A vér most nem folyik olyan nagyon, hogy rongyba kelljen pókálni. Ketten már ott vannak azon a bakbüz-vackorfa alatti padon, amelyen vasárnap délutánonként az asszonyok szokták *kizuvatolni*, kipletykálni a hét történéseit. Megérkezik Agh Dénkó, akit mindenki *Kormánynak* hívott: ugyanis ő mindenről tudott, ami a hét folyamán a faluban történt, de legfőképpen, hogy melyik kertben milyen gyümölcs kezdett érni és hogy a Nagy völgy évszázados odvas fáinak melyikében milyen madár fészkel.

S bár az apja reggelenként ostorral kergette az iskolába, mégis demokratikus hallgatóságossággal őt ismertük el vezérünknek. Innen indult útjára a mezítlábasok hada. A mezítlábasoké, mert itt egész nyáron át egyikünknek sem járt cipő a lábán, csak esetleg vasárnap. Úgy megvastagodott a bőr a talpunkon, hogy az egyszerű számártövis is fejet hajtott előtte s csak a nagy méretű, erre szakosodott bogáncs és az akáctövis tudta átdöfni. Sajnos, ez is elég gyakran megtörtént, főleg akkor, ha lábaink a tilosba tapiskoltak. Ez kiváltképpen gyümölcs-’lopáskor’ esett meg akkor, ha a kert gazdája megszalasztott.

A *lopás* szót írtam, mert ama ténykedésünket, ami egy-egy gyümölcsfa megdézsmálását jelentette, úgy neveztük hogy *almalopás* vagy *szilvalopás*, de idézőjelbe tettem, mert az onnan soha nem szabadulhatott ki, hogy a valódi lopás cselekedetét jelenthesse, amit nálunk különösképpen elítéltek. Ezért nem vetemedett soha senki arra, hogy akár az udvarról – amelynek kapuját senki bé nem zárta –, akár a mezőről a másét ellopta volna. A „gyümölcslopás” csupán egyszerű gyermeki csínytevésnek számított. A gazda csak akkor haragudott, ha az a gyümölcs éretlen *bingyó*-korában történt, vagy a fát megrongáltuk, esetleg a lehullott gyümölccsel viselkedtünk kártékony módon.

Ilyenre egyetlen egyre emlékszem, de még most is elpirulok, s megre meg a lábam, mint akkor, amikor a gazdától nyilvánosan bocsánatot kellett kérjünk azért, hogy kelleténél több szilvát ráztunk le s a fölösleget összetapostuk. Azt, hogy ez a gyermeki tevékenység mennyire nem számított az erkölcs tiltásai közé, legjobban az bizonyítja, hogy az egész ügyködés csak akkor volt érdekes, ha megszalasztottak. Néha talán hergeltük, provokáltuk is a gazdát, s amikor jött, a fáról leszökdöstünk s furcsa kacskaringókat vetve elszaladtunk. Természetesen, amikor biztos helyre érkeztünk, akkor a zsebünkben vagy a keblünkben, ingünkben hozott gyümölcsöt kiürítettük s érthető módon mindenki kiszínezve adta elő a maga élményét – azután ebből a *hogyan-miként kell-kellett volnából* állítottuk össze a következő „kertészkedésünk” teendőit.

Az események után mi azt hittük, hogy a gazda nem ismert fel. Hogy ez nem így történt, arról már akkorjában meggyőződhattunk, ugyanis a szomszéd Mári néni – a fát naponta megmászta – egyszer odaintett a kerítéshez s azt mondta: „Szeggyetek amennyi kell, csak vigyázzatok, az ágakat ne törjétek esze”. Jóval később, már felnőtte cseperedve tudtam meg, hogy nem csak Mári néni, hanem mások is fölismertek, de ahogy elmondták, a mi fáról való lepotyogásunk nagyobb élményt jelen-

tett nekik, mint a fán maradt gyümölcs. Hát erről csak ennyit, de ha gyümölccsel megrakott fát látok, az emlékezés szárnyain mindig visszaszállok abba a kertbe, amelyben már csak én találom az akkori fákat. A valóságban azok már rég elszáradtak, de ha ott lennének is, csak végigsétálhatnék alattuk, mert fölmászni rájuk már nem tudnék. Ez pedig már nem szép, hanem fájdalmas emlék volna. Ezért mint hajdan Édesapám, én is ugyanazt teszem: az Égre nézve hálát adok Lakójának, hogy ez így van jól, ahogy van.

Természetesen a hosszú nyári napot nem töltötte ki egy ilyen *kertész-kedés*. Az esemény további megbeszéléséről *Kormány* döntött: miként üssük agyon a nap hátralevő részét. A következő teendő rendszerint a Nagyvízgy fáinak és azok lakóinak ellenőrzése volt. Ritka volt az a nap, hogy össze ne járjuk ezt a csodálatos erdőt s öreg fáit, mégis mindig találtunk valami újat, ami nem hagyott nyugton s mindig visszacsalogatott. Mintha ki tudja, hány évszázad kincsei lettek volna elrejtve ezekben az odvas fákbán, amelyeknek belsejét az idő foga úgy kirágta, hogy soknak csak a karéja maradt.

Varázslatos csodavilág volt ez, ahova mindig olyan áhítattal léptünk be, mintha attól tartottunk volna, hogy a hangoskodásunktól elszáll a varázslat, amelynek még ma is a bűvöletében élek. Talán innen a madárvilág iránti csodálatom és szeretetem. Nincs madár, amelyen ne tudnék elcsodálkozni s amely ne röpítene vissza ebbe a ma már csak képzeletben létező erdőbe. Azt hiszem, nem volt fája, amelyben több fajta madár ne fészkelte volna, vagy amelyiket legalább kétszer meg ne másztam volna s bőröm kisebb, nagyobb darabjait rajta ne hagytam volna. S bár nagyon nehéz volt megmászni, a bennük rejlő titok, a fölfedezés vágya olyan erős volt, hogy addig próbálkoztunk, amíg sikerült elérni azt a lyukat, amelyet kiszemeltünk s amelyen át sokszor olyan izgalommal nyúltunk bé, hogy még ma is megborsószik a hátam, ha arra gondolok, mint akkor, hogy mi lesz ha belészorul a kezünk, vagy nem madár, hanem valami más csípi meg.

De az sem volt semmi, amikor egy-egy fészket védő nagy madár megtámadott. Ilyenkor nem sokat teketóriáztunk, leszökdöstünk, s futás, meg sem álltunk az erdő széléig, ahol a képzeletünkkel a sikertelenségből is babérkoszorút készítve szóttuk a következő tervünket.

Ezután leggyakrabban utunk a Tanorok alá vezetett, ahol egy nagy fűzfa tövében, a patak kanyarulata olyan mélyülést ásott, amelynek a vize majdnem a nyakunkig ért. Nos, ebben a göbbenőben hűsültünk,

úgy fölzavarva a fenekén levő iszapot, hogy bivalyferedőnek is számot tett volna. Olyan volt, amilyen volt, mégis fenségesen éreztük benne magunkat, s ebben tanultuk meg az úgynevezett kutyaúszást, kézzel-lábbal vergődést, de ezt úgy, hogy helyét az igazi úszás teljesen kiszorítani soha nem tudta. Ez a feredőzés lett légyen akármilyen jó, rajtunk is erőt vett az élet egyik legnagyobb hatalmassága: az éhség, s egyenesen hazáig kergetett.

Késő délután már csak a közeli szomszéd gyerekekkel játszadoztunk, *ütöttük a gulyát, pittyet*, kockáztunk, ha úgy adódott, akkor egy-egy csűr kakasulót megmászva leszedtünk egy-egy verébfészket. Néha kimentünk a falu végére, ott vártuk meg a csordát. Néha sikerült egy-egy girhes gebét megfogni s fölmászni a hátára, amelynek a sovány gerince a fenekünk martjáról úgy lesúrolta a bőrt, hogy amikor ahhoz víz ért, könnyezve emlékeztünk az ilyettén való lovaglásra. De ha csak ennyiből állott volna egész napi ténykedésünk, amit fennebb leírtam, akkor a nap nagy része szabadságból áll. Márpedig a játék úgy fogságában tartott, hogy nemhogy lyukas óra, még talán lyukas perc sem akadt.

Nem volt olyan esemény, ahol mi részt nem vettünk. Ha lakodalom volt, akkor ott, ha temetés, akkor annál ólálkodtunk. Ha sátoros cigányok jöttek, akkor a sátraknál csodáltuk a kovácmesterségbeli tudásukat. De ebben az időben különösen a cséplőgépek vonzottak, mert az állatvontatású gépeket ekkortájt kezdték felváltani a magánjáró gépek, ahogyan akkor a traktorokat nevezték. Az pedig természetesnek számított, hogy ilyenkor az összes gyümölcsfákat föllettároztuk. De soha se szalasztottuk el, hogy oda ne sunnyaszkodjunk s meg ne próbáljunk a gépre fölmászni készülő nő szoknyája alá fölneézni s meglesni a titkok titkát. Egy-egy ilyen eseményből gyermeki képzeletünk olyan világot teremtet, amelyhez még felnőtt korban is érdemes volt visszasétálni.

Ha nem volt semmi érdekes esemény – márpedig egy ilyen kicsi faluban ez elég gyakorta megesett – játékra használtunk föl minden percet. Nagyon kedvelt játékunk volt a *gulyázás*. Sajnos, ezt a játékot azóta sem láttam, pedig a kezűgyesség s távolságbecslés mellett, a fejbeni számolás készségét is fejlesztette. (Nagyon szívesen megtanítanám, már csak azért is, hogy így legalább még egyszer játszhatnék. De ha csak ezt az egyet feledtették volna el az elkövetkező – Édesanyám szerint urizáló – esztendőк csalóka, cifra nyomorúságai, akkor a jövődőkbe néző szememből még azt a szikurka homályosságot sem kellene kitöröljem, amelyik néha-néha a tisztánlátásomat meg akarja zavarni. No, de ez

nem gyermekjáték, olyannyira nem, hogy amíg a játékban soha, ebben pillanatok alatt úgy elfáradok, hogy meg kell pihennem s azért, hogy tovább mehessek, el kell hitetnem magammal, hogy ez csak az öregkor bolondériája.)

Elmúlt, mehetünk. Irány a Dénes-erdeje vagy Gál-hegye. Onnan már a Nap úgy megszárgatta a havat, hogy kezdett tarkállani az oldal, s már lehetett *juhozni*. Rendszerint annyian voltunk, hogy egy egész juhsereg – nyáj, farkasok, kutyák, major s pakulár – minden kitellett. Órákon át gyúrtuk a havat és a sárt s eme nagy tevékenységben úgy kimelegettünk, hogy talán a vérünk is felforrlik, ha nem hűtjük le azzal a székely fagylalttal, amelyik ott csüngött minden ágon vagy a házak eszterhéján. A búcsúzkodó tél jéggé fagyott könnyei voltak ezek a csillogó jégcsapok, amelyek mellett nem lehetett úgy elmenni, hogy le ne törjünk egy darabot s bele ne kóstoljunk. Ez a hűtés és kóstolás sokszor igen-igen jól sikerült, mert másnapra úgy bedagadt a torkunk, hogy alig-alig tudtunk beszélni.

De hát mit számított egy kicsi torokfájás, rekedtség, köhögés ahhoz az élményhez viszonyítva, amelyet az ébredő természet nyújtott: megsimogatni az első zöldülő fű-csoporéket, amelynek mint egy finom pamacsnak, olyan a tapintata, s figyelni, ahogy az avar egy halk nesz kíséretében megmozdul s bordó fejét kidugja és kikukucskál a *kukuzsé*. Csodálatos, önkifejező a neve ennek a virágnak, éppen úgy mint a kakasmandikó, amely úgy hirdeti a tavaszt, mint a kakas a hajnalt. És mit jelentett megkeresni s Édesanyámnak hazavinni az első ibolyát, amely mintha csak azért teremtetett volna, hogy csodálatos illatával egy szép, boldog nyár hírnöke legyen! Nincs még egy ilyen virág, amelyik nem elég, hogy a bokrok tövében elbújva él, de szerénységében még a fejét is lehajtja s parányságához mérve olyan nagy és különös illatot áraszt, amelyhez foghatót nem ismerek. Nemhiába szokta mondani Édesanyám: Csak a kevélység árulja önmagát s a dicsekvő azért dicsekszik, hogy hiányosságait így próbálja pótolni.

A tavasz virágainak méltatását nem tudom úgy befejezni, hogy meg ne emlékeznék a tavasz legelőször virágzó fájáról, a somfáról és a csigolyafűzről. Aki nem ült egy aranyvirágú somfa alatt s onnan nem nézett föl a tavaszi kék égre, az az örökkévalósággal sem találkozott soha. S van-e még valami, ami az Édesanyám simogatásához úgy hasonlítana, mint a csigolyafűz barkája? (És itt megint egy kicsit abba kell hagynom, mert ebbe a csodálatos barangolásba szó szerint belefáradtam!)

Ahogy ezeket leírom, eszembe jut egy kellemetlenül komikus esemény. A kellemetlenség abból adódott, hogy elcsaltunk magunkkal egy kutyát, amelyiknek nem volt kolonc a nyakán (ami arra szolgált, hogy futás közben a lábát verdesve megakadályozza, hogy a barázdából vagy bokrokból felvert nyulat utolérje), így neki nem volt jogosítványa ahhoz, hogy a mezőn járjon. Nos, ezt a kutyát vette észre az arra járó román csendőrök kutyája. A csendőrök abban a reményben, hogy a kutya gazdáját elfogják, akit aztán eme borzasztó cselekedetért jól megbörölhetnek, a kutyájuk nyomába eredtek s bejöttek az erdőbe, ahol nem láthattak mást, mint három csóré feneket a fejük fölötti ágon, amelyből javában potyogott a két nappal azelőtt elfogyasztott som. Azért, hogy elkerüljék a fejük illetén való megtisztelését, nagy káromkodás közepette úgy mentek ki az erdőből, hogy verték le egymást. Mi ezalatt: irány a hegyoldal! úgy eltűntünk, mint Decebál a törökbúzásban.

Hogy az erdőből, mezőből való hazamenetelünk se legyen eredménytelen, ezért leggyakrabban a célba dobást gyakoroltuk. Ez így hasznos is lehetett volna, ha célpontjaink nem a telefonfán levő fehér porcelánok. Márpedig ügyességünk fokmérője mindig az volt, hogy ki, hány hajításból tud egy ilyen „csiprot” leütni. Le is vertük annyira, hogy végül a telefonpóznák úgy néztek ki, mint szerencsétlen, útszélen álló rokkantak.

* * *

Hát ilyen a gyermek. Őt még az érzelmei vezetik. Csak az évek múlásával, lassacskán alakul ki az értelem, amelynek, ha sikerül teljesen kiszorítani a gyermekkori érzelmeket, akkor következik be nemcsak az egyén, hanem a társadalom tragédiája is. Mert ha ilyen egyének jutnak hatalomhoz, akkor ezek saját érdekeik oltárán képesek mindent elérni, de így is örökké dideregnek, mert ők a hideg ész teléből nem tudnak kilépni. Sajnálatra méltó az a felnőtt, akiben a gyermeki lélekből nem maradt meg semmi. Minden igazi felnőtt egy kicsit gyermek is kell hogy legyen. Lehet, hogy bennem az átlagosnál egy szikurkányival több is maradt és ezért van az, hogy olyan gyakran képzelem magam ebbe a csodavilágba s minden szege-likát összejárva, nemcsak megpihenek, hanem mint a mesebeli hős, új erőre is kapok.

Nem volt az évnek egy időszaka sem, amelyben gyermeki lelkem ne érezte volna magát otthon. S mindegyik egyformán csodálatos volt. Hogy mégis mi az oka, hogy a tél a sorrend végére került s majdnem

kimaradt? Ezt is inkább érzem, mint tudom. Fázós lettem s irtózom a hideget hozó téltől. Didereg a lelkem, ha arra gondolok, hogy nem csak az életem tavasza és nyara múlt el, hanem már az ősznek nagy része is. A lemenőben levő Nap még néha fölragyog, de sugarainak kevés már a melege, mert hideg, rosszindulatú szellőcskék keverednek bele. Ők pedig egy örökös tél előhírnökei...

No, de megpróbálom magam összeszedve hátat fordítani neki, s viszszafelek a Gidó-dombra, ahol úgy *elsíkítottuk* az utat, hogy felnőttek nem volt tanácsos a közepére lépni. Az állatokat is otthon, cseberből itatták, féltve őket az eleséstől. Az, hogy mi elestünk, nemcsak természetes volt, hanem dicsőségnek is számított az, ha valaki a szokásosnál nagyobb huppant. Hogy naponta hányan, hányat eshettünk, fogalmam sincs, de hogy ebből a sok elesésből senkinek semmi baja nem lett, az is biztos. Az, hogy könyökönköről s térdünkről lement a bőr, vagy megindult az orrunkból a vér, nem számított balesetnek. Egy kicsit sántálltunk, de aztán folytattuk. Az orrvérző hanyatt feküdt az út menti hóba s addig nyelte a vért és súrolta hóval a homlokát, amíg a vérzés meg nem állott.

Ródlí? Azt sem tudtuk, hogy mi az. Mi két élére állított deszkára szegzett ülőként ereszkedtünk egész naphosszat. A korcsolyát az a csáklyának nevezett két deszkadarab képviselte, amelyet kenderből készített kötővel cipőnk talpára erősítettünk. Ezzel olyanokat lehetett esni, hogy jobbat csak a sütőkemencében meghajlított végű, sílécnek nevezett valamivel. Ez, szerencsére már előbb otthagytá a lábunkat s érkezett le a völgybe, mielőtt a lábunk eltörött volna. Én ilyenfajta balesetről nem is hallottam, pedig nem csak „sízés” közben, hanem a patak jegén is olyanokat estünk, hogy még ma is megnyekkenek bele.

Gyenge öltözékünk következtében csak ritkán izzadtunk meg, s így a meghűléses betegségek sem okoztak komolyabb gondot. Nagyon gyenge lábbelinkben viszont mindig megfagyott a lábunk. Természetesen akkor senki sem gondolt arra, hogy lábujjaink „megkövéredését” s a velejáró szörnyű viszketegséget a fagyás okozta. Ezeknek a fagydagاناتoknak – *vaktetű* – az akkori orvossága a forró pityókalebe való veregetés volt. Ez úgy használt, hogy az elviselhetetlen viszketést az elszenvedhetőbb forrázási fájdalom váltotta föl. Állítólag máshol az avas zsírral való kenetet is használták. Azt, hogy milyen eredménnyel, nem tudom, mert nálunkfele a zsírnak az avasodásra nemigen volt ideje. A zsír és a szalonna fölbecsülhetetlen értékére utal, hogy itt nem azt kérdezték, hogy hány kilós disznót öltetek, hanem hogy hány liter zsírja lett?

A szalonnát tavaszig, amíg a kakukk meg nem szólalt, nem volt szokás megkezdeni, hogy jusson a nyári napokra. Akkortájt az a mondás járt: aki sok szalonnát eszik, az *megtetvesedik*, leszegényedik.

Különben a tetves jelző nem csak a fizikai értelemben vett szegényre, hanem a lelki szegényre is vonatkozhatott. Ezért mondták az alaptalanul dicsekvőre, hogy minél tetvesebb, annál jobban vakarózdik. Hát így volt. Ilyen volt az a szegénységében is csodálatos világ. Nincs szebb s élvezetesebb számomra, mint ide visszajárni s minden tájat újra, meg újra bebarangolni s minden emléket fölkajtatni. Csak sajnálattal tudok azokra gondolni, akik a mindennapi kenyérért való hálálkodás helyett arról panaszkodnak, hogy nekik csak zsíros kenyér jut. Vajon ezek a lelki szegények mire fognak majd visszaemlékezni?

No, de a jelennek ezt a csúnya modorát elhessegetem s visszasétálok oda, ahol nekünk sokszor még zsír nélküli kenyér sem jutott. Nem egyszer fordult elő, hogy még a kenyért pótló puliszka sem került az asztalra, és a pityókával meg fuszulykával is csínján kellett bánni ahhoz, hogy másnapra is jusson. Nem volt elég, hogy ezekben az években a föld is a szokásosnál rosszabbul viselkedett, mert a sok véres-verejtékes küszködésért kenyér helyett konkollyal s burjánnal fizetett, megjelent egy a patkányoknál is undorítóbb sereg, amelyik ez ellen a legyengült, éppen csak vánszorgó nép ellen meghirdette a történelem legaljasabb „harcát” – osztályharc! –, amelyben a védtelen emberek millióit a történelem legaljasabb fegyverével támadták meg. Úgy elvettek mindent, hogy a gabonából nemhogy enni, de vetni sem hagytak.

Ma sem tudom, hogyan éltük túl.

...Uzonnaidő volt. A Nap úgy két ölnyre hunyorgott Erős-tető fölött s arra készülődött, hogy az öreg hegyet a szemére húzza. Kapálókka volt tele a határ. Egymásra figyelve, egy időben ülték le uzonnázni. Édesapámmal, bár tudtuk, hogy nincsen uzonnánk, mégis leültünk.

Ahogy ott, akkor gyermekszemeimmel végigpásztáztam a határt s a barázdákon ülő embereken végignézttem, tekintetem Édesapámon állapodott meg, akinek a szemében valami olyan furcsa lángok bujdákkoltak, amelyek egy kis idő múlva akkora tüzzé olvadtak, hogy azt hittem, fölgyújtja az egész határt. Egyik kezével a kapanyelet úgy megszorította, hogy az kínjában följajdult. Másik kezét gyöngéden a homlokomra tette s a szája mozgásából ítélve valamit mondani akart, de szavait hiába csombolygatta a szájában, azokat onnan nem tudta kiereszteni. A végén ezt a nagyon furcsa csendet az én szavaim törték kettőbe. Az egyik felét,

amelyik semmiféle megoldást nem tudott adni, hisz kenyeret varázsolni nem tudott, elhajítottam. A másik felét arra használtam, hogy valamiképpen ebből a helyzetből kikászálódhassunk: – Tudja mit, Édesapám? Vegyünk egy-egy darab *gajdot*, göröngyöt a kezünkbe és azt emelgessük a szánkhoz, tegyünk úgy mintha ennénk, nehogy mások azt higgyék, hogy nincsen amit enni. – (Mert nálunk a nincstelenséget nem volt szokásban jobbra verni, mint ebben a mai „csak zsíroskenyeres” világban teszik.)

Hogy mennyire valóság az, hogy az ember igazit csak a saját nyomorúságán tud kacagni, mi sem bizonyítja jobban, hogy a lelki szemeimet hatvan esztendő sem tudta úgy megvakítani, hogy az akkori történetet magam előtt látva el ne mosolyodjak. Ez a kacagás akkor nemcsak az éhínséget üzte el, hanem reményt is fakasztott. Azzal a jövőbe vetett hittel vágtuk kapánkat a földre, hogy belőle jövőre talán jobb termés fakad. Hitünket azzal a soha el nem múló konok tudattal támasztottuk alá, hogy ez a föld olyan, amilyen, de a miénk! Hogy az eddig s az ezután elmondott eseményeknek mi köze van ahhoz, hogy orvos lettem? Látszólag nem sok, de a valóságban annál több, mert én itt s ilyen körülmények között lettem az, ami vagyok: ember, ami pedig előfeltétele annak, hogy valaki igaz orvos lehessen.

Hogy ez a történet miért lett számomra több egy egyszerű emléknél? Azért, mert ekkor és még nagyon sok ekkorból vésődött belém, hogy soha föl ne adjam s az, hogy ez a föld soha senkinek nem eladó. A fentiek azt is bizonyítják, hogy a szükség az évszakok közötti határt nem ismeri s hogy nálunk, ha egy-egy jobbacská esemény történt, az ünnepé avattatta magát.

Ilyen volt például a disznóölés, amit – a betegség mellett – a tanító is mindenkor igazolt hiányzásnak ismert el. Bizonyára ilyen lett volna a cséplés is, de mert ez nyárára esett, így nem volt iskolai engedélyhez kötve. Nem csoda, mert egyik az egész évi mindennapi kenyeret, a másik a hozzávalót adta. Ezért nemcsak tisztelettel, hanem hálával is néztek mind a kettőre. Ez volt az a két esemény, ahol a pálinkás poharat csak a „hála legyen a jó Istennek, hogy ezt megadta” szavak után ütötték egymáshoz.

Igaz, hogy a jólétben nem dúskált senki, de az is igaz, hogyha szűkösen is, de a mindennapi mindig kikerült. Még az idős özvegyasszonyok is *megtincselgettek* aprádonként egy-egy malackát. Annyi volt, amennyi volt, de azt úgy kellett beosztani, hogy mindennapra jusson

ahhoz, hogy az életet újra lehessen kezdeni. Ha a gyermek kezében nagyobb darabocská kenyeret láttak, azt már „jól elvágta a kezdet” szavakkal figyelmeztették arra, hogy több a kelleténél. Mint ahogy panaszkodni, úgy dicsekedni sem volt szokásban. Az is igaz, hogy nemigen volt amiért. Az akaratán kívüli szegény a nincstelenségét restellte bevalani. Az önhibájából szegény pedig dicsekvéssel próbált azt elfedni. Azt mondták az ilyenre: „Minél cudarabb, annál jobban rázza a rongyát”.

Édesanyám eme megjegyzését nem értve, egyszer megkérdeztem, hogy mit jelent, miért mondják ezt a szegényre? – Azért – felelte Édesanyám –, mert a gazdagnak nincsen ráznivaló rongya, a szegénynek pedig csak az van. – S több versben is arra figyelmeztetett:

– Jegyezd meg, kicsi fiam, hogy az öndicséret gyalázat. Az ilyen ember szavakkal akarja pótolni azt, ami valóban hiányzik belőle.

Az előbb azt írtam, hogy nem szívesen beszélek a télről, s íme mindjárt erről írok a legtöbbet. Igaz, mintha a gondolataim szánkón járnának, s már sok helyen jégge fagyott emlékeim úgy meg-megcsúsznak, hogy csak egy-egy kisebb kitérő után tudom visszakormányozni. Most viszont, ahogy sikerült visszatéríteni, mindjárt egy olyan emlékhegy állja el az utam, amelyet nem tudok kikerülni. Nem tudok? Nem is akarom megkerülni, hisz ezek nemcsak az akkori teleimet tették csodálatossá, hanem a lemenő Napnak róluk visszaverődő sugaraival a mait is képesek bearanyozni.

Ezért nem telik el nap, hogy föl ne másznék az emlékhegyemnek eme legkiemelkedőbb csúcsaira, mert már csak innen láthatom azokat, amelyeket az alkonyat mind jobban és jobban betakar.

Még ma is érzem a lemenő Nap melengető sugarait s fényük alatt végigjárhatom gyermekkorom csodavilágát.

* * *

Ott vagyok. Amire Édesapám a kurtiját fölveszi, én már az ajtóban állok. Megfogja a kezem, s elindulunk Mózsi bácsihoz. Ahogy megpatintom az ajtót, a nyílásban megjelenik Juliska néni guzsalya. Köszön, s nem azért mintha nem tudná, hanem csak úgy szokásból kérdezi:

– No, merre mennek, Koma?

Apám helyett Édesanyám válaszol:

– Elmennek, hogy megnézzék Mózsi nem esett-e bé a jászójba, mert már egy nap eltelt, hogy nem látták egymást.

Valóban minden este megjelentünk Mózsi bácsinál. Ritka kivételnek csak a vasárnap számított. Az okát nem tudom, mert inkább a szombatot kellett volna kihagyni a sorból, ugyanis Mózsi bácsi és felesége Lidi néni, mint „hívők”, a szombatot tartották. Ezt tiszteletben tartva, ezen az estén, hogy lelkigyakorlatukat ne zavarjuk, a szokásosnál később érkeztünk. Ha véletlenül elszámítottuk magunkat, akkor csendben, még a köszönést is a végére hagyva, leültünk s megvártuk, amíg Mózsi bácsi Lidi néninek a világvége eljövetelének okát elmagyarázza, s a végén kérje a Mindenhatót, hogy a pokolba jutás tekintetében velük tegyen valami kivételfélét.

Mindenki a szokásos helyét elfoglalja. Mi a kanapén, Lidi néni egy kicsi széken, térde között a guzsallyal, tépi s rája a csepűt. Nagyon, nagyon ritkán szólal meg, nem azért, mert ebben a fonás akadályozta volna, hisz az asszonyok a csepűrágás közben zuvatolnak a legtöbbet, hanem mert ilyen volt a természete. Mózsi bácsi a csikókályha mellett, annak tetején és a lerben szárítgatja a fát és a fűtőben levő tüzet biztatja. Ez el is kelt, mert egy-egy hasáb olyan könnyezve s hangosan siratta, hogy tegnap az erdőn hagyta csutakját, hogy szinte megsajnáljuk.

Kezdetben, mint lyukas zsákból, csak gyéren esik ki egy-egy szem, úgy belőlük is csak ritkán hullott ki egy-egy a jelent érintő mondat, amelyeket olyan sóhajtás fűzött össze, amelyben a jelen keserűségén kívül nemcsak egy jobb jövő iránti vágyakozás, hanem az ennek eljövetelében való hit s remény is mindig benne volt. Ők nemcsak reméltek, hanem hittek is abban, hogy a kereszt, amelynél minden este megálltak, mert arra *Tranon* felirattal Magyarország volt felfeszítve, nem állhat sokáig, s az út, amelyre rá kényszerítettek, hamarosan véget ér. Ezért minden ebbe az irányba mutató jó hírt vagy híresztelést igaznak vélték. S ami ennél is jobb, azt a javunkra tudták magyarázni. Addig csúrték-csavarták, amíg a fekete varjú a reménység fehér galambjává nem változott s amelynek szárnycsapásaitól a ma gondjai egy nappal – holnap estig – továbbálltak. Akkor pedig minden kezdődött előlről. Ez a csodálatos önámítás tette lehetővé, hogy kétségbeesés nélkül tudták hurcolni a mindennap terheit.

Főképp az erőgyűjtésért s nem a szórakozásért találkoztak minden este. Mivel a jelen előbb elmondottak szerinti erőforrása soha nem volt elegendő, ezért azt kiegészíteni mindig visszamentek abba a világba, amelyben nem a törvény szabta meg az igazságot, hanem az igazság a törvényt. Mivel ez a törvény nincs írásba foglalva, így betűit nem lehet

félremagyarázni, ezért ennek a törvénynek az előírásaira úgy kell vigyázni, hogyha valakinek az erkölcsén esik folt, azt nincs az az ügyvédi iroda, amelyik nyomtalanul eltüntethetné. Az erkölcsi törvényt nem a jogtudorok, hanem maga az Élet fogalmazta meg a saját fenntartása érdekében. Aki ez ellen vét, az Élet ellen követ el bűnt. Ezért ennek a megítélése a köznapi törvényszékek hatáskörén kívül esik. Ebben az ügyben mindenkinek a saját lelkiismeret-bírósága előtt kell felelnie.

Hogy mi közöm van ezekhez az engem soha ki nem elégítő, sőt szomszágomat fokozó beszélgetésekhez? Először, mert múltjuknak minden mozzanatát ez határozta meg. Ők még azt tartották, hogy az igazi emberiség, becsület és tisztesség nem árucikk. Másodszor, mert történeteiknek olyan csodálatos a nyelvezete, hogy ennek bűvöletétől soha nem tudtam és nem is akartam megszabadulni. Mivel beszélgetéseik mindig a jelen ügyes-bajos dolgainak, gondjainak a megvitatásával kezdődtek, ami részemre nem tűnt sem mesésnek, sem mesének, ezért alig vártam, hogy visszamenjenek abba a világba, amelynek kapujában ott ácsorogtak azok a vásárokat járó székely emberek, akikhez nem tartozott semmiféle háziállat.

Nagy posztótarisnyával a vállukon azt *vergálták*, milyen a vásárokon a felhozatal. Mivel ők voltak a vevők, így számukból következtetni lehetett, hogy milyen lesz a vásár. Ha sokan voltak, akkor a vásár kilátásai is jobbak. De ez nem volt bizonyos, mert ha a fölthajtott ökrök vagy tulkok: növendékökrök száma több volt, mint a tarisnyásoké, akkor biza sokat haza kellett hajtani:

„– Ebben tökéletesen igazad van, Mózsi, me't jól emlékszőm, amikő' egy szászrégeni vásáron annyi vót a posztótarisnyás, hogy alig lehetett tőlük bémenni, s méges gyenge lett a vásár. Me't ezők jórésze a radnóti vásárra tartogatta a pénzt. Ide csak észrevételezni jött. De a jövőendő megítélése a legkényesebb dolog, ebbe könnyen melléfoghat az ember. Úgy, mint mű akkő': Régőnből igyenesen Radnótra hajtottunk, me't alég vót két-három nap a két vásár között. Ott igaz, hogy sok vót a tarisnyás, de a szebbnél szebb ökröktől alég lehetett megmozdulni. Vót es vásár elég, a parolázás úgy hallatszott, mintha ostorcsattogási versőny lett vóna. A nagy kénálat mián úgy leverték az árakat, hogy csak erős nagy veszteséggel tudtuk vóna eladni s inkább hazatéringettük őket. Dehát a baj nem szokott egyedül járni. Ebben az esetben sem vót elég ez a vásár nélküli vásár, itthon úgy esszefutott a kaszálás az aratással, hogy a fű es megvénült s a búza es kénnyába úgy lefeküött a földre s úgy

felnőtte a szulák, hogy aligonos-alig tudtuk felvájni. Zsémbeledött es Juliska egész aratás alatt eleget, hogy mahónap se cű, se pű. Ha ez így menyen, akkó' a szuszék s az udór üresen marad.

– Nemcsak nekőd, János, hanem Lidi nekőm is el kezdte péstölgetni, hogy jó vóna abbahagyni ezt az eccer föl eccer le vásárokat, me't le talál szakadni a hinta, s akkó' nekünk vége.

– No, de jött a homoródszentmártoni vásár. Ez pedég itt van a seggink alatt, nem kétszáz kilométerre, mint Régön vagy Radnót. Ezt aztán semmiképpen nem szabad kihagyni. Akkó' jól es gondoltuk a dőgot, me't a végin minden bėjött. Igaz, hogy amikór mentünk bé, nem sok jóval kecsegtetött az egész, me't elég sok vót az ökör s kevés a tarisnyás.

Már-már kezdött a kedvünk lelombozódni, amikó késő délután, de inkább már estefelé, megjelenik három vagy négy nadrágos úrféle, akik eddig onnét a szomszéd korcsomából leskelődtek s mikor elérkezöttnek látták az üdőt, akkór, mint valami üllük a prédára, úgy csaptak le. Csak úgy dúskáltak kényük-kedvük szerint, me't itt majdnem mindenki valamiért meg meg vót szorulva: vagy a bankoknak vagy valakiknek tartozott, vagy pont a takarmány hiányából kifolyólag kisebb jószágot akart venni. Ezért ezeknek a fura öltözékű s beszédű valakiknek az elgondolásuk bé es vált. Jó ócsón az összes vén ökröt felvásárolták. Mü es hamar észrevettük magunkat, hogy bár az igazi nap most van lemenőben, a miénk most van felkelőben. Ugy ültünk a tulkok mellett, mint úriko-csis a bakkon. Jöttek es, s annyit paroláztunk, hogy a végin a kezemet el kellett dugjam, úgy fájt. Egy szó, mint száz, a végin olyan vásárt csaptunk, amilyenre még nem es gondoltunk, s ha nem jó a kolozsvári vásár, akkó' ejsze még ma es ebben a hitben élénk.

– Dehát az élet az utat nem a mü elgondolásunk szerint szokta kikövezni. Nekünk legtöbbször a szélin kell búkköggünk-botorkázzunk, me't a közepin mások járnak.

– Ebben az esetben es valahogy így alakult, Mózsi. Arrafelé a kedvünk fája úgy ki vót virágozva s rajta a reménység madara úgy énekölt, mintha tavasz lett vóna. Pedig mán jócskán őszbe hajolt az üdő.

Úgy veselkedtünk a tarisnyások között, mint a hágni készülő kakóca a ganyédombon. Azt hittük, hogy most az eccer mü es meghatározhatjuk a vásár folyását. Jött a drága, sok szép ökör, csak úgy dúskált a szemünk közöttük. Ki es szemelek két párat, de olyat, hogy ketté lehetett vóna törni. Utánuk es ereszkedek, me't erőst megteccettek, s az áruk után érdeklődök, de csak úgy félvállról, nehogy elhiggye magát az atyafi.

Oda es hajított jócskán, de ingöm nem zavart, arra gondoltam: adod te még olcsóbban es, csak várjunk egy kicsit.

– Akkó’ te es olyanformán gondoltad, János, mind az oláfali, amikó’ a Hargitán vadászó trónörökös nagy fáradtan – me’t eltévedt – fölkérezködött a szekérére. Aki bár tudta, hogy kivel van dóga, úgy tett, mint akárki mással, még ejsze egy kicsit másképpen es, me’t amikó Rudolf megkérdezte, hogy felülhetne-e?, csak úgy foghegyről odaeresztette: – Aharé hátul, egész nyugodtan. – Ez osztán föl es kapaszkodék, s mennek egy jó darabon szó nélkül. A trónörököst sérti-forma, hogy vele így viselkedik a székely, ezért eccer megkérdi: – Maga tuggya, hogy én ki vagyok? – Nem én! – Nohát, én vagyok Rudolf, a trónörökös. – Az oláfali úgy tett, mintha meg se hessintette vóna, s csak úgy félvállról, mint aki vadalmába harapott, hátrabóki: – Hát akkó’ most én vagyok a törökcászár.

– Igazad van, me’t mü es éppen ezt jáccadoztuk-forma, de sajnos az oláfali s mü es csak avval marattunk, me’t mind a kettőnk császársága hamar véget ért. Ahogy ott nagy hegyesen vizsgálódunk s még a nekünk teccetősököt, hogy olcsóbban aggyák, meg es difámáljuk-leértékeljük, eccer csak mint a tűzlangja, úgy fut végig a vásáron, hogy megérkeztek valami kereskedők s a katonaság részére veszik az ökröket. Sajnos, a hír igaznak bizonyult, me’t ezek a buggyos nadrágos, bőrszivaros úrfélék az összes öreg, gírhes ökröt megvették, s ezért úgy fölment a fiatalja s szépe utáni kereslet, hogy a jobbacskákhoz a mü pénzünkkel hozzá se lehetett szagolni. Így alig tudtam, s azt es csak a végén, két kicsi gyenge tinócskát megakasztani. A jókedvünk virága s levele úgy elhullott, hogy csak a csóré ágai maradtak. A horgasínamból úgy elment az erő, hogy alig tudtam hazatéríngetni.

– S osztán Kolozsvár se ehejt van, több mint kétszáz kilométör.

– Hazaérve sem hágyáskodtam, me’t mire a kapuhoz értünk, a tinók úgy essze vótak esve, mint az aszaltszilva. Amikó’ Juliska meglátta ezt a két bozdost – nem es tudom, minek nevezzem, me’t ezek a nagy szőrűekkel ejsze jobban megfelelték vóna berbécsnek, mint ökörnek –, bé se akart engödni a kapun. Azt hitte, nem hezzám tartoznak. No, de kicsi héján engem se tudott hozzátartozójának. Úgy meg vótam szep-penve, hogy egy szót se tudtam szólni, de nem es lett vóna mit, me’t neki tökéletesön igaza vót. Amikó’ egy hosszas bevezető után kimondta a szentenciát: – Mától kezdve vége a hopistálásnak. Én egyedül hijába nyüszkölök éjjel-nappal, a te nyereséged mindent elvisz. Négy ökörrel kezdtük, s mahónap kecskéekkel állítasz haza. Robd meg a feneked

itthon, s fogd meg az ekeszarvát, ha úgy akarod, hogy éljünk. – Én a tárgyalás nélküli ítélethirdetés után úgy kisomfordáltam, mint a macska, amelyik a kamrában a tejet megitta. Számba vettem a szerszámokat s nekifogtam... Szent meggyőződésesem, hogyha a nagy világégés rövidesen bé nem következik, ami osztán mindenre pontot tett, én többet az efélékkel akkó' se üzőm az eszőm.

– Hejába es próbálkozunk egyébbel, te János, minket az Isten arra rendelt, hogy túrjuk a földet, s véggyük ezeknek a hegyeknek az oldalát. A részünkről nem es volt hiba egyikkel sem, me't ha nehezen es védtük az utolsó csepp vérig, de a rossz szellemek ellen hiába küzdöttünk, a végin ők győzedelmeskedtek.

– De mi lesz ezután?

– Én megmondom neköd, János. Meglátod, hogy Isten segedelmivel ez alól a szorítás alól is kikászálódunk, me't minden sátáni hatalomnál erősebb az igazság.

– Hát akkó' bízzunk benne, s legyen meg az Isten akarattya s a mű irányunkhoz való jószándéka minél hamarébb érvényesüljön, hogy még munket es itt találjon.

– Hát, ami az időpontot illeti eccer-eccer én is elbizonytalankodom, me't ezöknek úgy odaengedte a kötelet, hogyha nem belőlünk élneek, akkó' szemrebbenés nélkül meghúznák nyakunkon a hurkot.

– Ebben igazad van, Mózsi, me't csak annyira húzzák meg, hogy belé ne dögöljünk, hogy mindég legyen nyúznivalójuk. Vegyük csak az adót. Régön egy pengő az egy pengő vót, még egy krajcárral se több, se kevesebb. Ma, ha egy lejjel tartozol az adószedőnek, az a valóságban legalább hármát jelent: egy az államé, egyet kell aggy a végrehajtónak hálából, hogy csak ennyit kért, me't annyit kér, amennyit akar, me't senki se tudja, hogy a valós adóssága mennyi, egyet kell adni azért, hogy a fölötteit lekenyerezhesse.

– De erőst meg kezd változni az egész élet. Maradjunk csak a vásárlóknál. Régön, ha két atyafi parulázni: alkudozni kezdött, akkó' még a közelükbe se ment senki, hogy ne zavarja meg a vásárt. Akkó' még azt tartották jó vásárnak, ha mind a két fél: az eladó s a vevő es jól járt. Mind a kettő meg vót elégődvé. Ma, egy-egy eladó állat mellett legalább három megbízott ólálkodik, s ha jön az igazi vevő szándékú, akkó' ezek is elkezdik kérni, hogy az állat árát jól felferjék. De sokszor a vevő es hoz magával egy-két gibicet, akik ott sündörögnek, s azért vannak, hogy difámálják az árut, hogy minél ócsóbban hozzájussanak.

De ki hallott olyanról, hogy a piacon az állatait ellopták? Valami zsebmetszőféléről tudtunk, de hát azok valódi tolvajok vótak s nem embörök. Manapság pedig ilyenösen divatba jött, s a tolvajlást meg az élelmességet egy kategóriába sorolják. Akit meglopnak az a hibás, me't nem vigyázott, aki lopott, az nem tolvaj, csak élelmös. Aki az embertársaiba bízik, úgy jár, mint Feri sógor, aki tíz malaccal elcsocsokázik valamelyik regáti vásárba, me't azt hallotta, hogy ott jól megveszik. Mikó' megérkezik, valami hegyentúliai úgy ellepték a szekerit, mint döglegyek a húst. A szekérsarugjából elkezdtek a malacokat kiszedni. Egyszerre nem tudott annyi felé figyelni, s a nyelvüket se értötte, így amire megnesszintett valamit, addig a nagy kalamájkába három malac odalett.

– Furcsa egy világ kezdődött, Mózsí. A háború után úgy esszegabalyodott minden, hogy azt ejsze kibogozni többé senki se tudja. Nem tudom, de úgy látszik, a Nagy-tűz inkább a jókat égette el, azért van ennyi hitvány. A tisztesség s becsület, az majdnem teljesen elégett. Az igazságról nem es beszélek, azt már a törvényszék kapusától es meg lehet vásárolni s főleg tőle, me't ha lepénzeled, a kisebb ügyekért a végzést mán egyből lehet hazahozni. A nagyobbak felé is ő mutatja meg az utat, s ő mondja meg, hogy ott fönn az ügy nagyságától függően, minek mennyi az ára. Pénz lett az úr, s úr es csak az, akinek pénze van. Egyáltalán nem számít, hogy ki honnét s hogyan szerezte, csak legyen.

– Igazad van, János, a mü időnkbe csak a munkával szerzett pénznek s vagyonnak vót értéke, ezért még Ámerikába is elmentek munkára. Nézd meg, ebből a szikra faluból egyszerre legalább tízen mentek a tengeren túlra. De me't ott se fonták kolbászból a kerítést, egyikükből se lett gazdag. Elig tuttak annyit keresni, hogy hazajöhessenek.

– Hát a mü időnkbe nem állta a mondás, hogy a pénznek nincs szaga, me't jól emlékszem, hogy a harctérőn az egyik arra vetemődött, hogy a halottakat kifosztotta. Esszeszedett egy serög ékszert s értékös tárgyat, de mit ért vele? amikó' meg tutták, hogy honnét van, senki semmit nem adott neki, még a priccsre se engedték fölfeküdni. Ott hányódott a csóré földön. Hogy mit csinált magával, nem tudom, de egyik nap ott kapták megfagyva, a barakk előtt.

– Régön, egyszerre nagy pénzt csak a lutrin lehetött nyerni. Az aprópénzért mindig meg kellett dolgozni. Ha valaki másképpen akart nagyot fogni, az legtöbbször belébukott. Példának itt vannak a kereskedők. A magyarok egy része azért bukik meg, me't hirtelen akar meggazdagodni. Mellette a zsidó üzlet virágzik.

– Igen, János, me't ő a mű tehetségünkhöz méri az árait, s ha megszorulsz s jó üsmerősöd, akkó' nem holmi kacifántos papír ellenében, hanem becsületszóra hitelbe es ad.

– De hol vannak azok a régi, jó katonabarátságok, te Mózsi? Ha ez tovább így menyen, ahogy elkezdődött, akkó' nem hogy barát, még szép emlék se marad. Nézd meg, immá' mindjárt negyven esztendeje, hogy együtt katonáskodtunk evvel a pálosi kicsi oláhval: Miklóssal, de mű azóta se kerüljük el egymás házát. Múltkórjába es, itt a vásárból jövet nálunk hált. Vagy ott van Schuller Mihály Benéből, azt hiszem, nem telik el esztendő, hogy vagy nála vagy nálunk ne találkoznánk. Én pedig se rományul, se szászul nem tudok egy szót se, ők es törík a magyart s méges a barátságunk töretlen.

– Igazad van, János, de akkó' nem büntettek meg senkit, hogy a némöt nyelvet nem tudta. Pedig ott a Kárpátoktól az Adriáig mindenféle náció képviselve vót s az anyanyelvin küjjel egy sem tudott mást. Azt mongyák, hogy ehhez a román katonasághoz emiatt a pofozkodás úgy hozzátartozik, mint a likas bakkancs s a rongyos ruha, s ami a legfontosabb: egy zupás őrmestör egy jó kövér lúdért s szilvapálinkáért úgy adja a szabadságot, mint annak a rendje. S ha valaki pénzzel es ki tudja béliöni – igaz, hogy ebből mán többecske kell – akkó' még az obsitot es elintézi neköd.

– Hiába, Mózsi, a háború után más irányt vett az egész. akkó' még a háborúnak es meg vótak a maga törvényei. A kegyetlenkedést s a gyilkolást nemcsak a törvény, hanem az emberi jóézés es tiltotta. Hogy akkó' es voltak kihágások, az bizonyos, de azt megfékezte a többség. Manapság pedig ezek a senkik ülnek a féknél. Sohasem tudom én elfelejteni, hogy amikó' megsebesültem s béestem egy ganyédomb mellé, megjelent egy rusnyaképü marhanagy alak s a pikáját belédugta a derékszíjamba es annálfogva úgy forgatott, mint szalonnát a nyárson. Bizonyára rossz vége lesz, ha meg nem jelenik egy kirgizképü tiszt, aki amikör ezt meglátta, görbe kardjával kicsi héján kettéhasította. Akkó' a sebesült már többet nem számított ellenségnek. Nem es tapasztaltam semmiféle rosszindulatot, sem a kórházban, sem azután. A kórházban azok a doktorok s a nővérek pedig csak a jajgatásainkat értötték, me't a jajgatás az igazán nemzetközi, mégis ugyanúgy kezeltek, mint az oroszokat. Ha mindennap nem kötözik a lábam s a sebön nőtt vadhúst rendszeresen le nem égetik, akkó' én lehet, hogy nemcsak a lábam, hanem a fogam es otthagynom. Ennek a kezelésnek köszönhetem, hogy pár hét alatt annyira lettem, hogy amikó' az itteni táborból a barátaimat vitték bé Szibériába, akkó' engem

a kórházból ki tudtak lopni. Igaz, hogy a számbavételnél, hogy észre ne vegyenek, kétoldalt kellett támogatassanak, me't csak fél lábra tudtam állni, s ha észreveszik, hogy sebesült vagyok, akkó' vége. Milyen barátok es vótak ezek! Soha egymást el nem hagytuk. Így sem tudom, hogy bírtuk ki. amikó' Novo-Nyikolájba megérkeztünk, olyan hideg vót, hogy a húgy amire földet ért, jéggé fagyott. A földbunkerből napokig nem mertünk kibújni. Az emberek még a bajukra se merészkedtek kimenni, me't vót aki megpróbálta s mindene lefagyott. Ez s a nagy zsúfoltság oda vezetött, hogy beütött a vérhas. No, ez aztán úgy takarította el az embőrköt, mint őszi szél a faleveleket. Mű es csak úgy úsztuk meg, hogy békerültünk a kórházba, ahol aztán mindent megtettek értünk. Állandóan hozták a teát – ők csájának mondták –, amit szinte erőszakkal diktáltak belénk. Me't ha valakiből alól ment ki s felül nem pótolták, egy-kettőre kifosta magából az életét. Minden reggel, délben s este a doktor valami bogyókat adott, amit kötelező vót bévenni. Ennek köszönhetjük, hogy mű es nem kerültünk dögróvársra. amikó' annyira kerültünk, akkó' bévaginéroztak, s visszahoztak a Don mellé. Ott aztán jó dógunk vót, kiosztottak a házakhoz dógozni. Ők, me't amikó' a miénkők végigvonultak, ott nem bántották őket, ezért úgy bántak velünk, hogy annál jobban sem kellett. Nagyon vallásos és jólelkű nép vót. Úgy dógoztunk, ahogy ők, s velük ettünk. Ha nekik innep vót, akkor nekünk se szabadott dógozni. Itt igazából bévált, hogy amilyen az aggyon Isten, olyan a fogaggy Isten.

– Ez szentül igaz, János. De ne felejsük, amiről már az elébb szó esett, hogy akkó' a háború csak a katonákra vonatkozott s nem vót egyenlő a kegyetlenkedéssel s az öldökléssel. Akkor a civil lakosságot nemhogy bántani nem szabadott, de védeni kellett. De nézd meg, hogy amíg mű ott benn eszerint jártunk el, addig itthon az 1916-os oláhbétöréskor csak ebben a pöttömnyi faluban három ártatlan civilt, közöttük egy viselős aszszonyt lőttek agyon s egyet a tüzelő-ágyú talphoz kötve addig kénoztak, amíg belehalt. Már akkor minden meg kezdett változni.

– Meg, s ha ez így menyen, akkor ejsze még a bibliát es újraírják, hogy azt es ki lehessen jáccodni.

– Az meglehet, János, de egyet jegyőzz meg: akármilyen írhhatnak, mindig valahonnét elékerül egy régi, s abból megtudják a valóságot. Testben mű es elmenyünk, de a szellemünköt itthagyjuk gyermekeinkre, s ők es továbbadják, me't azt nem lehet megölni.

– Hát, aggya az Isten, hogy úgy legyen, Mózsí!”

Az, amit itt leírok, csak egy fikarcnyi abból, amit több éven át estéről estére ott elhangzott. Ezeket nemcsak füllel, hanem szívvel s lélekkel hallgattam s nagyrészüket annyira magamévá tettem, hogy gyermeki módon át is éltem, s így ezek az életemmé váltak. Ha ezek is ennyire hatással voltak rám, akkor hogy ne befolyásolt volna döntő módon szüleim mindennapi élete, magatartása!

De ahhoz, hogy az elhullatott mag kikeljen, megfelelő talajra kell találjon. Úgy látszik, hogy az én lelkemben ezek nemcsak megfelelő, hanem egyenesen melegágyra leltek. Ezek odafejlődtek, hogy elhintőjükkal olyan belső kapcsolatunk alakult ki: egymáson a lélek finom rezdüléseit is észrevettük.

Bizonyítékként most elmesélek egy olyan karácsonyt, amelyik külsőleg semmiben sem különbözött a többitől, de belső tartalma örökre felejthetetlen maradt.

Édesapám, mivel a karácsony háromnapos ünnep, s ilyenkor a fizikai munkát bűnös cselekedetnek tartotta, ezért hogy ne kelljen szerszámot vennie a kezébe, előre megcsinálta a tűzgyújtót s a marháknak három napra a rázottat. Karácsony szombatján előkészítette a hevítőt s odarakta a búbos kemence elé, hogy amikor Édesanyám szól, akkor begyűjthasson. Édesanyám az előző este bekeverte a kovászt s reggel megdagasztotta a tésztát. Amikor az megkelt, akkor elővette az erre a célra használt fazakakat, lábosokat s a kiszaggatott tésztát ezekbe belerakta.

Amire ez elkészült, arra a kemence is kellőképpen meghevült. A szénparazsat fából készült, kapaformájú vonóval a kemenceszádához kihúzta s majd, egy kukoricacsuhé seprűvel, a penetővel a kemence fenekét jól kiséperte, hogy a tejfőlös lepényt ráhelyezhesse. Miután a tiszta, a diós s a mákos kalácsot berakta, csak utána tette bé a lepényeket, amelyeknek a tetejét olyan fölséges tejfőlös, tojásos, vaniliás keverék takarta, amelyhez azóta még csak hasonlót sem ettem, csak akkor, ha néha ilyen alkalmakkor hazavetődhettem.

Este a szokásos vacsora: sült kolbász és oldalas tojással, mellé savanyúkáposzta-cika, utána az asztalra került a hasadós bélű kalács, lepény s a cikória kávéból készült tejeskávé. Akinek ilyenben nem volt része, csak az hiszi, hogy az a legfinomabb, amit drága pénzért a vendéglők s cukrászdák árulnak. Ha ezt egyszer megkóstolná, akkor nemcsak az értékítélete változna meg, hanem az ezek iránti kíváncsága sem múlna el soha.

Vacsora után mindjárt lefeküdtem: az ablakon bekandikáló angyal valami helytelenkedésen rajta ne kaphasson, s még ne hozzon karácsonyfát. Édesanyám, ez a földi angyal megfőzte a szaloncukrot, megsütötte a kenyőfára kerülő különböző formájú kekszeket, földíszítette a karácsonyfát. Volt rajta cukor, keksz, alma, dió, egypár gyertya, csillagszóró. A nagy angyaljárás már hajnalban fölébresztett, s az örömtől repesve jártam körbe a fát s minden egyes rajta lévő szöszbavéve, megsimogattam.

Azonban ez a kimondhatatlan boldogságom nem tartott sokáig, mert eszembe jutott Zoli barátom, a félig, vagy talán egészen cigány gyermek, a marhapásztornak a sok közül az egyik fia, akivel képes voltam nap-hosszat eljátszadózni. Nekik most, nemhogy karácsonyfájuk s kalácsuk, valószínűleg még kenyérük sincsen. Mint a villám, úgy vág belém egy nyári nap emléke, amely az örömhözó angyalt szívemből kezdi kiűzni.

Ott találom magam a tehéncsorda mellett, ahová azon a napon Zolinak is ki kellett mennie. Nemcsak érdekesnek, szépnak is találtam ezt a pásztoréletet, egészen délig, amikor úgy megéheztem, hogy beleim korgása versenyre kelt a harangszóval. Mivel Zolinál az egy boton kívül semmi sem volt, így a csorda másik oldalán őrködő édesapját vizslattam, s a nálunk szokásos elemőzsiás, csíkos posztótarisnyát kerestem, de nála is csak a bot volt. Először talán a valóságtól való féltében, de talán mert valahol mélyen a Zoli helyében érezhettem magam (s így el akartam kerülni a Zoli restelkedő, de inkább fájdalmas választát, amit a tarisnyával kapcsolatosan kérdésemre kellett volna adnia), ezért csak pústelgettem-kerülgettem az egyenes kérdést. Kicsi idő múlva, amikor úgy láttam, hogy célozgatásaim nem járnak sikerrel, a félegyenes utat választva, megkérdeztem: – Nektek nincsen tarisnyátok? – Hát az minek? – kérdezett vissza, s valami furcsa, fájdalmas szégyenkezéskéféle futott át az arcán, ami a tekintetét rólam a föld felé húzta s így lesütött fejjel maga elé mormogva folytatta: – Nekünk nincs amit belétenni.

S bár sejtettem a választ, úgy szíven ütött, hogyha Zoli nem folytatja, rosszul is leszek: – Kenyér helyett örökké akad valami: vadcserezsnye, eper, kásásvackor, muok s osztán, most terem a gomba. – S mintha vigasztalni akart volna megfogta a kezem: – Gyere, tudok egy jó gombászó helyet, ott annyi a kenyérgomba, mint a dög.

Igaza volt. Egy ciheres erdőn át egy-kettőre bėjutottunk. Ez úgy teli volt gombával, hogy én olyat még a meséből sem hallottam. – Nézd meg, az a fehér s kékhátú csak sütvé jó, ez itt, ez a nagy a döggomba bűdös is, ehetetlen is. Menetközben Zoli ezeket mind fölruđdosta.

– No, itt van, nézd meg, ezek a szép kövér barnahátúak a kenyérgombák. Ezeknek ha a héját s az alját leveszed, a belső, fehér részük a jó.

Amikor ezt így bemutatta, kettőbe törte s felét nekem adta. Nagy ímmel-ámmal elkezdtem rágni. Zoli valóban ette, de én csak rágtam, de sehogy sem tudtam lenyelni. Bár a gombát kiköptem, ennek a gombának s a gombászás körülményeinek az íze úgy beivódott a számba s a lelkembe, hogy tőle többet soha nem tudtam megszabadulni. S bár lelkemben ez az emlék mélyre került, mert hosszú évtizedek jó és rossz hordaléka rárakódott, a Zoli-sorsok mindig a felszínre hozták s a tehetetlenségem önmarcangoló mérgévé változtatták.

Ezen a karácsony estén, még gyermeki lelkem tavának a felszínén, az eltelt hónapok szelecskéitől partra sodortan lebegett az emlék, de most karácsonyi angyal szárnycsapásától egyből a közepére került s ezt Édesanyám a szemcseimben mindjárt észrevette s nem azt kérdezte: – Mi van? Ezt megérezte. Csak annyit mondott: – Zoli? – Én helybenhagyólag bólintottam, Ő homlokon csókol, s kiment a konyhába. Nem sok idő múlva, egy jókora csomaggal tért vissza:

– Itt van. Vigyed – szölt. Én a nyakába, s onnan egyenesen az ajtónak ugrottam. Ez volt életem egyik leggyorsabb s legszebb versenyfutása, amit a rosszal s a gonosszal vívtam. Ez a győzelem több volt mint szép. Csodálatos, fenséges volt, ezért maradt meg örökre az emlékezetemben.

A kora gyermekkorom emlékeinek a leírását itt nem azért fejezem be, hogy nem volna több, hanem inkább mert ha csak egy kicsit is megpatintom emlékeim almáriumának ajtaját, azon úgy duvadnak szembe velem az emlékek, hogy nem tudok közülük válogatni. Mindenik magának akarja a tollam, dehát az idő véges s benne végtelent cselekedni nem lehet, ezért közülük csak találomra azokat említem meg, amelyekből nem tudok szabadulni, s amelyek valamilyenképpen részecskéi lesznek a továbbiakban annak a töretlen elhatározásomnak: hogy orvos leszek.

Ezt a korszakot is, mint a többi, a múltó idó s a szaporodó évek sodorják magukkal. Mint ahogy a hegyoldal csodálatos hópaplana a napok múlásával az erősödő napsugarak hatására megrokkban, elvékonyodik s megfoltosodva mind tarkább és tarkább lesz, míg egy szép nap teljesen eltűnik, úgy olvad be a ma a tegnapba, a gyermekkor a fiatal-, majd a felnőtt- és öregkorba. Minden odatesz örökre, csak legfeljebb valakikben valameddig az emléke marad meg. Hova lesz? Hát hova lett a tavalyi hó? No de tovább nem kajtatok a hiábavalóságban, mert onnan még soha senki előkeckétálni semmit, de semmit nem tudott...

2. A rend világa: a székelv falu

*Iskola, iskolaszövetkezet – Könyvtár – Iskolakert – Tanítók –
A Kaszás első látogatása – A templom – Szövetkezet, gazdakör,
vágóhíd – Közfürdő – Vízvezeték – Orvosi rendelő – Faluháza*

Az Élet mind magasabbra s magasabbra emelkedő napja legelőször az iskola felől sütve lyukasztotta ki azt a hófehér lepedőt, amely egy csodálatos, gondtalan mesevilágot takart.

Az iskola. Az én kicsi falum iskolája a felső faluvégén, a templom tövében, a környék legszebbje. A homlokzatára ültetett baglyok, Orbán Jóska bácsi, a falu országos hírv építésének munkái, nem az öncélú tudás képviselőjeként gubbasztanak, hanem hegyes fülükkel s éles szemekkel a múltat figyelve a jövőre tekintenek. Nem tudom, hogy az első rácsodálkozásom mennyi ideig tarthatott, de hogy azóta mindenhova elkísértek s hogy a „ne hagyj magad, tovább” biztatásuk adott erőt a sokszor már-már összerogyó lábaimnak a továbblépésre, az bizonyos. Ők segítettek abban, hogy a reménytelenség a hit fegyverét soha nem tudta kezemből kivenni.

Ez az iskola méltó utóda annak az immáron kétszáz esztendő, tapasztos padolatú egyetlen helységnek, ahol az oskolamester négy esztendő alatt úgy megtanította a betűvetésre s a számolásra a gyermekeket, hogy a szüleim gyönyörű rajzolatú betűit s számolási képességüket csodálva sokszor elszégyelltem magam. De nemcsak a betűvetésre tanította meg őket, hanem a betűk rejtett világát is úgy megszerettette velük, hogy az írás és a könyv mindennapi életük nélkülözhetetlen részévé vált. Ha a falumban mindenki nem is volt gyakorló „olvasó”, írni és olvasni mindenki tudott. Felejthetetlen számomra az az eset – pedig még akkor kezdtem botorkázni a betűkkel kirakott úton –, amikor kitudódott, hogy az egyik idegenből jött valaki még a nevét sem tudja leírni. S bár ez a szép szál legény becsületes, jó munkás emberré vált, mégis valahogy vele szemben ott volt egy kétkezés. Nagyon mélyen hathatott rám az eset, mert később, az akkori érzélem értelemmé formálódva, úgy

foglalmazódott meg bennem, hogy az embernek született lény csak a betűk lépcsőfokait megmászva válhat igazán azzá, ami rendeltetése: emberré. S jóval később, de valahol ebben gyökerezve jöttem rá arra is, hogy egy élő negatív példa többet érhet, mint száz jónak a felsorolása.

Azt, hogy ezen a téren más negatív élményre nemigen emlékszem, Hodgyai Géza tanító úrnak köszönhetem. Ennek az akkor már öreg nagybajuszú „mesternek” – akkor még úgy nevezték a néptanítót –, aki nemcsak a tanítás, hanem a lélekformálás mestere is volt. Ma sem lelem a nevelésének a titkát: hogyan tudott hatvan-hetven gyermeket egyszerre fegyelmezni – egyetlen teremben! – és úgy tanítani, hogy soha pálcát ne használjon. Nagy bajusza és dús szemöldökének a játéka kicsinek-nagynak egyaránt elegendő volt a fegyelmezésre. Nekem különösen van csodálnivalóm, mert nyugtalan természetű lévén, az elkövetkező években volt részem bőven a plágákban: tenyeresekben s fenekesekben. (Egy fiatal tanítónő tenyeresének emlékét egyik nagyujjam izületének félmerevsége még ma is őrzi.) A kántor-tanító úr méltatását itt nem befejezem, csak félbeszakítom, azért, hogy a sorrendiséget betarthassam.

Az iskola és a templom a felső faluvégén való elhelyezkedését már említettem, de nem írtam meg annak indokát, hogy miért nem a falu közepére építették, mint ahogy az szokás. Ezt azért tartom fontosnak, mert az „azért mert” indok kicsi falum nagy lelkületének egy részecskéje. Nem véletlenül írtam a nagylelkűség helyett nagy lelkületet, ugyanis ami ma nagylelkűségnek számít – mármint hogy a nagy enged a kicsinek, az erősebb a gyengébbnek –, az akkor természetes volt. Akkor még a templom s az iskola mindenkié kellett hogy legyen. Ehhez pedig figyelembe kellett venni a Kányádtól közel egy kilométerre fekvő, alig huszonöt füstöt számláló kicsi települést: Jásfalvát is. A közös érdek s a jó szándék egymással így fogott kezét.

Az iskolát a bölcs előrelátás úgy építette, hogy az nemcsak a jelennek, de a jövőnek is megfelelő legyen. Alsó szintjén, egy nagy előcsarnokból három helyiség nyílik. A bejárattól kétoldalt két nagy terem s szemben vele egy kisebb. A két nagy, az osztálytermi feladatán kívül helyet adott főleg egyházi műsoros-vallásos estéknek, de más természetű összejöveteleknek is. A kicsi terem eredeti rendeltetését nem tudom, de az én időmben részben iskola-szövetkezetként, részben a szemléltető eszközök szertáraként működött. Az iskola-szövetkezet nemcsak abban volt jó, hogy itt mindenféle tanfelszerelést olcsóbban lehetett kapni, mint a városban, hanem a szövetkezeti mozgalom csíráit ültette belénk.

Akkor nagy megtiszteltetés volt itt boltosnak lenni, ezért ma is jóleső érzés fog el, ha az itt eltöltött egy éves boltosságomra visszagondolok.

Az emeleten levő helyiséget kézimunka-teremként használták. Föl volt szerelve gyalupaddal s különböző szerszámokkal, amelyek egy falusi ember mindennapi eszközeinek az elkészítésére elegendőek voltak. Itt tartottuk a kézimunkaórákat, ahol nemcsak a különböző eszközök kezelését, hanem egyes házi szerszámaink elkészítését is tanulgattuk. A leányakkal is itt próbálták megismertetni a hímzés, varrás, főzés legfőbb mozzanatait. S mindezt nem különböző mesterek, hanem a tanító, mert akkor a tanító igazi népnevelő volt: hogy ezen kívül még miket csinált a faluközösség hasznára, arra majd még visszatérek. Egyelőre még az iskolánál maradva, meg kell említenem, hogy a falu könyvtárosa is a tanító volt. Hogy milyen könyvtára volt annak a kicsi falunak? Hogyha ma is lenne olyan s úgy használnák, mint akkor, nagy hasznára válna a falunak... Itt, a gyermek, a felnőtt, a gazda s a gazdasszony, mindenki megtalálhatta, amit igényelt, mert itt a meséskönyvek, ifjúsági regények s a magyar klasszikusok mellett ott voltak az egyszerű nép nyelvén megírt szakkönyvek is.

Az iskola előtt egy, a gyermekek által gondozott virágoskert, mellette az udvar terült el. Az udvar út felőli részét léces kerítés védte.

Erre szoktuk fölakasztani az édesanyánk által szőtt kendertarisznyánkat, amelyben az akkori iskola minden „követelménye” benne volt. A legfőbb kellékét a palatábla s egy hozzákötözött rongy alkotta, amellyel a palatáblát törölgettük. Isteni találmány volt a palatábla, amit ma a szegény ember irkájának neveznék, mert ugyan ki tudta volna megvásárolni a füzeteket ahhoz a sok írás és számtan gyakorlathoz, amelyet nap nap után el kellett végezni. Ófeketésege és -szerénysége mellett ott kérkedett egy kockás és vonalas füzet, kettőjük között az ábécéskönyvvel. A tarisznyák említett tartalmát nem kiegészítette, hanem annak fő szereplője volt egy darab pirított kenyér s egy alma. Ez utóbbit a jásfalvi gyermekeknél egy vagy két dióra lehetett cserélni, az alma és a diók nagyságától függően. A cserénél mindig szóba került, hogy az alma igaz, hogy szép és nagy, de a diónak olajtartalma van, ennél fogva ez sokkal táplálóbb.

Az iskola mögötti rész volt az a terület, amelyet mai a nagyképű mintagazdaság titulus helyett mi akkor egyszerűen csak iskolakertnek neveztünk. A tanító úr itt mutatta be gyakorlatban azt, amit elméletben a mezőgazdasággal kapcsolatban elmagyarázott. Az itt lévő faiskola

„növendékein” tanította meg a gyümölcsfák telepítését, gondozását, szaporítását, magról kelt vadoncok oltását, szemzését. Itt láttam először, hogy egyetlen fáról két-háromfajta gyümölcsöt is lehet szedni. Az itt fejlődő fanövendékek a falu kertjének lettek nagyon értékes felnőttei. A nevelésüket olyan gyümölccsel hálálták meg, amelyet ebben a nagyzási mániában szenvedő, zamat nélküli, a milyenséget és minőséget is súllyal mérő világban el sem tudnak képzelni.

Több mint hat évtized távlatából is csodálattal és csodálkozással gondolok vissza erre az iskolára. Csodálattal gondolok arra a szellemiségre, ami ezt az iskolát kitöltötte. S bár sokat pajmolódtam, de hiába törtem a fejem, nem kaptam meg a magyarázatát, hogy ennek a szegény kicsi falunak a népe hogyan tudott ilyen iskolát építeni és fenntartani. Mert ez az iskola községi-egyházi iskolának épült, s az is maradt 1940-ig, vagyis a „magyarok bejöveteléig”, amikor a fenntartás terhét az állam vállalta magára. Községit és egyházit azért írtam, mert kezdetben a község és az egyház ugyanazt akarta. A következő kor rosszindulatú szelei megpróbálták kettéválasztani, s az összetartozás eme gyümölcsét szétpallani-szétszórni. Szerencsére ez nem sikerült. Hodgyai kántor-tanító úr, a falu Széchenyije a negyvenes évek elején nyugdíjba vonult. Az iskola pedig mint magyar állami népiskola virágzott tovább. Azonban eddig a virágzásig a pap és a tanító közötti herce-hurcánál sokkal nagyobb erők rázkódtatták meg a magyar iskolákat, így a miénket is.

Ugyanis a harmincas évek vége felé ezt a tiszta magyar falut mintegy „megerőszakolva” létrehozták a román állami iskolát, egy olyan tanító vezetésével, aki egy szót sem tudott magyarul. Szerencsénkre, mert nyelvünket ismerve jobban ki tudta volna tapogatni, hogy hol van a szívünkön ama pont, amely a legsebezhetőbb. Ebben a kicsi faluban így lett két iskola. Az első négy osztályban az egyházi – anyanyelvű – oktatást az állam még egyelőre megtűrte. Szerencsére mielőtt a „türelme” e téren is elveszett volna, a történelem kereke 1940-ben most az egyszer a javunkra fordult s az összetartozó összekerült.

Ez a történelmi fordulat olyan változást hozott nem csak a lelkekben, hanem az élet minden területén, amelyet még csak álmában sem látott ez a nép. A mesék világa valósággá változott. A megalázott, meggyalázott s porba tiport szabadságunk édes madara újra felszállhatott s vele olyan magasságokba szárnyalhattunk, ahonnan még ennek a kicsi székel falunak a népe is megláthatta a „fél világot”, s ahol a vágyakozás s a beteljesedés egymással kezdet foghatott.

Az iskolában megszűnt a délelőtti-délutáni tanítás. Most csak délelőtt kellett iskolába járni, s külön vált az első négy osztály, így két tanítóra volt szükség. Az alsó osztályokban a pap felesége, a felsőkben pedig egy olyan tanítónő tanított, aki az Isten színe előtt annak háta mögével cserélte fel, amikor Miskolcra eljött ebbe a sáros, petróleumlámpás kicsi székely faluba. Mielőtt az Ő és az akkori oktatás méltatását megkezdeném, föltétlen szólnom kell a délutáni iskolába járásnak egy olyan eseményéről, amely nagy szerepet játszott abban, hogy az élet „nagy játékanak” játékosá akartam lenni.

A történet nem más, mint egy zöld kalap végzetének a beteljesülése. Az esemény, ami ennek a kalapnak a végzetét jelentette, az udvar végében levő budiban zajlott le. Az új budik – budik! nem vécék! – már használható állapotban voltak, s bár a régiekre a lebontási jóváhagyás már megvolt, de a végrehajtás még késett, ezért ezeket mi bújócskázásra használtuk. Egyszer csak nagy baleset történt: az Ödön zöld kalapját véletlenül belevertük a budi tartalmába. Hosszú kosztokkal: rudakkal valahogy kikecckeltük, de az ügyködésünk eredménye egy kalapra nem is hasonlító, olyan bűdös valami lett, amelyet bár orrbefogva, de minden gyermek megcsodált. A kalap története itt véget is ért, de a gazdájáé igaziból csak most kezdődött.

Mert Ödönnek igaz, hogy kalapja többé nem lett, de helyette a fejére került egy olyan sapka, amelynek bűvköréből kikerülni többé soha nem tudtam. Ezt a sapkát, amely az udvarhelyi Református Kollégium egyensapkája volt, amikor fölpróbáltam olyan vágyakozás fogott el, hogy én is hordhassam, amely addig űzött, míg én is viselője lehettem. Ebben a szimbólum nélküli világban, ha megjelenik képzeletemben ez a szürke tetejű Bocskai-sapka, amelyen elől ott szerénykedett az iskola címere: kék mezőben egy szájában könyvet tartó kígyóval, középen három kicsi rózsza, felettük a „*Per spinas ad rosas*” – *Töviseken át a rózsákhoz* – felirattal, még ma is elérezékenyülök. Sajnálom a mai tanuló ifjúságot, mert nekik nem lesz majd ehhez fogható, amit felidézzenek. Nem érdekes az Élet? Benne még egy budiba esett kalapnak is sorsformáló szerepe lehet...

Visszatérve arra a tanítónőre, aki Miskolcot – Kányáddal fölcserélte, nem kell sokat kutatnom emlékezetemben Kenyeres Zsófia után, mert ennek a fiatal tanítónőnek nemcsak a szépsége, hanem a magatartása is előkelő helyet foglal el emlékeim között. Pontosságával, fegyelmezettségével, a mindig tiszta, vasalt ruhában való megjelenésével valósággal lenyűgözött. Ő a magatartásával fegyelmezett. Idejötté megbánásának

még csak a halvány jelét sem mutatta soha. Pedig „más világ” volt az övé, mert még sok szavunkat s kifejezésünket sem ismerte. Mint akkor, ma is sokszor elkacagom, hogy csak úgy tudta megértetni velünk mi az a *kukoricagóré*, hogy megmutatta a szomszéd udvarán, mert mi a kukoricát csak *törökbúzá*nak ismertük, a górét pedig egyszerűen csak *kas*nak neveztük. Fölkészületlenül soha nem jött az iskolába. A tankönyvekben levő leckét mindig tökéletesen megértettük, ezért nekem a középiskolában a fizika, kémia és számtan alapfogalmai soha semmiféle gondot nem okoztak.

Milyenek voltak a tankönyvek? Olyanok, hogy ezek nem egy-egy tankönyvíró ízlésének és zsebének, hanem a kor követelményeinek feleltek meg. A mai iskola százféle tankönyve helyett ezeknek a régieknek az ismeretanyagát kellene mindössze az újabb tudnivalókkal kibővíteni. A szöveg megértését olyan képek segítették, hogy én ma is, ha bűvárhangra s a vele kapcsolatos bűvárbetegségekre gondolok, ez jelenik meg előttem. Ezek a tankönyvek ingyenesek voltak. De itt jegyzem meg, hogy az egészséges életmódra való nevelés elméletét is az időszakonkénti vitaminadaggal és a kötelező tejfogyasztás gyakorlatával egészítették ki úgy, hogy amelyik családnak nem volt fejőstehene vagy az éppen borjúzó volt, az a gyermek ingyen kapott tejet. Minden ilyen tanulónak ott az iskolában kellett meginnia a fél liter tejet. Így került a tarisznyámba a pirított kenyér és az alma mellé a tejesüveg.

Kenyeres Zsófia kétévi tanítása és nevelése, egyszerűen okítása után Nagy Árpád tanító úr következett, aki egyben a levanteoktató szerepét is betöltötte. Ő, bár lezserebb volt, mégis sok szempontból méltó utódnak bizonyult, mert a felfogás- és magatartásbeli hiányosságait kitűnő felkészültségével pótolni tudta. Bár néptanító nem tudott lenni, de jó állami tanító igen. A vele kapcsolatos sok szép emléket nagyon beárnyékolják anyagi panaszai. A „*csak százötvennyolc pengő negyven filléres*” fizetésének túl gyakori emlegetése két oldalról is belém döfött. Egyik felől, mert én egy rakáson ennyi pénzt nálunk még csak elképzelni sem tudtam, más részről, mert az elődeitől effélét soha nem hallottam. Nem tudom, mit tett volna a Hodgyai tanító úr helyében, akinek tanítói és kántori fizetése csak egy félkepényi volt: ez huszonöt kéve búzát, huszonöt kéve zabot és négyévenként egy szekér fát jelentett. A falu egy része a papnak is csak fél képét fizetett, a kántor-tanítónak pedig még ennek is csak a felét adta. A megélhetéshez szükséges nagyobbik részt attól a földtől próbálta kicsikarni, amelyik a nagyon kemény munkáért

is csak szűkösen, sokszor keservesen fizetett. Azért, hogy iskolám dícsérete ne tűnjön hamiskásnak, a méltatás bizonyítékeként hozom fel, hogy akkori végzősök közül egyszerre ötön léptünk a továbbtanulás útjára. Lehattunk volna többen is, ha az irigy rosszindulat a magyar állam segítő kezét a kitűnő tanuló Kiss Mózesektől nem lökte volna félre.

Régi iskolámra és tanítóimra való emlékezősemet nem tudom anélkül bezárni, hogy ebben a csupa „tanáros” világban, őszinte kézszorításra ne nyújtanám a kezem azok felé – ha még vannak –, akik a néptanító szerepét vállalják s a vele járó megszólítást nem lealacsonyítónak, hanem fölmagasztalónak tartják. Ennek az iskolának a szelleme hosszú utamon úgy kísért végig, hogy bárhol is jártam a nagyvilágban, amikor harangszót hallottam, azok a harangok jutottak eszembe, amelyeket kötetlűkre csimpaszkodva oly sokszor próbáltam megkondítani, s amelyeknek a hívogató szavára készülődni kezdtem a templomba s az iskolába. Most, hét évtized tetején ülve, ugyanúgy hallok a hangjukat, s hívásukra most is, mint akkor, készülök – de most már nem az iskolába...

Mivel az ember formálásában az iskola mellett nagy szerepe van a környezetnek, közösségnek, amelybe a gyermek beleszületik s fölcseperedik, ezért nem csak hogy szólnom kell erről, hanem szívből jövő kötelességem kalaplevéve tisztelgennem azok emléke előtt, akik már csak a temetőből ügylhetik azt, ami a „bölcsőjük” körül történik. Hogy kik voltak ezek a nemcsak legyőzhetetlen, hanem a Sors felett győzedelmeskedni tudó emberek? Ha száz könyvet írnék róluk, a felelettel akkor is adós maradnék, mert ezt igaziból nem csak én, hanem soha, senki nem fogja tudni megmondani.

Éppen ebben a meghatározhatatlanságban rejlik ennek a népnek a mindenkitől való különbözősége s egyben legyőzhetetlen sajátossága. Hisz ki tudja megmondani, hogy a történelem annyi, de annyi keresztjéről hogyan tudott mindig leszállni. Senki. Mint ahogy azt sem tudja senki, hogy ez a nép miótától fogva van itt. Én a kicsi falum öt temetőjének sírkövei között játszadoztam, de ki tudja, hogy a táltos füstje még hányból szállt, tört föl az Ég felé?

Tehát, amikor azt mondják: székelyek – ezzel a titoknak adnak nevet. A titkot pedig érteni nem, csak érezni lehet.

Fennmaradásunk titka, hogy ezt a titkot senki sem tudja...

* * *

Nos, én ennek a népnek fiaként születtem, s éltem immáron több mint hetven éven át, mert szüleim nyolcadik gyermekeként, 1930-ban pillantottam meg a világ legszebb hegyét: az Erős-tetőt. A Halállal való bajvívásaimat nagyon korán megkezdtem, mert alig voltam másféléves, amikor életben maradásom utolsó reményét az orvos is magával vitte. Ottmaradtam a „gerendákra felakadt” szemekkel az Ég s Föld között, középen. Édesanyámat, hogy utolsó pillanataimat sírásával ne zavarja, Édesapám félrevonta, maga pedig elment nekem nyújtópadot: ravatalt ácsolni. Már a munkája vége felé járt, amikor Édesanyám – aki mégis-csak mellettem maradt – békíáltott a másik szobába: – Hagyd abba, János, s jere, mert a kopácsolásodra a gyermek magához tért!

Hogy mi és miért történt mindez, senki sem tudja. Lehet, hogy a Halál sietségében felejtett itt, vagy pedig a munkáját befejezettnek gondolva hagyott magamra. Az is lehet – s ma már ezt tartom valószínűnek – azért nem vitt magával, hogy később legyen kivel birkóznia. De hogy el ne feledkezzek Róla, gyermekkoromban még többször is csak úgy, kasza nélkül, bekukkantott az ablakon. Kaszával a későbbiekben még csak egyszer jelentkezett, de akkor is röhögve továbbállt.

Erről meg más közvetlen és közvetett, de állandó kapcsolatainkról a maguk helyén mindig beszámolok majd.

Az előbb felületességből a közösség iskola *melletti* szerepét írtam. De a *melletti* helyett inkább az *együttes* szót kellett volna használnom, mert a Sors közös műhelyében a kettő együtt, egyszerre munkálkodva alakítja ki azt az egyéniséget, amely a faji jelleg mellett a helység, a falu bélyegét is magán viseli. Így alakult ki, az én kicsi falum sajátos egyénisége: a *kányádi ember*, akinek a milyenségét nem lehet meghatározni, ezért én is csak érzékeltetni tudom, mert a lélek megfoghatatlan, csak a munkájának gyümölcse megtapasztalható. Így, amit bemutatok, az nem egy légből kapott, felöltöztetett valami, hanem a megfogható, *csóré* igazság. Ezt pedig nem hozhatta létre más, csakis egy különös lelki közösség, amely még engem is, a közülük valót, csodálattal tölt el.

Ha valaki ezért a csodálatért ledifámálna: lenézne, annak azt válaszolom, hogy a legigazibb csodálkozás az az önmagunkon való. Ekkor s így szembesülünk minden jó vagy rossz cselekedetünkkel. Csodálkozom, hogy honnan tudta ez a kicsi közösség előteremteni az anyagi alapját azoknak a középületeknek és intézményeknek, amelyeket itt, az alábbiakban megemlítek. A teremtés szót nem véletlenül, hanem azért írtam, mert a megmagyarázhatatlant teremtésnek tartom.

A mára csak egy-egy földből kikandikáló kő által jelzett ősrég templom után – immár jóval több mint kétszáz éve – a falu népe megteremtette azt a templomot, amely három mai nagyságú gyülekezetnek is elegendő lehetne. Ezért ez a templom nem csak a jelennek, hanem a jövőnek is épült, mert a falu akkori lakossága a mainak csak a fele lehetett. Az épület két cintermes-előszobás bejáratral s két karzattal (az egyik a csodálatos orgonával) rendelkezik.

A templomban ülő tekintete talán többet ácsorgott a szószék mellett lévő első világháborús hősök tábláján, mint a papon. Elsősorban nem a művész által készített gyönyörű kereten ámuldozik, hanem azokon a fehér márványba vésett neveken, amelyeknek valamikori viselői, mielőtt életüket a hazáért áldozták volna, itt ezeken a helyeken ülve imádták az Istent. Soha nem tudtam e tábla búvköréből kiszabadulni. Ma is, ha valahol hősi emlékművet látok, szemeim előtt mindig megjelenik ennek a táblának a képe. Bár az ő haláluk tizenöt–húsz évvel megelőzte az én születésemet, neveiket olvasva mégis úgy tűnt, hogy mindenkit nemcsak ismertem, hanem a mai élők közé is képzeltem. Igaz a mondás: a hősök soha se halnak meg. A táblát bámulva arra gondoltam, ez a kicsi falu hogyan is tudta kiheverni azt, hogy férfi lakosságának nagy része, ötvenkét férfi odaveszett a nagy világégésben.

A táblára nézve mindig Orbán Jóska bácsira is gondoltam. Ennek az aprótermetű nagy művésznek a magatartása még a művészetét is túl szárnyalta, s a hozzá hasonló lelkületű embereknek tudható be, hogy a falu az ilyen csapásokat is túlélte. Igazából ebben a mai pénzéhes világban válik Jóska bácsi óriássá s örök példamutató útjelzővé a jövőnk számára, mert amikor a táblát készítette, benne még a „vatikánvaluta” – istenfizesse – gondolata sem vetődött fel. Őt csak e néphez fűződő mérhetetlen szeretete és hűsége vezérelte mindig.

Előttem a múlt. Férfiak s nők a bejárat előtt külön-külön csoportban várják, hogy megérkezzen a pap, akit a férfiak megemelt sapkával üdvözlnek. Miután csizmás lábukat jól a földhöz veregetik és lepallják róla a havat, tiszteletben tartva az ősi rendet – elől a férfiak, utánuk a nők – bevonulnak a templomba, s nemzetségek szerint elfoglalják a helyüket. Ha az egy nemzetséghez tartozók a saját padsorukban nem férnek, csak akkor ülnek be más padsorok üres helyeire. A kor tisztelete nemcsak a bevonulásnál-kijövetelnél, hanem az Úrvacsora-osztásnál is ilyen szigorú erkölcsi törvény volt. Még a hónapokat és heteket is figyelembe véve állták körbe az Úrasztalát. Istentisztelet után a templom bejáratánál

egymást megvárták, és kezét szorítva, jó étvágyat és jó napot kívánva tértek a hajlékukba. Az első belépőtől az utolsó kilépőig bűgött az orgona. Az orgona, amelynek a fújtatóját – a harangozó mellett – legtöbbször mi, gyermekek működtettük. (Először talán a toronyról és a harangjairól kellett volna írnom, de hogyan tartsam be a sorrendet éppen én, amikor a mindenható úr, a Halál maga sem tartja tiszteletben. A köztünk való el-lenségeskedésnek egyik fő oka éppen ez.)

A templom fehér tornya semmiben sem különbözik más székely templomokétól, de a benne levő két harangnak párja nincs. Hangjuk az idő múlásával folyton-folyvást terjed a térben. Ahogy cseperedtem fölfelé, mind távolabbról és távolabbról, de meghallottam a figyelmeztetésüket vagy hívogatásukat. Vándorutamon bármilyen harangszót hallottam, a visszhang mindig az övéké volt. Mostanra, utam vége felé, mintha belém költöztek volna, minden lélekrezdülésemre megkondulnak, csak ami régebb több volt bennük: a figyelmeztetés, ahelyett most mindinkább a hívogatásukat hallom...

A kicsi harang mijesnap (művesnap), a hétköznapi reggelein, az iskolába hívogatott. Délben régi dicsőségünkre s az ebéd idejére figyelmeztetett. Estefelé, ha megkondult, mintha azt mondta volna: Ember állj meg, mára elég! Édesapám ekkor a szerszámokat letette s kalapját megemelve csak annyit mondott: Én Uram s én Istenem, a mai napért is legyen hála neked! – Szent meggyőződése, hogy ebben a mondatban minden benne van, amit a szív s lélek az Ég felé küldhet. Ami ezen felül van, az egy hamiskás, önmutogatásra épült, kicifrázott, képmutató agyjáték véleményem szerint.

Vasár- és ünnepnapokon a kisharang hangja mindig a templomra figyelmeztetett. Utána a nagyharang már a templomba való készülődésért szólt. Kettejük összehúzása, együttes hangja mindig vagy a templomba vagy a temetőbe kísért. Ha a kicsiharang megszakításokkal szólt, akkor azt hozta a falu tudomására, hogy egy nőnek az életfonala megszakadt. Ha férfi halt meg, akkor a nagyharang szaggatott. A két harang rendkívüli időben össze-vissza kongatása – félreverése – nagy veszedelem közeledtére, vagy annak létére figyelmeztetett. Hangjukra mindenki fölkapta a fejét s a félreverésük okát kereste. Ha tűz ütött ki, akkor nem volt lélek a faluban, aki ne indult volna azt oltani. Erős idő közeledtére felhívó hangjukban az a hiedelem is benne volt, hogy hatásukra a villámmal s jéggel terhelt homályok: fellegek felszakadoznak és a veszedelem elkerüli a határt. (Hogy ez a hiedelem ebben a *nagyidő*

elkergetésében mennyire vált valóra, azt nem tudom, de azt igen, hogy a velünk veszedelmes gúnyt űző történelem viharai ellen semmit sem értek a harangok szavai. Ennek bizonyítéka többek között ez a mai helyzetünk is.)

Aki a faluba az alsó faluvégén lépett be, az legelőször egy hosszú épülettel találkozott s találkozik még ma is. Ez pedig nem más, mint a *Hangya* szövetkezet háza, amelyben a vegyes üzlet mellett helyet kapott még a „korcsoma” és a boltos lakása. Az alatta levő nagy pincében tárolták a Küküllő-menti borokat. Az épület mögötti csürnek kinéző valami, amely erős cserefa oszlopokon állt s amelynek teteje hegyes végű baconi cseréppel volt fedve, a falu legmagasabb ilyenyszerű épülete. (Ezt onnan tudom, hogy verébfészékért ennek a kakasüllőire mentem föl a legnehezebben s a legfélősebben.) Ez az épület az átutazó s a korcsmába betérő szekeresek lovait s szekereit volt hivatva megvédeni az esőtől és a hótól. Nyolc-kilenc éves lehettem, amikor a nézőközönség tagjaként részt vettem az említett épület melletti hídmérleg szerelésén. Ezt minden szövetkezeti tag – és mivel mindenki szövetkezeti tag volt, így a faluból bárki – ingyen igénybe vehette.

Nem hiszem, hogy hasznosabbat és jobbat valaki kitalálhatott volna, mint ezek a szövetkezetek voltak. Ezek nélkül az önszerveződés nélkül, sem akkor nem lehetett, sem a jövőben nem lehet közösségként megmaradni, mert csak összefogva lehet nagy dolgot művelni. Ahhoz, hogy ezek a csodálatos összefogások megszülethessenek olyan bábákra volt szükség, mint nálunk Hodgyai tanító úr. Mert a nép a fennmaradását szolgáló szándékokkal mindig „terhes”, de ezek jó baba nélkül rendszerint halva születnek.

(Mielőtt kicsi falum önszerveződése és összefogása más intézményekre kitérnék, megint megjegyzem, hogy a ma demokráciáért ordítózők nehogy azt gondolják, ők találták ki ezt a dolgot. Amit ők kiabálnak, azt ez a nép már évszázadokkal ezelőtt csinálta. Akkor a törvényeket nem rafinált jogászok, hanem maga az Élet diktálta, s anélkül, hogy azt írásba foglalták volna, azt mindenkinek nem csak ismerni, de betartani is kötelező volt. Ha valaki embertársát becsapta, azt csalóként tartották számon, de ha valaki a közösséget lopta meg, azt rablónak nevezték s kidobták maguk közül. Az ilyen pedig bármilyen ruhát vett is magára, a Sors istenhidege – előbb vagy utóbb – megvette.)

A *Hangya* szövetkezetről mondottakat nem tudom úgy abbahagyni, hogy két dolgot meg ne említsek. Az egyik, hogy a megszorult szövet-

kezeti tagot hitelben is kiszolgálták. Ez valóban hitel volt, az emberek hittek egymásban. Soha nem hallottam, hogy adósságát valaki ne fizette volna ki. A másik – aminek akkor még nem volt neve, de létezett, nem mint ma, amikor csak neve van – a demokrácia. Akkor minden év végén közgyűlést tartottak, ahol a választott vezetőség részletes beszámolót tartott s megválasztották az új vezetőtanácsot. Ami nagyon lényeges, hogy a kevés nyereségből – a szövetkezetet nem nyereszkesedés céljából hozták létre – minden család kapott egy kalendáriumot.

Hogy ez a kalendárium milyen volt? Bárcsak ehhez hasonló ma is megjelenhetne. Ebben volt minden, ami a „harisnyás” embert érdekelte, de a „nadrágos” is találhatott kedvére valót. Volt ebben mindenféle hasznos tanács gazdasszonynak és gazdának egyaránt. Névnap és vásárosnap útmutató. De a jó humor mellett ott volt az irodalom is. Én ebből a kalendáriumból tanultam meg Tompa Mihály *A rab gólya* és Tompa László *Lófürösztes* című költeményét.

Az is igaz, hogy az első és utolsó hangos felolvasásom is ehhez az egykori naptárhoz kötődik.

Történt pedig, hogy egyik este – elősegítendő az én felolvasásomat – Édesanyám behozta a jobban világító nyolcas petróleumlámpát. Én valahogy nekigyürköztem s elkezdtem. Úgy-ahogy menegetett is, de a fényédi hagymával együtt az én ebbéli kedvemet is úgy elvitte a Küküllő, hogy soha többet vissza nem kaptam. De nem is a Küküllővel vagy a hagymával volt a baj, hanem a máréfalvi ember „tökivel”, ugyanis én hosszú ó helyett rövidet olvastam.

Így azt a nevezetes mondatot, hogy: *„amikor a székely látta, hogy a tőke odavan”*, rövid ő-vel olvastam, olyan kacagás tört ki a csepűt fonó két szomszédasszonyból, hogy a kicsi székükről majdnem lefordultak. No, én akkor úgy bétettem a könyvet, hogy azóta soha többet hangos olvasásra ki nem nyitottam.

A szövetkezés másik eredménye az a tejcsarnok, amelyik még a mai követelményeknek is megfelelne. Két nagy szobájának egyikében volt a tejfőlőző gép. A tejcsarnok-kezelő, az illető szeme láttára, ebbe töltötte be a tejet. Az alatta levő edények egyikébe a tejszín, a másikba az úgynevezett vékonytej került. Az átvevő ugyancsak a tulajdonos ellenőrzése mellett, megmérte a tejszínt, aminek a mennyiségét nem csak a csarnok nagykönyvébe, hanem az egyén kicsi tejkönyvébe is beírta, így mindenki könnyen ellenőrizhette és kiszámíthatta, mennyi pénzt kell kapnia a hó végén.

A másik nagy helyiségében készült az a vaj, amelyet negyed kilós csomagolásban árultak s a *Kányádi teavaj* feliratot viselte és – kitűnő minőségének köszönhetően – soha nem lehetett eleget készíteni belőle. A világban jártamban-keltemben sokféle vaját láttam és ízleltem, viszont ennek az enyhén sárgás színű terméknek még csak a hasonlójával sem találkoztam. Ezért vaját azóta sem igen fogyasztok.

* * *

Mindig szomorúság vesz erőt rajtam, ha arra a helyre járok, ahol a Gazdakör három nagy helyiségből álló épülete volt. Sajnos, már csak volt, mert „*a múltat véggépp eltörölni*” jelszó alatt az ostobaság ezt is, akárcsak a faluvégén levő vágóhidat romba döntötte. Ez – nem mint a „kollektív” – ez valóban a gazdaember érdekeit szolgálta. De nem is erőszakból, hanem a valódi közös akaratból született.

Örök titok marad előttem, hogy miként tudták megvásárolni azokat az eszközöket, amelyek a mezőgazdaság akkori követelményeinek megfelelték. Ott volt a szakeke, henger, láncborona mellett a rosta, amellyel a vetőmagot tisztították meg. Ez utóbbi legújabb változatát – amelyet még a magyar állam adott – a „modern kollektív” is sokáig használta.

A mellette levő helységben, az úgynevezett sajtolóban, voltak a gyümölcs kisajtolásához szükséges felszerelések. Majdnem minden család itt sajtolta ki az akkor még bőségesen szedhető vadalmát és -vackort, más néven: kásásvackort. Az itt készült csügörből erjedt ki az ecet, amelyet nem csak savanyításra, hanem hathatós gyógyszerként: lázas vagy reumás betegek bedörzsölésére, borogatására is használtak. Ez volt az igazi „almaecet” s nem az, amit ma drága pénzért árúsítanak s amely annak még csak vízhordója sem lehet.

A harmadik helységben, a tűzoltó szertárban lévő eszközöket: a vízipuskát, tömlőket és a hordós szekeret a kollektív időkben – mint a „modern” nagybani gazdálkodás kellékeit – még sokáig kihurcolták a szérükre. De itt már csak kirakati tárgyak voltak, ugyanis szükség esetén nem lett volna aki működtesse őket, mert a régi önkéntes tűzoltóság tagjai, akik annak idején havonta gyakorlatot tartottak, vagy kihaltak vagy a „dicsőséges” falusi jövő elől elmenekültek. Micsoda biztonságot jelentett és jelentene ma is ezeknek a félreeső udvarhelyszéki falvaknak a helyi tűzoltóság, hisz baj esetén mire a városi tűzoltók ide kiérnek, addig minden hamuvá válik.

Ugyanúgy mára már se híre, se hamva a falu végén lévő vágóhídnak, amely – hogy honnét, honnét nem – a: dogány nevet viselte. Higiénikus körülmények között a számos állatot – marhát – nemcsak hogy itt lehetett, hanem csak itt szabadott levágni. Itt történtek az úgynevezett kényszervágások, ami azt jelentette, hogy a sérült – például törött lábú – állat már csak a húsával szolgálhatta a gazdáját. (Itt jegyzem meg azt a nemes közösségi magatartást, hogy mindenkinek erkölcsi kötelessége volt ilyen esetben legalább egy kiló húst megvenni, hogy a kárvallottat ezzel is segítsék, ugyanis a levágott állat eladatlan húsa teljesen kárba veszett volna.)

A dogány szomszédságában, a Tökertben található az az épület, amellyel akkor még a nagyobb városok sem igen dicsekedhettek. Ez volt a falu közfürdője. Ebben a drágajó tökerti vízben tisztálkodhatott és feredőzhetett, aki csak óhajtott. A feredőzést azért írom, mert vize amennyire jó barátja volt a tisztaságnak, legalább annyira volt ellensége a reumás betegségeknek. Az a csodálatra méltó törekvés, amely ezt a ritkaság számba menő fürdőt létrehozta, meg is szüntette azáltal, hogy ennél még egy nagyobb dolgot teremtett akkor, amikor a híres hidegségi források közel steril vizét gyűjtőkutakba terelte, több mint egy kilométeres vezetéken át a faluba irányította és minden udvarra bevezette. Az ingyenes, minden igényt kielégítő, bőséges vízellátásnak köszönhetően a faluban már a múlt század első felében megszülettek a fürdőszobák. (Egyik teremtmény így szüntette meg a másikat. A *teremtmény* szót többször is nem a stílus kedvéért, hanem abból a tudatos meggyőződésből használom, hogy itt nagy dolgot tenni, csinálni csak teremteni lehet. Ez a nép minden cselekedetéhez ezért hívja segítségül a Nagy, az igazi Teremtőt.)

A falu vizes dolgait nem fejezhetem be anélkül, hogy annak emberi vonatkozásai mellett, az állatit is meg ne említsem. Teszem ezt azért, hogy a székely embernek az állataihoz való viszonyát ezáltal is szemléltethessem. Itt az állatot nem egyszerű munkaeszköznek, hanem nélkülözhetetlen segítőtársnak tekintik. Nem véletlen, hogy a székely ember azért, hogy állata egészségét megóvja, képes a saját kabátját levetni s az állatjára teríteni. Nos, az én kicsi falumban előbb ittak vezetékes forrásvizet az állatok, mint az emberek. Ugyanis jóval az említett vízvezeték előtt kiépítették a faluban is és a legelőkön is azokat a kerámiacső vezetékeket, amelyek a források vizét a szabadesés törvénye szerint betonvályúba vitték. Én a vezetékek lefektetésének pontos idejét sajnos nem

ismerem, de arra jól emlékszem, hogy több mint hatvan évvel ezelőtt, mezítlábás suttyó legényke koromban, már ezeknek a betonvályúknak a szélén egyensúlyoztunk.

Mivel egy felsorolásban valaminek mindig a sor végére kell kerülni, ezért s nem a jelentősége miatt kerültek e helyre az orvosi rendelő és a községháza. Hogy az első épületnek az eredeti rendeltetése mi volt, biztosan nem tudom, de a szüleimtől úgy értesültem, hogy az első világháború előtt a csendőrség használta. A háború után itt kapott helyet a kilenc falut szolgáló körzeti orvosi rendelő és az orvos lakása.

Én, mivel gyermekkoromban sokat kornyadoztam, ezért közeli kapcsolatba kerültem nemcsak a rendelővel, hanem Nemes doktor bácsival és feleségével, Herta nénivel is. A köztünk levő szoros kapcsolat kialakulásában igazából az én örök gyámolító, drága Emma nénémé volt a főszerep. Mivel őt baráti szálak fűzték az orvosi családhoz, így lettem én is olyan félig-meddig családtagféle. Őket szerettem, de a rendelőt azt nem. Attól a formalinos-jód szagtól mindig rosszul lettem, s nem egyszer „hálából” mindent összehánytam.

Soha nem felejttem el, úgy tíz–tizenegy éves lehettem, amikor nem lévén még szolgálójuk, nem volt, aki vasárnap reggel a rendelő előtti utat megseperje, ezért én inkább szeretetből mint hálából, elvállaltam. Küzdelmes munka volt, mert a hosszú épület előtt volt egy, az állatok itatására szolgáló cementvályú, amiből a marhák jól teleítették magukat s hogy közérzetüket tökéletesse tegyék, a bennük levő fölösleget mind ide eresztették ki. Egy hét alatt ebből a mindenféle halmazállapotú anyagból annyi gyűlt össze, hogy alig tudtam elhordani. Igaz, hogy a munka után nagyon boldog voltam, mert a cukorka mellé, Herta néni mindig idecsúsztatott öt lejt, amit olyan örömmel adtam oda Édesanyámnak, hogy ezért még az állatok viseltes dolgait is megbocsátottam.

Udvarhelyre való költözködésünk után is mint kisdíák gyakori vendég voltam náluk, egészen addig, míg el nem hurcolták s – az ürüléküket a vályú elé engedő állatoknál is alábbvaló emberi alakzatok – máglyára nem juttatták őket a koncentrációs táborok valamelyikében. De ha van Mennysország, akkor biztos vagyok abban, hogy ők a füstjükkel odaszálltak.

A falu közepén áll az az épület, amelyiknek a mai nevét nem, csak a régieket tudom. Ez eredetileg faluháznak épült, de aztán előléptették községházának. Később, amikor a „Leventeotthon” táblát homlokzatáról levették, még az előbbieknél is előkelőbbet: a „Kultúrotthon” nevet

ragasztották rá. De a neve volt, ami volt, mert a rendeltetése – három-négy évtől eltekintve, amikor egyik részében az erőszakkal létrehozott román állami iskola működött – mindig is megmaradt.

A kisebbik termében tartotta az előljáróság és a gazdakör a gyűléseit, megbeszéléseit és tanfolyamait. A szórakozni vágyók a hosszú téli esteken unalmaikat is itt üthették agyon, mert klubnak volt berendezve. De mert a nagyobb összejöveteleknek – lakodalmaknak, találkozóknak, multságoknak – már nem volt elegendően tágas, és az ilyen alkalmakkor szükséges nagy edény- és evőeszköz-készlet azok helyben való használatát is megköveteli, ezért az utóbbi években a nagyteremben levő vendégsereg számára itt főzik meg a finomnál finomabb ételeket.

(Nem kis büszkeséggel vegyült jóérzés fogott el, egy újságot olvasva minap, hogy ami ma egy közeli faluban szenzációnak számít – nevezetesen, hogy edénykészletet vásároltak a falu közös nagy multságai számára –, az nálunk már több évtizede létezik. Nagyszerű ötletnek tartom, mert a sokszor száz főt is meghaladó vendégsereg vagy éppen a halotti tort ülők sokasága a családi háznál nagy felfordulást és nehézséget okoznak az őket megvendéglő háziaknak.)

Az egész falut érintő, úgynevezett falugyűlések közül csak arra az egyre emlékszem, amikor három vagy négy „nadrágos ember” a valami egyéb ürüggyel odacsalogatott népnek a kollektív gazdaság előnyeiről beszélt. De olyan meggyőződés nélkül, hogy a végén valaki a falubeliek közül meg is kérdezte:

– Az urak hisznek is abban, amit itt elmondtak? Me't mü es csak úgy hisszük, mint maguk...

3. Munkák, foglalatosságok, szokások

*Zene, bál, tánc – A székely gazda – Öltözet – Kender- és lentermelés –
Az első halálüzéselem – Guzsalyosban: a kórus – Fonás, szövés –
Juhok, juhászat – Előljáró-választás – Szántás, vetés –
Kapálás, kaszálás – Aratás, cséplés – Betakarítás. törökbúza, pityóka –
Zöldségtermesztés – Az igazságtalanság gyűlölete*

Annál inkább velem van az a sok tánc, amelyen mi gyermekek is ott sündörögtünk, izegtünk-mozogtunk. Feledhetetlenek azok a színdarabos bálók, amelyeket évente legalább egyszer a házások s egyszer a legények s leányok rendeztek.

A házások bálja egyben kosaras bál is volt. Ebbe a kosárba minden asszony, hogy kitegyen magáért, a legfinomabbat próbálta belerakni. Soha nem hiányzott a töltelékes káposzta, a sült kolbász, a pánkó és a kürtöskalács. A süteményféle legelőször valami fehér egérnek nevezett cukros kifli képében mutatkozott be. A páros-bálba csak házások mehettek, legénynek tilos volt a belépés. Azonban éjfél felé az ott ólálkodó legényeknek megengedték, hogy a kiszemelt menyecskéket megforgathassák. Egy nóta és egy pohár bor járt nekik, semmi több. Ezután sipirc mindannyiuknak kifelé.

Bár azóta sok népszínművet láttam hivatásos színészektől, mégis ha ezekről esik szó, mindig a falumbeliek *Sárga csikója*, *A piros bugyelláris*, vagy *A falurossza* elevenedik meg előttem. Nem csoda, hisz nemcsak az előadások izgalmát, hanem a hetekig tartó próbákat is a faluval együtt mind-mind végigéltem. Mert itt nemcsak a szereplők, de velük együtt az egész falu készült és izgult a sikerért. Nem tudok már cigányzenét sem hallgatni úgy, hogy abba a Marci János klarinétjának, vagy Vak Jóska cimbalmának a hosszú évtizedek falairól visszaverődő hangja állandóan bele ne keveredne.

(Sajnos, mára már ezeknek a híres cigánybandáknak csak a visszahangjuk maradt. A világ ellehetetlenülésének egyik fontos mutatója, hogy a cigányzenét nem igénylik. Az akkor virág-dalos lélek, mostanra

sivataggá változott. Vajon a mai embernek, mint őseinek, nem kellene a megtisztulás? Ők örömeiket s bánatukat, mindig cigányzenébe fűrésztgették. A földi purgatóriumban a cigányzene szárnyain tudtak a pokolból a mennyországig emelkedni, majd a mindennapi életet tovább élni. Talán ma nincs pokol, amiből néha-néha jó lenne kilépni? Pokol, az biztos, hogy van, viszont a belőle való kiutat nem ismerem. De egyet tudok, hogy aki egy hegedűvel nem tud együtt sírni, az kacagni sem tud igazán. Én, mi, nagyon szerettünk mulatni, s nem egyszer, hanem szinte mindig egy fillér nélkül húzta fülünkbe a cigány, csak azért, mert együtt dobogott a szívünk.)

Nem véletlen, hogy először a „mozsikáról”, a zenéről szóltam, mert az is már a tánc kezdete előtt megszólalt és a zenekar szép, éppen akkor divatban levő nótákat játszva fogadta a közönséget. Mint általában, itt is a fehérnepeké volt az elsőség s közülük is azoké, akiknek már csak a szívében volt az, amit a lábukkal a táncban már rég kijártak. Többen közülük egy-egy kicsi széket is hoztak magukkal, hogy ha nem jutna hely a fal mellett körben levő padokon, legyen ahová leülve végig ügyelhessék, hogy ki kivel, mikor és hogyan táncol. Ők – meggyengült lábainkon – a valóságban a táncért jöttek s nem „fogas-helyettesítőknek”, akik a fiatalok kabátját ölükben megtartják. Ez éppen olyan ürügy volt, mint annak a tagadása, hogy őket ne érdekelné, hogy ki hogy pózsálja-pózozza magát. A tánc utáni zuvatolás: pletykálás a falusi élet egyhangúságát felkavarta és mint valami rendkívüli üdítő, úgy hatott.

A táncrendben, már amennyiben két esetleg három táncféleség között nagy rendet kellene állítani, a csárdásé volt az elsőbbség. Ebben tudták a táncosok igazán kiélni magukat. A tánc közötti szünet a nótázásé és az itatásé volt. Az itatásnál a szesz, a tömény italnak csak másodlagos szerepe volt, nem csak azért, mimha az izzadsággal történt nagy vízvesztéséget a szesz ital nem tudta volna pótolni, hanem mert itt nem volt helye a részeg embernek. A boros üveg kézről-kézre járása is csak azért volt, hogy a jókedvet még tökéletesebbé tegye.

A „táncoló-ház” közepén a lányok s a legények külön körbe állva, összeölelkezve énekelték a legszívfacsarítóbb nótákat. Ebbe s nem az italba nyuvasztották belé a bánatot. Itt aki „nem tudott”, még az is énekelt, sőt sokszor ezek hangja volt a legerősebb, mert ez a szív mélyéből jövő vágyakozásának volt a kinyilatkozása. Leány s legény ezért kereste mindig az erre illetékest. Az hogy a címzett erre miként reagált, az rendszerint a hölgyválasz alkalmával derült ki. Azért csak rendszerint,

mert a lánynak illet minden olyan legényt fölkérni, aki azelőtt őt megtáncoltatta. Azonban, sokat lehetett sejteni abból, hogy a leány kit kér föl először. Különben a tánc közbeni lekérés nemcsak szokásban volt, hanem ennek nem eleget tenni éppen olyan vérig menő sértés volt, mint-ha valaki felkérését a leány visszautasította volna. Én ennek az erkölcsi törvénynek a megszegéséről nem is hallottam.

Éjfél tájban, amikor az idősebb házások már „kidöglőben” voltak, akkor tiszteletből, no meg aztán a kölcsön kenyér visszajár alapján kaptak egy nótát. Ők, ezt kedvükre kijárva, haza is mentek. A csárdást a cigányok sokszor egy órán keresztül is kénytelenek voltak húzni, mert ezt olyan szívből jövően járták, hogy csak akkor hagyhatták abba, amikor a táncolók „kidöglöttek”.

A másik tánc a valcernek egy olyan kányádi változata volt, amelyhez hasonlót sehol sem láttam. Ezt a csárdásnál lassúbb, „vasztepnek” nevezett táncot azért szerették, mert itt a lépéseket, figurákat úgy variálhatták, ahogy akarták. A magyarok bejövetele után kezdett divatba jönni a tangó, amely egész éjszaka még egy-két alkalmat is alig tudott kiszorítani magának s ezt is csak nagy viták árán. Ezt a székely vérmérsékletével nem éppen találó táncféleséget kezdetben a „*Tongyó! Nem kell!*” tiltakozás ellenére csak az úgynevezett „úrhatnámok” járták.

A sok-sok bál és tánc közül az örök emlékek padján már csak ketten üldögélnek. Az egyik az általunk rendezett diákbál, amit olyan érdeklődés előzött meg, amelynek párja nem hiszem, hogy volt. Nem csoda, hisz mindenki kíváncsi volt, hogy mi, ennek a falunak a gyermekei hova jutottunk el, milyen újat s biztatót tudunk felmutatni.

(Mert ez akkor történt, amikor a reménység még pislákol a szívekben, de a kiutat a fekete fellegek már úgy eltakarták, hogy még az útjelzőket sem lehetett látni. A közelgő vörös csillag fényének pedig nem csak hogy nem hittek, hanem féltek és rettegtek tőle. A magyar zászló helyét elfoglaló „régi újat” pedig már mindenki ismerte. Mi ennek tudatában olyan műsort csináltunk, hogy a zsúfolásig megtelt terem falai, a hangosan föl-föltörő sóhajtásoktól majdnem szétrepedtek. Ezt követő együttmulatásunk nem csak fenséges és feledhetetlen, hanem utolsó is volt, mert aztán már mások és másképpen „húzták a nótát”).

Ezzel kapcsolatos emlékezéseim nagyon hiányosak lennének, ha a csodálatos cigányzene mellett meg nem említeném kicsi falum nagyszerű rezesbandáját, amelynek taktusára nemcsak a kányádi, hanem a távoli vidékek fiatalsága is mindig szívesen ropta a táncot. Óriási dolognak

tartom ennek a tíz embernek az elkötelezettségét és ügyszeretetét, hisz mindenki a saját költségén vásárolta meg a hangszerét. Ismervén az akkori anyagi helyzetet, biztos állítom, hogy ezt mindenkük nem csak megérezte, hanem valósággal megszenvedte. Az én drága jó Bátyám is Brassóba ment napszámosnak, csak hogy a kürtjét megvehesse. Bámulatra méltó, hogy ezek a falusi emberek, akik az anyajegyen kívül alig ismertek más jegyet, most úgy megismerték a hangjegyeket, hogy csak eszerint fújták a kürtöt.

Ha az övéket bámulatra való cselekedetnek tartom, akkor az elhivatottságon kívül minek nevezhetném a Jánoska bácsi karmesteri tevékenységét? Hogy ezt az „ábécét” honnan ismerte, nem tudom, de azt igen, hogy csak a tudáshoz társult őszinte lélekkel lehetett tenni azt, amit ő. Mert ki tudja hány éjszakán át úgy tanított és gyakoroltatott, hogy ezért még csak „vatikáni valutát” sem várt senkitől. Törékeny testében egy óriás törhetetlen lelke lakozott. Sajnos, az emlékéit, az emlékeiket is már csak mi őrizzük. Velünk ez is elmúlik. Ezért e pár sor, hátha ez még minket talán túlél...

A másik emlékem ennek az évnek a szilveszteri bálja. A maga nemében ez is az utolsó... Valaki bekiált: Harangoznak! Mindenki leveszi a sapkáját s a ház közepén helyet csinálnak azoknak, akik elbúcsúztatják a Őesztendőt és köszöntik az Újat. Majd a várakozás néma csendjét, amikor még a szívdobogások is hallatszottak (ez már a félelem fájdalmas csendje volt), törte meg György Jenő tanító barátom rekeszes, égbekiáltó hangja: „*Hejde: ez esztendőt megáldjad kegyelmedből, Úristen*” s aztán a magyar és a székely himnusz, melynek könyörgése előtt, hogy: „*Ne hagyd elveszni Erdélyt, Istenünk*”, akkora levegőt vettünk, hogy a mellkasunk szinte szétszakadt. A könyörgés után úgy megkönnyebbültünk, mintha egy óriási terhet sikerült volna lehengeríteni a szívünkről, pedig akkor már a szabadságunk hófehér madara szárnysegetten vergődött, s a jövődönk ablakán át ordasok viczorították felénk fogaikat.

Eddigelé inkább a teremtményekről írtam, mint azok megteremtőjéről. Az ezekhez kötődő, méltán vasárnapi hangulat hatása alatt, még úgy vélhetné valaki, hogy itt nem is voltak hétköznapiak. Pedig itt is hat nap kellett a teremtetéshez. Sokszor még a test s a lélek hatnapi közös erőfeszítése is csak úgy fogant meg, ha azt könnyel keveredett véres verejtékkel is meglocsolták. Én ezért ezt a népet nem csak csodálom, hanem istenítem is, hogy a mindennapi tengődésében még teremteni is tudott. A fentiek miatt sokat pajmolódtam, törtem magam, hogy mi

lenne a legmegfelelőbb név, ami az itteni embert a legjobban megilleti. A földműves az, aki a földet műveli, de hát itt földből van a legkevesebb. A kőműves és agyagműves, ami a legjobban megilletné, már ki van sajátítva. A gazda szónak két jelentése közül igazából egyik sem illik rá, mert a gazda valójában valami gazdagság-félt is feltételez. Márpedig itt minden van, csak ez nincs. A szó másik jelentése sem megfelelő, mert a székely soha sem tudott a saját maga gazdája lenni, ebben mindig valaki megakadályozta. Ő, bár a rajta való uralkodást lélekben soha sem ismerte el, a valóságban ezt mások mégis rajta gyakorolták. Az egész történelmünk sem más, mint a járom elleni harc.

Hosszas vívódás után a legmegfelelőbbnek a *mezőgazdász* nevet tartom. Ezt azzal indokolom, hogy a tevékenység legnagyobb részét a mezőn végzik, s ahhoz, hogy ezt olyan jól tudják csinálni, ahogyan csinálják, olyan szakismeretekre van szükségük, amelyek sok diplomásét messze felülmúlják. Közülük, mármint a diplomások közül, sokan nem csak azt nem tudták, hogy mit mikor s hová kell vetni, hanem még a növényeket sem ismerték. Nem tudták megkülönböztetni az árpát a rozstól. „Tudományos tevékenységük” tanúi azok a teljesen elmeddült, elsüllyedt, kopár hegyszakadatok, amelyeket maguk után hagytak s amelyek most olyan szomorúan néznek a falura, mint az a lány, akit – ugyanúgy mint őket – megerőszakoltak.

Amikor a fentebbi sorokat írtam, drága jó Édesanyám szavai jutottak eszembe:

– Nem értem, te kicsi fiam, hogy egy mesterember, aki csak egyetlenegy dologhoz ért, miért több mint a falusi ember, aki hány, de hány növény és zöldség termesztéséhez ért, s hány fajta állatot kell ismernie a tyúktól a disznón, a juhon át a marhatartásig ahhoz, hogy ezeket tenyészthesse? Milyen joggal ágál s bölcsködik előtte az, aki az élelmét, a cipője s ruhája anyagát is neki köszönheti?

De nevezze ki aminek akarja ezt a népet, mert a név semmit sem változtat azokon, akik e mögött állottak vagy éppen meghúzódtak, hogy az évezredek viharait átvészeljék. Az évezredek tudatosan írtam, mert szent meggyőződésemm, hogy előttünk ezen a földön még senki nem tudott megtelepedni, s ha a következő évezredek vihara el találna sodor-
ni minket – ebben én nem hiszek –, akkor ez a tájék itt örökre lakatlan, kopár hegyszakadatok maradna.

* * *

Hogy alkatilag ez a nép milyen volt? Mint általában a székelyek: sem túl magasra nőtt hajlékony, lékmány, hajlott hátú kajla, sem csüg-büg aprótermetű, aránytalan testalkatú nem volt a faluban. Szűrés szemű, egyenes tekintetű, erős izomzatú emberek voltak. Erejükkel sokszor ejtettek csodálatba. A kisebb termetű, látszólag gyengébbnek tűnő is úgy vitte a hetven-nyolcvan kilós zsákot, mint kutya a tollseprűt. Ha egy puhányabb idegen kezét fogott velük, az biztos, hogy sem a szemüket, se a kézszorításukat nem felejtette el soha. Szívós munkabírásvukat mi sem jellemzi jobban, mint a meggyőződésükből fakadó mondásuk: „Az alvásból naponta egy szemnek egy óra elég kell legyen.” Suhanc koromban nem is igen aludtam többet, mert sokszor éjszakáig elhancúroztuk az időt, s Édesapám már reggel négykor azzal ébresztett:

– Kicsi fiam, mindjárt dél van. – (Nem lehetett sokat nyúláncozni!)

Ha ilyenek voltak a férfiak, milyenek lehettek a nők, akik a férfimunka mellett a családot is el kellett hogy lássák?

Pedig akkor az öttagú család kicsinek számított. Egyszerűen megmagyarázhatatlan, hogyan bírták, mert sem nyolcórás munkaidő, sem gyermeknevelési szabadság nem létezett. Még a csecsszopót is magukkal kellett hogy hurcolják a mezőre. Nappal a mező, este-éjszaka otthon a sütés, főzés, mosás, varrás, takarítás mellett még az apró állatok gondozása is rájuk tartozott. Hihetetlen, de csinálták, s nem akárhogy!

Az öltözköket legnagyobb részben az asszonyok szőtték, fonták, s a helyi szabók varrták. A fehérharisnyát egyedül Agh Zsiga bácsi tudta kézzel megvarni, sirített-sodort kendercérnával, és az úgy feszült az izmos lábakon, hogy rajta a bolhát is meg lehetett volna ölni. Pedig a méretet cérnával, s nem centiméterrel vette úgy, hogy három bogot vetett, amelyek a derék, a comb bőségét és a hosszát jelezték. Zsiga bácsinak fiatalabbakkal nem sok dolga volt, mert közülük e téren csak kevesen követték elődeik szokásait. Ők már szürke posztóból készült csizmanadrágot viseltek. De már megjelent ezek ellensége is: valami gyári, sokkal vékonyabb, bordás szövetnadrág és a gyári műgalléros „tordai” háromnegyedes kabát, amelyik nevét a készítőjétől kapta.

Így a legények mindinkább elhagyták a harisnyát és az ujjast vagy a kurtit. Az öregek sem viselték már a hosszú, kizsinórozott zekét. Én, még nagyapám zekéjének egy részét – amit a moly meg nem evett – a csűr egyik szegletében felakasztva csodálhattam. Középiskolás diákkorom egyik nagy vágya, hogy ennek a vitézkötéses zekének az utódját, egy fehér harisnyát s csizmát csináltassak, nem teljesült: nem volt rá pénz.

A lábbeli hétköznapi inkább bakancs – cepők –, vasárnap a rövid szárú zsinóros csizma, amelyet szintén ekkor kezdett kiszorítani az úgynevezett görbe-szárú csizma. Most, ebben a korban különösen nem értem, hogy az előbbi nagyon kényelmeset hogyan tudta felváltani ez a nagyon kényelmetlen, nehezen kezelhető? A fölhúzás is nagyon nehéz volt, de lehúzáshoz legalább még egy segítség kellett. Erre a legjobb bizonyíték, hogy bátyám sokszor jött haza, hóna alatt a csizmákkal, mezítláb, mert itthon, késő este Édesapámat nem akarta zavarni, s így a barátjával volt kénytelen valahol lehúztatni.

A nyári öltözkészlet csak kevésbé különbözött a télitől. Ennek nemcsak az a magyarázata, hogy ezek nagyon erősek, tartósak voltak, hanem hogy ezek amikor az esőben teleszívták magukat, tovább nem engedték be a vizet s az izzadságot is magukba szívták. Ezért a gyapjú télen fűt, nyáron hűt. Azonban a meleg nyári ünnepnapokon a házi vagy gyári fekete vászonkabát volt a divat. A fejevaló nyári hétköznapiakon a szalmakalap, vásár- és ünnepnapokon a posztókalap, télen a báránybőr kucsma. Mindkettőből volt egy ünnepi s egy viselő: hétköznapi. A kalap vagy a sapka a fej védelmének kívül az esemény vagy az egymás iránti tisztelet jelképe is volt. Mert még nem látott senki székelő embert a templomban, ünnepélyen szalmakalapban megjelenni. De a szomszéd faluba vagy a városba menőnek is a fején ünnepi kalap volt, amit adott esetben nem megbillentett, hanem leemelt és úgy köszönt. A hivatalos helyen való megjelenéshez is ünnepi kalap dukált.

A fehérnépek, kortól függően, sötét vagy világos szoknyát viseltek. A szoknya anyaga nagyrészt a saját szövőszékükben készült. Felső testükön valami gyári anyagból varrt karcsú blúzt viseltek, amely a leányoknál mindig ki volt hímezve s aszúrozva. Drága jó Édesanyámét ma is féltve őrzöm. A bársonnyal szegélyezett piros szoknyát és mellényt csak a leányok hordták a templomban és vasárnap délutáni sétákon. Ehhez a gyönyörűen hímzett kötény és zsebkendő is hozzátartozott. A felül piros szegélyű női csizmát már nagy részben kiszorította a szoros s az akkor éppen divatos: gombos cipő, de a pántos félcipő is nyáron már nemcsak a lábbelik között, hanem a lábakon is helyet kapott.

A férfi fehérneműk közül a lábravaló: gatyá házilag font-szött kendercsepűből készült. A viselőing is hasonlóképpen, de ez már a kender finomabbik részéből, ritkábban lenből. A középiskolai pályafutásomat én is lenvászon ingekben kezdtem. A gyári fehér gyolcsing csak vasárnapinak számított. Az ingek bő ujjal és olyan magas nyakkal rendelkeztek, hogy

három, négy gomb tudta összeszorítani. Nőknél az ing-szoknyát, a pendelyt már csak az idősebbek hordták: elterjedt a külön szoknya, külön blúz viselete. Itt is a finomabb kender- vagy lenvásznat kezdte felváltani a sárga vagy a fehérített gyolcs. Melltartót egyáltalán nem, a hosszú szárú, alul kifarkasfogazott bugyit csak télen hordták. Nem azért, hogy az a „bizonyos” könnyebben hozzáférhetőbb legyen, hanem hogy a jó szelölés a betegségektől megóvja viselőjét. A tiszta erkölcs mellett, a falusi nők egészségesebb voltának ez is egyik magyarázata.

Ha már ennyi sok szót ejtettem a kender és lenvászonról, akkor föltétlen szólnom kell nemcsak ezek „gyártásáról”, hanem az ehhez kapcsolódó élményeimről. A fent elmondottakból egyértelműen megállapítható, hogy itt minden családnak kendert, esetenként lent kellett termelnie. Mivel a kender nagyon igényes, ezért ezeknek a silány földeknek egy olyan kicsi szegeletét kellett kiválasztani, ami erre megfelelőnek látszott. Ezt a talajt kellett olyan porhanyóvá s gazdaggá tenni, hogy azt „szeresse” a kender. A ki tudja milyen régi tapasztalat szerint, ehhez nélkülözhetetlen a: tyúkgané. Akkor senki sem tudta, hogy ez azért van, mert a mai legjobb műtrágyánál is több nitrogént s foszfort tartalmaz. S bár a tyúkok évi termelését mindenki ráarkta, növekedése sokszor mégis elmaradt, s csak aprónövésű, csökkent, egyenetlen szárú: csepű-csuka lett belőle.

Éppen ezért, hogy minden foncsikáját-darabkáját fel lehessen használni, nem aratták, hanem nyűtték. A tövestől kitépett kendert kévékre kötve, felállogatva kalangyába rakták s megszáritották. A kellően megszáradt kendert lemorzsolták: leverték róla a leveleket, s a patakba beáztatták. Ahhoz, hogy a víz kellőképpen ellepje a patakot, el kellett dugni. Az így kialakított mesterséges áztatóba vagy a patak egy-egy mélyebb göbbszerűjébe: természetes tavacskájaiba belerakták s jó nagy kövekkel lenyomtatták a kendert. Ez a kenderáztatás addig tartott, amíg a kender héja a pozdorjától könnyedén leválott.

Akkor jött a kender alapos megmosása és a partra dobása, a kendervetés. Az így kivetett kenderfejeket, kicsi kévécskéket fölállogatták, s a napon megszáritották. A sok kendervetés legemlékezetesebbike az volt, amikor éppen nekifogtunk volna a kivetésnek, olyan záporosó kapott el, hogy nemcsak a kendert, de kicsi híján minket is magával sodort a megáradt patak. A hegyekről hirtelen lezúduló víz hihetetlen nagyságúra tudta földuzzasztani a patakat, amelyik aztán a medréből kilépve élő, holtat, mindent a hátára vett, ami útjába akadt. Egy ilyen zápor után a

hegyoldalból olyan sűrűn futottak a patak felé az árkok, mint öregasszony szeme felé a barázdák. A kenderáztató tavacskáiban a kendertől úgy megbolondultak a halak, hogy ott akarták hagyni a vizet. A fuldokló halak vízből ki-kiduggogató fejeikkel, mint segélykérők úgy hatottak. Amelyik már nem bírta, az ég felé fordított fehér hasára írta meg a vádiratot. Akkor nem, de most már megvallhatom, hogy ezért jó pár tónak a vizét leengedtem.

Nem tudom, hogy a kenderáztatás mennyi halat pusztított el, de azt tudom, kenderáztatás miatti irtás ellenére a patak úgy tele volt hallal, hogy a víz szélén sütkérezőket bottal is el lehetett találni. Sokszor egy-egy jól sikerült ütés után még három is ottmaradt. A partszélén a sok petétől csillogott a békanyál. Szébbnél szebb szitakötők repdestek, vagy billegették magukat a vízre hajló macskanyergen. Nem lehetett úgy megközelíteni a patakot, hogy három-négy kecskebéka mutatványt ne láttunk volna. A patak melléki marha lábnyomok sekély vize úgy tele volt sárga hasú szentgyörgy-békával, hogy egy részüknek csak a szélén maradt hely. A faluba behallatszó, esőt váró, koraesti békakoncertnek párját nem ismerem. A mai kultúráltalan civilizáció ezt a koncerttermet is talán örökre bezárta.

A patak és *mellyéke* a vízisíkló eldorádója volt. Egyik kenderverés alkalmával a partra nyíló köves náddal és sással fedett suvadásból olyan segélykérő, síró hangot hallottam, hogy a szívem megcsavarodott. Arra gondoltam, hogy bizonyára valami kicsi őzike esett bé az oldalon s az sír olyan keservesen. Óvatosan odasunyaszkodtam s hát egy ekkorát soha nem látott nagy, fölágaskodott kígyó előtt egy reszkető kecskebéka sír, könyörög segítségért. A mereven ránéző, nyelvét nyújtogató kígyó bővöletétől csak reszketni és sírni tudott, de menekülni nem. Nem volt már sok idő, hogy a kígyó szájába kerüljön, ezért én is csak nagyon rövid ideig néztem, aztán megmozdítottam a nádat: a zajra a kígyó földre ereszkedett s befelfordult a vízbe. A béka, mintha a szabadulásában nem hitt volna, még egy darabig ott állt mozdulatlanul, majd akkorát ugrott, amekkorát bárki csak a legnagyobb örömeiben tehet. Azóta is ezt tartom az életem első életmentésének, s a Halál elleni küzdelem első sikerének. Vajon, ehhez a halálúzéshez itt, most pont reám volt szükség?

Szelíd, kora őszi estén, a falusi csendbe ha belehallgatok, még ma is sokszor hallani vélem a kendertörök nyelveinek összefeleselését. Már úgy kiment divatból, hogy még a mai falusi fiatalok is elcsodálkoznak, miként lehet beszélő nyelve egy eszköznek. Pedig a kendert pozdorjává

törő részét pont így hívták. S ezek kopácsoló hangja áthallatszott egyik faluvégétől a másikig. S attól függően, hogy a nyelv, a törő tág vagy szűk szájában nagyobbra vagy apróbbra törte a pozdorját, nevezték az előzőt kendertörőnek, a másodikat tilónak. Ezek kopogó, össze-vissza hangja, a legények fülében csalogató, hívogató szavakká változott. A hangadót menten föl is keresték, de a vizitát most az udvaron töltötték. Itt szórakoztatták a leányokat addig, amíg a pokróccal s durgával – ezzel a nagy csepű lepedővel – letakart kender, mind ki nem tilolódott. A napon jól megszáradt s még a napsugaraktól meleg kender azért kellett letakarni, mert ha a lecsapódó párából megereszkedett, megpuhult, akkor már nem lehetett a pozdorjától megszabadítani.

A kitilolt kender egy különböző sűrűségű, hegyes szegekkel kivert eszközön: a héhelen addig húzogatták át, ameddig a rövid össze-vissza szálaktól, a csepűtől meg nem szabadították. Az így maradt hosszú szálú kender finomabb anyagok: ingek, ruhák készítésére használták, míg a csepűből durvább anyagokat szőttek. Az így elkészített kender s csepű került a guzsalyra, erre a körülbelül 180 cm hosszú, alul egy cipőtalp alá kerülő lapos lécdarabbal, felül szépen kifaragott s festett fuszulykányi zörgőkkel ellátott rúdra. Innen, a fonal vastagságának igénye szerint, bal kézzel tépicskéelve s időnként megnyálazva siritették-csavarták a szálát a jobb kézben levő, saját tengelye körül forgatott orsó segítségével. Amikor a fonal a karnyújtásnyi hosszúságot elérte, akkor az orsóra csévélték. Nagyon-nagyon nehéz munka volt s gyakran a jobb csukló ínhüvelygyulladásához vezetett. Az Édesanyám kezén levő diónyi csomó is ezt bizonyította.

A nálunk kórusnak nevezett fonók is azért jöttek létre, hogy ezt a munkát könnyebbé tegyék. Az itt elhangzott pletyka a csepű-telefonon át olyan gyorsan terjedt, hogy a mai telefonok is elcségyelnék magukat. Ezeknek a pletykáknak és zuvatolásoknak-híreszteléseknek egyik fő tulajdonsága az volt, hogy soha senki nem tudta, honnan és ki indította el. Ezért sem nem kereste, kutatta a forrást, sem különösképpen meg nem haragudott senki.

Külön volt leány- és vegyes kórus. Ez utóbbiban az asszonyok is részt vettek. A pletykálkodást előbb-utóbb felváltotta az éneklés. Ez nemcsak a jókedv kísérője volt, hanem hívogató szerepet is játszott. Nem kellett sokat várni, mert a környéken ólálkodó legények hamar meghal-lották, s úgy mentek a guzsalyasba, mint méhek a lépes mézre. Beültek a leányok közé, kacérkodó nagyotmondásaikkal szórakoztatták a haja-

donokat. A suhancok, akik még éretlenek voltak a vizitára, az ablakon bekukucsálva, irigykedve leskelődtek a bentlévőkre. Ha egy-egy jó jeletet elkaptak, megzörgették az ablakot, s gyorsan futásnak eredtek. Akadt bőven látnivaló, mert ha valamelyik leány elejtette az orsót, aki azt felkapta, annak, hogy visszaadja, egy csókot kellett adnia. Bár ez igaziból csak olyan csókféle volt, mégis hatásával a valódit is felülmúlta, mert a beteljesületlen vágyat a képzelet úgy felöltöztette, hogy ez százszor felülmúlta az igazit. Ezért nemcsak a legények igyekeztek az orsó elejtéséhez hozzájárulni, hanem – szándékos ügyetlenségükkel – a lányok is. Különösen, ha éppen a mellettük ülő legényre pályáztak.

A kórusnak egyik legvártabb s legtovább élő eseménye a *barkójárás* volt. Négy-öt leány és legény maszkurának öltözve járta a fonókat. Ezek az év legérdekesebb eseményeit összegyűjtötték s az ezzel kapcsolatos egyéneket nagyon humorosan kifigurázták. Egy-egy jól sikerült s találó történet hetekig élt a faluban. Érdekes, hogy ezért az érintett vagy érintettek soha nem sértődtek meg. Ezek a felismerhetetlenségig kimaszkírozott, különböző ruhákba öltözött barkók mindig táncra hívták a lányokat, s ott komikus táncot járva, ami máskor nem sikerült, azt most itt próbálták meg: megcsicszerészni, megtapogatni a leányok melleit. A kórus minden este táncsal végződött. Ezután a legények hazakisérték a lányokat, ahol viszont valószínűleg egy valódi csók is elcsattant.

A farsanggal véget értek a kórusok is. A „kibúcsúzás” egész esti éneklést, táncot jelentett. Sokszor a „füstöst” is előkerítették, aki aztán egész reggelig nyiszitellte a vonót. Csak ezzel az alkalommal került az asztalra valami tésztaféle s egy kupica köményes pálinka. Sohase hiányzott ez alkalom legfőbb étele, a hámozott, cukros, főtt törökbúza.

Én, bár csak leskelődője voltam ezeknek a kórusoknak, mégis örök élményként dédelgetem őket. A fonóknak nem, de a kender feldolgozásnak nemcsak „nézmestere”, hanem sokban tevékeny résztvevője is voltam. Az én Édesanyámnak sem ideje, sem kedve – nem szerette a pletykát – nem volt a kórusba járáshoz, ezért otthon egyedül, vagy gyakran a szomszéd Juliska néniel „rágták a csepűt”. Én voltam a „motolláló”, aki az orsóról erre a körülbelül egy méter hosszú, egyik végén villa, másik végén T-alakú eszközre helyezte a fonalat. A szálakat mindig pontosan meg kellett számolni. Így: hat szál volt egy ige, hat ige egy zseréb és hat zseréb tett ki egy darabot. Amikor a darab megvolt, akkor vettük le a motolláról. Az ilyen „nyálásnak” nevezett fonalat szapulás nélkül egymagában csak ritkán használták, mert a szövőszéken rend-

szerint vagy a „felvető” vagy az „öltő”, szapult fonál volt. Tehát a fonal nagy részét megszapulták. Ez azt jelentette, hogy nagy kádba rakták és forró, erős hamulúggal többször átöblítették. Másnap, amikor kihült, tiszta patakvízben kimosták belőle a lúgot. A fonál szapulás után nemcsak puhább, hanem fehérebb is lett.

Ez a fonál került a tekerőlevélre, amelynek segítségével gomolya lett belőle. Innen az elhatározott szőttemény követelménye szerinti vetőszeg segítségével alakult osztóvátára: a szövőszékre. Ez volt a felvető, ezt fogdosták be a nyüstökbe. A nyüstök számától, mozgásától és a fogdosás milyenségétől függött a szöttes mintája. A nyüstök száma legkevesebb kettő, de akár nyolc is lehetett. Ezek le-föl való mozgását a lábító segítségével „vakon” – anélkül, hogy odanéztek volna – végezték. Itt nem lehetett tévedni, mert a szövőasszony az egész mintát elronthatta. A nyüstből kijövő szálakat bordába fogták, amellyel az öltő fonalat a felvetett szálai közé bevereggették. Így alakult ki az a szöttes, amelyet hímesnek nevezünk. Nagyon nagy hozzáértést igénylő munka volt. Aki ma ezt csinálja, méltán nevezik népművésznek.

Drága jó Édesanyám is minden bizonnyal ezek közé tartozna, mert hihetetlenül értette a szövés mesterségét.

Egyszer a mezőn, kapálás közben észrevett egy nagy hernyót, amelynek gyönyörű mintázata volt. Édesanyámnak nagyon megtetszett, s azt mondta: – No, én ezt a mintát meg fogom szőni, s abban a ruhában ti sem fogtok alábbvalóan kinézni, mint mások.

A nővéremmel együtt nagyon vártuk, mert mind a ketten középiskolások voltunk s a ruhánk már eléggé el volt hűrbolva-nyúve. Nagyon sajnálom, hogy legalább egy foncsikája-darabkája nem maradt meg annak a gypjű- inkább posztónak mint szövetnek, amelyiknek a mintáját sokan megcsodálták.

Az évek folyamán nemcsak a mintát, hanem a színek keverését is változtatta. Az utolsó ilyen öltönyömbbe az eredeti szürke, fehér és fekete mellé bekerült a barna is. Még az első egyetemi éveimben is ez volt az ünnepelő ruhám. Nem hiszem, hogy a ruhámat bárki is lenézte volna, mert én annak, tudásommal, az elérhető legmagasabb védjegyet adtam.

Ma is a házunk legféltettebb dolgai közé tartoznak a hímes ágyterítők és azok az abroszok, amelyek csak ha „csirkehúst” eszünk, tehát igazi ünnepi ebédek alkalmával kerülnek az asztalra.

* * *

A szövés-fonásról beszélve megkerülhetetlen, hogy bővebben ne szóljak a kender- és a lennél is fontosabb anyagról: a gyapjúról s vele kapcsolatban mindenekelőtt annak gyáráról: a juhokról. Nem tudnék fontossági sorrendet felállítani a székelyember állatait illetőleg, mert mindenik nélkülözhetetlen volt. Mégis ha megtenném, akkor az igavonó és tejtermelő tehen után közvetlenül a juhot emliteném. Hasznosságát bizonyítja, hogyha tehenet nem is mindenki, de juhokat még a legszegényebbek is tartottak. Hisz ruházatuk nagy része ezek gyapjújából készült s a majdnem naponta asztalra kerülő túróspuliszka nélkül sem tudtak volna eredményesen küzdölni. De a bárány és a juhhús is a fontos táplálékok közé tartozott, s ami ebben a szűkmarkú világban nagyon fontos, hogy mindezekért a juh kívánt a legkevesebbet. Ő volt a legolcsóbb erőforrás: télen a legsilányabb széna, nyáron az ugar és a *suhar*: ez a terméketlen, köves oldal jutott nekik.

Nem mehetek tovább anélkül, hogy a föld magántulajdonú szentségét bizonyító legeltetési jogot meg ne emliteném. Eszerint a ki tudja hány évszázados szokástörvény szerint mindenki csak annyi marhát vagy juhot csaphatott ki a legelőre, amennyihez joga volt. Ezt a jogot kinek-kinek a földbirtoka nagysága szerint állapították meg. Ha valaki több állatot akart tartani, mint amennyihez joga volt, vásárolhatott jogot azoktól, akik a fölösleges jogaikat eladták.

Ezek és az ehhez hasonló íratlan törvények irányították az egész székely közéletet. Az írottakat még igen, de az íratlanokat soha nem lehetett áthágni senkinek.

A legeltetésnél emlitem meg, hogy a juhoknak Szent György-napjától: április 24-től Szent Mihály-napig: szeptember 29-ig az ugar volt az életterük. Mivel hármasszoros gazdálkodás volt, minden évben más-más határrészben volt az ugar. Ezen őrizte s fejte a juhokat a nyílt pályázattal megfogadott *major*.

A majorfogadás eseményszámba ment, mert az elbíráláson az egész falu férfijai részt vettek, s a jelentkezők közül azt fogadták meg, aki a legtöbb s a legjobb sajtot s ordát ígérte. A megfogadott major mindig áldomást kellett hogy fizessen a gazdáknak.

A különösen nagy felelősséggel járó munka túlságosan esős vagy száraz esztendőben nagy hasznot nem hozott, de ezek az emberek valósággal szenvedéllyel végezték a majorkodást s így is vállalták. Az is igaz, hogy nem volt ráfizetéses, mert a trágyázás miatt a majoroknak nemcsak lehetett, hanem kötelességük is volt meghatározott számú juhot tartani.

Tehát nekik is úgy-ahogy, de a gazdáknak a juhtartás mindig kifizetődő volt. Hisz az, akinek legalább hat fejősjuha volt – az akkor szokásos juhonkénti évi kilenc kiló sajttal és másfél kiló ordával számolva – hente egy kilónyi túrót tehetett az asztalra. De ebben a mai „műrostos világban” a gyapjú szerepét sem lehet eléggé hangsúlyozni.

Bár nekem nem tartozik a legkellemesebb emlékeim közé a *kosárfordítás*, ami azt jelentette, hogy a *kosarat* – karámot – a trágyázás érdekében mindennap át kellett *fordítani* – költöztetni – a mellette levő területre, több mai agrármérnökkel ellentétben állítom, hogy a mi körülményeink között ez a trágyázás nagyon hasznos volt. Ha valakinek velem együtt alkalma lehetett nemcsak a nehéz, négyméteres *lészák* – kerítések – vonszolásában s a karóknak ebbe a köves földbe való beverésében, hanem az így megrágyázott területen nőtt törökbúza termésének észlelésében is, annak hiába minden újmódi agrár-tudálékoskodás.

Az, aki az akkori eredményt nem láthatta, megnézheti most, hogy mi lett a föld a hármasszorgó és juhtrágyázás megszűnte után: terméketlen, *suhar* – sivatag – a határ nagy része. Akkor két esztendő s két juhserég – körül őrködtek a kutyák; a már az egyetlen nyáj mellől is – az emberek haragjától félve – elszökik a „hegyen túli” csaló, aki nemcsak a *juhköccséget*: ordát, sajtot nem adta meg, hanem vetéseiket is lelegettette. Régen ez nem történhetett meg, mert akkor nem a kijátszható írott törvényeknek, hanem az erkölcs iratlan törvényeinek kellett eleget tenni.

De nemcsak a gazdákat, hanem a majort is megillette a méltányosság. Ennek ékes bizonyítéka, hogy csak az után a juh után adta meg a járandóságot, amelyik a pünkösdi ellenőrzésnél kiadta a tojáshéjnyi tejet. Amelyik kevesebbet adott, azt „kirótták”, vagyis a major az ellenőrzéskor megállapított tej mennyisége szerint fizetett. Ezen a próbafejésen a gazdák által nyílt szavazással megválasztott esztenabírón kívül, rendszert még három-négy gazda is jelen volt.

Évközben a gazdákat az esztenabíró képviselte. Nála volt a nyilván tartás egyik példánya, amelyben nemcsak a juhok gazdánkénti száma volt feltüntetve, hanem a juhok fülén ollóval bevágott jegy is be volt rajzolva. Így ellenőrizni lehetett, hogy melyik juh kinek a tulajdona. A majornak a juhval, vagy a juh fülével kellett elszámolnia. Ha egyikkel sem tudott elszámolni, akkor az azt jelentette, hogy a farkas elvitte az állatot, ezért azt meg kellett fizetnie.

Mint általában minden gyermek, én is nagyon szerettem a juhokat s szerettem a közelükben is lenni, csak az előbb említett kosárfordítás

nem volt az ínyemre való. De ezt sem a velejáró nehéz munkáért, hanem mert reggel négy órakor fel kellett kelni.

A bárányokkal kapcsolatban egy nagyon kedves gyermekkori emlék dugja elő a fejét. Az egyik juhunk egy nagyon nyeszlett bárányt fiadzott, és mert sem teje nem volt, sem nem törődött a kicsi fekete báránkával, így én gondjaimba vettem az árvát s más juhok tejével nevelgettem. A szépen fejlődő báránka úgy hozzám nőtt, hogy kicsiségére való tekintettel nem csaptuk ki a seregbe, hanem otthon tartottam. Ez minden-hova velem jött s ha nem látott, olyan keservesen sírt, mint csecsemő az anyja után. Csak hát telt az idő, a bárányból felnőtt s belőlem kollégista lett. Hónapok múlva, amikor utoljára találkoztunk, hiába hívtam a Mancit, nemcsak hogy nem válaszolt, de úgy viselkedett, mintha sohase látott volna. Nagyon rosszul esett, mert akkor még nem tudtam, hogy mindenkinek – így neki is – az övéi között a legjobb, s hogy a hűség az velünk születik, de általában hamarabb hal meg.

A szarvasmarha legeltetése is, a juhtartáshoz hasonlóan szintén csak „jog” szerint történt. A pásztorfogadást is nyilvános pályázaton a falu közgyűlése végezte. Itt megint a méltányosságról kell szólnom: senki nem várta el, hogy a sokgyermekes, szegény pásztor áldomást fizessen s mindenki lelkiismereti kötelességének tartotta, hogy a bérén felül. sátoros ünnepek alkalmával, egy-egy kalácskával ajándékozza meg a marha és a disznópásztort. S ezt akkor is tették, amikor nem volt legeltetés, így például karácsonykor. S ami nagyon lényeges, hogy amíg az állami adóval majdnem mindenki hátrálékban volt, a pásztoroknak soha senki sem maradt adója.

Csak példaként írtam a juhtartásról, írhattam volna másról is, de talán ebben fejeződik ki legjobban a székely társadalom önszerveződése. Ma ezt az úgynevezett alulról jövő kezdeményezést mint valami új kitalációt tüntetik fel. Pedig ez nálunk olyan régi, mint a Noé bárkája, mert szent meggyőződésem, hogy ha Noé tudtával nem is került a bárkára székely, tudta nélkül valahogy egypár odasunnyaszkodott. A partraszállás után, amikor annyira elszaporodott, ahhoz, hogy fennmaradhasson, ki kellett alakítania az önvédelmét. Annak, hogy ez jól sikerült a legnagyobb bizonyítéka, hogyha megfogyva is, de itt vagyunk s hogy a következő özönvízből is kiúszunk, olyan bizonyos, hogy az ezt nem óhajtók erre már most bevehetik a mérget.

Ez az életmód nagyon-nagyon régi, s hogy ennek a székely lét minden területén föllelhető életformának a kialakulásáig nem telhetett el

sok idő, az is bizonyos, mert itt a történelem nem adott sok időt a gondolkozásra. Itt a „kidőlő” fa alatt nem lehetett vacillálni, hogy félre álljon-e vagy ne. Itt csak arról lehetett szó: hova álljon, hogy a történelem agyon ne nyomja. S ennek a népnek a világon egyedülálló zsenialitása az érzelem és értelem eme csodálatosan furcsa ötvözetében rejlik, hogy a helyes irányt mindig megsejtette. S ezt az utat a közösség minden tagjának követnie kellett, mert aki félrefarolt, azt a Sors szekere biztosan elütötte. Itt az egyéni küzdölődés teljesen értelmetlen volt. Sikeresen csak együtt birkózhattunk meg a Sorssal.

Éppen ezért, míg máshol a vezetők szereplése, itt a vezetők felelőssége volt felmérhetetlen. Ezért ugyancsak közgyűlésen, nyílt szavazással olyan vezetőket, elöljárókat választottak, akikben tökéletesen megbíztak. A nyílt szavazást azért hangsúlyozom, mert itt nem lehetett a titkos szavazás takarta, egyéni érdek mögé sunnyaszkodva megbújni. Itt nyíltan, egyenesen szemébe kellett mondani az „ökörnek”, hogy „marha”. Az elöljárókkal – micsoda kifejezés! – együtt választották meg a falu első emberét: a bírót, aki a két választás között valóban bíráskodott, de nemcsak az apró-cseprő kocolódásokban, viszálykodásokban, hanem a közösséget érintő fontos dolgokban is. Ezen utóbbiakban a végleges döntést az elöljárókkal közösen hozták meg. A döntés mindenkire nézve kötelező volt. Itt nem volt helye a pártoskodásnak. A létfontosságú kérdések megvitatásáért és döntéshozataláért mindig összehívták a közgyűlést.

Így működött a székely „parlamentáris demokrácia”: ami ma ezzel a modern kifejezéssel csak gyengén, az akkori viszont – hangzatos név nélkül is – kitűnően működött.

Gyermekkoromban ebbe az államhatalom csak egyszer szólt bele, akkor, amikor a bírót nem megválasztatta, hanem kinevezte. Azt akarta, hogy a bíró esküdjön fel a román államra. Mivel erre senki sem volt hajlandó, ezért önkényesen kijelölt egy erre minden szempontból alkalmatlan egyént, aki a falu megrökönyödésére, ezt elvállalta. Ez a kezdeti meghökkenés később olyan közmegvetéssé és közutálattá alakult, hogy amikor az 1940-ik esztendő huszonekét év bilincset széttörte s a soha nem látott örömmámorban úszó falu minden házán piros-fehér-zöld zászló lengett, az ő kapujára a piros-sárga-kék román zászlót szegezték.

Ez úgy megpecsételte a sorsát, hogy soha többé az emberek közé nem mehetett. Ez az igazi számkivetettség. Ilyen az én népem. Árulóit nem halálra, hanem életre ítéli.

Itt az élet minden területét körülölelte az az érzélem, amely az értelemmel keveredve, kialakította azt, amit székely öntudatnak nevezünk. Itt nem lehetett semmit a véletlenre bízni. Itt mindenkinek tudnia kellett: mikor, mit és miért? Itt, mivel csak a becsületes munkájával lehetett fennmaradni, ezért a munkának igazi értéke volt. Azt, hogy a székely egyedül csak a munkáját tartotta megélhetési forrásnak igazolja, hogy a gyermekkoromban ha bárkit megkérdeztek, hogy miért megy idegenbe, azt felelte, hogy munkáért.

Azt, hogy a munka szervezte-e meg a székelyt, vagy a székely a munkát, nehéz lenne eldönteni, de én azt hiszem, hogy a munka követelte meg a közös erőfeszítést. Itt nem hogy házat, még viskót sem lehetett volna építeni kaláka nélkül. Minden munkának meg volt a módja, a rendje. Itt amikor ganyézni lehetett, akkor mindenki ganyézott. Amikor szántásra alkalmassá vált tavasszal a föld, akkor szántó-vetőkkel volt tele a határ. Nem hiába mondták, hogy ilyenkor van a legtöbb *hó*, mert a tehenek megállítását jelentő hangos „hó”-tól visszhangzott az erdő, mező. Nagyon nehéz volt ezt a földet feltúrni, mert csak túrni lehetett s nem szántani. Itt olyan erősen kellett fogni az eke szarvát, hogy ha a kő ki találta dobni az ekét, akkor az állatok a tehetetlenségüktől akár tízhúsz métert is futottak.

Én akkor másra még alkalmatlan lévén, csak a marhák előtt járva kellett hogy jelezzem a barázdát. Ez sem volt valami könnyű: egész nap botorkálni a nagy gajdok-göröngyök között. Alig vártam a déli harangszót, amikor végre kifogtuk az állatokat, s miután nekik enni vetettünk, leültünk a gerendelyre, erre az ekét a taligával összekötő gerendára, s kibontottuk a posztótarisnyát. Soha jobban étel nem esett: még most is ahogyan rá gondolok, szájamban meggyül a nyál.

A gerendellyel kapcsolatban még van egy *félig-meddig kellemes* emlékem. Azért csak *félig*, mert amint lennebb kiderül, a fájós fogamnak is csak fele jött ki, a másik fele húzáskor beleszakadt. És azért *kellemes*, mert mégis az „orvoslás” a borzasztó fogfájdalmat megszüntette.

A fogam körüli herce-hurca rövid története pedig ez: türehetetlen fogfájásom szüntetésére már minden lehetőt kipróbáltam, de az oda se hederített, még jobban fájt. Ezért valaki azt tanácsolta, hogy menjek el a mintegy tíz kilométerre levő Agyagfalvára, mert ott van egy foghúzó. Hát én egy futásban tettem meg az utat, de az atyafi nem volt otthon. Szántani volt. A felesége egy rongyba bebugyolálva ideadta a fogót s megmagyarázta, hol találom meg a férjét. Én vettem az utat árkon-

bokron át s megkerestem az atyafit. Elmondtam jöttöm szándékát, ő mindjárt leültetett a gerendelyre s a nálam kicsivel nagyobb fiával a fejemet hátulról jól megfogatta és a még csak tisztának sem nevezhető rongyból kivette a szerkentyűt, amelyet azóta sem láttam. Jól kitáttatta a számat s ezzel a fogónak nevezett valamivel megfogta a fogamat, majd semmi mozgatás nélkül rácsimpaszkodott s egy nagy reccsenés-roppanás kíséretében a fogam felét kivette! S bár évek múlva a bennmaradt gyökereket még úgy kellett kivésni, mégis mindig hálával tudtam visszaemlékezni erre az emberre, aki a veszélyt velem együtt nem ismerve, ezt a műveletet megcsinálta. Mert elképzelni is nehéz azt a fájdalmat, ami engem hozzá kényszerített. Azóta is vallom, hogy a fájdalomcsillapítás az egyik legnagyobb dolog, amit embertársadnak tehetsz.

A szántás-vetés munkálatainak leírását nem fejezhetem be anélkül, hogy az egyik legkellemesebb részét, a vízbarázda-húzást meg ne említsem, ugyanis ez a fontos és nélkülözhetetlen művelet az aznapi szántás végét s nekem a játék kezdetét jelentette. Mivel nekem nagyon „sürgős” dolgom volt, ezért én nem ültem fel a lassan döcögő szekérre, hanem miután az ekét és faboronát föltettük s a szekér után kötöttük a (vasabroncon kívül tiszta fa) taligát, én úgy elhúztam a csikot, mint ősszel a darvak. Talán még kurjongattam is örömben. A fáradságot még akkor, de a szántást s az eszközöket soha nem felejttem el.

Magam előtt látom ezeket a majdnem teljesen faeszközöket s az azokat felváltani szánt színvas szakekéket és boronákat, amelyek a „magyarvilággal” jöttek divatba és sajnos vele együtt mentek is el. Illetve csak a bejövetelük szűnt meg. Amelyek bejöttek, azok majd mintaként szolgáltak egy-egy jó kovács számára, akik nemcsak jó másolóknak, hanem jó továbbfejlesztőknek is bizonyultak. De ezek olyan kis számban készültek, hogy az igényeket még csak megközelíteni sem tudták. Így maradt még hosszú ideig ember és a föld összekötő eszközeként a régi eke.

Ezzel a földdel nem volt elég csak jó ismerősnek lenni s tudni azt, hogy mikor mit s hova szabad bévetni, hanem az igazán véres, verejtékes munka mellett sokszor meg is kellett erre kérni, meg kellett istállni. Amikor Édesapám kérges tenyeréből szétszórta a magot, vetés után tekintetét a földjén végighordozta s majd az Égre emelve azt mondta: *Uram-Isten, légy tekintettel a munkánkra*. Ez akkor mindkettejükhöz: a Fennvalóhoz és a földhöz is szólt.

Ehhez a földhöz csak szeretettel és alázattal lehetett hozzányúlni. Aki másképpen viselkedett vele szemben, mint a megerőszkolt lányon

a bélyeg, bármit is csinált utána, holtáig rajtamaradt. Aki ebben a meg-erőszakolásban részt vett s állításomat nem hiszi, jöjjön s nézze meg most a sok terméketlenné vált és elsüllyedt határrészt, mint az általuk ütött gyalázat-pecsétet ennek a földnek a homlokán.

Az emlékeim markával nem szoríthatom meg a kaszanyelet addig, amíg az előbb említett szakeke körüli élményeimet néhány mondattal ki nem bővítem, mert ehhez az emlékhöz is élmény társult: mégpedig az, hogy az Anyaország a gazdaköröket ekével boronával, gabonarostával stb. ingyen látta el s hogy bármelyik gazda ezekhez az eszközökhöz és faj vetőgabonához nagyon kedvezményes áron hozzájuthatott. Ekkor s így került a faluba a híres Bánkúti-búza. Így nálunk az eddig főleg csak tapasztalatra épült földművelést kezdte felváltani annak tudományos változata. Erről – az arany- és ezüstkalászos gazdatanfolyamok mellett – olyan magas színvonalú, de közérthetően megírt, ingyen terjesztett könyvek gondoskodtak, hogy az akkoriból megőrzött kötetek gyümölcs-termesztési és kertészeti részét ma is haszonnal forgatom. De a mai szak-emberek is okulhatnak belőlük, főleg abból, hogy miként lehet egy szakkönyvet úgy megírni, hogy az a magas szakmai igényeknek is megfeleljen, de az egyszerű ember is megérthesse. Megbízszereg a szívem, ha e könyveket forgatva drága jó szüleim emlékét felidézem. Ők ezeknek a könyveknek állandó tanulmányozói voltak.

Igazi nagy élmény volt az is, amikor megtudtam, hogy Jakab Dezső barátomék kaptak az államtól tehenet s malacozó disznót. Ezentúl nekik és a hozzájuk hasonló sokgyermekes, szegény családoknak is lett tej a háznál s ők is ölhetek disznót. Ennek az akciós-állatadományozásnak volt egy jól átgondolt háttere. Mert a magyar állam által majdnem ingyen adott állatok – az első borjút és az első malacozásból csak egy malacot kellett visszaadni – a családok megsegítésén kívül a fajállatok elterjedését is szolgálták. Így fonódott össze az érzelem az értelemmel, a tudomány a humánummal. Fájdalmasan szomorú, hogy a háború végével ez is véget ért.

De bár ennek a csodálatos, szemszikkázásnyi rövidségű időszaknak a lángja kialudt, káprázata bennünk örökre megmaradt.

Úgy látom, hogy az évtizedek tetején ülő öregeknek nemcsak a szemük elé, de az agyukra is kellene valami szemüvegféle, ami lehetővé tenné, hogy eszük egy irányba járjon s ne kószáljon félre! Én is most itt kis híján a munkák sorrendjét fölcserélem s a kaszálást a kapálás elé helyezem. Pedig mindig a kapanyéllel kellett előkészíteni a tenyeret a

kaszanyél megszorításához. Itt mindenki tudta, hogy a hó levétől a föld „torkának” nem szabadott kiszikkadnia: akkor kellett a vetést elvégezni, amikor az még nincs kiszáradva. Ezért nem ritkán vetés közben még egy-egy hózápor is elkapott. A második szabály az volt, hogy amikor a növénynek (törökbúza, pityóka) két levele kibújt, az első kapálást el kellett végezni. Ez volt a legnehezebb nem csak azért, mert a talaj kemény volt, hanem mert nagyon kellett ügyelni az éppen csak látható, kicsi növényekre s így a burjánokat kivágni nem, csak kitépni szabadott.

Bár délre nagyon elfáradt a derekam, én mégis a pihenés helyett a patakot vagy az erdőt választottam, attól függően, hogy melyik esett közelebb. Ez és az uzsonnázás volt az egyetlen, amit az egész kapálásból kedveltem. Ezért aztán úgy lestem a Napot, mint kíváncsiskodó kamasz a női meztelenséget. Tekintettel, hogy a disznócsorda hazajövetelét meg kellett előzni, ezért amikor a Nap elérte a hegy tetejét s a túlsó oldalán éppen csak kezdett legurulni, gyorsan zsákba raktam az addig rakásba gyűjtött disznósalátát, szulákat s cikóriát, amit az otthoni állatok úgy vártak, hogy náluknál csak én vágytam jobban arra, hogy valamelyik eperfát megmászhassem. (Nagyon szerettem ezeknek a ma se híre, se hamva, óriásra nőtt fáknak a félérett, édeskés-savanykás gyümölcsét. Ezeket a természetes tápszergyárakat, amelyek a tyúkok ezreit tartották el, mára már mind kipusztították...)

Egy szó mint száz, a kapálást nem szerettem. De hát ez a föld a szeretem-nemszeretem kívánságműsorát nem ismeri. Itt minek mi az ideje, meg kell csinálni. Édesapám szokta mondani: Itt nálunk a legnagyobb úr a muszáj! Ez a kényszerítő szó mindig eszembe jutott később is, ha valami nem tetszetős munka várt rám, vagy amikor ímmel-ámmal, kétenkedve végeztem a dolgom.

* * *

Gyermekkori élményeim legkellemetlenebbike is a kapához fűződik.

Ősz volt, a pityókaszedés ideje. A nagy burjánok közül kapával kellett kivájni a burgonyát. Megszusszanni, édesanyámmal leültünk a barázdára. Ott, kettesben szemlélődve s beszélgetve, olyan dolgot vettem észre, amelyik bár minden esztendőben megtörtént, de látványa csak most tudatosult az én gyermeki agyamban.

Mintha egy sebesült óriás dőlt volna Erős-tetőre, úgy nézett ki az erdő. Fent a tető nagy fáinak sápadt, sárga levelei a kivérzett arcot, lent

az erdőszél megpirosodott bokrai a kiömlő vért láttatták. A látvány s a körülvevő csend fogságából csak Édesanyám simogató keze tudott kiszabadítani és szólásra bírni:

– Édesanyám, mi történt a minap még zöldellő erdővel, mezővel s miért lett ilyen csendes, néma a tegnap még oly hangos hegyoldal?

Kérdésemre Édesanyám örökké derűs, sugárzó arcán valami árnyék-féle éppen csak átsuhant, mert a reámnéző szeme sugaraitól úgy eltűnt, mint a ködfátyol, ha a Nap megérinti. Mielőtt rám nézett volna, tekintetét még egyszer végighordozta a tájon s aztán egy sóhajtásnak tűnő lélegzetvétel után rajtam megállapodott. Ahogy nézett, szemeiben soha nem látott szomorkás fény bujdákol, simogatása mintha valami remegésfélébe ment volna át.

Ez talán több, de talán csak egy-két pillanatig tartott, mert az első szavak hatására úgy elrepült, mint a madár, amelyik a levegőben sohase hagy nyomot maga után. Olyan nyugodt lett, mint amilyen csak az lehet, aki a legnagyobb titok elárulására szánja rá magát:

– Hát, kicsi fiam, ez a vég, az elmúlás kezdete. Ezzel a haldokló arcán pirosuló titokkal jelenti be magát a mindenható ellenfél: a Halál.

– Ő kivétel nélkül mindent és mindenkit elérhet?

– Előtte nincs kivétel. Kaszája elől nem lehet elbújni.

– Elbújni nem, de szembeszállni s megküzdeni vele? Eddig a mesében is mindent le lehetett győzni s Édesapám is mindig azt mondta: az ember csak azt nem tud megcsinálni, amit nem akar.

– Hát az óriásokat igen, őket le lehet győzni s Édesapádnak is igaza van, de a Halál kivétel. Ő előbb vagy utóbb mindenkit lekaszál s magával visz.

– Édesanyámat is? – nyögdecseltem s szipogva úgy átöleltem s úgy fúrtam fejem a keblébe, mintha most, ebben a pillanatban akarná elragadni tőlem. Olyan keservesen sírtam, ahogy csak gyermek tud sírni az édesanyjáért. Egyszer csak azt vettem észre, hogy Édesanyám keble el kezdett hullámozni s olyan furcsa cseppek hullottak a homlokomra, hogy égető fájdalmuk hatására Édesanyám erősen szorító karjaiból kibontakoztam s csodálatosan csillogó szemeibe nézve, megszorítottam a kapanyelet és azt mondtam:

– Nem, én ezt nem engedem! Én ezzel a szörnyeteggel biztos hogy szembeszállok!

Így indultam képzeletben s lélekben a kapanyéitól, *a kapanyél mellől a Kaszás ellen...*

Azonban amíg a valóságban is útra kelhettem ellene s megismerhettem a kaszáját, addig a sajátom még sokszor feltörte a tenyeremet.

Az igazság az, hogy bár sokszor a vér- és vízhólyagtól úgy fáj a tenyerem, hogy zsebkendőt kellett pókáljak rá ahhoz, hogy a kaszamankókat meg tudjam fogni, mégis ezt a szerszámot szerettem a legjobban. Pedig, ha jól meggondolom, lett volna bőven okom arra, hogy különösebben ne nagyon kedveljem, mert itt aztán amit egyetlen fiatal se imád az, hogy nagyon korán fel kellett kelni. Édesapám, még alig pitymallott, már azzal riogatott, hogy mindjárt hasamra süt a nap. S az abbéli vigasztalása sem igen váltott be, hogy délben a fa árnyékában jót pihenünk, mert a tűző nap pár óra alatt szénává szárította a lekaszált fűvet s így most azzal kellett dolgozni.

Különben is a mondás az volt, a jó kaszásnak annyi pihenés elég, amíg egyik rend végéből elmegy a másikig vagy amíg a kaszáját megfeni s megveri. Pedig ez utóbbi sem volt sokkal könnyebb, mint a kaszálás. Rövid volt, mint délben az árnyék. Mégis hogy miért kedveltem a kaszálást, nem tudom. Talán mert a virágos mezőnél szebbet elképzelni sem tudok s talán azért, mert nem csak kaszapengéssel volt tele a levegő, hanem őszinte emberi beszéddel, kedves kiabálással, füttel és énekkel. Itt igazán együtt volt a falu. Különösen reggel, amikor az út s az ösvények tarkállottak a reggelit hozó, majdhogy nem ünneplőbe öltözött asszonyoktól s lányoktól. Mert a kora hajnalban eljött vagy éjjel a fák alatt a szénában hált kaszásnak mindig elhozták a szokásos tőrös puliszkát, sonkás vagy kolbászos tojásrántottát.

Amíg a férfiak reggeliztek, a fehérnépek – testileg s lelkileg fehér – a különböző huncut megjegyzésektől kísérve, elszórták a rendeket s aztán irány haza. El kellett látni a család többi tagját, az állatokat s megfőzni az ebédet, mert a déli harangszóval újra ott kellett lenni a mezőn, ahol délután részt kellett venni a szénaforgatás- és -takarásában, összegyűjtésében. Estefelé pedig meg sem álltak a kapuig: jött a disznó- majd a marhacsorda. El kellett látni az állatokat, meg kellett fejni a teheneket. Amire sötétedésben megérkeztek a kaszások, már megelégedettség szállt rá az „életre” – a bennvalóra. Aszalterítés után következett a vacsora.

Ha csak ezt a tíz-tizenkét kilométernyi utat tette volna meg naponta egy nő csomag nélkül, akkor is elismerést érdemelne. De arra, amit az utak előtt, között és utána csinált, arra egyszerűen nem kapok szavakat.

Erre csak egy földöntúli erővel rendelkező lény képes. Ha kalaplevélre érdemes valaki, az csak a székely asszony lehet. Ők azok, akik előtt átlépni sem szabad. Nehéz s hosszú utamon, ha elfáradtam, az ő megidézett szellemük volt, ami terhem továbbhurcolását elősegítette.

A kaszálást és szénaszárítást szívesen csináltam, pedig a bokros oldalakon egyik sem volt könnyű. Különösen a levágott fű árnyékból való kihordása volt nehéz. A széna hazaszállítása nem csak nehéz, hanem izgalmas is volt, s ezért nem volt az ínyemre való. Mindig félttem egyrészt, hogy az oldalakon járó szekér feldől s azt, aki oldalról villával támasztja, maga alá temeti. Másrészt, s ez talán még nagyobb izgalommal járt, hogy Édesapámat, aki a marhák előtt a rúd végét fogta, a lefelé rohanó szekér állatostól együtt elüti. Mindig behunyott szemmel vártam, amíg beérnek a völgybe. Akkor is és most is hálát adok az Istennek, hogy ez a baj soha nem történt meg, pedig a szekér eldőlésénél nem egyszer voltam jelen.

Ezek közül legjobban arra emlékszem, amikor a bedőlő szekér a jármot elszakította, s az oldalon addig fordult befelé, amíg az aljba nem ért. Édesapámmal csak néztük a saját tengelye körül kettőt vagy hármat forgó szekeret. Úgy néztünk a szénával megrakott szekérre, mint akik nem tudják eldönteni, hogy ez itt most viccet-e avagy gúnyt űz velünk. Kis idő múltán Édesapám rámnéz, s nyugodtan, mint aki mindent megtett, azt mondja: – Kicsi fiam, ez úgy látszik nekünk mára kijárt, gyere menjünk haza s holnaptól meglátjuk, mit tudunk csinálni. – Édesapám nyugodtságát akkor egyszerűen csodáltam, jóval később meg is értettem, hogy nyugodt csak az lehet, aki a lehetőség szerint mindent megtett.

A szénával kapcsolatos az alábbi történetecske is, ami életem nagy eseményeit befolyásoló tényezővé nőtte ki magát: az akkori megrázó élmény az évek múlásával útjelzővé változott.

Gondtalan, de felelőtlen gyermekkor!

Egyszer a falu végén lévő *tanorok*ban játszadozva, a nehéz munkával összegyűjtött szénaboglyákat kezdtük szétgyúrni, de amikor a „munka” javában folyt, valamelyik elkiáltotta magát: – Zsiga bá jó!

Azt hogy jött-e vagy nem, nem tudom, de úgy szétrebbentünk, mint a verébraj, amely felé követ dobnak. Én beszaladtam a legközelebbi udvarra, de hogy nagyobb biztonságban legyek, fölkapaszkodtam az orvos szobája előtti tornácra. Egy darabig lehúzódom figyeltem, de miután semmi veszélyt nem nesszintettem, kezdtem körülnézni, s a falon egy olyan képen akadt meg a szemem, amitől egy kicsit meg is ijedtem.

A kép előterében egy szenvedéstől megtört, immár az utolsó reményt is feladni látszó és a Végzet rettenetétől megrémült arcú, fiatal beteg semmibe révedező, segítséget kérő szemekkel feküdt a fájdalom, a kétségbeesés és a bele nem nyugvás gyűrött párnái között. Mögüle egy csontváz feneketlen szemgödrei meredtek rám. Nyitott szája – fehér fogaival – valami furcsa örömmel vegyült elégedettséget sugallt. Ezt a vigyort a kezében lévő, a betegre irányuló, suhintásra emelt kaszája tette még nyomatékosabbá. Csak egy pillanat kellene a beteljesüléshez, de ezt a mozdulatot kettőtőri a Kaszás csuklóját megragadó orvos.

A kéz elernyed s benne a kasza meglazul...

Az orvos győzött! A Halál pofájáról a vigyor eltűnik s lesütött fejjel, szégyenkezve kioson... Képzletben így rajzoltam tovább a képet. És bár lelkemben kitörülhetetlenül ott maradt mint látvány, tudatomban csak sokkal később nyert értelmet.

Pedig a kép a valós életben nemsokára meg is elevenedett. Az agyhártyagyulladásban szenvedő kicsi unokaöcsém ágyánál is megjelent a Kaszás. Ott sírdogáltunk már két-három nap óta, amikor az orvos, utolsó lehetőségként, de a praxisában első ízben kipróbálta az *Ultraseptilt*. S csodák csodája, a már halottnak hitt öcsém egy nap múlva kinyitotta a szemét s megszólalt.

A Kaszás leeresztett szerszámjával, dolgavégezetlenül, az orvos háta mögött kismfordált a házból. Ez a döbbenetes esemény is talán az agyamban megbirizgált valamit, mert a sok száz vagy ezer elfelejtett gyógyszernév között az *Ultraseptil* nem szerepel...

De hol van ez még attól a döntéstől, hogy „halálvadász” leszek?

* * *

A valódi kaszanyél helyét is még egyelőre adjuk át a sarlónak, mert megkezdődött az aratás. Az *egyelőré*t azért írom, mert egy-két múlva újra vissza kellett venni a kaszát, ugyanis a „magyarok bejövételével” nálunk is tért hódított a kaszával való aratás.

Nem ment simán, ugyanis a régi, nagy, gyenge-szalmájú, sokszor földre dőlt, léhás – az úgynevezett *csóréfejű* – búzát, ki kellett cserélni egy kisebb, de erősebb szalmájú, úgynevezett „szakállasra”. A régmódi búza és aratás védelmezői azt kifogásolták, hogy az újnak kevés lesz a szalmája és a polyváját se lehet szűrös szakálla miatt feletetni az állatokkal. No meg aztán több fej marad a földön s a kévékben sem úgy

helyezkednek el a szálak, hogy a kéve egyik felén csak búzafejek legyenek, s túlsó vége, szép egyenesre legyen bütülve. Itt össze-vissza – „ahogy esik úgy suppan” – vannak a szálak. A székely nagyon kételkedő lévén, csak amikor meggyőződött, hogy a „szakállas” sokkal több szemet ad, s a cséplőgépnél is mindegy – nem mint a cséphadarónak –, hogy hol vannak a fejek, csak akkor tért rá az újmódi búzára és aratásra.

Én ennek az átalakulásnak a gyakorlatban is tanúja voltam, mert ebélti tevékenységem kezdetén még csak sarlóval arattunk. Azt, hogy milyen lehetett kétrét görnyedve, reggeltől estig a *markot hajtani*, azt csak az tudja, aki csinálta. Az egész aratásban azt szerettem, hogy mivel nyirkosan nem, csak szárazon szabad learatni s kévébe kötni a gabonát, így reggel nem kellett nagyon korán fölkelni s estefelé is a harmat lecsése előtt, tehát naplementével be kellett fejezni. Úgy megtanultam sarlóval aratni, hogy négy kalangyát – egy kalangya huszonegy kéve – is le tudtam aratni: annyit, mint egy közepes napszámos.

Egyszer el is mentem napszámba. Azért csak egyszer, mert itt nem lehetett úgy, mint Édesapámmal óránként pihenőt tartani s ebédre is csak zöldfuszulyka leves volt, ezt pedig én nem erősen kedveltem. Estére úgy elfáradtam s olyan éhes lettem, hogy másnap fölmondtam.

Szüleimnél azért nem volt olyan fáradtságos a munka, mert többször leültünk megpihenni és olyankor nem csak egymás közt, hanem még a természettel is elbeszélgettünk s örök titkán elálmélkodtunk. A munka közben is állandóan valamiről meséltek s így a különben nagyon nehezett sem éreztük megterhelőnek. Áhítattal hallgattam tőlük a régi és újkori történelmünk könyvekben le nem írt eseményeit, s a *Toldit* és a *János vitézt*, amit mind a ketten kívülről tudtak. S még hány- meg hányféle dologról esett szó, ami ezt a nehéz munkát könnyebbé tette. Édesapám találós kérdésén, amellyel a fejben számolási képességemet tette próbára, egy egész délután elragódtam. Csak estefelé sikerült megfejtennem, hogy hány éves az a lány, aki a legénynek, aki tőle ezt akarta megtudni, azt felelte: – Én annyi, amennyi; anyám kétszer annyi, apám anyámnál tíz esztendővel több; hárman száz esztendősek vagyunk. – Azt hiszem, ebben rejlik a titka annak, hogy még ezekre a nehéz mezői munkákra is jó szívvel tudok visszaemlékezni.

Az aratást követő cséplésről csak annyit, hogy ezt is – mint sok más egyebet: az építkezést – kalákában csinálták. (Egyetlen egy esztendő volt, amikor a búza kicséplését mindenkinek egymagában kellett megoldania, mert nem volt cséplőgép. 1944 őszén eljött a vetés ideje. Kellott

a vetőmag, de a szuszék teljesen kiürült. Édesapám leakasztotta a csűr szegeletében lógó cséphadarót, előkészítette a szórólápatot, a rostát s nekifogtunk csépelni. Én nem sokat segítettem, főleg az elején, amikor a cséphadaró nyelve minduntalan a fejemet akarta betörni. Csináltam, ahogyan tudtam s amennyit tudtam, a lényeg az, hogy Édesapám régi ebbéli szaktudásának köszönhetően vetőmag is lett s friss kenyér is került az asztalra. Azóta se ettem olyan jóízű kenyeret, mint amilyen ennek a búzának a lisztjéből, káposztalapiban sült cipó volt.)

Az aratással megkezdődött az igazi betakarítás. Ez az örökké más-más arcot mutogató csalókás föld most mutatta meg valódi arcának egy részecskéjét. Most váltott meg, hogy ez az állandóan véres verejtéket szomjúhozó föld mennyire lakott jól, mennyire nyitotta meg szívét a há-lára. Hála? Azt ez a föld itt nem ismeri. Ebből csak kemény harccal lehet valamikézt kicsikarni, kikényszeríteni. A háromszori kapálásnál hány-szor kellett megreszelni a kicsorbult kapát ahhoz, hogy az aratás után esedékes törökbúzaszedéshez eljuthassunk?

A törökbúzaszedés volt az egyetlen munka, amit három napon belül el kellett végezni. Nem azért, mintha a falubeliek egymáséhoz hozzá-nyúlának, vagy hogy az ottmaradt táblát a következő napok tollászói-gyűjtögetői megdézsmálnák, hanem mert a rendes legelő apró füvecskéit a Kisasszony-napja (szeptember 8.) körül leeső hóharmat annyira térdre kényszerítette, hogy azt az állatok csak nyalogatni, de befalni már nem tudták. A jószágot pedig nem lehetett bekötni, hisz takarmány bárcsak télre legyen elegendő. Ezért a kórévágás után a marhacsorda az ittlévő burjánokon még hetekig eléldéglélt. Majd azután a hóesésig a juhok rágták kopaszra a határt.

A törökbúzaszedés emlékei között ott hányódik egy olyan, amelyik az igazságtalanság és parancsuralom ellen eddig is néha fölágaskodó tiltakozásomat még jobban felerősítette. Az eset, amelyet nem őrzök különösebben s mégis ott van a lelkemben, a magyarok bejövetele előtt történt.

Az előre már meghatározott és kihirdetett törökbúzaszedés reggelén közhírré teszik, hogy minden gazda fogatával azonnal jelentkezzen kavicsot-homokot hordani a tőlünk négy kilométerre levő Peteken épülő román templom részére. Az igazságtalanság elleni tiltakozás, de főleg a jövő-féltésünk aggodalma olyan nagy volt, hogy már az én gyermeki lel-kemet is megérintette.

Nem hogy nem látott, még nem is hallott senki olyant, hogy egyetlen egy emberért templomot kelljen építeni! Márpedig a szintiszta magyar

Petekén csak Pusças, a jegyző volt román. Tény, hogy a templomot erőszakkal, a néppel felépítették. De az is igaz, hogy Bátyám akkor ezen erőszak ellen próbált a maga módján tiltakozni.

Úgy történt, hogy Bátyámmal a szekéren mi elmentünk törökbúzáat hordani. Egyszer csak a falu utolsó házának kapujában leselkedő jegyző kiugrik a tehenek elé s azt kiabálja, hogy: *Înapoi! Vissza!...*

Tagbaszakadt Bátyám húsz éves volt, nem sokat teketóriázott: a somfanyelű ostorral a kezében – hogy a dolgot a helyére tegye – a szekérről leszökött, de ezt látva a jegyző, mire Bátyám a tehenek elé lépett, úgy eltűnt, mint bivaly a sötétben. Hát akkor igazán sötét volt, nemcsak a jegyző alakja, hanem a minket körülvevő világ is.

Ha a pityókaszedésre gondolok, mindig a rakásba gyűjtött s meggyűjtött indájának tüze ropogását hallom, melegét érzem az arcomon s a hidegtől meggémberedett kezemen. Olyan jó ízű sült pityókát soha nem ettem, mint ami ennek a szénében sült. Amikor a szénné égett s ujjunk begyét sütő héját lehántottuk, párájába beleszagolhattunk, égető belét szájunkba vehettük, magunkénak éreztük az egész világot. A mifelénk pityókának emlegetett krumpli a székely ember egyik legértékesebb kincse, mert kenyér a kenyér helyett. János bátyám bölcs mondása szerint: Az egyetlen, aminek a bőrét a szegény ember is lehúzhatja.

A murokásás különösen nagy esemény számba ment, mert a családukban legtöbbször ez volt az egyetlen jövedelmi forrás. Drága jó Édesanyámat azért murkos Juliskának is hívták. Bölcs előrelátásának köszönhető, hogy a zöldségtermelés jelentőségét idejében fölismerte és meghonosította. Ennek érdekében mindent meg is tett. Télen áttanulmányozta a két nagy magkereskedő, Mautner és Trifolino ingyen küldött, nagyon szép, képes árjegyzékeit s ezekből kiválogatta azokat a fajtákat, amelyek eddig is beváltak, vagy amiket kipróbálásra jónak tartott, s azokat megrendelte nemcsak a saját maga, hanem az erre igényt tartók számára is. Így terjedt el az egész vidéken a muroktermesztés, az egyetlen, ami az évek múlva ránk köszöntő ínséget enyhítette.

A murokásás örömmel keveredett, keserű emlékei azok az esetek, amikor a kiásott murokból a közelünkben dolgozó zsidó munkaszolgáltatásoknak egy-egy öllel vihettem, vagy tudomásukra hozhattam, hogy a földön „felejtett” murok az övék.

A zöldségtermesztéshez kötődik az a két emlék, amelyikből az első boldogságom, a második szomorúságom forrása volt. Felejthetetlen az a nagypéntek, amikor Édesapámmal a petrezselyemmel megrakott átal-

vetőket a vállunkra véve, a tizennégy kilométerre levő udvarhelyi piacra megérkeztünk. Alig bontottuk ki az átalvetőket, úgy jöttek a vevők, mint ahogy a méhek szoktak a cukorra. Pillanatok alatt megvették a petrezselymünket. Amikor megszámoltuk a sok pengőt, olyan boldogan vettük nyakunkba hazafelé az utat, hogy a valóságban is madarat akartunk fogni. Nem éreztük a harminc kilométeres út fáradtságát, kimentünk az erdőbe, ahol kevéssel azelőtt Édesapám mogyorótyúk-fészket látott. A fészket megkaptuk, de üres volt. Olyan nyomtalanul repültek el a madárcák, mint hamarosan a pénz a zacskónkból...

Bár már *plágát* – tenyerest – is kaptam azért, hogy az iskolában az igazságtalanság ellen fölberzenkedtem, s egyszer Kónya Vidor őrmester, leventeparancsnok is síróba juttatott azért, hogy egy ostoba parancsa ellen vitatkozni merészeltém, de a *megaláztatás* szót még nem ismertem. Azt csak most hallottam először attól a két munkaszolgálatos zsidótól, akikkel Édesanyám a pincénkben beszélgetett. Most panaszkodhattak, mert a fölöttük lévő szobában nem volt senki, illetve a *senkik*, az a két húsz év körüli szarmarci (így neveztük) hadnagyocska nem voltak itthon. Mikor ez a két vaddisznó-viselkedésű emberi alakzat a láthatáron kívül volt, akkor a zsidók is szabadabban mozoghattak, mert a katonák részéről még csak durva szót sem hallottam irányukban, pedig lett volna rá alkalmam, hisz a konyhájuk az udvarunkon volt.

Nos, most éppen egy ilyen lehetőség adódott. A két hújjki-hújjbé disznópásztor-báró fiai – ahogy Édesanyám rangsorolta őket, mert senkinek soha még csak nem is köszöntek – valami gyűlésfelébe mentek. Ezt kihasználva a két munkaszolgálatos szakács a szomszédból átjött, hogy murkot vásároljon tőlünk. Azt, hogy nem először voltak itt és már ismerősöknek számítottak, abból tudtam meg, hogy Édesanyám egyből ügyvéd uraknak szólította őket. Én a pince egyik sarkában tébláboltam, de amikor bejöttek, lehúzódtam, hogy ne vegyenek észre s füleltem.

Az egész beszélgetésből csak annyira emlékszem, hogy az egyik azt mondta: „Nem az fáj, hogy itt dolgozni kell, hanem ez az *igazságtalan megaláztatás*.” Ez a két szó úgy fejbevágot, hogy a murokrakást majdnem magamra ontottam. Nem csoda, mert ebben a pillanatban vált értelmemmé bennem s kapott nevet az, amiért az iskolában már tenyerest kaptam és sírva fakadtam. (Ez az érzelem-értelem-egyveleg egyre csak növekedve, később olyan kényszerítő erővé változott bennem, hogy az igazságtalan, megalázó hatalmasságok ellen mindigis kinyilvánítottam. Csakhogy „tenyeresek” helyett ezután már „pofonokat” adott az Élet.)

Az eddigiekből már nyilvánvaló, hogy a kollégista sapka viselési vágyát milyen tényezők fokozták addig, hogy az óhajból – elhatározás lett. Ez részemről talán már a négy elemi elvégzése után is elegendő lehetett volna, de éppen a fentiekben vázolt lázadozó magatartásom s a föléem rendelt „hatalom” képességeim iránti irigysége a szüleimben is bizalmatlanságot ébresztett. Presbíter Édesapámban ezt a kételyt a papnak, a falu legnagyobb méltóságának még két esztendeig sikerült tovább táplálnia.

Azonban én a két év alatt lelkileg úgy „megerősödtem”, hogy szándékomban csak a szüleim ellenkezése s a lehetőség hiánya akadályozhattott volna meg. Drága jó szüleim minden várható nehézség ellenére (a nővérem is ekkor járt a polgári iskolába!) örömmel fogadták a bejelentésemet. És bár azóta sok-sok emlékezetes esténk volt együtt – s az akkor alig pislákoló petróleumlámpa is már régen összetörött – ennek az estének az emléke örökké élő valóság maradt:

– Hát ha te megpróbálsz, akkor mi is meg – mondták egyszerre mind a ketten s csodálatos, lángoló szemekből olyan fény költözött belém, ami az éjszakáimat a mai napig képes megvilágítani.

Lehetőség? 1940, a „magyarok bejövetele” az élet minden területén olyan, eddig nem látott s nem hallott lehetőségek kapuit tárta ki amelyeken, aki csak akart, az bemehetett. Márpedig az akkori örömmámor mindenkiben valami jó és szép elhatározást ébresztett. Ez a meghatározhatatlan, megfoghatatlan valami annyira hatalmába kerített mindenkit, hogy még ma is a bennünk maradt emlék cafataival próbálgatjuk sebeinket kötöztetni.

Tehát most már minden: az én elhatározásom, a szülői akarat s a lehetőség együtt volt, csak el kellett indulni. Annak, hogy a gimnáziumba vezető utat s nem mást, például a tanítóképzőt választottam – ahová három barátom velem egy időben indult el –, a kollégista sapka bűvöletén kívül az a sok említett és nem említett igazságtalan hatalmi gőg a magyarázata, ami bennem olyan ellenszenvet s indulatot váltott ki, hogy erre az útra kényszerített. Akkor ez volt az egyetlen hely – egyetemre csak gimnáziumból lehetett menni –, ahonnan arra a csúcsra is eljuthattam, amelyről ezeket a senkiháziakat meg lehetett régulázni.

Ez az óhaj természetesen akkor még csak a lelkemben kavart mind nagyobb és nagyobb vihart, a szele csak jóval később érte el az értelem világát s lett tudatos cselekvéseim irányítója.

Ezt a folyamatot nagyon felgyorsították azok az események, amelyeknek egyikét pont ebben az időben kellett átélnem.

A háború szele nem csak az ablakokat, hanem az ajtókat is be kezdte veregetni s a házból kihordogatni a frontra azt, amit „fölsölegesnek” ítélt: az éhséget már nem csillapították a „honvédek karácsonya” önkéntes adományai. Ez a mindenevővé vált szörnyeteg kezdte fölfalni először a gyárak, majd a mezők termékeit is. Mi határtalan falánkságát legelőször is a cipők hiányában éreztük meg. A háború úgy felfalta a boltból a lábbeliket, hogy cipőtálpát is csak jegyre lehetett venni. Ekkor jött divatba a fatalpú cipők világa. Úgy kopogott a járda, mintha dióhéjba öntött lábú macskák járkáltak volna rajta.

Én a gimnáziumba indulásom előtt – miután lelkileg már felkészültem – megpróbáltam testileg is alkalmassá válni az útra. A talpjegyeket a segédjegyző úr osztogatta, így más lehetőségem nem lévén, hozzá kellett folyamodnom. Bár Édesanyám megmondta: – Ahhoz ugyan hiába mész, mert az olyan nagy lábon érzi magát s olyan fönn hordja az orrát, hogy még a „szaros bottal sem lehet elérni”. – Én, mivel úgy hallottam, hogy többeknek is adott jegyet s mivel a cipőm talpán a lyuk akkora nőtte ki magát, hogy azt teljesen eluralta, hát mégis megpróbáltam.

Mivel egy kicsi faluban mindenki mindent tud, természetesen ő is hallotta, hogy milyen nagy fába készülök a fejszemet bevágni, így amikor beléptem, köszönésemre fejét felém méltóztatta fordítani s úgy nézett rám, mint egy szőrös hernyóra, amelyik az ő szekerére is fölmászhatik! Ez a tekintet egyben válaszáadás is volt a kérésemre: szavait én már nem is hallottam, mert olyan kiszolgáltatottnak és megalázottnak éreztem magam, hogy alig tudtam hazaszédelegni.

...Elővettem a nővérem fatalpú félcipőjét s fölpróbáltam.

Kicsit szorította a lábamat, de ez semmi sem volt ahhoz képest, ami a szívemet s lelkemet tartotta éles karmai között. Most még az eddiginél is százszor nagyobb belső késztetéssel, olyan vígan kezdtem meg „pályafutásomat” azért, hogy ezeknek a beképzelt, üres fejű s üres lelkű alakoknak a képzelt koronájukat a fejükről leültessem.

(A pályafutást csak megszokásból írom, mert a megismeréshez és tudáshoz vezető úton mindenkinek, de különösképpen a magamfajta „fatalpú-cipősöknek” nem *futva* – csak lépésben lehet haladni...)

AHOL FOLYTATTAM: SZÉKELYUDVARHELY

1. Kollégium a „magyar világban”

Megérkezés, tanévnyitó – Tanárok, bentlakás – A tanórák – „Nagy-Vakáció” – Háború: kivonulás, bevonulás, Szárazajta – Új tanév, más iskola – Tanár és diák – Oroszok Udvarhelyen – Májiusi fürdés, horgászat – Második halálélmény – Párizsi béke

Az első lépés megtételére választott helyig – a székelyudvarhelyi Református Kollégiumig – az utat 1943. november 3-án, szekéren tettük meg. Azért írom többes számban, mert Jakab Ödön barátommal ketten ültünk az egy ló húzta, két duszával – szalmazsákkal – s egyéb cók-mókkal megrakott szekér tetején. Az út elején szomorkásan, mint fész-kétől búcsúzó – majd a városhoz közeledve, mint újból fészükre talált fecskék, olyan vígan csicseregünk. A minket megelőző kétlovas és egy-két szalmazsákos szekerek is inkább föl-, mint lehangoltak.

A kollégium udvarán, ahová megérkeztünk, egymást érték a duszás szekerek. A körülöttünk nyüslető, piros és szürke tetejű Bocskai-sapkát viselők és a magamfajta kopacra nyírt, kuglifejű diákok tömege egy hangyabolyhoz hasonlatossá tette az egész udvart. Akárcsak abban, itt is mindenki valamit cipelt. A tanítónőjelöltek – a *prepák* – a tanítóképzőbe, mi a kollégiumba igyekeztünk holmijainkat fölhurcolni. A bentlakás kicsiudvarán volt kifüggesztve, ki melyik hálóba kell hogy menjen. Az ánkoskodó *fikák*, a bámészkodó első osztályosok nehezen tudtak zöldágra vergődni, s ezért a nagyobb diákok vagy a tanárok vették gondjaikba. Én a huszonegyes hálóba voltam beosztva.

Miután felhurcolkodtam s életemben először megpróbáltam ágyat vetni, ketten is segítségemre siettek. Ha nem úgy lett volna, akkor ebben az idegenben való ágyvetéstől biztosan sírva fakadok, s talán meg-

futamodom. Főleg az hatott rám megnyugtató módon, hogy ez a segítségnyújtás olyan gyermekektől jött, akiknek csak az édesapjuk volt magamfajta kányádi „csepűgatyás”. Őket, bár külsőleg már nem tartoztak ehhez a világon legkevesbé megbecsült nép világához, szívük s lelkük ehhez kötötte. Rendkívüli hatással volt rám, amikor Toró Jóska bácsi tanító lehívatott, hogy megnézzem, ki az a vele egy töről származó, aki mint annak idején ő, üres tarisnyával is neki mert vágni a világnak. Meglepetésem akkor érte el a tetőfokát, amikor kiderült, hogy a két ágyvető segítségem, Jóska és Tibi az ő fiai. Hiába, ilyen ez a csepűcérna: a selyemharisnyán könnyen felszalad a szem, de ezt csak eltépni lehet. Hasonlatos a köldökzsinórhoz, csak ha az szakad el, akkor egy új élet sír föl – de ha ez, akkor egy lélek hal meg.

Leírhatatlan s máig élő élmény, amit ezek a háromszáz éves falak váltottak ki. Hatásukat fokozta a Haáz Rezső igazgató úr megnyitó beszéde, amely inkább szólott a múlttól, mint a jelenről. Az ősökrol, akik „vérüket” adták, hogy a szellemnek várat építhessenek. A szellem fellegvára az, amelyet tanárok s diákok szellemi véres verejtékének a habarcsa tart össze, de ahhoz, hogy meg ne gyengüljön, most éppen rajtunk a sor. Nekünk nem kell mást tennünk, mint az iskola régi professzorainak és híres növendékeinek, a Baczkamadarasi Kiss Gergelyek és Benedek Elekek felénk kinyújtott szellemi karjait megfogni s nyomdokaikat követni. A Baczkamadarasi Kiss Gergely Bécsset többnyire gyalog megjáró léptei most is itt kopognak, csak meg kell ezt hallani – mintha most hozta volna ismét a hírt: az iskola rebellis tanárainak és diákjainak magatartását megbocsátva – de nem feledve –, a bécsi urak megengedték, hogy az ősi Alma Mater a kapuját ismét megnyithassa. Benedek Elek írásai nem mesék, hanem a valós világ tükörképei, amelyekben ennek a nehéz s sokszor keserű sorsú népnek a küzdelmei s vágyakozásai vannak csodálatos népi történetekbe elrejtve.

Utoljára hagyta a háború-repesztette nagyharangot, amelyik az iskolai év kezdetén és végén kívül csak akkor szólalt meg, ha valami nagy veszély fenyegetett, ha valaki valóban meghalt vagy az iskola számára lett halott, mert méltatlan magatartásáért kicsapták. „Azt szeretném, azért imádkozzunk, hogy ebben az iskolai évben még csak egyszer konduljon meg a harang.”

Most is fülembé csengnek ezek a szavak, s ha az iskola kapuján belépve a Baczkamadarasi Kiss Gergely emlékoszlopa előtt megállok, úgy érzem, hogy évszázados szellemek figyelnek.

Az iskola három bentlakó tanára, Mátéfi Béla, Horváth József és Baczó László, a múlt hagyományaiból és a jelen követelményeiből olyan pedagógiai keveréket hozott létre, amely a tekintély valódi tiszteletét, a barátság őszinte bizalmát jelentette. A tisztelet egy valóban megérdemelt erény kifejezője volt. Itt az elsőosztályos fika elsősorban nem a születési előjogáért, hanem nagyobb tudásáért s magatartásáért tisztelte a nálánál egy évvel idősebbet. A barátság sem bizalmaskodást, hanem őszinte kapcsolatot jelentett.

Mindhárman a neveléstudomány művészei voltak. Ők elsősorban érezték s ennek alapján csak másodsorban tudták, hogy mit óhajt a diák. Legényemberek lévén, éjjel-nappal velünk voltak s tanári mivoltukat nem féltve tették „közprédává” tudásukat és a lelküket. Mi pedig úgy habzsoltunk belőle, ahogy csak a mindenre éhes, a mindent meghódítani akaró diákok tudnak. Ahogy azt merem állítani, hogy nincs a világon még egy olyan sértődékeny s haragudni tudó lény, mint a diák, úgy azt is állítom, hogy nála hálásabb sincs. Én, mi, hálás szívvel emlékezünk rájuk, akik azért voltak nagyok, mert elsősorban igazak voltak.

Ezzel az új világgal való ismerkedések az otthon emlékeit úgy félretolták, hogy azok csak este, a lefekvés után kerültek elő s akkor is csak pár percre, mert a fáradtságtól olyan hamar s úgy elaludtam, hogy sokszor a reggeli hatkor ébresztő csengő hangját sem hallottam. Az álmoság nem sokáig ücsörgött a szemünk sarkában, mert a jéghideg víz, amellyel minden reggel derékig meg kellett mosakodni, úgy kiűzte, hogy csak este merte visszafoglalni a helyét. Mosdás után, valami fogmosásfélét kellett csinálni. Azért csak félét, mert ezzel a művelettel is csak most kezdtünk ismerkedni, s mert fogkrémünk nem lévén, azt porrá tört holtszénnel vagy sóval próbáltuk – nem sok eredménnyel – helyettesíteni. Öltözködés, ágyvetés után, egy félóra múlva a dolgozóban kellett lennünk. Utoljára a *vigil* – a szolgálatos – hagyta el a hálót, de csak miután a mosdótálakat és egyebeket helyreigazított, s valamilyen dusza alá a megspórolt tűzifánkat eldugta.

Pontban fél hétkor a dolgozóban megjelent a felügyelő tanár és az *apparitor*, a szolgálatos felsős diák, akik számba vették a hiányzókat és ismertették a rendszeres programtól eltérő eseményeket. Az apparitori tisztet nálunk az ötödikesek töltötték be, mert ők voltak a legidősebbek, ugyanis ekkor a kollégium csak öt osztállyal működött. A dolgozófőnök egy negyedik osztályos társunk volt, aki magatartásbeli tekintélyénél fogva, a több mint ötven nebulónak a *szilencium* alatt olyan fe-

gyelmet tudott tartani, hogy mindenki csendben tanulhatott. Ez „a nálamnál több” megbecsülése a hálósobák főnökeire is vonatkozik, és az „én is olyan szeretnék lenni” nagyon ösztönzőleg hatott a kisebbekre.

Különben az egész kollégiumi életet a diákok vezették. A tanárok csak arra vigyáztak, hogy ez mindig az iskola szellemének megfelelően történjék. Itt mindenkinek: kicsinek s nagynak egyaránt vélemény-nyilvánítási joga volt. Ha egyáltalán valahol van – de én nem tudok róla – igazi demokrácia, akkor itt az volt. Ennek köszönhetően az én izgága természetem is nagyon hamar otthonra talált benne.

Legnehezebben az Édesanyámétól eltérő kosztot szoktam meg. Amíg a potya – a hazai – tartott, addig csak éppen csipegettem, de aztán rájöttem, hogy a korgó gyomor zenéje nem altatódal, s hogy elhallgattassam, én is nekiveselkedtem a menzai ételnek. A végén csak azt nem szerettem benne, hogy kevés volt. Mindig kicsinek találtam a csütörtöki és vasárnapi disznóhúsadagot és a reggeli kávé vagy kakaót. De pár hét múlva, még ennek hiányával s a köménymaglevesssel is meg kellett békülnöm.

Az első osztály padjaiban több mint hatvanan ültünk. A Székelyföld különböző szege-likából verődünk össze.

Az osztályfőnökünk Horváth tanár úr volt, aki a magyar és románt is tanította. Igen, a románt is, mert bár akkor Magyarországon a románok kisebbségben voltak, mi mégis heti három órában főtantárgyként tanultuk a román nyelvet. Ez volt az együttélés igazi logikája. A tanár urat nagyon szerettük, mert kitűnő tanár és nevelő volt egyben. Vele tettük az első kirándulásainkat. Ezek voltak az igazi kirándulások, ahol az ismeretterjesztés a szórakozás hátán hánnya a cigánykereket. Ezeknek nem volt hangzatos „tanulmányi kirándulás” címük, de volt tartalmuk és soha el nem múló hatásuk.

A számtan és a fizika világát Mátéfi tanár úr próbálta megismertetni. Ennek érdekében minden szabadidejét képes volt feláldozni. Ott ólálkodtam, amikor a nagyobb diákokkal, hogy az erőátvitelt megértesse, a biciklije torpedóját, a hátsó kerék húzórésztét szétbontotta. Fantasztikus memóriája és sokoldalú ismerete már akkor csodálatot ébresztett bennem. Ez később még inkább fokozódott, s amikor a földi ismeretei mellett a világmindenség: a csillagos ég titkaiba is próbált beavatni; akkor azt gondoltam, hogy Brassai Sámuellel, az utolsó polihiszttorral nem halt ki az erdélyi mindentudók sora.

A képzeletünkben élő régi tanártípus Jaklovsky tanár úr által nyert valóságképet. Őt mintha a történelem azért hagyta volna, hogy a régi

diákélet egyik mesehősét megismerhessük. Talán ennek tulajdonítható, hogy ha barátságot nem is, de jó ismeretséget kötöttünk a latinnal.

A három nem főtantárgy: az ének, a torna és a rajz tanárai közül csak az utóbbira, Haáz tanár úrra emlékszem. Tőle tanultam meg azt a három alapszint, amelyből a többi színek mind kikeverhetőek. Most is magam elé képzelem csodálkozó arcunkat, amikor a kéket a sárgával összekevertük és fűzöld lett belőle. Ő, az igazgató, festőművész és múzeumalapító néprajztudós nemcsak termetre, hanem lelkileg is nagy volt.

Bár a vallás- és a honvédelmi ismeretek mint főtantárgyak szerepeltek, mégis utoljára hagytam, mert olyan negatív élmény kötődik hozzájuk, amelynek szálait a mai napig nem tudtam elszakítani. De hát ez nem csoda, hisz a pozitív élmény bár a mennyország kapujáig röpíthet, de mert ez mindig zárva van, így rövid ideig tart. A negatív élmény okozta pokoljárás viszont egy egész életen át eltarthat.

Mindkét tantárgyat a nagy tudású Sipos Géza tiszteletes tanította. A vele kapcsolatos egyik negatív élményem a „Nagy Kezdethez” fűződik. Ugyanis ő ezt a teremtéssel tette azonossá. Én pedig itt a ki? miből? mikor? kérdéseimre azt a választ kaptam, hogy azt az örök-időktől létező Teremtő mindenhatósága a „Semmiből” hozta létre. Itt pedig nemcsak a „Semmivel”, hanem az „Örök-idővel” is gondjaim lettek, mert mint évek múlva a „Végtelent”, úgy itt, most ezt sem tudtam megérteni. Mindennek a kézzelfogható magyarázatát akartam megérteni. Az örök nagy „Titok” kulcsát kerestem. Akkor még nem tudtam, hogy ennek azért nincs kulcsa, mert ajtaján nincsen zár s így azt soha senki kinyitni nem tudja. Hogy itt minden tudomány megáll s a tudás is, alapját levéve, tovább már csak „álmodik”, s hogy ez az álom, mely nélkül lehetetlen élni, nem más mint a Hit. Hogy ott, ahol a magyarázat véget ér, ott kezdődik a magyarázkodás, amelynek szüleményei a különböző vallások. Soha nem tudtam megérteni, hogy ezek a vallások – egyesek csak a „hogyanban” vagy mások a hitben egyek –, miért nem tudnak egymás elismerése és megbecsülése mellett, igazi barátságban élni.

Nos, ha Sipos tanár úrban a kételkedéseim miatt, velem szemben volt valami ellenszenvféle, akkor az én ellenszenvemet ő alakította ki azáltal, hogy a magyarázkodásai más a vallások gúnyolódásáig mentek el. Így fejlődött ki közöttünk az a hallgatólagos feszültség, amelyet ő szóltatott meg éppen a vakáció kiadásának napján, amikor soha egy tanár sem szokott feleltetni, ő engem mégis kiszólított. Mivel a leckét el sem olvastam, a régi ismereteim alapján csak egy „jó” jegyet tudtam össze-

hasalni. Ezért az egy jegyért nem lett a bizonyítványom jeles, csak jó. A kölcsönös ellenszenvünket ő így, én pedig úgy nyilvánítottam ki, hogy a tanáraink közül ő az egyetlen, akinek soha nem köszöntem. (Felnőtt koromban is, sajnos, úgy mentünk el egymás mellett, mintha ebben a nagy „Semmiben” láthatatlan semmik lettünk volna...)

Sajnos, mi a kollégisták eme áhított csodavilágába éppen csak bekucskálhattunk. Úgy jártunk, mint az éhes ember, akinek a sors az illatos falatot az orra alá tartja, de amikor bele akar harapni, akkor nyitott szája elől félre kapja. A végzetes vihar, amelynek eddig csak egy-egy szellőcskéje lopakodott a kapun belülre, most olyan közelségbe került, hogy szele az eddig csak meghatározott időben s megfelelő indokkal és engedéllyel nyíló kaput a sarkából szakította ki. A húsvéti vakáció örömujjongása a torkunkon akadt, amikor mindenkit a rajzterembe rendelték, ahol tudomásunkra hozták, hogy ez az iskolai év véget ért, s a következő kezdetéről majd értesítenek. Fájdalom, ezt az értesítést soha nem kaptuk meg, mert a menekülő magyar postával együtt végleg odalett.

A vakáció szárnyaszegett örömmadara, mintha hangját is elvesztette volna. Olyan néma csendben szedtük össze cókmojkjainkat, mintha attól féltünk volna, hogy hangjuktól ébred fel a „Gonosz”. Ekkor éreztem először, hogy a csend is tud fájni. A holmijaink közé csomagolt gondtól kicsi batyunk olyan nehéz volt, hogy alig tudtuk a kapun kihurcolni.

Megkezdődött a „Nagy-Vakáció”.

* * *

Az otthon tündére nemcsak elűzte a gondot, hanem helyébe még valami reménységfélét is ültetett; a levante hazafias kötelességét, a toronyőrséget s hírvivői szolgálatot, amit nagyon szívesen vállaltam, különösen, ha azok valami hősiesség ruhájába is be voltak bugyolálva.

A falu egyetlen rádióján fogott Donau adóállomás hangja, amelyet minden este az egész falu egybegyűlve hallgatott, a győzelmünkben való bizakodás magját szórta közénk. Kétségszövegbevonhatatlan hazugságáért ma sokak elítélik, mert nem veszik figyelembe, hogy mi lett volna akkor, ha a tragédia előtt már hónapokkal a „minden hiábavaló” teljes reménytelenségbe kerget. Vajon ez a lélekvesztés nem vezetett volna-e még nagyobb tragédiához? Én azt hiszem, hogy egy reménykeltő hazugságnak is lehet jótékony hatása. Csak a csőré igazság tudatában: önbecsapás, önámítás nélkül, mi lenne velünk?

Nappal a mezei munka, este a rádióhallgatás és az ezt követő diák-beszélgetések olyan észrevétlenné tették a napok múlását, hogy csak a már gyülekező fecskéktől, a pirosló kecskerágótól, a kásásodó somtól s a tokjából könnyen kisuvadó mogyorótól értesültem: elérkezett Szent István király napja, amikor a szarvas belepisil a patakba s attól tovafelé abban már nem tanácsos megfürdeni.

E napot követő harmadik reggelen, mint tűz lángja a szalmán, olyan gyorsan s veszedelmesen futott végig a falun, hogy az erdőben partizánok vannak. A magyar-román határ őrzésére itt hagyott tizennégytizenöt rosszul felfegyverkezett katonából hatan vagy nyolcan elindultak ezeket elfogni. Minden fül és szem az erdőt figyelte. Egyszer csak, minden lövöldözés nélkül, a honvédek kíséretében megjelenik egy állig felfegyverkezett szakasz német katona. Ekkor, tőlük tudtuk meg, hogy Románia átállt az oroszokhoz s mivel a románok hátba támadták őket, előlük menekültek. Az akkor kételkedve fogadott hír pár óra múlva igaznak bizonyult. Meg kellett erősíteni a határt. De kivel? Nem volt más: egy pár vadászpuskás öreglegény s az ilyen magamfajta: tizenhat éven aluli hősködő levante. A nálunknál idősebbek, mármint a sorköteles katonák s igazi hősök, a Kárpátokban hullatták vérüket.

Megkezdődött a német visszavonulás. Elképzelhetetlen, hogy a világ legjobb hadseregének vélt, eddig soha nem látott fegyverzettell ellátott katonaság milyen fejvesztve menekült. Pár nappal a visszavonulásukat megelőzően, a román támadástól tartva, a határt Románia felé pár kilométerre eltolták. Ehhez viszont szükség volt a miénkhez hasonlóan „gyenge bőrben” levő román határőrség megsemmisítésére.

Ehhez kapcsolódik életem egyik legnagyobb eseménye. Talán nem azért sorsdöntő ez, mert az én hősködésem is itt ért véget, hanem mert itt, ekkor döbbsentem rá, hogy a háborúban nem babra megy a játék: az emberi élet a tét, s hogy a szenvedésben s a fájdalomban mindenki egyforma. Ez az egyetlen egyenlőség, amely sem fajt, sem nemzetiséget külön nem ismer, s az emberiség egyetlen közös szava a „jaj”.

A döbbenetes esemény ahhoz a két megsebesített román katonához fűződik, akiket a németek a határmódosítás alkalmával lőttek meg. A felső piactéren már a fél falu ott volt, amikor én odaértem. Véres pokrócba bugyolált, két halálsápadt, nyögő s jajgató fiatal élet könyörgött a vízért és a segítségért. A könnyes szemű asszonyok vízzel ellátták, de mást, mint jajveszékelést, senki sem tudott nyújtani. Én ott úgy éreztem, hogy könyörgő szemüket csak egyedül rám szegezik. Tőlem várják

a segítséget. Szörnyű volt, mert a nagy akarásomon kívül nem volt semmim. Ez pedig a segítséghez nem elég, így a legnemesebb szándék is csak fajvesztékelés lehet. Még akkor is rám néztek, amikor a „mentőszekérre” tették őket. A szekér elment. Könyörgő nézésükkel s magatehetetlenségem terhével a lelkemben én is elindultam haza.

Az esemény után pár nappal megindult az új „honfoglaló” románok szekéráradata. A sok motoros jármű napokig tartó átvonulása után ez az állatvontatású hadsereg nem ámulatot, hanem bámulatot váltott ki belőlünk. Azon bámuldoztunk, hogy ezek így, hogyan tudtak győztesként idejőnni. Nem tudom, hogy e furcsa felvonulás miatt-e, vagy a keserű beletörődés miatt-e, de a félelem nem okozott fejvesztést. A férfiak félrehúzódva, a fiatal nők elbújva várták a Sors beteljesülését. A kapun belüli „muszáj életet” nem lehetett megállítani. A székely ember, aki az állatai egészségét többre tartja, mint a magáét, most sem hagyta éhen s szomjan pusztulni jószágait.

Mivel a románokat már ismertük, így az oroszoktól tartottunk jobban. Akkor még nem tudtuk, hogy az emberi gyalázatosság s kegyetlenség nincsen nemzetiséghez kötve. Csak később hallottuk meg, hogy Szárazajtán román vasgárdista különítményesek favágó tőkéen, fejszével fejezték le azokat, akik magyar katonák voltak. S ezt a szörnyűséget a falu népének, a szülőknek s a testvéreknek végig kellett nézniük úgy, hogy rájuk is géppuskacsövek meredtek. Az előbbi megállapításomat igazolja az az átvonulás utáni, két vagy három hétre megtörtént eset, amikor az oroszok lőtték agyon a háború poklából megszabadult, bujkálva hazafelé tartó német katonákat. Kenyér helyett halált vitt rájuk a „két lábon járó” gyalázat. Lehet, hogy köztük volt az az Édesanyám által, a szomszéd csűrben rejtegetett német katona is, akit pár napja civilbe öltöztetve errefelé irányítottak, hogy a legközelebbi szász falut elérje.

Ezeknek a csapatoktól lemaradt, tekergő oroszoknak a gyilkosságaitól megrettent az egész vidék. Valami félelemmel és sajnálattal kevert gyűlölet töltötte el a lelkeket. Féltünk az oroszoktól és sajnáltuk azokat a szerencsétlen, az éhségtől legyengült, már csak a reménység vonszolta katonákat, akik azt hitték, hogy az embertelen vérontástól megszabadulva elérik az otthonukat. Gyűlöltük a gyilkosokat, de ennél több: undor fogott el, ha arra az emberi alakzatra gondoltunk, aki rájuk vitte a halált. A döbbenet olyan óriási volt, hogy mi akkoriak ma is hatása alatt vagyunk. Nem csoda, mert az emberségéből kivetkőzöttnél nincs aljasabb s undorítóbb lény a világnak.

Mivel több, a szárazajtaihoz hasonló eset is történt, ezért a román csapatokat Észak-Erdélyből kivonták. Itt maradtunk hatalmat birtoklók nélkül. Mintha még a történelem is elfelejtett volna: uralkodók nélkül hagyott. Még a saját „vezérkosaink” is csak hónapok múlva kezdtek el „bégetni”. Kimondottan csak a saját ösztöne után ment a nyáj. De mert ez hosszú évszázadok vagy évezredek alatt alakult ki, a helyes irányt nem téveszté el. Mindenki tette a maga dolgát azért, hogy nemcsak ma, hanem holnap is kenyér kerüljön az asztalra, mert ahol kenyér van, ott Élet is van s az élet méhében fogamzik a jövő.

Cséplőgép hiányában, ez a kényszer s tudat kerestette elő s vétette kézbe a hányódó cséphadarókat. Örölni s vetni kellett. Mivel a férfiak nagy része oda volt, így az ekeszarvát a nők is megfogták. Az öregedő férfikezek szórták el a magot. A kerges tenyerekből azzal a hittel került földbe a mag, hogy tavasszal nem csak a búza, hanem a reményünk is szárnyba szökken. Egyszerűen megmagyarázhatatlan, hogy a kézzelfogható valóságot nem tudtuk elhinni. Azt, hogy ágyúgolyók által szétlőtt álmaink darabjai hullanak ránk. Ezek foszlányaiból is remény-hálót szőttünk s ezzel a körülöttünk lévő világ tengeréből megpróbáltuk mindig azt kihalászni, ami részünkre egy tetszetős jövő felé mutatott s így még a rossz híreket is a magunk javára tudtuk magyarázni. A hírek forrását s azok valóságtartalmát senki se kereste. Már szólásmondássá vált, hogy mondj valamit, nem baj, ha hazugság is, csak jó legyen. Ebben az önbecsapás-kábulatban éltünk és dolgoztunk, de főleg küszködtünk.

Úgy tűnt, még a Gondviselés is elfelejtett minket, olyan magunkra maradvra köszönt ránk a tél. Mintha az első hó hidege ébresztett volna rá, hogy ha nem bújunk össze, akkor az isten hidege megvesz: el kezdett összetereledni a nyáj. Megjelentek az első vezetőink, akik ezt a nehéz s nemes munkát magukra vállalták. Mint az árvíz által sodort kutya, ha valahogy partra kászálódik s megrázza magát, úgy szedte össze s talált magára a nép, és ha a levegőbe kapaszkodva is, de újra föltápászkodott. Ennek a fejbe vert népnek valahogy erőt kellett adni, hogy ne csak állni tudjon, hanem léphessen is. Azonban tétova bizonytalanságát fokozta a minket körülvevő sötétség, amely olyan nagy volt, hogy saját magunkat is keresni kellett benne. Az igazi kiutat senki se látta s így csak annak véltén lehetett elindulni. Ehhez kellett az életbe vetett hit, a reménység, amelynek első forrását az iskolák fényei szolgáltatták. Ezek a lélektől-lélekig terjedő, apró lángocskák kezdték megvilágítani, ha nem is a távoli, de a közvetlen lábunk előtt levő utat.

Így, ennek jegyében nyitotta meg a kapuját 1945. február elsején az udvarhelyi Római Katolikus Főgimnázium. A többi középiskola zárva maradt. Erőnkéből csak ennyire tellett. Csak ennyire? Hát lehetett akkor többet? Nem. Ebben minden lehetőség és minden fokozat benne volt.

A csoda és a valóság keveredett örömmé. A miből s a hogyan csodájából született meg a valóság. Ehhez pedig nemcsak közös elhatározásra, hanem közös cselekvésre volt szükség. Itt nem egymás nyakába borulva ünnepeltünk, hanem az életben maradásunk érdekében kezek nyúltak egymás felé s olvadtak egyetlen egy cselekvő kézzé. Itt önmagával fogott kezét a nemzet: a katolikus Főgimnázium befogadta a református Kollégium tanulóit is.

Mi diákok is ezt inkább érezve, mint tudva, kuporogtunk újra a duzzás szekerek tetején. Az út most a Gimnázium bentlakása felé vezetett. A zsúfoltságnál csak a szeretet volt nagyobb, ami itt fogadott. Én egy több mint negyvenégyes hálószobába kerültem. A körülmények csak annyiban változtak, hogy itt nem mosdótálban, hanem a szoba előtt levő mosdókagylókban kellett mosakodni. Ezt a többletet azzal kellett meghálálni, hogy ebben a – pár perce még a Küküllő jege alatt lévő – vízben lábat is kellett mosni.

Ha a többletről nem is, de a fizetésről szívesen lemondtunk volna, de a tartozást a duktornak nevezett szobafőnök szigorúan behajtotta. Ehhez, de máshoz is használhatta a botot. Ez a kollégiummal szembeni különbség nekem nem nagyon esett az ínyemre, mert a fikák sokszor egy-egy basáskodó nagydiák alattvalójává váltak.

Ez nekem már csak azért is ellenszenves volt, mert ezek a két-három évvel nagyobb diákok ily módon akarták a kivagyiságukat megmutatni, nem pedig ott fenn, az osztályokban, a tudomány terén hágyázkodtak és kérkedtek. Úgy látszik, a hiányosságait mindenkinek valahogy ki kellett pótolnia. Nos, ezeknek ennyire futotta, így tudták magukat valakinek is érezni. De hát csak a tudás fáján fészkel a szerénység!

(Ennél a számomra nem tetsző jelenségnél is ki kell hangsúlyoznom, hogy ez az erőfitogtatás soha semmiféle vallási jelleget nem hordozott. Mint két juhnyáj juhait, ha összezsapják őket, úgy összevegyültünk. Volt, akiről azt sem tudtuk, hogy milyen vallású. Itt még mindenki csak az érdemei szerint kapta meg az igazi tiszteletet és a bátorságot. Bárcsak a felnőttek világában is így lenne!)

Különben a bentlakási élet az előző évekhez képest csak két pontban változott. Az egyik a délutáni kötelező séta. Ezt, nem tudom, hogy azért nem szerettem-e, hogy kötelező volt vagy, mert a lyukas talpú cipőmbé folyt be a víz. Azt hiszem, hogy az első ok volt az erősebb, mert a kötelező dolgot, ha javamra szolgált is, még akkor sem szerettem. A másik változás, a diákot a legjobban érdeklő, a hasát érintő: a koszt területén történt. A kenyér hiánya volt a legfájdalmasabb. Hetente kétszer vacsorára nem volt kenyér. A két, esetleg három főtt pityóka egy szikurka vajjal, vagy a szilvaízzel bekent puliszka csak arra volt jó, hogy az éhség kutyáját még jobban felhergelje. A tanulni vágyás azonban még azt is legyőzte. Senki nem adta föl.

A Baróti Szabó Dávid gimnáziumban megkezdődött a tanítás. Az előbbieket szerint, diák volt bőven, sőt még a kelleténél is több: párhuzamos osztályokat kellett létrehozni. Én úgy emlékszem, a második osztályosok számára két osztályterem nem volt elegendő. Ezért a nebulókat három osztályteremben kezdték el oktatni azok, akik erre vállalkoztak. Igen, erre a feladatra önként kellett jelentkezni, mert itt csak a feladat volt nagy, a fizetés kevés és bizonytalan.

Ezekre a tanároknak jellemző, hogy mivel sohasem panaszkodtak, csak évek múlva tudtuk meg, hogy ezt a kicsi fizetést is csak néha-néha kapták. Így csak a munkájuk szerint voltak napszamosok, a javadalmazás szerint nem. Ha egy nemzetnek van megtestesült lelkiismerete, ők azok voltak, mert csak a szív és a lélek hallja meg a „néma kiáltást”, a fül nem. Márpedig akkor a népnek még csak vágya volt, de hangja nem. A küzdelmük is néma volt. Panasz s dicsekvés nélkül verték a cölöpöket a jövőnk fundamentumába. Nem csak néma, hanem névtelen hősök is voltak ők. Mert a békeidők hőseinek nem szokás emléket állítani, így velünk, az utolsó tanúkkal, még a nevük is feledésbe merül. Mégis hiszem, hogy boldogak ők, a már rég halottak és a még élők, mert mindent megtettek, amit csak megtehettek. Hát kell-e ennél több egy boldog élethez s egy boldog pihenéshez?

Mi, kicsi diákok, bár nem tudtuk, de éreztük, hogy valami szokatlan nagy dolgok történnek körülöttünk, velünk, mert a fiatal, kezdő tanárok: Vinczeffi Endre és Péter Attila mellett az egy egész emberöltővel idősebb Oláh Imre és Biró Lajos tanár urak is ott voltak a „csatatéren”. Mert itt valódi csata folyt, itt ezek az igazi népfelkelők álltak egy mindenre elszánt diákság élére. A Szellem s a Valóság fogott itt össze azért, hogy egy testileg s lelkileg csőrén maradt népet megmenthessen. Soha

nem dobbant így egyg   a különböző korú s vallású tanárok és diákok szíve, mint ebben a küzdelemben. A rend s a fegyelem magától   rt  d  v   v  lt, s a tanulást is csak   r  ny  tani, és nem erőszakolni kellett.

Nem az adat  t  d  s  n, hanem a nevelésen volt a főhangsúly, mert adatot gyűjteni bármikor lehet, de igazi emberré v  lni, csak ebben a korban. A nevelés nem hangzatos osztályfőnöki órákon, hanem a tanárok állandó p  ldamutat  s  n keresztül történt. Itt a tanár sohasem késett, de kicsenget  skor, f  lmondatn  l is, a krétát letette. A pontos, fegyelmezett magatartás mellett, a tanár megjelenése, tiszta cipője, vasalt ruhája és nyakkendője a diákot mindennél jobban befolyásolta. Ezzel   k nem csak nekünk s az iskolának, hanem főleg a hivatásának adták meg a tiszteletet, mert nem   l  g valamit csak szeretni, azt tisztelni is kell.

A diák előtt kétféle tanár létezik: az egyik, akire felnéz, a másik, akit semmibe vesz.   n az utóbbira nem, csak az els  re tudok példát felhozni.

Ma is eleven   ml  k: a kezdő Péter Attila tanár   r kivörösödött arccal, egy szöveges s  z  ntanp  lda megoldásába belezavarodva, azt mondja:

– Ezt most nem tudom, de j  v     r  n megoldjuk.

E szavak olyan hatással voltak ránk, hogy a kicsenget  st észre sem vett  k. A következő   r  t ennek a példának a megoldásával kezdt  k. A s  z  ntan feladatát még akkor elfelejtettem, de a Péter Attila magatartását soha.    olyan nagy ember volt, hogy m  g a tévedését is be merte vallani. Ha ott, akkor nem ezt teszi, talán elkerülnöm az utcán. De   gy, a vele váló találkozást valósággal keresem, mert f  ns  ges érzés „az orsz  g  t sz  l  n”   gy megállni – most már nem mint tanár és diák, hanem mint két öreg barát –, s egy régmúlt csodálatos világra   ml  kezni s k  zben bámulni ezt a szürke p  nzkerget   jelent.

Ezt a fejezetet nem azért nem folytatom tovább, mert nincs több mondanivalóm, hanem mert csak azt akartam érzékeltetni, milyen volt az a világ, amelyikben az egy  n  s  gem formálódott, s mert nem szeretném, hogy az akkori – ma már hihetetlennek tűnő – valóság csak az   n k  pzelt  seimnek tűnjön.

* * *

Az előbbiek kiegészítése- illetve azok meger  s  t  seik  nt, a gimnáziumban töltött k  t esztendő eseményei közül két-három olyan dologról kell beszámolnom, amelyek az   n további életem során kiemelkedő szerepet játszottak.

Az egész bentlakás diákságát megrázta, az a játékszernek tűnt valami, amit az épület melletti oldalon találtak. Mivel a köztudat szerint ez egy, az amerikaiak által ledobott robbanójáték lehetett, így azt érintetlenül hagyva jelentették az erre illetékeseknek, akik elszállították. Mivel sem a feltételezésüket igazoló, sem cáfoló, sem a szerkentyű további sorsáról visszajelzés nem érkezett, így ez az eset bennem az addigi híresztelések valódiságát erősítette. Ezért az eddigi félsz melletti gyűlölet undorra fejlődött azok ellen, akik aljas érdekeik oltárán ártatlan gyermekeket akartak föláldozni. Nagyon megrettentem, mert – amit ma már tudok – az ember ilyen fokú gyalázatosságát eddig az esetig el sem tudtam képzelni.

Általában csak nagy emberek neveit szoktam megjegyezni, de mivel a „jelentéktelen” egyénekhez is fűződhetnek kiemelkedő események, így ezek közül is néhánynak a neve bennem maradt.

Ezek közé tartozik Udvarhely akkori orosz helytartójának a neve: Makarov. Azt, hogy a szélesebb értelemben vett jelentéktelen jelző rá mennyire vonatkozik, nem tudom, mert lehet, hogy ő akkor éppen a városban – mint élet és halál ura – olyant tehetett volna, ami, bár negatív, de nagy jelentőségű egyénné avatja. Mivel ő ezt nem „érdemelte” ki, így bennem mint pozitív egyéniség maradt meg. De nem emiatt a magatartása miatt vésődött belém a neve, hanem mert vele kapcsolatban ismertem meg az ember istenítésének a fogalmát. Már akkor sokat pajmolódtam emiatt, hogy egy meg nem cselekedett rosszért, miért kell valakit fátkyás menettel dicsőíteni. Miért kell valakinek a csizmaszárát megcsókolni? Azért, hogy nem rúgott belénk? Azóta tudom, hogy egy meg nem cselekedett rossz több lehet, mint egy jótett, de mindkettő emberi és nem isteni valami. Éppen emiatt, aki ezért istenítést vár el, az még az emberi névre sem méltó! Erről csak ennyit...

Kétszeresen is emlékezetes az a májusi nap. Nem tudom milyen ünnep lehetett: vallási, nemzeti vagy éppen nemzetek fölötti – internacionális –, csak azt tudom, hogy most is, mint már eddig is jó párszor, a nagydiákok bejelentésére: hogy pirosbetűs ünnep, nem mentünk föl az osztályba. Bíró Lajos igazgató úr, a bejáratú magaslaton megállva azt mondja: – Igazgatói jogomnál fogva ma: ... – a *szünnap*-ot már nem is hallottuk, úgy rohantunk le a Szent Miklós-hegyi gimnázium szerpentinjén, mintha attól féltünk volna, hogy ezt a potyanapot valaki elveszi.

Örömről tetézte, hogy az ég kéklő kupoláján fölfelé kapaszkodó nap olyan fénysugarakat bocsátott ránk, mintha azt akarta volna, hogy

rajtuk próbáljuk meg a kötélmászást. De amíg erre egyetlen vállalkozó sem akadt, addig többen vették az irányt a Nagy-Küküllő felé.

A Hargita „lelke” olyan tiszta volt, hogy aki belenézett, egy csodavilágban ringatózhatott. A nagy kövek közül kiszabadulva, mindent legyőzni tudó fiatal magabiztosságával rohant neki a partnak, ahonnan a valóság fejbe verésétől megszédülve, zsörtölődve, haragos zubogással tért vissza a meder közepére: ott maga körül forogva, haragjában akkora katlant vájt ki, hogy egy kisdud épület is elfért volna benne. Innen – művében megnyugodva – kisimult arccal, mint csodálatos tündér, úgy feküdt ki a napra, fejénél s lábánál a győztesnek kijáró virágok: hófehér labdarózsa-habok játszadoztak.

Nem lehetett ellenállni – részesévé kellett lenni ennek a csodának. Pillanatok alatt a celebulát magunkról lehajigálva, ott kergetőztünk a habok között, a habokkal. De mint álmokat, ezeket a habvirágokat sem lehetett megfogni. Bármilyen óvatosan akartuk kezünkbe venni, ahogy hozzáértünk, rögtön szirmukat hullatták. Így a meseország mesejátékát játszadozva, olyan fejfájás s hányinger térített vissza a valósághoz, hogy barátaim alig tudtak visszatámolygatni az iskolába. Befektettek a betegszobába, – kínzó fejfájással s hányingerrel, amelyhez egy állandóan fokozódó aluszékonyosság társult –, ahol egyedül maradtam.

Drága jó Nővérem mintha megérezte volna, hogy velem valami nagy baj van, másnap reggel fölkeresett s állapotomat látva, azonnal elhívta az iskola orvosát. Ez megvizsgált és napszúrást állapítva meg, úgy elment, hogy többet felém se nézett. Én pedig úgy elaludtam, hogy csak addig voltam félig ébren, amíg a nővérem a teát velem megitta. A harmadik nap kezdtem ébredezni. A hányingerem megszűnt, a fejfájásom is csak akkor volt erősebb, amikor mozgattam a fejem. A nyakam, a tarkóm annyira megmerevedett, hogy a fejemet nem tudtam forgatni. Ez a tarkómerevség nagyon lassan oldódott. (Csak amikor később az orvosin az agyhártyagyulladás tünetei tanultuk, akkor tudtam meg, valójában, hogy én milyen betegség fogságában is voltam.)

Ez volt életemben a második közvetlen kapcsolatom a Kaszással. Nem az orvos üzte el tőlem, hanem jószántából állt tovább. Ez az istenszámba való magamra hagyatottság még ma is érthetetlen és fáj. Ma már tudom, hogy akkor ő a kórokozó ellen semmit se tehetett volna, mégsem tudom megmagyarázni, miért nem próbálta meg más úton a halálúrást? Felelőtlenség vagy a tudatlan ember csalhatatlansága volt-e az oka, hogy sem a kórisméje helyességét, sem az állapotomat nem ellen-

őrizte? Mivel akkor sok volt a beteg s kevés az orvos, így lehet, hogy a felejtés s nem a tudatlan felelőtlenség volt az ok. Bármilyen lehett is, a tövis kijött, a helye is begyógyult, de a heg néha-néha mégis megfájdul. Bármennyire is furcsa, engem itt ismét a Halál hagyott életben. Hogy miért? Bár szándékai kifürkészhetetlenek, ahányszor csak visszagondoltam, az a meggyőződés formálódott bennem: azért tette, hogy hosszú évtizedeken át legyen, akivel eljátszadozzon, hogy egy-egy játszmat megnyerni hagyjon s lelkesedéseimen jókat nevetessen. Most is ezt tette. Az ajtóból gúnyoros mosollyal visszanézett s azt mondta: – Nemsokára újra itt leszek.

Szavának állt. Három év múlva újra megjelent. De az újabb találkozásunkat megelőző évekről is hadd szóljak valamit.

* * *

Már gyermekkorom óta szenvedélyes halász voltam és mindig csodálattal, de még inkább kétellyel néztem azokat, akik tőlem s a többségtől eltérően akkor is fogtak halat, amikor nekünk még csak jelentkezésünk sem volt. Kételyünk nem a nagyobb tudásuknak, hanem a csalijuknak szólt: Vajon mi lehet az, amivel a halakat oda tudják csalogatni?

Nos, most egy olyan „halással” találkoztam, amilyennel még nem.

Erre a halászra nem vonatkozott semmiféle törvény. Ez ott s akkor halászott, amikor akart. De igazából nem ez ejtett ámulatba, hanem az, hogy amíg a „nemesebb” nagy halak a horgát bekapták, addig az úgynevezett tömeghalak messze elkerülték. Halázművészetének titkát csak később, egyrészt a szellemi életem fejlődése, másrészt a körülöttem zajló élet fejtette meg. Ekkor jöttem rá, hogy a politika a kommunizmus horgára csalinak a demokráciát akasztotta. „Nagyjainkkal” is ezt vetették be, s csak amikor torkukba akasztották, ők akkor vették észre, hogy milyen horogra akadtak. Volt, akit a fájdalomtól megtörve a hálójukba vezethettek. Nagyobb részüknak a feszülő zsinórt sikerült elszakítani, s így torkukban a horoggal élni vagy belepusztulni. A „tömeghalak”, roszszat sejtve, ezt a csalit meg se közelítették, s ebben a zavaros, mindenféle hordalékkal tele vízben csak azokat a képzeletük s vágyuk szülte fénysugarakat próbálták megfogni, amelyek azt a reményt hordozták, hogy a kristálytisza vizet hozó csatornát a háború csak ideiglenesen zárta el s a közeli békeszerződéssel újra megnyílik.

A történelem ezen szelei fodrozták az életünk vízének a felszínét. Ezek nyitották ki újra az öreg kollégium bezárt kapuját. Nagyon nehéz

két év után így kerültem vissza a kollégiumba, de ez a két év népünk egységének és a nemzeti érdek mindenképp föltéttségének példaként véssődött belém s maradt meg a mai napig. Ha a „nagy idők – nagy emberek” megállapítás valakikre, akkor az én tanáraimra százszorosan igaz.

A kollégiumban a régi tanárok közül csak Mátéfi Béla bácsi hiányzott. Ő még valahol Szibériában ette azt a savanyú s keserű levest, amely úgy összehúzta a száját, hogy itthon sem tudta azt úgy tágra nyitni, mint annak idején, amikor az 1940-es magyar bevonulásról beszélt. Míg azt a beszédet akkor inkább éreztük, a mostani hallgatást már kezdtük érteni is. (A „bácsi” szót nem véletlenül írtam, hanem mert az „urat” ez túrta ki helyéről. Tanáraink zsenialitására vall ez az általuk ajánlott kényszerhelycsere: csak így lehetett elkerülni az „úr” és az „elvtárs” háborúját.)

A nagy tanárhíányt csak nagyon nehezen lehetett pótolni. Ezt bizonyítja, hogy még a kollégium régi igazgatója: Szabó András tanár úr is, közel a nyolcvan évéhez, a kollégium szellemének a hívására előkötöröztette a már jócskán megrozsdásodott régi „kardját” s újra csatasorba állt, csak hogy a kollégium működhessen. Amíg latinból keveset, addig kötelesség- s hivatástudatból egy egész életrevalót kaptunk az ő magatartásából. Azóta is sokszor elgondolkoztam az: „olyan, hogy már csak a lélek jár belé” mondás igazságán. Az Ő megroggyant testében is már csak alig fért el a lélek, mert a test az összeroskadhat, megkisebbedhet, de a lélek soha. S azért van az, hogy sokszor a lélek veszi hátára a testet s vonszolja magával, hogy nemes szándékát valóra válthassa.

A Mátéfi Béla bácsit helyettesítő Nusi nénit, a tanítónőképző szigorú tanárnőjével kapcsolatos történetben egy olyan magatartás tükröződik, amely példaként állhat nemcsak a negyedik gimnazisták, hanem még a felnőttek előtt is. Mivel Nusi néninek eddig nem sok köze volt a suhanc fiúkhoz, mindig izgalommal lépett az osztályba, s hogy ezt magával elfeledtesse, állandóan izgett-mozgott. Így esett meg, hogy egyszer addig feszengett a széken, amíg székestől a katedráról hanyatt vágódott. Szegénynek, a nem kicsi testi fájdalommal járó kecskebukázásnál is kellemetlenebb volt, hogy lábaival az ég felé rugdalózva, az alsó testét fedő ruhák mind a nyakára s fejére borultak. Az esemény különlegessége – amiért elmesélem – az volt, hogy a részünkre kétségtelenül érdekes jeleneten nem kacarásztunk! hanem gyorsan a segítségére siettünk. Föltápáskodva, meglepődöttségtől könnybe lábadt szemekkel, csak annyit tudott eldadozni:

– Fiúk, köszönöm... – a többi belefutott a könnyeibe.

Ahhoz, hogy minden nehézség ellenére az oktatás színvonala ne változzon, szükség volt a tanárok s diákok jövőnk sejtéséből fakadó, emelkedett öntudatára. Ez a közös összedobbanás volt az, ami a tudásvágyat úgy felfokozta, hogy az a hiányt és nehézséget nemcsak hogy legyőzte, hanem még újat s többet is tudott teremteni. Ennek tulajdonítható, hogy Balogh Ferenc zenetanár-hegedűművész olyan száz, vagy még több tagból álló énekkart tudott szervezni, amely – nem nosztalgia – ma is kiállná a versenyt. Ennek tudható be az is, hogy Kakasi Árpi több tíz-tagot számláló regős-csapatot tudott alakítani, amely vasárnaponként népdalt s néptáncot vitt a falvakba. Tanár s diák szüleményei voltak az osztály-előadások, amelyre nemcsak a kollégisták, hanem a tanítóképző prepái is hivatalosak voltak. Ez a tudat vettette a nagydiákok hátára Orbán Balázsnak a Szejkén düledező székelykapuját s cipeltette velük az elmúlásból a megmaradásba: Haáz tanár úr kollégiumi múzeumába. Az első kicsengetésre készülő diákok, maguk vitték el az udvaron lévő nagyharangot, hogy megforrasztassák, nem mástól várták a segítséget. Tehát a szívekben a parázs nem csak izzott, hanem lángra is lobbant.

Sajnos, az oldalszelecskék már elkezdtek fújdogni s a történelem függönyét is meg-meglebbentve – jövőnk színpadán is – kedvezőtlen politikai játékok kezdtek fölsejleni. Egyelőre hatásukra, nemhogy kialudt volna, de még magasabbra csapott a láng, s a színjátékot is megpróbáltuk a magunk javára átalakítani. Ezt bizonyítja, hogy bár a március 15-i felvonulást letiltották, az utolsó ünnepi gyűlés után a diákság mégis fölvonulást rendezett. Vagy az első május elsejei ünnepség alkalmával, a Sipos tiszteletes kezdeményezésére a fehér alapon piros betűkkel írt „Éljen május elseje” jelvény alá zöld leveleket tettünk s így lett abból „nemzeti kokárda”. A *Himnusz*t és a *Szózat*ot is betiltották, ezt Balogh Feri bátor kiállásával a diákság úgy oldotta meg, hogy azokat énekkari műként adta elő. Nyilván ennek hallatára mindenki fölállt s az énekkarral együtt énekelt. Hogy a régi kommunistáknak egy része mennyire nem volt internacionalista, jól példázta, hogy a *Himnusz*ra a jelenlevő polgármester: Dobos Ferenc állt fel elsőnek. A legnagyobb s egyben az utolsó tiltakozás akkor történt, amikor a Magyar Népi Szövetség kongresszusát sikerült megghiúsítani, és Imecs Béla bátor kiállásán keresztül a hatalom tudomására hozni, hogy vissza akarunk csatlakozni Magyarországhoz.

Ezután a hatalom – kesztyűjét lehúzza s maszkját kicserélve – a „tűzoltásnak” úgy állott neki, hogy ahol csak egy parányi lángot is látott, ott csak hamut hagyott. Nem tudta, hogyha alatta csak egy szemernyi

parázská is ott marad, abból bármikor fölcsaphat a láng s mindig akadnak, akik azt valahogy táplálják. Most már a hamu alá húzódott s csak az onnan néha-néha kipattanó szikra jelezte, hogy nem aludt ki.

Nem kellett nagy fuvallat, hogy a szívekben ezek a szikrák lángra lobbanjanak. Egy május esti rossz hírű szél volt az, amitől „lángba borult” az egész bentlakás. Mivel még a legpesszimistább képzelettől is távol állt, hogy Magyarországtól újra elszakítsanak, ezért mintha a pislákoló tűzre olajat öntöttek volna, úgy hatott a hír, hogy a főtéren tábornözes örömnöppet tartanak a városban lévő románok, megemlékezve arról a május tizedikéről (Zece Mai), amikor megalakult a királyságuk. A nagydiákok gyorsan kövekkel fölfegyverkeztek, s a tűz körül hórát járókat úgy szétpallották, mint tyúk a töreket. Diadalittas éjszaka volt ez, bár lehet, hogy inkább vágy volt, mint valóság. Azt hittük, hogy önmegváltók tudunk lenni. Sajnos, ebbeli hitünket a nagyhatalmak éppen e napokban feszítették keresztre Párizsban.

Késő éjszaka arra ébredtünk, hogy valaki erősen veri az ablakot.

Kakasi Árpi főcserkész – most már csak „diákvezér” – sírásba fulladó hangja törte kettőbe nemcsak az éjszakát, hanem a szívünkben levő vágyainkat és reménységünket is: – Minden elveszett! – A görcsbeszorult torkán csak ennyit tudott kigördíteni, de ez elég volt ahhoz, hogy az éjszaka olyan sötét legyen, mint még soha: még csak villámok sem voltak, amelyek bárcsak egy pillanatig belehasítsanak.

Csak a koromsötétség tetején zokogott a csend.

Virrasztani kellett, mert volt halott. A huszonegyes szobában álltuk körül azt a láthatatlan ravatalt, amelyen nagy halottunk: a Reménység feküdt. Kívülről jövő vigasztalás nem volt, de hiábavaló is lett volna, mert a reményvesztett az már senkiben sem bíz. Ha nem volna a sokszor csak hamis önvigasztalás, akkor tragédia volna az élet. Csak így, Isten eme legnagyobb adományával lehet átevíckélni azon a folyón, amelynek könnyekből van a vize. Most is bennünk ez csinált ladikot s evezőlapátot, amellyel halottunkat átvihettük a túlsó partra, ahol a talán csak „tetszhalottat” megpróbáltuk újra föléleszteni.

A Ne csüggedj el kicsiny sereg zsoltárt énekelve próbáltunk lelkileg föltápáskodni s segítséget kérni, mert csak *Te benned bízunk s Egyedüli reményünk csak Te vagy, Istenem.*

Így, ezeknek a zsoltároknak az éneklésével sikerült reggelre az önvigasztalás túlsó partján – az Élet nagy adománya: a „hátha mégis” vagy a „hátha mégse” –, önámításunk fűszálaiban megkapaszkodni.

2. Betegségből – az eszmélkedés útjára

*Új hatalom – Tetű és rüh – Első ballagás – Diákbál, diákszerelem –
irodalomszeretet és az anyanyelv – dr. Bakk Elek – Orvosi
hívás – Betegség, injekció – Olvasmányok: orvosi könyvek –
Orvos példaképek – Utolsó ballagás*

Amíg mi a fejbevágásunk szédületéből jóformán föl se ocsúdtunk, addig az új urak a feneküknek megfelelő széken nemcsak hogy úgy feszengtek, mintha az mindig is az övék lett volna, hanem már nekünk, alattvalóinknak is kezdték tudomásunkra hozni, hogy más világ kezdődik, ahol nemcsak a háromszínű zászló cserélődik ki, hanem mellette az eddig „rózsaszínű” is vérvörössé változik.

Az oktatásban ennek első jele az volt, hogy bevezették a kísérettségit. Ez azt jelentette, hogy a gimnázium azon diákjainak, akik a négy gimnáziumot elvégezték, ha tovább akartak tanulni, az elvégzett osztályok tananyagaiból vizsgáznuk kellett. E mögött az a szándék húzódott meg, hogy az értelmiség-képzést minél jobban leszorítsák, vagyis hogy a saját képzettségükhöz hasonítsák, mert annyit azért tudtak, hogy a buta csak a nála is butábbon tud igazán uralkodni. Tanáraink, felismerve eme szándékukat, „másképpen értelmezték” az újítást, s így ez a vizsga mindenkinek sikerült. Hogy ilyen „üzemzavar” többé ne fordulhasson elő, ezt a próbálkozást megszüntették, s így mi csak egy be nem vált kísérlet első s utolsó alanyai voltunk. Természetesen rossz szándékú tervükről nem tettek le, csak hogy most ennek végrehajtásához más módszert találtak ki, olyat, ami „lovukat” biztos célba juttatja. S ahhoz, hogy a ló a pályáról még csak félre se léphessen, azért azt nemcsak jól körülkerítették, hanem karrierlovagolókat is kerestek s kaptak, akikkel szándékukat valóra válthatták.

De ehhez idő kellett s így erre csak egy év múlva került sor.

Itt kívánczik tollamra az a vizsgaszerű esemény, amelyre szintén ez év kora nyarán került sor. A konfirmálás nem mint vizsgaszerű valami maradt meg emlékezetemben, hanem azért, mert a szép templomi ünnepélyt követően, az IKE-udvaron, a konfirmáltak közös játékán nagyon

izzadtam. Ugyanis más gúnya híján, én a téli, Édesanyám szötte gyapjúruhában voltam kénytelen a „hátsó pár előre fuss” és az ehhez hasonló játékokon részt venni.

A különben is szűkös helyzetet nehezítette a múlt nyár olyan nagy szárazsága, és nemcsak az élelem, de még az ivóvíz is annyira megfogyatkozott, hogy egy-egy jó forrásnál, mint a mi Hidegségünk, még a szomszéd faluk kádakkal s csebrekkel megrakott szekerei is sorban álltak. És most már valóban beigazolódtott Édesanyám gyakran hangoztatott mondása is, hogy minél „tetvesebb”, cudarabb, szegényebb valaki, annál inkább „vakaródzik”. Csakhogy mi most nem ágálásból vakaródtunk, hanem igazi tetvesség és rühösség miatt.

Nem tudom, volt-e, akit mindkettő elkerült? Engem viszont mind a ketten felkerestek. Egy évvel előbb a szép hajamat kellett megsíratnom, mert vakációra hazamenve, a „jóízű” vakarózásom miatti tetűvizsgán kiderült: a fejem úgy tele van ezekkel az élőlényekkel, hogy a petróleumos bedörzsöléstől kielégítő eredmény nem várható és a hajamat le kell vágni. Bátyám ezt menten meg is tette. Bár igaziból a tetű és a rüh együtt érzik jól magukat, most a tetvek mégis elkerültek, csak a rüh támadott meg. Kezdetben egy-egy vakaródzás még jól is esett, azonban ahogy ezek a „bőrvakondok” mind több és több járatot fúrtak, úgy kezdett elviselhetetlenebb lenni a tevékenységük.

Kezdetben nem tudtam, hogy ezek az alagút-fúrók okozzák a testem különböző hajlataiban megjelenő viszketegséget, s ezért öngyógyítást végeztem. Többször is elmentem a városi közfürdőbe, ahol kezdetben majdnem forró vízzel, később forró gőzzel kínoztam magam, de csak magam, mert ezek az akkor még nem tudtam, hogy mik, még jobban érezték magukat, s ettől a melegtől olyan fúró kedvet kaptak, hogy tevékenységük már tűrhetetlenné vált.

Meghallván, hogy a betegszobában hozzám hasonló „nyavalyában” szenvedők vannak, én is befeküdtem közéjük. Itt egy huszárszírnak nevezett kénes kenőccsel úgy bekentük magunkat, hogy csak az arcunk maradt bekenetlen. Ennek a kezelésnek olyan csodálatos eredménye volt, hogy egy-két nap alatt teljesen megfordult a helyzet – már ami a kedvünket illeti: a mienk megjött, a rühatkáké pedig elment. A panaszmentesség úgy meghozta az életkedvünket, hogy egy egész hetet töltöttünk el nélkülük, csak egymás társaságában. Egyedül Szebeninek gyúlt meg a baja, de nem a rühökkel, hanem a vakarózás nyomán kialakult furunkulusaival, amelyek úgy díszeltek a fenékén, mint egy-egy piros

alma. Ezeket kellett érlelgetni, amíg valahogy kifakadtak. Ahogy a Szebeni viselkedéséből megállapítottam, ez a fájdalom azért elviselhetőbb volt, mint az éjjel-nappali viszketegség.

Az előző nap fáradalmait kialudva, kedvük támadt Akácsossal fingóversenyre kelni. Igaz, hogy a Bálintaskérge csak száznegyvenig bírta, Szebeni viszont a mutatóványhoz az ebbéli tudás és gyakorlat hiányát úgy próbálta pótolni, hogy amíg a másik térd-könyök helyzetben, ő állva: jobb lábával gyorsuló ütemben rugdalózva, a géppuska kelepelését akarta utánózni. Csak akarta, mert néhány puffogatás után, a sarkán megjelentek a sárga, bűzös lövedékek! Mivel a bentlakásban melegvíz nem volt, így hideg vizes fürdéssel végződött a verseny. A hideg láthatóan jól tett a keléseinek, mert még jobb kedve lett, mint eddig s nagy készséggel fogadta Akácsos azon indítványát, hogy pisilni éjjel, csak az ablakon keresztül szabad. De mert a vizelet az alagsorban lakó szakácsnő ablaka alá csurgott, így annak hangját mérséklendő, a vizezés alatt egynek énekelni kellett. Ezt nem csak a diákcsinny kedvéért írom, hanem, mert ez is megerősítette azon meggyőződésemet, hogy még egyszerűnek látszó művelethez sem elég csak a találékonyság. Annak megvalósítása tudás és gyakorlat nélkül úgy végződhet, mint a Szebeni bemutatója. Ezen kívül, talán akkor fogalmazódott meg bennem, hogy a viszketegség és a fájdalom ikertestvérek s a szenvedésnek csak fokozatai vannak, mindegy, hogy az milyen forrásból ered. S nincsen a világon nagyobb dolog, mint a szenvedőnek való segítségadás. Mégsem tartom valószínűnek, hogy cme áldásos gyógyszernek, a huszársírnak az atyját, név szerint, valahol nyilvántartották volna. Pedig ha azon szenvedők számát vesszük figyelembe, akiken segített, akkor méltán megérdemelné ezt. Sajnos, a hírnév ritkán ül az érdemmel egy széken. Szerencsére az igazi nagyok szándéka a segíteni akarás, pedig nem az érdemek szekerének kergetése. Ezzel, és egyáltalán a felfedezőkkal csak egy év múlva kezdtem ismerkedni. De erről s az ehhez vezető útról, csak a maga idejében.

* * *

Most még a negyedik gimnáziumi év végénél tartok.

Az öreg kollégium életében ez az egyik legnevezetesebb esemény, mert akkor volt az első nyolc osztályt végzettk kicsengetése. Domi bácsi, az öreg pedellus a végzősök számára utoljára húzta meg a nagy-csengő kötelét. Az öreg diákok székelruhában, tarsollyal az oldalukon,

faragott „vándorbottal” a kezükben végigmentek a folyosón, s minden osztálytól külön-külön elbúcsúztak. A csengő hangja – a célba jutás örömeinek s a távozás szomorúságának csodálatos egyvelege – úgy keveredett a *Ballag már a véndiák / Isten veletek cimborák* éneklésével, hogy hatására a lélek mélyéig látható kristálytisztá víz tükrévé váltak a diák-szemek. Amikor a ballagók az udvarra értek, az öregharang is megkondult. Hangja a csordultig telt szemek tavát úgy megrázta, hogy sokuknál víze a parton is átloccsant. Majd a búcsúbeszédnek olyan szikrát dobta a szívekbe és agyakba, amelytől az emlékezés öröklángja lobbant az Égre.

Ezzel a fáklýával kezdtem meg a nyári vakációt, amely csak annyira volt más, mint az eddigiek, hogy a gyermek ifjúvá cseperedett. Ez a fizikai mivoltom azzal járt, hogy „teljes jármás” lettem. Mostantól a kapa s a kaszanyél olyan velejárója lett az életemnek, mint a nyári nap az égnek. Csakhogy én már előtte föl kellett hogy keljek s nem nyugodhattam le vele. De bármilyen fáradtan is kerültem haza, ritka kivételtől eltérően, a diákbarátaimmal esténként a vágyaink s egy-egy jó- – de legtöbbször csak rémhír – hátára ülve úgy belovagoltuk magunkat a jövőbe, hogy azt valósnak véelve ügettünk a következő találkozásig amikor (lovainkat újra fölnyergelve) folytattuk az elkezdett utazásainkat. Ha valami okból egy-egy hétköznapeste ki is maradt, a vasárnap soha. Akkor még nem volt szokás ezen a napon dolgozni. A templomba hívó harang megkondulásig, az udvarát s a háza elején levő utat mindenki megseperte, majd amikor a két harangot kezdték összehúzni, akkorra ünneplőbe öltözve kellett lenni s így indulni az Isten házába.

Engem a második, a kicsiharang hangja, rendszerint Jakab Feri barátomnál ért utol, ugyanis vele nagyon talált a szó. Ebben bizonyára az őket egyedül nevelő édesapjuknak is nagy része volt, aki az első világháború többszörösen kitüntetett katonájaként nem csak szavakkal, hanem magatartásával is – ez valóban magatartás volt – példaként állt előttünk. A kicsi kristálydetektoros rádiójából – ebből is csak ez az egy volt a faluban – mindig valami jót, biztatót hallott, amit természetesen képzeletének ruhájába szépen felöltöztetve, nekünk mint a jövődönk menyasszonyát, úgy mutatott be. Ma már tudom, hogy nem a rádióadó, hanem nagyrészt a saját vágyainak hangját hallotta s tette közzé. Bár-hogy is volt, akkor nagy lelkierőt adott s úgy kapaszkodtunk bele, mint a pók a saját maga szötte hálójába. Csak az agyunk vette tudomásul azt, amit a nagyhatalmak eldöntöttek: szívünk s lelkünk nem. Az megpróbált más úton járni, nem azon, ami a valóság köveivel volt kirakva.

A már említett diákbálokat is ez a különös helyzet kényszerítette ki. Az önmutogatáson s a múlt siratásán át a jövőndő reményképét próbáltuk a népünk előtt fölillantani: Ilyenek vagyunk mi, a ti gyermekeitek, a jövőndő értelmisége. Belőletek születünk s azért próbálunk egy-egy lépcsőfokkal magasabbra lépni, hogy onnan tovább menve és többet látva, egy szebb s jobb jövőndő felé vezethessünk. Úgy éreztük, hogy ezt sikerült elhiteni. Akkor ez óriási nagy dolog volt, mert ennek a kicsi falunak a népe hosszú időn keresztül ezen a reménység-hídon evickélggett. Sajnos, a történelem nem csak a hidat rongálta meg, hanem a partot is. De ezen a hídroncson s ezen a – lábunk alatt minduntalan beomló – parton mégis: élünk.

Az ezerkilencszáznegyvenhét-negyvennyolcas iskolai évet úgy kezd-tük meg, hogy még csak nem is sejtettük, ez lesz az utolsó az öreg kol-légiumban: ennek a fenti öngerjesztette hangulatkeltetésén kívül az volt az oka, hogy azokat a híreket, amelyek valami rosszat sejtettek, úgy el-hessegettük magunktól, mint szemtelen legyet, amelyik minduntalan az orrunkra akar szállni. Csak elhessegetni sikerült, de agyonütni nem, s így a körülöttünk köröző „légy” duruzsolása minden ellenkezésünk da-cára mind közelebb került hozzánk, majd hirtelen ránk is csapott, s el-kezdte vérünk szívását.

Felsős diák lettem. Sajnos, nem kerülhetett aranyzsinór a Bocskai-sapkámra, mert nemcsak az „aranyat”, a sapkámát is elsodorta a há-ború szele. Sebj, vigasztaltuk magunkat, nem az a fő, ami a fejen van, hanem ami benne. E jelszó alatt úgy nekiveselkedtünk a tanulásnak, mintha a világot akartuk volna a „sarkából kifordítani”. Sajnos nagyot tévedtünk, mert ez nem a tanultaknak, hanem a tudatlanoknak sikerült. Mivel ez, akkor még csak nem is sejtettük, így tettük, amit főleg a szívünk diktált. Mint ebben a korban minden fiatal, mindennek készültünk. Minden nagy titkot meg akartunk tudni. Ez volt az az esztendő, amikor a Bibliát elolvastam. Minden mögött a valós igazságot kerestem. Sajnos, minél mélyebbre ástam magam – mint veremből –, annál kevesebbet lát-tam, s a kérdőjelek és titkok száma inkább nőtt, mint fogyott. Erre az időszakra esik a „végtelennel” való viaskodásom. Sehogy sem értettem meg a „végtelen” s az „öröktől való” fogalmát. Fölfoghatatlan volt a „semmiből minden”, vagy a „mindenből semmi” értelme. Mivel a végte-len s a kezdet, összellem vagy őszanyag titkával sehogy sem sikerült zöldá-gra vergődnöm, így ennek megfejtését tovább nem firtattam, mert úgy éreztem, hogy a Nagy-Mindenség előtt összeomlok.

Ezt a döntésemet nagyban elősegítette – a hazaszeretet mellett – a fiatal életkor másik meghatározója: a szerelem. A délutáni szabadidős bélyeggyűjtést és regényolvasást a rendszerint csak képzeletben létező valaki után vágyakozás váltotta fel s tette csodálatossá: a hozzá és neki szóló énekléssel még az iskola padjai is szerelmi lázban égtek. A beteljesülhetetlen vágyak s képzeletek csodavilága volt a diákszerelem. A megszólalt szív az életből mind nagyobb s nagyobb részt követelve harcba keveredett az értelemmel. Ennek a küzdelemnek – az álmatlan éjszakák mellett – reggelre az izzadságtól nedves lepedők voltak a tanúi. Az ábrándozások nemcsak a soha el nem érhető mennyország lidércfényeivel játszadoztak, hanem a pokol fenekére is kergettek. Ez az a helyzet, amikor a nagybetűs Élet és a kisbetűs halál összetalálkozik. Meghalni, de nem elmúlni: halálosan élni. Van ennél nagyobb dolog a világon? Lehet-e többet kívánni?

Szerencsére a mennyország ajtaja és a pokol kapuja közti úton egy-egy állomás is volt, ahol a valóság hideg vizétől lehűtve tanulni is tudtam. Bár az irodalmat nagyon szerettem, s egy-egy vers írásával meg is próbáltam az érzelmeimet értelemmé alakítani, mégis valami inkább a matematika és a fizika felé taszított. A regények közül is azok voltak a kedvenceim, amelyek romantikája a földön járt. Ezért olvastam főleg a történelmi regényeket: Wass Albert, Nyirő József, Székely Mózes, Rákosi Viktor, Makkai Sándor könyveit és az övéikéhez hasonló tárgyú műveket. Az erdélyi költők közül Reményik Sándor azért volt a kedvencem, mert minden verse a fájdalmas valóságunkból született. Nagyon haragudtam, ha valaki magyar helyett idegen szavakat használt. Nem is hagytam soha szó nélkül, helyreigazítottam. Egy évvel később talán ezért bízott meg Dedi (László Béla) tanár úr, hogy az irodalmi körön tartsak egy előadást az anyanyelvről. Dolgozatom, amelynek a vezérvonala a Kosztolányi *Erős várunk a nyelv* című tanulmánya volt, a nagydiákok előtt is szép elismerésben részesült. Érdekes, hogy bár nagyon szerettem az irodalmat, mégsem gondoltam a tanári pályára. Ugyanígy a mérnöki pálya sem vonzott különösképpen. Többé vagy kevésbé minden érdekelt, s így volt pillanat, amikor még a színészet is járt az eszemben s kicsi híján majdnem jelentkeztem is, amikor a tehetségkutatók az iskolában jártak. Bár az orvosi hivatás eszem ágában sem volt, mégis az osztályban az elsősegély-nyújtási sarok – egy szekrényke jóddal és pólyával – hozzám tartozott. Nem is csoda, hogy nem gondoltam rá, hisz ekkor az orvosi hivatás rendkívüliségét a tudatomban valahol mélyen

inkább még csak sejtettem. De a megérzésem pár hét múlva nemcsak a felszínre tört, hanem tudatossá is vált azáltal, hogy ennek a mélységet és magasságot egyszerre magában hordozó rendkívüliségnek a szenvedő alanya lettem.

Azonban mielőtt az ehhez vezető út sorsfordító eseményére rátérnék – mivel pontosan az ezt megelőző időszakra esett –, föltétlen meg kell emlékeznem dr. Bakk Elek egészségtanóráiról. Szakmai rangjáról akkor még fogalmam sem volt, mint ahogy azt is csak jóval később tudtam meg, hogy Ő alapította a bukaresti református kórházat, s az ott elinduló magyar oktatásban is oroszlánrsze volt. Sajnos, az Udvarhely fürdővárossá fejlesztéséért vívott küzdelmét már nem kísérte ilyen siker. Pedig a természet olyan ritka csodája az, ami ezt a várost körülveszi. Vajon van-e még olyan hely, ahol az édes víz mellett ott legyen a sós, a kénés, a jódos és aminek csak neve van, s amiről igazából azt sem tudjuk, hogy mi – talán a világon is egyedülálló –: a Szejke-víz? Több mint furcsa. A kincsek hátán, szegénységben vergődik egy nép.

Ezt közbevetőleg azért mondtam el, hogy e pár sorral is méltó emléket állítsak Elek bácsinak, aki minden tettevel népét kívánta szolgálni. S tettem azért is, hátha akad, aki – ha nem is teljesen önzetlenül – fölfigyel erre a kincsekre s olyat tesz, amiből nem csak neki, hanem népének is haszna lehet. A tulajdonképpeni ok, amiért Elek bácsit megemlésttem, az nem más, mint az a csodálatos magasság, amelyben Őt láttam akkor, amikor a tébécéről és annak megelőzéséről beszélt. Tőle hallottam először a „kaverna” szót, amelynek a „barlang” jelentését is úgy elmagyarázta, mint azóta senki jobban. (Sajnos, az általa elmondottakat nem-sokára testközelből tapasztalhattam. Minden megállapítása: a fertőző góc, a szervezet védekezőképességének megerősítése jó táplálkozással és helyes életmóddal stb. saját magamon igazolódott.) Dr. Bakk Elekre emlékezve beszélnem kell arról az általa írt kis könyvecskéről, amelyet egy *Ki tud több zsoldárt?* vetélkedőn nyertem, s amelyet kicsi falumban levő barátaimmal, kint a mezőn, mint valami titkosírást, úgy olvastunk és vitattunk, hanem mert a *Fiúk, legények érdemes-e?* című füzet volt az első egészség-népnevelői kiadvány, amelyet olvastam. Nem a könyv ma már vitatható tartalma, hanem a mögötte levő szándék és az általa gyakorolt nagy hatás okán őrizte meg az emlékezet.

Bakk Elek doktor úr egészségtanórái s most ez a könyvecske az eddig a torkomban vájkáló, a tudómet kopogtató s a hasamat tapogató fehér köpenyes egyént egy olyan civil ruhás valakivé változtatta, aki most már

nemcsak meggyógyítani tud, hanem azt akarja, hogy beteg se legyek. Talán valahol mélyen ekkor ültetődött el bennem az a mag, amely az orvosi hivatás különleges nagyságának csodálatából – az orvossá levés vágyán át – az álom megvalósításának eltökélt szándékává nőtte ki magát. A mag lehet, hogy valóban ekkor ágyazódott be, de ha nem „locsolja” meg a Sors úgy, ahogy azt nemsokára megtette, akkor valószínűleg nem csírázik ki. Nagyon keserű volt az a lé, amely az életemet áztatni kezdte. De az orvosság is keserű s mégis le kell nyelnie annak, aki meg akar gyógyulni. Úgy látszik nekem is erre a szenvedésre volt szükségem ahhoz, hogy a sokféle vágyam, egy nagy akarássá változtassa. A szenvedés szót akár nagybetűvel is írhatnám, mert részemre az értelme s jelentése mellett jelentőséget is nyert akkor, amikor testi és lelki fájdalmaim, gyöttrődéseim és lenni-akarásaim közül mindinkább csak egyetlen egyet: a lenni-akarást hagyta meg.

Azokban a valóban lázas napokban még csak halvány sejtelmeim sem lehettek, hogy a kollégium tizenötös számú szobája lesz annak az útnak a kiinduló pontja, amelyen végig fogok gyalogolni. De hogyan is lett volna, amikor ott vergődtem, abban a rideg, háromszáz éves falaktól körülvett földszinti „kazamatában”. Valóban magamon kívül voltam és sokszor úgy éreztem, hogy fönt lebegek a nagy „semmiben”. Csak amikor a hideg falhoz ért a forró kezem, akkor találtam meg újra magam, olyan hidegrázástól gyötörve, hogy a vaságy úgy jajgatott alattam, mintha minden porcikája neki fájt volna és nem nekem. Ha megpróbáltam fölkelni, helyettem a szoba indult el. Mintha boszorkányok vettek volna hatalmukba, el kezdett össze-vissza forogni, s a falak egymástól elválva, mind rám akartak dőlni. Már-már maguk alá temettek, amikor az utolsó erőmmel sikerült magamtól ellökni s megszabadulni attól, hogy maguk alá temessenek. A megszabadulás sikerélményétől felébredve, nagy meglepetéssel néztem az épen álló öreg falakat.

Dél felé lehetett, mert a nap sugarai épp az ágyamra értek. Többek voltak, mint egyszerű napsugarak, mert az arcomon játszadozva belém az életet simogatták vissza. Csodálatos volt újra élni. Föltápáskodtam, s reszkető lábakkal az asztalon levő vizeskancsóhoz hurcoltam-vonszoltam magam, s annak teljes tartalmát kiittam. Gyenge, de most már nem remegő lábakkal, visszamentem az ágy szélére s bámultam a semmit. Néztem, de nem láttam.

Már-már pihекönnyűve válva lebegni kezdtem s az álomtalan álom, vagy talán egy álommal teli alvás világába kerültem, amikor a valóságos

ajtó megnyikordult s Bátyám lépett a szobába. Csodálkozva néztünk egymásra. Én azért, mert Ő az iskolában eddig sohasem látogatott meg. Őt meg az én testi megnyilvánulásom ejtette ámulatba. Nem tudom, hogy a meglepetés némasága mennyi ideig tarthatott, de arra emlékszem, hogy a szemeiben valami megcsillámlott s akadozva, csak annyit tudott mondani: – Öcsém, egy szekeret keresek s hazaviszlek. – A mondanivalójának többi részét s a szemeiben azt a „valamit”, az ajtón kilépve magával vitte. Amikor a fuvarossal visszatért, én már újból az ágyban feküdtem. Segített felöltözni, összecsomagolt s elindultunk a világ legdrágább helye: a szülőház felé. Én ettől a naptól, hiszek abban, hogy az emberi lelkek között van kapcsolat. Másképpen hogy jött volna most hozzám az én drága jó Bátyám, s miért állott volna, valakit várva, Édesanyám a kapunkban, amikor megérkeztünk?

* * *

A meglepődésnél csak a kétségbeesés volt nagyobb, amikor megláttak. Mivel a hideg a hátamon megint el kezdett futkorászni, Édesanyám nyakig betakart. De mert futkorászó kedve ezzel se csillapodott, Édesapám a csikókályhába olyan tüzet rakott, hogy az valóságos tüzes csikóvá változott.

Éppen a forró kamillateát kortyolgattam, amikor a Bátyám által hívott orvos a szobába lépett. Mintha a Megváltó jelent volna meg, olyan megnyugvás töltötte el a szobát. Az aggodalmak-húzta, szemek körüli ráncok elsimultak, a reménység sugaraitól a szemrések újra tágra nyíltak s valami boldogságféle bizsergett a szívekben. Én eladdig soha hasonlót nem tapasztaltam. A mindenkinek érdemei szerint kijáró megbecsülés és tisztelet mellett egy egészen más érzés kerített hatalmába. Itt most valami emberfeletti tulajdonsággal és hatalommal rendelkező Valakivel találkoztam. Olyan valakivel, aki a vigasztaló szavaknak valós értelmet is tud adni. Olyannal, aki a legnagyobb dolgot, a reménységet a Halál legyőzésével varázsolja vissza. Tehát valamiképpen, általa, az Istent láttam megismerkedni. Ennél pedig nincs nagyobb dolog a világon. Én is ilyen szeretnék lenni, gondoltam volna, ha akkor az agyam ilyenre képes. De, mert akkori helyzetemben csak az érzélemé, az életben maradás vágyáé volt bennem minden hatalom, így az egész jelenség értelmet nem nyerhetett – ezért csak a lelkemben maradt meg olyan örök emlékként, amely tudat alatt az életutamat is befolyásolta.

Az orvos megjelenésének isteni hatását emberi megnyilatkozása tette hitelessé azáltal, hogy már a megvizsgálásom előtti szavaival a kétségbeesés fekete madarát elhessegette és a reménység fehér galambját röpíttette föl. Vizsgálat közben hangosan gondolkozott a tapasztalt eredményről. A végén rám nézett s a találtakat összefoglalva azt mondta: – Nincs semmi komoly baj, pár nap alatt meggyógyulsz. – Valami kanalas orvosságot adott, amelyből láz esetén kétóránként kellett egy-egy evőkanállal bevennem. A baj okának az elűzésére forró kamillás gőzölést írt elő. Ez abból állott, hogy egy nagy fazékban addig kellett melegíteni a vizet, ameddig felforr s akkor én a fazék fölé kellett hogy hajoljak és lélegezzek a forró gőzből. De hogy a pára ne szálljon el, ezért, sátorfélét formálva, egy lepedővel takarjanak be. Ahhoz, hogy a víz lobogóan forró legyen, a kályhában vörösre izzított vasakból közbe-közbe dobjanak bele. A másik utasítása az volt, hogy kevés vizet igyak, mert a folyadék a szívet megterheli. Aki bár pár órát is szomjazott életében, csak az sejtheti, hogy napokon át hogyan érezhettem magam. Szenvedésemet a gőzölést követő erős izzadással történt folyadékleadás úgy felfokozta, hogy a vízért könnyörögve könnyörögtem. Szerencsére – mint olyan sokszor az életemben – az én drága jó Édesanyám a rám leselkedő veszedelmet most is megérezte, a tiltó vonalon át-átlépett s ha csak félig töltve is, a vizes poharat a kezembe adta. Kevés volt ahhoz, hogy szomjúságom megszüntesse, de ahhoz elég, hogy mérsékelje, s az életemet megmentse.

A fentebbi állításom nem túlzás, hisz ma már köztudott, hogy nagyon sok elhalálozás oka főleg nem az alapbetegség, hanem az általa okozott kiszáradás. Tehát a szomjúság az a szervezet segélykiáltása. Azt, hogy ezt az orvostudomány miért alig pár évtizede hallotta meg, ma sem értem. Pedig nemcsak a kiáltása volt hangosabb, hanem áldozatot is többet követelt, mint az előtte felfedezett betegségek egy része. Méltán állítom, hogy az emberiség legnagyobb jótevői között kellene számon tartani s a legnagyobb elismerést érdemelnék azok, akik ezt a valós élettől távolálló, nagyon káros elméletet sutba dobták, s helyette a természet törvényei szerint kezdtek cselekedni.

Ez az orvostudomány egyik – de talán legnagyobb – felfedezése is jól példázza, hogy az Élet, a természet törvényei egyszerűek, logikusak és érthetőek. Csak mi, emberek szeretjük elbonyolítani a dolgokat, s a végén a saját belegabalyodásunkból való kikászálódást mint valami nagyot feltüntetni. Pedig a nemes, a nagy mindig egyszerű – a bonyolult, a kacífántos pedig nagyon sokszor csak szemfényvesztés.

A szomjaztatásra emlékezvén a lobogóan forró vizes mosófazéktól egy kicsit félreléptem, pedig az legalább annyi kinnal és szenvedéssel járt, mint az előbbi. Még az egyszerű gőzfürdő is bizonyos fokon kellemetlen. Hát akkor milyen lehetett ebben az iszonyatosan forró, oxigén-szegény gőzben ülni?! A forróság és a fulladás érzése nemcsak elképzelhetetlenül kínos, hanem veszedelmes is volt. Én akkor kis híján a betegség helyett – ez volt akkor az elgondolás –, az életemet izzadtam ki. Ma is csodálkozom, hogy ezt az egész furcsa herce-hurcát egy vérkeringés-összeomlás, vagy tudóvérzés nélkül hogyan is tudtam megúszni? Úgy látszik, hogy az Isten ez által, így akarta megmutatni a halál közelében levő szenvedés milyenségét.

A „halálküzdelemnél” a világon nagyobb dolog nincsen. Éppen ezért a segítséghez nem elég csak a jó szándék. Ez csupán annyit ér, mint – a vízben fuldokló láttán – a parton levő óbégatása. Mesterúszó kell hogy legyen a mentő. A „félíg tudás” sokszor ártalmasabb, mint a semmittevés. Az orvosi hivatás csak a legnemesebb és a lehető legnagyobb tudás összefonódásával válhat igazi cselekvő erővé. Ezen megállapításom ékes bizonyítéka, hogy a lelkiismeretes segíteni akarás jó szándéka az én orvosomban is megvolt, de hiányzott belőle a logikus gondolkodás, amely a magas szintű tudás alapja. Ami a folyadékpótlást illeti, ebben a tudomány akkor álláspontja szerint járt el. Szinte érthetetlennek tűnik, hogy miért csak az utolsó évtizedben jöttek rá arra a kézenfekvő felismerésre, hogy az őstengerhez fűződő kapcsolatunkat a vérplazma összetétele őrzi. Akkor ez az élet kialakulásához volt szükséges, most pedig annak fenntartásához nélkülözhetetlen. Íme, milyen egyszerű és kézenfekvő az egész. A felismeréssel minden egyszerűvé válik. De a felismerésig eljutni nagyon nehéz s ennél még nehezebb annak igazolása. Itt is, milyen magas szintű technikán alapuló laboratóriumokra s elkötelezett kutatókra volt szükség, hogy a vérplazma összetételét megismerhessék s az összetétel létfontosságú állandóságát igazolhassák. Csak ennek és a vérkeringés alapos ismeretének a birtokában juthattunk el az érvágástól, a szomjaztatástól a modern folyadékpótlásos terápiáig. A tudás a dolgokat leegyszerűsíti, csak annak nehéz valami, aki azt tökéletesen nem ismeri.

No, de akkor nekem erről fogalmam sem volt. Én akkor egy még ismeretlen dolog szenvedő alanya voltam. Nem tudtam, de éreztem, hogy valami nem jó. Azonban a megérzéstől a megértésig nagyon hosszú és göröngyös az út. Én akkor még annak kezdetétől is távol voltam. De a

forró gőz minden kínját elszennedő alanyként nemcsak a fájdalmat éreztem, hanem azt is, hogy a gyógyulásomat ez nem elősegíti, hanem hátráltatja. Amit akkor helytelennek éreztem, értelemmel még ma sem tudom megmagyarázni. Mi is lehetett az én „pipás doktor bácsim” elgondolása: az, hogy a forró gőz a bennem levő baktériumokat előli? Hisz akkor már minden betegágyánál álló orvosnak tudnia kellett, hogy a kórokozók elpusztításához sokszorosan nagyobb hő kell annál, mint amit az emberi szervezet kibír. Azt pedig, hogy a szervezet ezen kezelés alatt megerősödik s a kórokozókat legyőzi, egyszerűen bárgyúság. Egyetlen mentsége, hogy nemes szándék vezette. Csak ezzel az indoklással magyarázható és menthető ama szabály, hogy egy szenvedést egy másikkal megtétézni csak az élet érdekében szabad.

No de ezt még leírni sem könnyű, mert most, amikor több mint negyven esztendővel a Kaszással vívott harc után, a világ legnehezebb, legkegyetlenebb csataterén elfáradva, de nem legyőzve, a „kardom” leteszem, kijelentem, hogy bár minden beleadtam, nem minden vágásom volt mestervágás. S ha sokat nem is tévedtem – ilyen is volt –, abban bizonyos vagyok, hogy a jónál jobbat is tehettem volna. Miért nem a könyv végére írtam e sorokat? Nem tudom. Talán, mert a kör kezd bezáródni s így az alfa és az ómega, a kezdet és a vég közel került egymáshoz, s így keveredik össze a jelen a múlttal. A másik ok: úgy, mint valamikor régen a fiatal szellemé, most egy öreg szellem csapongása is lehet. Csak-hogy amíg az merészen az eget ostromolta, addig ez törött szárnyakkal már csak a múlt útjainak a porát veri fel.

Mivel szándékom az, hogy a múltam útjait végigjárva megmutassam: hogyan indultam a Kaszás ellen, ezért megpróbálom a múlt porát minél jobban fölverni s kiszűrni belőle azt, amelyet be kellett szívnom ahhoz, hogy a Halál elleni harcot magamra vállaljam.

...Nem tudom, hány estét kellett abban a kínzó gőzsátorban elszennednem ahhoz, hogy a szüleim és testvéreim is megsokallva, ezt a furcsa orvosi tanácsot megszegjék. Én akkorra már a szenvedés- és kiszáradástól olyan lettem, mint az a fa, amelynek már csak a gyökereiben van valami életféle. A Halál a suhintásra emelt kaszáját már nekem irányította, amikor az én drága jó Emma néném más orvoshoz vitt. Ezt talán csak azért, mert arra gondolt, hogyha az eddigieket kibírtam, akkor életre vagyok ítélve. Nekem ez valamicske reménységet adott-forma, de ebbeli hitemet nem igen tudta visszaadni. Különösképpen azért, mert a röntgenes orvos egy tüdő-tébécés beszűrődést észlelt. Ez – az

állandó hőemelkedés mellett – kevés energiaforrással is kiégette, s olyan étvágytalanságot okozott, hogy minden élelmiszert – köztük az én kedvencemet, a kenyeret is – úgy utáltam, hogy ha megláttam, menten hányingerem támadt. Így szűkült le az én tébécés kezelési lehetőségem, mert nálunk akkor az antibiotikumoknak a híre is még pont olyan meszsze volt, mint annak az útnak a kezdete, amely bennem még ki sem volt csóvázva.

Ezért a két „fő gyógyszer” közül csak a jó levegő volt teljes mértékben alkalmazható. A jó táplálkozásnak az étvágytalanság olyan korlátot szabott, hogy azt teljesen egyoldalúvá tette. Csak napi háromszor két higtojás és két liter tej ment le a torkomon, más minden a számból kifordult. De most is, mint annyiszor az életemben, Édesanyám megérzése és zsenialitása jött a segítségemre. Mert minek nevezhetném, ha nem megérzésnek, hogy az életben maradásomhoz ez a táplálkozás nem elégséges, a szervezetet valamivel még erősíteni kell. S itt jön az Ő zsenialitása, mert Ő ezt a valamit meg is találta. Mint a vidéken közismert muroktermelő, sokszor mondta, hogy a murokban valami értékes anyagnak kell lennie, mert a fiatal állatok nemcsak hogy szeretik, hanem erősebbek, szívósabbak is lesznek, s ha ez az állatokra így hat, akkor az emberre is hasonló hatással kell hogy legyen. Bár Ő ezt így hitte s tudta, mégis szent meggyőződése, hogy esetemben ezt legnagyobb részben a határtalan anyai szeretet s nem a tudás határozta meg. De e részarány-látolgtatáson túl ezerszer lényegesebb, miszerint Ő anélkül, hogy az A-vitaminról csak hallott is volna, éppen azt a hatását fedezte föl, amelyre a tudósok csak évtizedek múltán jöttek rá: az A-vitamin (s ezért a murok) a szervezet védekező (immun) rendszerének egyik legfontosabb erősítője.

De még ennél a lényeges megsejtésnél sokkal több, hogy ezt a „gyógyszert” a kezembe is adta. Ugyanis minden reggel meg kellett innom három deci frissen csavart muroklevet. Állítom, hogy az én szervezetemnek akkor erre volt a legnagyobb szüksége. Erre s nem a kalcium-injekcióra, amelyért a velem egyszerre megbetegedett kicsi Szenté hetente kétszer gyalog megtette az Ócsalva és Udvarhely közötti nyolc kilométeres utat. Azt, hogy az orvosa erről a napi tizenhat kilométeres gyaloglásról tudott-e, én nem tudom, de azt állítom, hogy a gyermek nem a betegségébe, hanem ebbe halt bele.

Ez a „murok-história” ékes példája annak, hogy egyszerű megfigyelés is lehet nagy felfedezések alapja, és hogy ezek nagy része előttünk

fekszik, csak észre kellene vennünk. A másik ok, amiért ezt a kis kitérőt megtettem, hogy a figyelmet fölhívjam arra a nagy igazságra, amelyet vagy nem ismerünk, vagy ha igen, akkor nagyon gyakran elfeledkezünk róla. Mert ha a *Natura sanat, medicus adiuvat* – A természet gyógyít, az orvos segít – örökérvényű törvényt szem előtt tartanánk, akkor nagyon gyakran nem a gyógyszertárakba vezetne az utunk, hanem (a törvényt betartva) a zöldséges kertbe, vagy ki a mezőre és az erdőbe.

De hát hol vagyok még én, a tébécés gyermek ettől a felismeréstől?...

Én most még nem a mások életéért, hanem a sajátoméért küzdölődöm a Kaszással. Többnyire az ágyban fekszem. Még a felülés is nehezemre esik. Ha akkor tudok róla, ebben a helyzetben könnyen megérthettem volna, hogy évmilliók kellettek, amíg a csúszó-mászókból négykézlábú s majd ebből két lábon járó lény lett. Reszkető lábaim alig bírtak, s ha a fejemet fölemeltem, hogy előre nézzek, el kezdett forogni a világ és látáso-mat úgy megzavarta, mintha a jövőndömet akarta volna eltitkolni.

Szerencsére drága jó Ilona nővérem éjjel-nappal mellettem volt s így volt, akire testileg-lelkileg támaszkodjak. Milyen jó, akinek sok testvére van s olyanok, mint az enyéim. Nagyrészt nekik is köszönhettem, hogy pár nap alatt testem s lelkem annyira megerősödött, hogy kitántoroghattam a kertbe. Itt is, ahelyett, hogy – mint máskor – örömdeni tudtam volna, inkább elszomorodtam, mert bármerre néztem, mindig átsuhant előttem a Kaszás. S talán nem is a kaszája, hanem inkább vigyori pofája bennem mindent úgy összezavart, hogy még saját magamat is meg kellett keresnem. Az élet jeleit figyeltem. Kezem a homlokomon annak hőmérsékletét, vagy a csuklómon annak pulzusszámát kutatta. Tapintásom annyira kifinomult, hogy a végén a homlokom hőmérsékletéből, még a köemelkedést is meg tudtam állapítani. De a saját magamon történt megfigyelés vezetett a pulzus és a láz közötti összefüggés felismerésére. Ennek tulajdonítható, hogy amikor az egyetemen erről tanultunk, én már komoly tapasztalattal is rendelkeztem. Ugyanígy Mátyás Mátyás professzor úr is csak megerősítette azt, amit én már rég tudtam, hogy a nyelv színe a beteg állapotának az egyik legfontosabb jelzője. – Már az ajtó előtt nézzék meg, kérem – mondta –, a beteg nyelvét, s ha az nagyon bevont, ne késlekedjenek: a baj komoly. – Nem tudom, hogy én akkor erre miként jöttem rá, de hogy naponta többször megnéztem a nyelvem, az biztos, és az is, hogy ha azt erősebben bevontnak találtam, elkeseredtem – s fordítva: ha tisztulni véltem, örömdömbben csúfolódva a Kaszásnak ki is öltögettem.

Ahogy a muroklé, a napi hat tojás és a két liter tej a távozni készülő életet kezdte belém visszafordítani, úgy nőtt a kertben való sétáim ideje is. Úgy két-három hét múlva, bár minden este hőemelkedésem volt, mégis az volt az érzésem, hogy az élet belém nem csak elköszönni tért vissza: már nem csak az én mivoltom, hanem a környező világ is kezdett érdekelni. Igaz, hogy ez kezdetben csak gyér rápillantást jelentett s a „föld alól” éppen csak annak felszínére tudtam föltápáskodni. Ez még akkor is sokat jelentett, ha kedélyállapotom hullámai lefele nagyon mélyek voltak, s fölfele az élet vizét éppen csak megfodrozták. Ez azt jelezte, a lélek már érdemesnek tartotta, hogy fizikai valóságomban újra fészket rakjon. A fészekrakást az a bizonytalanság is nehezítette, hogy az én életem fája is nem lesz-e vajon olyan, mint a szomszédomban ugyanebben a betegségben szenvedő, nálam csak három évvel idősebb Ilusé, aki csak tizenkilenc évet élt...

* * *

Úgy látszik engem másra szemelt ki a Sors, mert az én „életnedvem” nem a föld mélye felé szívárgott, hanem fenn az ágak hegyét próbálta rügyfakadásra bírni. Nehezen ment, de egy idő után, a napi többszöri hőmérőzgetések azt mutatták, hogy valami jó felé fordult, mert a hőemelkedésem már 37,5 fokot nem haladta meg. Étvágytalanságom makacsul tartotta magát, de az ébredő természet hangját nemcsak meghallottam, hanem hatására a szívem körül valami el kezdett bizseregni s az első ibolya illata, mint valami gyógyír, úgy élesztgette a beteg tüdőmet. Mind mélyebb s mélyebb lélegzetet véve, tekintetem – az örökké lefele húzó erőtől megszabadulva – a magasságot kereste. S ahogy így, a rügyező ágak között átszűrődő napsugarak az arcomat végigsimogatták, szemeimet becsukva, a fenséges érzéstől az örök reménység, az Ég tengerében fürdőzve találtam magam. Azt, hogy e csodálat mennyi ideig tartott, nem tudom, de azt igen, hogy eleddig remegő lábaim új erőre kaptak, s a kertből úgy hoztak elő, hogy a minden rezzenésemre figyelő Ilona nővérem is elcsodálkozva nézett rám.

Azonban ez a hirtelen fordulat csak olyan volt, mint a felhők között bujkáló Nap kipillantása. Éppen harangoztak s arra, amire régen üres szájjal is válaszoltam, ma száraz nyelvem kopogása volt a válasz. Az ételundor s a fokozott étvágytalanságom terhe alatt, olyan reményvesztve kuporogtam az ágyam szélén, mint a vándorlásból itt maradt

fecske a hóharmatos telefondróton, amikor valami jó hírt sejtető, csillogó szemekkel Bátyám lép a szobába:

– Ne búsulj öcsém, mert az öreg pipás doktor bácsi azt üzeni, hogy olyan injekciót szerzett számodra, amitől még a Holdat is óriás pánkónak képzeled.

Mondanom sem kell, úgy kaptam az ajánlat után, mint kutya a légy után. Másnap le is mentünk a rendelőbe, ahol a doktor bácsi szemeiben valami különös örömlángféle futkározott. Ez azonban nem volt elég ahhoz, hogy pipadohányát meggyújtsa, ezért odament a falra függesztett Sztálin-képhez, amelyen Sztálin, a vezér, nagy élvezettel gyújtja meg azt a pipát, amelynek füstjétől népek, nemzetek sorsa függött.

– Gyújtunk rá – mondta felénk kacsintva, pipáját a másik pipájához igazította s a gyufaszálat lángra lobbantatva nagyon szippantott, s a fel szálló füstön át olyan mosoly eresztett felénk, amelyben a humorba csomagolt gűny és megvetés olyan megnyilatkozását láttam, amilyent eddig még soha. Ekkor tudtam meg, hogy egy-egy mosoly mögött sokszor komoly lélekvergődés lehet. Nincs a világon olyan hangos s kacifántos beszéd, amely a szemek s az arc játékának üzenetét utolérhetné. Erre az első bizonyítékot az öreg doki szolgáltatta. Csak a rendelőből hazamenet tudtam meg, hogy őt Marosvásárhelyről, ahol tiszti főorvos volt, az elvtársak száműzték s így került az én kicsi falumba. A betegekkel közvetlen kapcsolatban nem álló, inás irányú szakképzettsége és beosztása magyarázhatja a gyógyítás terén való hiányosságait. Ezeket a hézagokat azonban, lelkiismeretességével próbálta betömögetni. Emlékezetem számontartásában ezért szerepel Vancsakovszki doktor az igazi orvosok között. Immáron közel ötvenéves tapasztalatom alapján állítom, hogy a tudáshiányt lelkiismeretességgel bizonyos mértékig ki lehet egyensúlyozni, de a lelkiismeretlenséget a legnagyobb tudás sem pótolhatja.

– Ne félj, nem fog fájni – bátorított, s miután tekintetével végigmogott, a sarokba ment, ahol a nekem szánt s „amitől nem kell félni” fecskendőt elkezdte összerakni. A motoszkálásra úgy inamba szállt a bátorság, hogy csak azért nem szaladtam el, mert a lábaimban nem volt erő. Miután már csak az én előkészületem hiányzott, úgy lépett hozzám, hogy a kezében lévő fecskendőt próbálta előlem eltakarni. Mondanom sem kell, ez nem csak hogy sikertelen volt, hanem a titkolózás s a félsz szülte kíváncsiság a valóságot legalább kétszer akkorának tűntette föl. Úgy megijedtem, hogy még a saját fenekemet sem tudtam, hogy merre van. Azt a Bátyámnak kellett a nagy eseményre előkészítenie.

– Tartsd csak ide, ne félj, meglátod nem fog fájni.

– Magának nem – gondoltam, de ő is így érezhette, mert a száját valami mosolyfélére húzta: szemeiben valami huncut fények kergetőztek.

A biztonság kedvéért Bátyám a térdeimre tette a kezét s elkezdődött a jódozás. Bár eddigelé még a szagától is rosszul szoktam lenni, most a félelem úgy elvette a szaglásomat, hogy semmi szagot nem éreztem. S mivel a ú nagyságáról megvolt a véleményem, szemeimet behunyva feküdtem s csak akkor sandítottam hátra, mint kutyás ló a villanyélre, amikor egyik kezével a fenekemet el kezdte paskolni. Semmit sem láttam, mert a biztonság kedvéért bal kezével enyhén rám támaszkodott. A felszólítást: – Hadd puhán! – éppen csak alig hallottam, mert azt olyan reccs-gécs-ropogás nyomta el, mintha a faromba hatoló tű ott valami gerendákat tört volna el:

– No, megvagyunk.

– Ezzel valahogy meg – gondoltam –, de mi lesz holnap?

Mert a ma bizonyosságánál sokkal jobban érdekelt a holnap bizonytalansága. Arra nem emlékszem, hogy az öreg doki bácsi a tű és a fenekem közötti viszonyt illetően módon hányszor mélyítette el, de azt tudom, hogy közöttük barátság soha sem alakult ki. Sőt azóta minden izomba adott injekciózásomkor a farizmaim megrándulnak, s a végbelem összeszorul. De hát ez így természetes, a tisztességes haszonért valamilyen módon fizetni kell. A lényeg, hogy a haszon nagyobb legyen, mint amit érte adunk.

Hát esetemben ez fölértékelhetetlenül nagyobb volt, mert étvágyamat visszaadta. Igaz, hogy a Hold pánkós-fánkositását még nem érte el, de a kenyeret már meg tudtam enni. Pár nap múlva kedvem támadt az olvasásra. No nem az iskolaira, azt messze elhessegettem. A nővéreim könyvei között olyan könyveket találtam, amelyek még ha nem is perdöntően, de sorsom szekérrúdjának az irányát nagyban meghatározták. Az *Isten áldja, doktor úr* című könyvet olvasva a testközelségbe került orvos újra abba a magasságba emelkedett, ahonnan közvetlenül lehet a Teremtővel beszélgetni. Itt nem lehet szó közvetítésről, mert mint minden köztes valami idővesztéssel jár, márpedig, sokszor csak másodpercek, pillanatok alatt kell az Élet és Halál között döntenie. Itt nem csak óriási tudásra van szükség ahhoz, hogy az orvos tudja, mit kell vagy éppenséggel mit nem szabad tennie, hanem ennek az ismeretanyagnak az érvényesítésére is oda kell figyelnie. Mert az orvos ténykedése nem csak szakmai foglalkozás, hanem hivatás: gyógyító munkája pedig, mint ennek az elhivatottnak a kifejezője.

A könyv hőse is tudta, hogy a csak egy lábbal rendelkező, farral születendő kislánynál egy-két perc segítség nélküli várakozás elég lenne ahhoz, hogy ebből a nyomorék magzatból halott újszülött legyen. Ha élve születik, egy ilyen félszeg kislánynak vajon mi lesz a sorsa? – futott át agyán, azonnal átadva helyét a lelkiismeretnek, amelyre hallgatva egy olyan féllábú kislányt segített a világra, akiből világhírű hárfaművész lett, s aki egyik születésnapj hangversenyére meghívta a már öreg doktor bácsit is. Hát lehet ennél nagyobb elégtétel? De ez kell is ahhoz, hogy az orvos „tévedéseinek” súlyos keresztyét cipelhesse. Ez az „Isten áldja, doktor úr” még azt a tudatot is elviselhetővé teszi, hogy – bár benne mindenki bízik – ő senkiben.

Mintha a Teremtőnek valami titkos szándéka lett volna azzal a másik könyvvel, amely a már említett Bakk Elek-kiadvány után került a kezembe. Ebben már az orvosi hivatás mindenek fölöttisége mellett azt az utat is megismerhettem, amely ebbe a magasságba vezet, s amelyet az enyémhez hasonló kapanyeles világból csak egy erre elhivatott fanatikus képes végigjárni. Nemcsak csodáltam az *El Hakim* szereplőjét, hanem némiképpen példaképemmé is vált. Nem azért, hogy én is *hakim* (orvos) akartam volna lenni. Életútja, igaz, hogy megbirizgálta, fölcsigázta a lelkemet s talán már a vágy magvát is elültette, de az a tudatomban még nem eresztett gyökeret. Inkább az „ilyen is lehetséges” fantáziája kezdett valóságképpé formálódni.

Ezek a könyvek mintha csak irányjelzői lettek volna annak az útnak, amelyek egy olyan világba vezettek, ahonnan kilépni többé nem tudtam. Úgy elbűvöltek, mint kígyó a békát. Bármerre néztem, mindenhol ezt láttam. Ez lett a mérce. Ehhez mérícskéltem minden nagyra várt dolgot, ami a látókörömbe került. A tizenkét orvos-felfedező élet-története már életem részévé vált. Valahol mélyen, a tudat alatt, már én is szerettem volna „közéjük, az emberiség jótévedői” közé tartozni. Őket sem hatalom, sem pénz utáni vágy vagy dicsőség nem vezérelte, egyetlen bennük munkáló erő a szenvedőkön való segíteni akarás volt. Ők a mások szenvedését úgy vették a vállukra, hogy ezért nem nekik fizettek, hanem ők fizettek saját életükkel.

Életükkel? Többel! éppen úgy, mint a könyvben a névsort megnyitó Semmelweis Ignác, akinek a halálánál is rosszabb, az örültség lett a végzete. Mert neki nemcsak a halállal, hanem az emberi gyarlóság egyik legnagyobbikával, a becsvággal – presztízs! – is meg kellett küzdenie. Pedig mindenki tudta, hogy igaza van. De ezek az „igazságtevők” nem

éreztek azt, amit Ő, hogy egy édesanya halála, az nem egyszerű elmúlás, azzal nem csak ő egyedül s nemcsak a jelen, hanem a jövőnd is meghal. Nem csoda, hogy az emberiség jótévői között Ő az első. Az első írtam s nem a legnagyobbat, mert ők az erkölcsi és tudományos világ olyan magasságában vannak, ahol versengés helyett nemes küzdelem s az ezt követő sikert ünneplő összeborulás létezik csak. A mások életéért való küzdelemnek nincsenek fokozatai, mert mindenkinek csak egyetlen-egy élete van s a világon neki ez a legtöbb, ennél minden csak kevesebb lehet. Hát akkor létezik ennél nemesebb s magasabb cél, amit ember maga elé tűzhet?

– Nincs! Nincs! – mondtam magamnak százszor és ezerszer, s az orvosanhallgató Bantinghoz, az inzulin felfedezőjéhez hasonló szerettem volna lenni. A vágy megszületett, s a célt is valahol messze már derengeni véltem. A jövőnd ködéből éppen csak rámpillantott, aztán a jelen sűrű felhői teljesen eltakarták. Az *Akik az életünkért harcoltak* című könyvet úgy tettem le a kezemből, hogy szereplői – bennem tovább élve – titokban arra ösztönöztek: az általuk keltett csodálatos álmot szőjem tovább, mert minden álmom megfoghatóvá válik azok számára, akik nagyon akarják s vállalják érte a küzdelmet.

De hát nekem egyelőre nem azért, hanem a saját életemért kellett megküzdenem. Mert minden baj egy másiktól terhes, s csak alkalom, de főleg szerencse kérdése, hogy elvetéli-e vagy élve szüli meg. Hát nálam az utóbbi történt. Ugyanis az étvágytalanságom ideje alatt elfogyasztott napi hat tojás olyan jobb bordaívem alatti fájdalmat okozott, hogy most meg emiatt nem tudtam rendesen táplálkozni. Ezért, de főleg hogy a tudóm állapotát ellenőrizték, Emma néném felvitetett a marosvásárhelyi tébécéklínikára, ahol egyik rokonom felesége tanársegéd volt.

Részemre ez az esemény nemcsak azért volt nagy jelentőségű, mert a gyógyulásomat szolgálta, hanem mert Elemér bácsiban és Ella néni-ben a szó szoros értelmében két rendkívüli embert ismertem meg.

Elemér bácsi négyévi fogság után nemrég tért haza a „szovjet paradicsomból”, amelynek csak a színe volt hasonló a paradicsoméhoz: a héj alatt egy olyan keserű, a diktatúra törvénytelenégei által szabályozott társadalom tengődött, amellyel ő lelki békében soha nem tudott élni, ezért e törvénytelen világnak törvénybírája sem lett soha. Amit mondott, betartotta. Ő, a jogtudós, aki a „magyar világban” Kolozsváron volt bíró, e rendszer által éppen csak megtűrt, kicsi tisztviselőként – de önmagával békességben – élte le az életét. Szerencsére egy olyan élet-

társat kapott, aki ugyanazt vallotta s akinek minden ténykedését az orvosi hivatástudat határozta meg. Az a pár óra, amíg az orvosi ágyon egy gyomorszonda lenyelésével viaskodtam, elég volt ahhoz, hogy benne az „isten-embert”, az igazi orvost fölfedezzem, s valami belső indíttatásból követni is akarjam.

Természetesen ez az érzés csak a szonda lenyelése, illetve eltávolítása után kezdett el bennem motoszkálni, mert akkor, a szonda lenyeléséé volt minden érzélem és értelem. Mintha valami óriáskígyó lett volna, úgy viaskodtam ezzel a vékony csövecskével. Hiába. Segítség nélkül az Istennek sem tudtam lenyelni. A garatomból, nagy okádástól kísérve, mindig kétrét jött vissza. Már a próbálkozásról is lemondtam, amikor megjelent Ella néni, aki elcsodálkozott az én hiábavaló próbálkozásomon, de főleg azon a véleményen, hogy azt lehetetlen lenyelni.

– Én tőled ilyet nem kérek, s jól jegyezd meg, a lehetetlen csak a gyávák s a határozatlanok sajátja. Ha valaki valamit igazán akar, akkor azt meg is tudja csinálni. Én most elmegyek, de egy félóra múlva visszajövök, s ha nem tudad lenyelni, akkor az orrodon fogom ledugni – mondta, s jóságos szemeiből valami szigorfélét sugározva, kiment.

– No, ennek fele sem tréfa – gondoltam s önkéntelenül az orromhoz nyúltam, amelyen át számomra elképzelhetetlenül fog lemenni a szonda. Mondanom sem kell, ettől a szonda-úttól úgy megijedtem, hogy nemcsak az emésztőcsatorna felső fele nyílt meg, hanem kis híján az alsó is, és úgy lenyeltem a szondát, mint olasz a makarónit. Amire Ella néni visszajött, a szívogatás felén már túl is voltunk. Rám mosolygott, s kezét a homlokomon tartva – mintha tudta volna, amit én még csak nem is sejtettem –, azt mondta:

– Jegyezd meg, a simogatás nem mindig szolgálja a beteg érdekeit, s csak a simogatástól a beteg nem gyógyul meg.

Akkor ezt bár megjegyeztem, de jóformán meg sem értettem, csak mint orvos jöttem rá, hogy Ella néni milyen nagy igazságot mondott akkor. A simogatás, ha csak pótcselekmény, akkor káros is lehet. Az RTG- és a laborkivizsgálások napján Ella néni azzal bocsátott el, hogy kellő elővigyázatosság és megfelelő táplálkozás mellett visszamehetek az iskolába.

Kimondhatatlan jó érzés lett úrrá rajtam. Úgy éreztem, mintha a halál karmai közül szabadultam volna. A világ legnehezebb terhét: a reménytelenséget az Isten legnagyobb adománya, a remény váltotta fel. S mindez egyik pillanatról a másikra, egy orvos szavára. Úgy néztem föl

Élla nénire, mint aki valami földöntúli erővel van felruházva. Ilyet csak az tehet, akit a Teremtő küldött, hogy a legyőzhetetlen halál legyőzhetőségét elhithetve az utolsó pillanatig reményt adjon. Hát lehet-e ennél többet tenni: az életben maradás reményének kezét fogva sétálni át az elmúlásba? Ez volt az alkalom, amikor az a valaki, akit képzeletemben megteremtettem, most az orvos képében valósággá lényegült. S bár óriási hatással volt rám, hisz az eddig utolérhetetlen, megfoghatatlan valami megfoghatónak s elérhetőnek látszott, mégsem döntöttem, hogy megpróbálom megfogni a vágyaim. S bár valami ehhez hasonló gondolatú is kezdett formálódni, én ekkor még az egész világot s nemcsak annak egy részét szerettem volna magamhoz ölelni.

Ennek a lelkesedésnek tudható be, hogy az iskolai lemaradásomat sikerült mindenben bepótolni. De mintha matematika iránti vonzalmam kissé meglazult volna...

* * *

A tanulás miatt észre se vettem a napok múlását. Csak a kicsengetésre való készülődés adta tudtomra, hogy a csodálatos diákéletből megint odalett egy esztendő. Nagyon-nagyon szerettem diáknak lenni. Hogy miért? Nem tudom. Ha tudnám, akkor ennek a szeretetnek a virága csak egy-két s nem megszámlálhatatlan gyökerével kapaszkodva élne ma is bennem. Ez olyan, mint az igazi szerelem. Ott sem tudjuk megmondani, hogy miért vagyunk szerelmesek pont abba, akibe.

Mintha az idő ezen a téren megállott volna, ma is úgy együtt élek az akkori eseményekkel. Ha elhaladok az iskola előtt, mindig fölnezek az ablakokra, ahonnan olyan sokat bámultam a világra. Nézem, s mintha akkori magamat keresném, de mert nem találom, kissé mindig elhomályosodik a szemem. Szeretnék az után a lelkes diák után szaladni. De csak szeretnék, mert azt az évek örökre elsodorták, s mert az évtizedek terhei alatt csak a lélek képes az idővel versenyezni: a lábam már első lépésnél megbicsaklik. De hol vannak a régi barátok? S hol van az a prepa, aki válasz nélkül hagyta a leveleimet? Mert nekem is – mint minden diáknak abban a korban – az ördög seprűje megveregette a fenekemet. De hova lett az erkölcs s a lovagias magatartás, amely a Laura udvarlóját hozzám vezette, hogy őszintén megmondja: ő a képzős leánya udvarlója s azért „nem vesz föl a szekér”, hiába szaladok utána. Én az első diákszerelem fájdalmával s a tudomásul vétel és nagyrabec-

sülés pecsétjeként szorítottam kezet a nálam három évvel idősebb tanítóképzős diákkal. Ez is ennek a csodálatos világnak az emléke. Ezekért az emlékekért járok vissza ebbe az álmvilágba. Sajnos, minden virág már rég elhullatta szirmát s csak elszáradt kórókat találok, de sokszor ezek is többek, mint a mai díszes, élettelen művirágok, mert azok valamikor éltek s „életet” adtak annak a világnak.

Annak, hogy az értelem az érzelem szüleménye s így mindig megelőzi azt, ékes bizonyítéka az újra nyílt kollégium második s egyben az utolsó ballagása. Nem hiszem, hogy valaha is volt kicsengetés, amelyet ilyen fájdalmas öröm töltött volna meg, mint ezt. Senki nem tudta s talán nem is sejtette, csak érezte, hogy ez az utolsó ballagás. Az elkövetkezőkben nem kiballagtunk innen, hanem kirúgtak ebből az iskolából. No nem az iskola, hanem minket az iskolával együtt: a szocializmus szöges bakancsa rúgta szét ezt a csodavilágot. Látszik, hogy ők nem ezekben az iskolákban tanultak, különben tudták volna, hogy minél nagyobbakat akar valaki rúgni, annál inkább veszélyeztetni a seggre esés, meg hogy minél erősebb a rúgás, annál tovább röpül a labda. Hát ők valóban fenékre estek, de az általuk megrugdosott szellem labdája általunk tovább élt.

Csodálatosan boldog fájdalom övezte a búcsúzókat és a maradókat egyaránt. Székelyruhában, faragott vándorbottal a kezükben, útravalónak egy újszövetségi Bibliát és egy vöröshagymát tartalmazó hímzett tarsollyal a nyakukban vonultak végig a folyosón, s az öreg pedellus húzta csengő kíséretében minden osztálytól külön elbúcsúztak.

Az osztályom – a következő évben ballagni készülő évfolyam – nevében én búcsúztattam őket. A mondott szövegre nem, csak az általa kicsalt könnyekre emlékszem. *Ballag már a vëndiák / Tovább, tovább, / Isten veletek cimborák*, sírták vissza az évszázados falak. Lenn az udvaron, a Baczkamadarasi Kiss Gergely szobra körül összesereglett diákok és tanárok körében, a nagyharang rekecses hangja kíséretében, a harangláb körül megálltak s elbúcsúztak az öreg Alma Matertől és annak lakóitól. A maradók nevében egy hetedikes diák átvette a stafétabotot, és mindnyájunk, de főleg az osztálya nevében megfogadta, hogy egy év múlva becsülettel adja tovább.

Senki nem gondolta volna akkor, hogy eme átadásra soha nem fog sor kerülni, mert a botot a történelem szele kezünkből kiragadja, s az öreg harangot is végleg elnémítja.

Virág, csók, könny és öröm felejthetetlen egyvelege kavargott az egykori iskolaépítő professzor szobra körül...

3. Mindig valami végződik, mindig valami kezdődik

*Tanügyi reform, állami iskola – Új tanév, új barátok –
Dohányoznak a fiúk – Tittel és Mészai tata – Politikai csordásítás –
Döntés: A cipőpuccoló – Tiltott ballagás közmunkával –
Búcsúvacsora – „Ezt te tudod, fiam” – Egyetemi előkészítőn –
Marosvásárhely: a felvételi – Ismét otthon: sikeres továbblépés –
Útrakészülődés – Utolsó este: a falu fölött*

A kéklő ég alatt, amelyen még csak egy felhőfoslányocská sem jelezte annak a viharnek a közeledtét, amely az iskola kapuját úgy becsapja, hogy az kinyithatatlanul válik s robajától még az ifjúság által állított Baczkamadarasi-emlékmű is porba hull – valóban mint derült égből a mennykőcsapás, a nyári vakációba úgy vágott be, hogy az egyházi iskolákat államosítják és az új, állami iskolába főlvételizni kell! Megjelent az alkotmánytervezet, amelynek ismerete a rendeletek szerint a felvételi vizsga tárgyai közé fog tartozni.

Igazi villám volt ez, ami a magyar szellemi élet kellős közepébe csapva azt teljesen szétverte. Ez volt a magyarok elleni román politika legnagyobb s máig ható, legsikeresebb merénylete. Zseniális elgondolás: levágni a fejet, s két testrésszel, majd külön-külön, könnyen el lehet banni. Az elgondolást a gyakorlat tökéletesen igazolta, mert csak itt, ebben a kicsi városban a középiskolásaink száma több mint egyharmadára zsugorodott. Ugyanis a két több évszázados múltú egyházi iskolában az én évfolyamom létszáma több mint százötven diák volt, de ezek közül a „Székelyudvarhelyi Magyar Vegyes Líceumban”, csak negyvennek volt helye. Hát egy nép életében lehet ennél nagyobb érvágás?

S a tragédia teteje: a levágott fejtől elvárták, hogy ténykedésüket meg is köszönje. Tapsoljuk meg a saját akasztásunkat. Voltak, akik ezt nemcsak megtették, hanem még hóhérsegédnek is beszegődtek. Ezt bizonyítja a kultúránk első áldozata, amelynek rajtam kívül, már csak egy élő tanúja van, Tóth Dini barátom. Ő, akivel a titok zárját kinyitottuk.

Valódi zár alatt voltak viszont azok a könyvek, amelyeket az igazgatónő, Váróné Tomori Viola dobott ki a kollégium híres könyvtárából.

Dini elcsente pedellus édesapjától az IKE-terem kulcsát, ahol plafonig érő rakásban heverték azok a könyvek, amelyeket máglyahalálra ítelt a legnagyobb emberi ostobaság. A lehetetlent próbálta, a szellemet akarta megölni. Egész életre szóló hatással volt rám, amit ott akkor láttam. S könnyet csak azért nem csalt szemeimre – úgy mint Nagy Elemér tanár úrnak, aki ezeket a könyveket, mint gyermekeit féltette és ápolta – mert én akkor csak tizenhat éves voltam. Így derült ki a titok. A könyvek – úgy, mint az alexandriai könyvtárban – elégték, de a szellemük örök-életű marad.

Tehát ez a nyár annyi kellemetlen meglepetést hozott, hogyha nem vegyül közéjük egy-egy kellemes is, akkor nem is lehetne nagyvakációnak nevezni. Szerencsére, aki a Sorsot adja, az arról is gondoskodik, hogy el tudjuk viselni.

Hát, most is így történt. Tóth Dini és Nagy Levente személyében, két olyan jó barátot küldött, akik nemcsak az akkori lábadozásomat segítették elő, hanem egy szép, élményekben gazdag nyárral is megajándékoztak. Öcsém (Levente diákbeceneve) bölcsességet és Dini minden feszültséget feloldó különleges magatartása a mai napig hatással van rám. Soha sem egyeztünk meg abban, hogy hol s mikor találkozunk, mégis az utolsónak érkező „osztályfűttyére” a sétatérrel mindig megjött a válasz. Ma is, kis híján, a Küküllő-híd sarkán leadom a jelt, de amikor a fűttyre alkalmas levegőt szívom, nagyon szomorúan veszem tudomásul, hogy azóta eltelt ötven esztendő s bár a jelünket nem tette érvénytelenné, a jeladókat elsodorta, s így csak az öreg fák visszhangoznák azt, amire ők akkor erkölcsi s baráti kötelességből azonnal válaszoltak.

Hogy mi volt a találkozások indító oka s a köztünk levő összetartási erő? Az érdeknélküli őszinte barátság. A közös érzelmvilág, amelyet minden nap bebarangoltunk s fiatal értelmünkkel megpróbáltunk benne tanyát verni. S bár az akkor fölvert sátort az idő s a sors szétszaggatta, darabkái s a tartócövekjei máig megmaradtak. Azóta sincs olyan olimpia, amelyet ne Öcsémmel és Dinivel izgulnék végig. S hiába repül ma a kalapács messzebb a Német Imre dobta 56 méternél, nekünk ez maradt az igazi rekord s a Gerevich Aladár forgatta kard számunkra máig a legfényesebb. Az akkori tíz magyar arany érem többet jelentett számunkra, mintha ugyanannyi tanár készített volna a fölvételire.

Az életben mindig valami véget ér s valami kezdetét vesz. Ez az öröktörvény a mi esetünkben abban nyilvánult meg, hogy az olimpia végeztével kezdődött a felvételi. Engem Dini barátom kísért fel a Szent

Mihály hegyén levő a Székelyudvarhelyi Magyar Vegyes Líceum – nekem máig a Baróti Szabó Dávid Római Katolikus Főgimnázium – épületébe. Szerencsére sem testileg, sem szellemileg nem szorultam segítségre. A hatodikos kollégistából így lettem kilencedik osztályos tanuló. Ez az új „minőség” semmiféle megrázkódtatást nem okozott, mert az „új” osztálytársaimmal már eddig is egy tintatartóból „nyaltuk” a tintát. Egy bizonyos, hogy nem a vizsgák (kisérettségi, felvételi) miatt, hanem valami különös szerencse folytán olyan osztály alakult ki, amilyen az öreg tanáraink szerint még nem koptatta ezeket a padokat. S ez nemcsak a tanulás színvonalára vonatkozott, hanem sportban, komolyságban s léhaságba hajló humorban, de a legfőképpen egy különleges össze-együvé tartozásban nyilvánult meg. Ennek tudható be, hogy egy év múlva nemcsak a diákság előtti tekintélyünk verdeste az eget, hanem a városban is számon tartottak.

A tanáraink közül csak az osztályfőnök volt ismeretlen. Ő mint tanár elismert volt, de mint ember megismerhetetlen maradt. Az okát nem tudom, de talán azért mert csak tanár volt, diák nem. Márpedig az igazi tanár egy kicsit diák is kell hogy legyen. Érdekes módon az emberi, de főleg nemzeti érzéseit úgy elfedte, mintha azok nem is léteztek volna. Pedig hogy ezek lelkének lakói voltak, onnan tudtam meg, hogy az egyik Március 15-re (a megemlékezés már tiltott volt) írtam egy faliújság (ez már volt) cikket, amelynek tartalma épp az ellenkező irányba mutatott, mint amely felé terelni akarták. A cikknek hamar híre futott és a tanári szobába is eljutott. Tittel nem várta meg, hogy a cikk sorsát illetően döntés szülessen, gyorsan kiment s az írásomat – amikor nem látta senki – a tábláról levette. Engem megkeresett s a cikket visszaadva azt mondta: – Gyorsan tüntesd el, máskor vigyázz, hogy az érzelmeidből a világnak mit mutatsz meg. – Mintha csak Édesanyámat hallottam volna:

– Kicsi fiam, vigyázz, előbb mindig az eszed járjon s csak után a szád. Sajnos, intelmeinek nem mindig tudtam eleget tenni.

A másik eset az osztálytársak közül már többeket érintett, ugyanis hárman már olyan profi dohányosnak számítottak, akiket ezen a téren országos versenyre lehetett volna küldeni, ahol talán – mert a diákok előtt nincs lehetetlen –, még a „füstölő feneket” is képesek lettek volna bemutatni. Ezek a dohányzást igazi művészi szintre emelték! Olyan mélyre leszívták a füstöt, hogy a talán még a végbelükig is leszívott füstöt kis idő múlva „megemészte”, most már másodszor is élvezve, félig nyitott szájukon át kigomolyogtatták. Minden két-három ilyen aktus

után, hogy élvezetük mások előtt is hiteles legyen, mint egy-egy libafröccs, akkorákat köptek. Természetesen őket mindig követték az újoncok, így a padlásfeljáró kanyarulatában sokszor annyian voltak, hogy alig fértek. Amikor a füsttől már egymást alig látták, akkor kinyitották az ablakot s ez volt a baj oka. Ugyanis előfordult, hogy a huzat a füstöt nem kifelé vitte, hanem az épületbe sodorta. Most már a mindenki által ismert „titkot” nem lehetett szó nélkül hagyni. Igen ám, de mi legyen a teendő? Törvény ide – törvény oda, ezért a nagyon jó diákokat kicsapni bűn. Ezt nem vállalta senki. Hát mint általában: a megoldhatatlan feladat egyetlen megoldása annak az elmaszátolása.

Most is ez történt. Az osztályfőnöknek kellett a megoldhatatlant megoldania. Tittel, miután már terepszemlét tartott, azt mondja nekem:

– Gyere nézzük meg a padlásfeljárót.

Én, mivel tudtam, miről van szó, komolyságot erőltetve magamra, követtem. Amikor a tett színhelyére értünk, a padlóra mutat: na nézd meg, mondja. Én tisztában voltam azzal, hogy a padlón mi van – hisz én is jártam ott eleget –, ehelyett az ő arcát vizslattam. Száját bár összeszorította, úgy vettem észre, hogy ajkai között valami mosolyféle dugogatja az orrát. A máskor szomorú-szigorú szemeiben most olyan huncut fények kergetőztek, amelyet eddig nála soha nem láttam s amilyennek csak egy törvénytisztelő, de a diákot megértő s azzal érző tanár „lélek-tükrében” látható.

– Mondd meg a fiúknak, hogy ne köpjenek ekkorákat. – Mosolyra húzott száját kezével eltakarta: ezzel a helyszínelés véget ért. Én pedig az eseményt így foglaltam össze a többiek előtt:

– Bogyók – így szólítottam az osztályt –, Tittel azt üzeni, hogy ezen túl csak megfelelő nagyságúakat szabad köpni.

– Mutassa meg a méretet – szólt közbe valaki, amire hangos kacagás rázta meg a levegőt.

Az eredmény? További cigarettázás, s az ablaknyitás olyan szabályozásáról szólt, hogy a füst kifelé szálljon, és az élvezete azért ne pecsételődjön meg.

A tanári kar többi tagját már mind ismertem. Nincs közülük egy sem, akiről elmarasztaló szavakat írhatnék. Mindenki csak a legnagyobb tisztelettel és szeretettel tudok visszaemlékezni. A külön-külön összeálló egyéniségük mellett, a bennük közös: igazi hivatástudatból fakadó, nevelő és tanító szándékuk ragadott meg. Mert ezt tették, ezért voltak ők nagyok! Nem szavakkal – azokkal már nemigen szabadott –, hanem

magatartásukkal tudtak azokká tenni, akik lettünk. A diák a legérzékenyebb antenna, s a tanár legkisebb rezdülését is észleli. S a nevelésnek csak akkor van igazi hatása, ha ezek a lelki rezgések összetalálkoznak s egymást föl tudják erősíteni.

Erre jó példa a mindenki által rettegett Mészáros igazgató úr esete. Az ő franciaórái a durvaságtól („Apád inkább kötött volna a jászol elé!”) és verekedéstől (még a lányokat is megpofozta) voltak tarkák. Ennek az eredetét nem tudom, de talán az egyik oka a félszességében – püpos volt – rejlik. A diákok ezt azzal viszonozták, hogy elnevezték Pupinak. A köznap életben másképpen nem is hallottam őt emlegetni. S ha nem lesz az a magyar-osztrák futballmeccs, akkor talán így is marad. Eme mérkőzés után történt meg az „újrakeresztelés”, ahol a Mészi nevet kapta.

Ennek a rövid története, hogy csak neki lévén a tanárok közül rádiója, így valamelyik osztálytársam előtte megpedzette, hogy szeretnők meghallgatni a közvetítést. Ő, máig ismeretlen okból – talán restellte visszautasítani – följánlotta, hogy ezt nála megtehetjük. Azt hiszem, még a földön is ültek volna, ha a drukkolás sokszor a plafonig nem emeli a padlót! Egy-egy, a magyarok által rúgott gól a társaságot olyan önfeledté tette, hogy tűzében minden rang s tekintély elégett. Egymást öleltük s csókoltuk. Pupi volt az első, aki fölugrott s „A pléhkrisztusát!” – ez volt a szavajárása – felkiáltással velünk úgy összegabalyodott, hogy nem lehetett tudni, ki a tanár s ki a diák.

Egy bizonyos, ebben a tűzben Pupiról az álarc leégett. Mert meggyőződésem, hogy ez volt az igazi énje. Ezt rejtette a félszessége miatti kisebbség-érzés szülte durvaság álarca mögé. Ezzel akarta magát másokkal egyenlővé tenni. Eddig a napig nagyon nehéz és szomorú az élete. Aznap sikerült súlyos terhétől megszabadulnia. Nincs a világon jobb érzés, mint amikor valakinek a saját fogságából sikerül kiszabadulnia. Hát ez történt vele. Béklyóitól megszabadulva valósággal lebegett, s önmagából kibújva ott állt előttünk az ember és a magyar.

Az eset megerősíti, hogy a világ a két legnagyobb érzés, a szerelem és a nemzet-hazaszeretet nélkül nincsen igazi élet. De félszeg, lelki nyomorék az is, aki ezeket valami okból nem tudja kiélni. Ebben az esetben is egy elfedett hazaszeretet vetette le magáról a titok takaróját. S ehhez most ez a magyar győzelem is elég volt. A nemzetszeretet tűzében úgy eggyé olvadtunk, hogy ettől a naptól kezdve a rettegett Pupiból a szeretett Mészi lett. Most tudtam meg igazán, hogy a szíve a miénkkel együtt, egyért dobog.

A többi tanárainmról külön-külön azért nem írok, mert róluk tudtuk, hogy kik. Ők ezt tudomásunkra hozták s ezzel döntő módon hozzájárultak a mi emberré és magyarrá formálódásunkhoz. Ezért csak a legnagyobb tisztelettel és szeretettel tudok rájuk visszaemlékezni. Az Ő hivatástudatuk örök példakép maradt.

* * *

Az utolsó előtti év két olyan eseményéről kell megemlékeznem, amelyek látszólag hasonlóan egymáshoz, de csak látszólag, mert bár mindkettő az együvé tartozás érzésével kapcsolatos, mégis ég és föld a kettő közötti különbség. Az egyik az őszinte szívből jövő, a másik a mesterségesen, külső erőszakkal létrehozott összetartozás szimbóluma.

Fábián Tóni anyagi megsegítése – hogy ne kelljen az iskolából kimaradnia – az osztálytársi szeretet olyan megnyilatkozása volt, amelyet nem irányított senki. Ez szívünk legmélyebb rejtekéből spontánul tört elő. Egyöntetű és örömteli döntés volt, amely szerint Tóni korondi édesanyjától mindenki megvásárol egy taplósapkát. A határozat eredményeként Tóni maradt, s az osztálynak egyensapkája lett. A diákság és a város nemcsak a nemes gesztusról szerzett tudomást, hanem azokat is megismerte, akik e mögött álltak. Tisztelet és szeretet övezte mindazokat, akik ezt a gyönyörű: oldalt zöld levélen piros virágot, elől fehér római tízest (X. osztály) mutató sapkát viselték.

Az új világ vezetői, hogy hatalmukat érvényesíteni tudják, megkezdték az önálló emberi lények és a társadalom csordásítását. Ekkor még a szemfényvesztő erőszak többfajta karámot barkácsolt. Így alakította meg számunkra a Romániai Középiskolások Egyesületét. A tagság kötelező volt. Ez az egész, a vezetőiken kívül, senkit nem érdekelt. Én ezt a szót, hogy kötelező, soha nem szerettem, de talán ekkor utáltam meg igazán. Az internátusban is meg akarták törni az egységet. Ezért, itt adtak helyet azoknak a diákoknak, akiket Moldvából azért importáltak a városba, hogy a kereskedelmi iskolában a román osztályt megalakítsák. Bár ezek a gyermekek nem voltak hibásak, mégis úgy néztünk rájuk, mint az a madár, amelyiknek a fészket a kakukk el akarja venni. Nemcsak a nyelvünket nem értették, de a szokásaink, kultúránk is idegenek voltak számukra. Semmiféleképpen nem tudták megszokni azt, hogy a véce ülőkéje nem állóka. Sajnos, ez már konfliktushelyzetet is teremtett. Nekem ma is a lelkemen ég az a pofon, amit az egyiknek azért

adtam, mert a gyenge, tébécés Kapás Feri osztálytársamat, aki emiatt szólni merészelt, el kezdte ütlegetni. Bár az életem folyamán, sokszor megvizsgatott a tenyerem s rúgásra készült a lábam, többé soha nem fordult elő, hogy az emberi mivoltomból kivetkőzve, hasonló kívánságaimnak eleget tegyek.

1950-51-et írtunk, amikor megkezdtek az utolsó, a tizenegyedik (XI.) osztályt, a gimnáziumi középiskola nyolcadik évét. Mintha eddigi létezésünk összefoglalója akart volna lenni, élményekben úgy földuzzadt az életünk. Csordulásig megtelt a fiatal életünk pohara. S mi úgy ittuk, hogy mint a borivó szája szélén a bor, lelkünkben is kicsordult a jelen s a jövő csodálatos nedűje. S bár már az örömmel is vegyítve volt, mi mégis úgy éreztük, hogy nagyon jó. Bár a színén és illatán valamit észre lehetett venni, de a fiatalság virágillata és rózsaszíne ezt is elnyomta. Úgy éreztük, a világból minden a miénk lehet, amit magunkhoz tudunk ölelni.

Sport, szerelem, mulatás a diákélet sója. A szünetekben énekelt szerelmi dalok, vagy az én kedvenc nótám, *Szeressük egymást gyerekek: – „Az élet úgyis tovaszáll, / A sír magába zár... / Szeressük egymást gyerekek, / Hisz minden percért kár!”* – olyan könnyűvé s vidámmá tették a napjainkat, hogy az előttünk levő érettségre, mint valami szórakoztató műsorra, úgy tekintettünk.

Az, hogy Jakab Gyuri (Javer) és Szász Árpád (Vénlegény) osztálytársaim az udvaron egy szőnyegporolon – alattuk a csóré föld! – megcsinálták az óriás-kört, nagyobb jelentőséggel bírt, mint egy akármilyen jó osztályzat. A fiatal dac s az ebből fakadó akaraterő csinált Jakab Gyuri barátomból tornászbajnokot. Az elkámpicsorodottak részére Gyuri képe ott kellene hogy lógjon a falon. Dr. Bakk Elek iskolaorvos nem hitte volna, hogy ez az a gyerek, akinek azt mondta: Vigyázz magadra, mert nagyon beteg, angolkóros csontjaid vannak. Hát ő úgy vigyázott, hogy nem csak abbéli fogadalmát teljesítette, miszerint egy év múlva kézálásban fölmegegy a lépcsőn, hanem Erdély tornászbajnoka is lett. Hihetetlen munkájának és eredményének nem csak csodálója, de követője is akadt bőven.

A gombfocizást Döme és társai valósággal művészi szintre emelték. Szünetekben, a tanár alig tette ki a lábát az osztályból, ők már a katedránál pöccintették „labdáikat”. Egy-egy lehetetlen szögből lőtt gól hatása sokszor még az órákon is vibráltatta a levegőt. Fiú osztálytársaim nagy része már valódi labdával dobta úgy a sarkokat, hogy az iskola kézilabda csapata tartományi bajnok lett.

Ebben oroszlánrésze volt az iskola egyetlen testneveléstanárának Czikmántori Ottónak és Mészi tatának, akik az edzések után egy-egy krémest fizettek annak, aki a kapu sarkában lévő sapkát a labdával eltalálta. Íme a Mészi pálfordulása. Ő, aki eddig valósággal üldözte a sportot, most annak pártfogójává változott. Azért, mert amíg a magyar futballválogatott: az Aranycsapat az ország, a nemzet dicsőségét szolgáltatta, addig ez a csapat az iskolánk hírnevét növelte. Czikmántori nemcsak azért érdemelt elismerést s szeretetet, mert Tasziból (Dénes Laci) síbajnokot nevelt, hanem mert minden évben csodálatos tornaünnepélyt rendezett. Nagy esemény volt: ünnep az iskola s a város részére is. Büszkeségfakasztó s reménykeltő is volt egyben. Amelyik népnek ilyen értelmisége lesz, annak a jövője biztosított.

Ez volt az egyénné formálódásnak azon időszaka, amikor valahol mindenki megpróbálta magát megmutatni.

Lukács Imre örök padtársamnak – nyolc évig ültünk egy padban – nem volt elég, hogy háromezer méteren tartományi futóbajnok lett, többet, mutatósabbat akart, ezért öreg „Csepel” biciklijével az iskola előtti lépcsőkön leereszkedett. Igaz, hogy az öreg jószág nem bírta, de az eseménynek hírértéke volt. Kovács Domit (Jack) sem elégitette ki, hogy ponyvaregényeit ronggyá olvastuk: a drótkötélen való járást is megpróbálta. Bár leesett, de szenzációnak számított s azzal a tanulsággal járt, hogy nem elég nagyot akarni, munkával azt meg is kell pecsételni.

De kivagyiságunkat közösen is megpróbáltuk megmutatni. Az internátusból kilógva, este, a sétatér nyilvánossága előtt mutattuk be, hogyan tud igazán mulatni a diák. Ez akkor ott olyan sikerrel járt, hogy nemcsak a sétatéren levő idegenek, hanem állítólag egyik tanárunk is (!) bort küldött az asztalunkra s a cigányok ingyen húzták, mert szívük a mi szívünkkel összedobbant.

De bármennyire is különleges volt az az este, következménye az internátusból való kicsapásunk lett, ugyanis a mulatásról az egész város tudomást szerzett. Így lettünk a híreseknel is híresebbek, s még annál is többek azzal a fejleménnyel, hogy a tornaterem ablakát Czikmántoriék „véletlenül” nyitva hagyták, hogy legyen, ahol a kicsapottak éjszakára meghúzódhassanak. Azt hiszem, hogy ennél szebb s nemesebb emberi és tanári megnyilvánulás nincs. Igaziból ez volt az, amely tanáraink tekintélyét az egekig emelte. A cselekvés ellentéte: a valamit meg nem tenni jelentősége sokszor nagyobb, mint egy fölösleges vagy éppenséggel rossz tetté. Hát az én osztályom ezen a téren is jó hírnévre tett szert.

Előbb már említettem, hogy megkezdődött a társadalom „csordásítása”, amelyben az első akol a jövőendő értelmiségének volt kijelölve. A terv és az akolok készen voltak, csak éppen azok kellettek, akik ezekbe a „nyájat” beterelgetnék. Akadt is minden osztályban egy-két hatalomvágyó, csak a mi osztályunk maradt kiabátorok nélkül. „Osztályfelettségünket” mutatja, hogy nálunk nemhogy ordítózó, de még önszántából tapsikoló sem akadt. Sajnos, ezt az öntudaton alapuló önrendelkezést nemsokára a „kötelező önkéntesség” váltotta föl. Ez azt jelentette, hogy önként volt kötelező a tapsolás akkor, ha valamelyik kiabátor magát elbődülte. Ezt pedig ezek a lelkitorzok vagy karrierlovagok bármikor s bárhol megtehették. Ma hihetetlennek tűnik, hogy gyakran a moziban föllálva kellett dicsőíteni a dicstelent. Nem volt ritka, hogy egy-egy mozielőadás alatt a kiabátorok közül valamelyik többször is elordította magát. Többször? Ahányszor Sztálin a képen megjelent.

Én az események keltette undortól ma sem tudok megszabadulni s hányingerem támad, ha ezekre visszagondolok, és nem tudom, kiket utáltam jobban: azokat, akik egy emberi lényből istent csináltak, vagy azt, aki mindenhatónak képzelte magát. Emberi mivoltom meggyalázását, sárba tiprását éltem meg s elhatároztam, hogy még a „kötelező” szót is kerülni fogom. Az elhatározás megvolt, de kiutat nem láttam s ezért a kiszolgáltatottság érzése véresre gyötört.

Csak az agyammal soha föl nem fogható, a „végtelen” megoldásával kecsegtető szerelem volt az, ami ebben a zsarnokságot előre vetítő helyzetben gyógyírt szolgáltatott. Talán perc se, de óra bizonyára nem volt, hogy gondolatban vele ne lettem volna. Minden kimenőmet vele, ezzel a tengerszemű prepával töltöttem. A csobogó Küküllőt, a virágzó mezőt s az egész világot csókjainkban magunkénak hittük. Bár a vágyak beteljesülésének kapuját százszor, ezerszer megdönggettük, de a kilincsekre rá nem tettük a kezünket. Így ezért maradt meg egy képzeletbeli csodavilág soha el nem múló emlékként, bizonyágtételül arra, hogy csak a be nem teljesült vágyak örökéletűek.

* * *

Mintha az idő fékszerkezete elromlott volna, olyan gyorsan múltak a napok, hogy már-már nem is volt köztük határ. Minden egybefolyt. Az értelem s az érzelem olyan hatalmi harcot vívott, hogy álmatlan éjszakáim után az izzadságtól átázott lepedőt ki kellett csavarni. Mivel hol

egyik, hol másik ragadta magához az evezőt, ezért csónakom még az égtáját is alig tudta tartani. A megzavarodott látásom s az előttem levő köd miatt a kikötőt, a célt is csak sejtettem, de nem láttam. Egyik nap, ahogy az osztály ablakából Máriát keresve a képző ablakát kémlelgettem, valaki vállamra tette a kezét, s mint egy igazi barát, aki a másik gondját megérzi, mindig vig kedélyű Öcsém (Nagy Levente) azt mondja:

– Ne búsulj, Dögikém, mert itt ma holnap mindennek vége lesz.

Kijelentése úgy szíven ütött, hogy alig-alig tudtam visszatántorogni a helyemre, a padba.

Öcsém miért szólított „dögésznek”, honnan tudja ő azt, amit még én sem tudok? – morfondíroztam magamban. Igaz, hogy a matematikusok sorából kiváltam, de jövődömet illetőleg még nem tudtam dönteni. S már vége lenne mindennek? Nyolc esztendő mindenestől a múlt kosarába kerül? Ahogy végignéztem a padokon, a *Ballag már a vendiák* sorai csaltak könnyet a szemeimre: *Az iskoláknak padjai, / nem lesznek többé gondjaink, / Tovább, tovább, tovább / Föl búcsúcsókra, cimborák!* – dudorászott lelkemben egy furcsa fájdalom.

Nem tudtam örülni, hogy elkövetkezett az, amire nyolc éven át vágytam. Nem volt elég a „Végtelessel” való küzdelem, most a „Véggel s Véggessel” is föl kell vennem a harcot. Mi értelme van az életnek, ha benne minden, de minden véget ér? Nincs örökkévaló. Egyetlen biztos csak, a Vég. A küzdés nem lehet a cél, az csak az eszköz, hogy amíg a Vég bekövetkezik, vágyainkból minél többet megfoghassunk. Ha ez így igaz – s én hittel hiszem, hogy az –, akkor a „Vég” ellen kivételt s kegyelmet nem ismerő Kaszást kell minél távolabbra elűzni. Csak akkor jöhessen, amikor már vágyaink elégték. Ezt szeretném, ezért talán megpróbálok küzdeni vele. Talán... talán ebben a harcban fogom megtalálni önmagam s helyem ebben a véges világban. Még csak talán volt, de döntés nem.

Az még váratott magára egy napot. Azért csak ennyit, mert ekkor vetítették *A kis cipőpuoló* című filmet. Soha nagyobb hatást rám film még nem tett. Ha nem vagyok abban a lelkiállapotban, talán föl sem veszem. De mert egy közeledő diktatúra üzenetét hallom a már hatalmon levők vagy arra törekvő fenyegetőzők, ordítózők szájából, így mondanivalója az ellene tiltakozó, de tehetetlenül hánykolódó szívemet találta telibe. Ha már megakadályozni nem tudom, hogy ez a nép által értéktelennek tartott selejt, ezek a minden értéket és értékest gyűlölő s megsemmisíteni akaró szellemi törpék – okos karrieristák is voltak közöttük –, az erkölcs torzszülöttei jussanak hatalomra, akkor miként tudnám meg-

mutatni nekik, hogy milyen érzés kiszolgáltatottnak lenni, s hogy olyan óriási hatalom, amely mindenkit és mindent képes magának alárendelni, nem létezik. A földön, az életben a legerősebbnél is van és jön majd egy erősebb. Nos, ez a film erre szolgáltatott példát, s nekem ez által jelölte ki azt az utat, amely ha a fenti célt nem is éri el, de legalább elvezet a közelébe.

Öcsém, a Dögi nevet most már elfogadom, mert most már nemcsak szeretnék orvos lenni, hanem el is határoztam, hogy az leszek. Így döntetett az a kis cipőpucoló is, aki egy, a lelke mélyén is pénzt kuporgató hatalmassághoz került szolgának. A film hőségnek nem a munka, hanem a megalázás, a kiszolgáltatottság tette elviselhetetlenné az életét. Elhárította, hogy ebből az embertelen helyzetből kitör. Igazságérzet vezette akaraterejének köszönhetően ez sikerült is. Orvos lett belőle. S bármilyen hatalmas is volt a gazdag, nála is megjelent a még hatalmasabb. Beteg lett s az ablakon át bekukkantó Kaszás láttán kétségbeesve orvosért kiáltott. Mivel a legjobbat kérte, hát azt hozták el. Ez pedig nem volt más, mint akit ő – mert az védtelen s szegény volt – még emberszámba sem vett. Most is a pénzeszsák tetejéről, a „mindenható” hatalma tudatában akart eljárni. Csakhogy most egy igazi hatalom fente a kaszáját s hogy le-suhint-e rá, az attól függött: lesz-e aki megakadályozza? Hát volt.

De ez a valaki, az orvos, amikor a beteg azt mondta neki: – Gyógyíts meg, mert ha nem... – azt válaszolta:

– Uram, most csak nekem lehetnek feltételeim.

Ezekre a szavakra a pénzeszsák elveszítette hatalmát s alázattal hajtott fejet egy volt kis cipőpucoló előtt.

Ez a film döntő hatással volt az életemre, s ha gőgös, másokat semmibe vevő hatalmasságot látok, a jelenet mindig felbukkan előttem. Bár tudom, hogy a Kaszást gyakran csak elúzni lehet, de legyőzni nem, mégis ezt a küzdelmet tartom a legnagyobbnak, mert ha mást nem, az élet reményét adhatom útravalónak. A Halál örök, az Élet – mert véges – ezért szent, s a végzetig ebben a szentségben hinni, ebben a reményben dőlni a Halál ölébe, van-e ennél nagyobb dolog a világon?

Ha a politika hullámai az iskolát nem érik el, akkor az év végéig hátralevő napok talán nyom nélkül múlnak el. De rút szívek s értelem nélküli agyak ellenünk összeesküdtek. Csakhogy a rosszindulatú törpeségük nem tudta, hogy az Élet arcán ejtett seb nyoma örökre megmarad. A „múltat végképp eltörölni” szándékozók ezt nem érthették. De hát a tudatlanság magában ártalmatlan, kártékonnyá s bűnössé akkor válik, ha cselekszik.

Annak a nem tudása, hogy a tegnapot s a holnapot is a jelen tollával írják, önmagában csak bárgyúság, de megpróbálni a jelen kezéből ezt a tollat kivenni s helyébe erőszakkal mással mást írni, ez már a bűnök bűne.

Nos, ide tartozik az a rendelkezés, amely az évszázados hagyományokat félredobva, nemcsak a kicsengetést, hanem az emlékeztést őrző tabló készítését s a kék maturandusz-szalag feltűzését is megtiltotta. Mivel az erőszak ökle a tanáraink arcához közel volt, ezért nekik más választásuk nem lehetett, minthogy a rendelkezést kihirdették s utána, hogy a következményt ne lássák, szemeiket behunyták, és hogy a tőlünk búcsút vevő osztállyal a folyosón ne találkozzanak, az órákról „véletlenül” elkéstek. Ez a – mert tiltott, ezért nem várt – osztálybúcsú és az a pár szál virág számunkra minden ünnepélynél többet jelentett. Az együttérzés s az együvé tartozás megnyilatkozása alig engedett szóhoz jutni. Nagyon meghatódottan mondott köszönő szavaimnak csak az utolsó mondatára emlékszem: Viszontlátásra ott kint az eszmék barikádjain.

Ha agyam már sejtette is, de ifjú szívem még nem hitte, hogy csak barikádok lesznek, s ahogy karám is csak egy, úgy eszme is csak egy lesz. Mi, bár ezek a sötét varjak szárnyai csapkodtak, nem tudtuk elhinni, hogy nyolc esztendő vetését le tudják tarolni. Elhatároztuk, hogy csak azért is kék maturandusz-szalagot fogunk szívünk fölé föltenni. A kéket azért hangsúlyozom ki, mert ez volt a hagyomány. Azok az iskolák: ipari, kereskedelmi, tanítóképző, ahol ennek sem ilyen, sem olyan hagyománya nem volt, most vörös szalaggal próbálkoztak. Ez sikerrel is járt, mert színe egyezett a vér színével. Ezek a *Kegyelmet nem ismerünk*-indulót éneklő, gyűlölt és félt, önjelölt vezetők (K.S., Cs.M., M.Zs. stb.) a vámpírok kezére játszották ezen iskolák diákságát. Karrierista lélekvásárunk jól sikerült, mert ma, anélkül, hogy egy mea culpat mondtak volna, kék szalaggal integetnek a jelen megtévesztettjei felé. Mi akkor, amikor kék szalaggal a mellünkön végigvonultunk a városon s tüntetőleg megálltunk a Haladó Ifjak – pár nap múlva már Ifjúmunkás Szövetség – székháza előtt, hittel hittünk a nemes, a jó, a tudás, az erkölcs s az igazság győzelmében: a „valakik” – a senkik! – soha nem győzhetnek.

De alig telt el pár nap, a hatalom elrendelte a társadalom csordásításának az utolsó mozzanatát. A különböző nyájakat össze kell vegyíteni. Ezentúl csak egy akol lesz, amelyen belül az egyenlőség kötelező...

Ennek tudatában s hogy ezt nekünk is értésünkre adják, ezek az iskolázatlan munkakerülők a székházuk udvarára rendelték. Már nagyrészt daczból is megjelentünk s vártuk, hogy valamelyik hatalmasság a

meghívásuk célját is a tudomásunkra hozza. Percek múlva, amikor már elvonulásunkat fontolgattuk, egyikük megjelent, s – mintha nekünk lett volna csak pár elemi osztályunk és ő állt volna az érettségi előtt – az erősebb kéjérezetével, minden megszólítás nélkül, az udvar sarkában levő törmelék téglára mutatva – mint amikor valaki, hogy nagyobbbat tudjon köpni, a torkát előkészíti, ez is, miután a hatalom tudatának teájával végiggargarizálta – felénk köpi, hogy azt onnan kellene elhordani.

Rosszabbul esett, mintha a téglákat fejünkhöz verték volna. Nem a fizikai munka, azt mindnyájan testközelből ismertük, hanem a megalázni akarás döfte belénk a kését. A meglepetés fájdalomától szólni se tudunk. Ott álltunk némán, mint akiknek az útitarisznyájában a jövődöbe vetett hit s reménység helyét téglával töltik tele. Nálam ez a némaságot okozó meglepetés nem sokáig tartott. Úgy fölháborodtam, mint az a fiatal kakas, aki abban a hitben él, hogy nyolc év „verekedés” után az egész ganédomb az övé, s most megjelenik egy ismeretlen kakas, aki tőle ezt el akarja venni:

– Mi csak segíteni vagyunk hajlandók, abban az esetben, ha maga s ott a székházban levők kijönnek s elkezdik hordani.

Az illető elvtárs-úrnak – a megszólítás még „öszvér” volt – a hatalom fotelében született fenekét mintha darázs csípte volna meg, úgy otthagyt. Bent, hogy a fullánkot belőle eltávolítsa, a többi hasonszörű fenekéhez dörzsölte s most már együtt várták a további fejleményeket. Mi a „köz munkára” való várakozást pár perc múlva meguntuk. A türelmünk végének *Molière* (Román Elemér) adott hangot úgy, hogy azt a benti „zsolozmázók” is meghallhassák:

– Sztrájkolunk, vagy mit csinálunk?

A kijelentésre, azt hiszem, bent a zsolozmázást néma imádság váltotta fel, mert nemcsak a szájak, még az ajtók is becsukódtak. Eljöttünk. Másnap azt az üzenetet kaptuk, hogy az új karámba nem vesznek bé. Mi úgy elkeseredtünk, mint az a kutya, amelyiknek új gazdája nem akar láncot tenni a nyakára. Sajnos, látszólagos győzelmünk nem tartott sokáig, mert pár nap múlva a „láncot” – a tagkönyveket – óhajunk ellenére mindenkinek elküldték. Mi, fennhéjázva, az általunk képzelt értéke szerinti helyére tettük, nem gondolva arra, hogy ez valamikor – rövidesen – nemcsak egyszerű karám-embléma lesz, hanem a csordán belüli lehetőségeink meghatározója is.

Az érettségit mint formai játékot fogtuk föl, s ezért Kapás Ferin kívül mást nem nagyon izgatott. Ő viszont rendkívül izgulékony természeté-

vel majdnem kellemetlenség okozója lett. Mivel az érettségihez tanáraink is hozzánk hasonlóan viszonyultak, így mindenik a maga módján megpróbálta azt a lehető legkönnyebbé tenni. Hegedűs tanár úr – Csula –, ez a csupa szív és lélek ember addig ment el, hogy az általa összeállított kérdéseket ideadta s megmondta, hogy azokat a megadott sorrendben fogja föltenni. Így mi ennek és a névsornak az alapján pontosan ki tudtuk számítani, hogy kire melyik kérdés esik. Kapás Ferinek sem a számíttással esett baja, hanem amikor őt szólították, fölugrott s a tanár kérdését nem várta meg, hanem a ráeső tétel címét: *A pápaság és a császárság harcát* bemondva, elkezdte a monológját. Szegény Csula bácsi arcáról a színskála árnyalatait csak verítékét törölgetve tudta eltüntetni. Belőlünk is, a hasonló esetekben mindig kitörő sóhaj csak az óra végén kapott szabad utat. Az eset azért nem végződött tragédiával, mert az érettségi bizottság másik két tagja épp akkor nem tartózkodott a teremben. Így maradt meg csak a humoros diáktörténetek örök emlékei között.

Még az örültség határait túllépők – a lehetetlent, a „múltat végképp eltörölni” akarók – ellenére is, a Vénlegény (Szász Árpád) tervei szerint elkészült a legszebb érettségi emlékünke: az osztály tablója. Tudtuk, hogy a régi szokás szerint a folyosó falán lenne a helye, de hát onnan a régieket is mint a múltat idézőket levették, eltüntették, nehogy a ma diákja a jövő érdekében a jelent ehhez próbálja hasonlítani. Annyira ostobák voltak, hogy nem tudták: emlékeket csak szívekkel együtt lehet széttépni.

Ha az előbbieket tiltották, hogyne tiltották volna szíveink utolsó összeölelkezését. Azt, hogy a köménymag-leveseket, a szilvaízzel csak alig bemázolt puliszkát s a gömbölyű – héjában főtt – pityókát, egy szelet disznóhússal s egy poharacská borral leöblítsük. Nem szerették, ha a szívek összedobbannak s a szemek egymást megtalálják. Nem szerették. Félték! Mivel múltjuk nem volt, így jelenüket s jövőjüket féltették. De honnan is tudta volna ez a társadalom széléről innen-onnan összeverődött, bosszúvágy egyesítette gyülevész társaság, hogy mit jelent nyolc év után egymástól búcsút venni? Mi pedig ezzel a szertartással akartunk az együtt eltöltött időkre emlékpontot tenni s poharaink összekoccintásával az együvé-tartozásunk el nem múlását megpecsételni.

Nos, ha mi valamit akartunk, azt meg is tettük. Összekapirgált pénzcsebkénből vettünk egy disznócskát és valami bornak nevezett „bolondítót”. Megkértük az internátus konyhásait, hogy a disznót hozzák ehető „állapotba”. Bár nekik a vakáció ekkor már megkezdődött, ezt a lehető legnagyobb szívességgel elvállalták s olyan búcsúvacsorát készí-

tettek és olyan asztalt terítettek, amelyet pénzért soha, csak szeretettel lehet készíteni. A hófehér asztalokon a vadvirágok tartottak szépségversenyt. Könnyes szemekkel öleltük magunkhoz ezeket a csodálatos szakácsnőket, akik eddigi diákéletünk s most e vacsora részeseiként, velünk sorsközösséget vállaltak.

Mesterek s tanítványaik mind jelen voltak azon az estén. A Krisztusi Utolsó vacsora hangulatától, csak abban különbözhetett, hogy itt nem volt „Péter”. Hangzatos beszédek sem tartott senki. Hisz nyolc év alatt a mondanivalóját mindenki elmondta. A hagyaték is s az útravaló is már régen a helyén volt. A másíkról, egymásról mindenki mindent tudott s így nem az értelemé, hanem az érzelemé volt ez az este. Itt most a szívek beszélgettek. Azt, hogy erről a tiltott bankettől a város tudott s velünk is érzett, semmi sem mutatja jobban, mint az, hogy valamikor éjfél után, mint „küldött”, megérkezett az országos híru zenész és prímás: Kónya Jancsi a zenekarával. A meglepetéstől szóhoz sem tudtunk jutni. Tekintetünkkel a gazdag meghívót kerestük, aki ezt a drága zenekart majd kifizeti, hisz nekünk még csak egyetlen zenészre sem futotta. Mivel a titkos gazdag sem akkor, sem azóta nem jelentkezett, így a város küldöttjeiként őrizte meg őket az emlékezet. Jancsi bácsi zavarodottságunkat látva, az elmaradhatatlan csuri-kalapját levéve, mintegy ölelésre, karjait felénk tárta, majd a zenekarához fordult s elkezdte a csodálatos nótát, a *Ballag már a vëndiákot s a Szeressük egymást gyerekeket muzsikálni*.

Nem tudom hányszor énekeltük ezeket végig, csak arra emlékszem, hogy a hegedűvel együtt zokogott a lelkünk. Hajnal felé, a körülményektől megrészegülten, odamentem Jancsi bácsihoz s megkértem, húzza el azt a nótát, hogy: *Ott, ahol zúg az a négy folyó, / Ott, ahol szenvedni jó, / Ott, ahol kiömlött annyi drága vér, / s ezer évről mond mesét a szél...*

– Vajon nem lesz ebből valami baj? – kérdezte, mire én, hogy vágyainkat az egész város hallja, az összes ablakot kinyitottam s ahányan voltunk, torkunk szakadtából elkezdtuk énekelni: *Zúg a kürt az ősi vár fokán, / Honvéd áll a Hargitán, / Erdély szent bércére zúgva száll, / Visszaszáll a magyar turulmadár...* Mi akkor, ott, ha nem is hittük, de reménykedtünk ebben a „csodamadárban”. Nem gondoltuk, hogy Őt messze úzve, fészkére a történelem az erőszak s a félelem kakukkmadarát ülteti, amely a reménytelenség fiókáit fogja számunkra kikölni.

... Keleten pirkadni kezdett az ég. Mi a hajnal, a jövődő rózsaszín ígéretével öleltük meg egymást, s aztán vissza-visszapillantva, rátértünk a „Nagy Útra”.

A szürkületet az este sötétje már kezdte kiszorítani, amikor a szülői ház kapuján beléptem, Édesapám a pajta felől befelé tartva, miután észrevett, kérges tenyerét kötényéhez törölte, s görnyedő hátáról a hajdani daliságát meghazudtoló hatvannyolc esztendő t lehengetítve, mint egy mesebeli hős, aki a fél világot akarja magához ölelni, karjait úgy tárta ki felém. Nem tudom mennyit voltunk így egymás kar-, de inkább szív- és lélek-szorításában, de azt igen, hogy utána szemeiben nem az égbolton kigyúló, hanem valami másfajta csillagok ragyogtak, amelyek földre hullását – mintegy suttyomban – keze fejével akadályozta meg.

Édesanyám, miután az asztal fölött fűtőgő petróleumlámpát meggyújtotta, éppen a rajta nyáskálódó macskák igényeit akarta friss tejjel kielégíteni. Mert torkomon elakadt a szó, köszönés nélkül, úgy szorítottam magamhoz, ahogy csak akkor tehettem így, amikor kisgyerekkoromban villámütés fenyegetett. Apró termete a karjaim között, mint akkor régen, mindenkinél s mindennél többé és nagyobbá, erősebbé: az én megváltómmá lényegült.

Majd asztalhoz ültünk, ahol tekintetünkkel egymást százszor is végigsimogattuk. Hang nélküli beszédünket csak a meg-megrebbenő lámpa lángja jelezte. Lélkünk legmélyéről, egy beteljesült vágy, öröm és hálaadás sóhajaitól táncolt a levegő. Az érzelem először Édesapám szájában formálódott szavakká:

– Hát ezt is megértük, ennek is vége van, kicsi fiam!

– Ennek vége – hagytam jóvá, de szavaimból nem a befejezést, hanem a folytatást lehetett kiérezni.

Bár a teher napról-napra nőtt s a teherhordók ereje csökkent, most itt megállva, jó volt megpihenni itt, ahol drága szüleim csillagszemei nem bágyadtan, hanem csodálatos fénysugarakkal telve ragyogtak felém. Én ennek bűvöletében mondtam meg azt, amit ők még talán nem is sejtettek, hogy orvos szeretnék lenni. S bár alig hallhatóan mondtam, mégis úgy éreztem, hogy az óriási visszhangtól a szoba falai is megrezdültek. Egy pillanatra mintha egy fogva tartó nagy súlytól szabadultam volna, úgy éreztem, hogy a földtől elszabadulva lebegek, s szüleim bámulják a csodát. Ez részükre valóban annak tűnhetett, mert itt a környéken még nem volt példa arra, hogy valaki ekkora fába vágta fejszéjét. Ebből a körből már sokan emelkedtek ki, de ilyen magasságba még nem merészkedett senki.

Az ámulat burkát Édesapám szavai tépték föl. Mostanig csak félig ökölbe fogott kezeit – mert ezen a földön teljesen soha nem simulhattak ki a tenyerek – erősen összeszorította, inkább feléjük, mint felém, csak annyit mondott:

– Ezt te tudod, fiam.

Ebben benne volt minden. A bennem való bizalom s az, hogy ha valamit elhatározta, ha törik, ha szakad – ez volt az elve –, csináld meg, soha fel ne add. Édesanyám, a bölcsesség s a remény megtestesítője, csodálatos szemeit reám szegezve, a szája körüli, éppen csak sejthető, a megelégedettség, a gond, de főleg a biztatás mosoly-kezdeményeinek játékától kísérve erősítette meg azt, amit eddig is oly sokszor:

– Mi pedig valahogy kieszközljük... – nem mondta tovább, talán azért, mert úgyis tudtuk, mit akar mondani.

Nem csak mi, hanem talán ő sem tudta akkor, hogyan lehet azt, ami nekem kell, előteremteni. Mivel teremtmő hatalmát eddig is nem egyszer bizonyította, így ezt tovább nem firtattuk. De a gond szülte kétely továbbra is ott ólálkodott. Azonban a cél büvöletét nem tudta legyőzni s így csak azt érte el, hogy annak holnapi elérhetőségét a ma, a jelen valóságával fenyegette meg. Én ettől olyan vérszemet kaptam, hogy egyből azt kérdeztem:

– Édesapám, holnap hová megyünk kapálni?

Édesapám, mintha arról akart volna meggyőződni, hogy meg van-e még a bajusza, egyszerre mind a két kezével odanyúlt s nagy megnyugvással el kezdte simogatni. Kis idő múlva, miután a bajuszát s engem is a „helyén talált”, megnyugvását egy nagy sóhajtással hozta tudomásunkra. Talán a levegő utolsó foszlányai még el sem hagyták a tüdejét, akkora lélegzetet vett, hogy a lámpa fénye is belehalványodott, s mint egy minden küzdelemre elszánt bika, nyakát – amelyen ujjnyi vastagra feszültek az erek – erősen előreszegezte s mintha azt, amit ott a távolban látott, akarta volna összefacsarni, úgy elkezdte pödörni a bajuszát.

Nem tudom, hogy ez a képzelt küzdelem mennyit tarthatott, de amikor a tekintetét újból rám terítette, halántékán valami aranyozott cseppekkel véltem legurulni. Bizonyára győztesnek érezhette magát, olyan nagy megelégedéssel kérdezte:

– De te...?

Nem vártam meg a kérdés befejezését, már válaszoltam is:

– Nekem a fölkészülésre elég lesz, ha minden nap uzsonnától, azaz délután hat órától tanulok.

– Kicsi fiam, ezt te tudod, csináld úgy, ahogy jónak látod.

Édesanyám, aki kicsi székén kuporogva nemcsak figyelte, hanem élte is ezeket a perceket, arcán azzal az utolérhetetlen, hitet s reményt sugárzó bölcs mosolyával hozzám lépett s fáradhatatlan kezével, fejem meg-simogatva azt keblére szorította, s egy megtörhetetlen akaraterő csókját lehelte a homlokomra.

Még egy darabig így üldögéltünk, majd elindultunk lefeküdni...

* * *

Kemény nyár volt. Nem a napsütés, hanem a gond tüze volt az, amelytől szinte felforrtak az agyak. Gyenge termés lett, s a nagy beszolgáltatások a börtön árnyékát vetítették erre a népre. A ma gondja átnyúlt a holnapba. Most a kenyér, holnap-holnapután a vetés lesz gond. A cséplőgéptől üres zsákkal s tele keserűséggel tértek haza az emberek. Nem tudom, hogy lett volna kor, ahol ennyire még állatszámba se vették az embert. Mert az állatról gondoskodtak, hogy húzni tudja az igát, de az új uralom kiszolgálóit, bizonytalan hatalmukban, még ez sem érdekelte. Amit ma elvehetsz, ne halaszd holnapra, mert akkor már ki tudja ki lesz itt az „úr”! Különben is, csak az éhes embert lehet morzsával csalogatni s majd a nagy közös üstbe minden gondolatot s akaratot belefőzni.

Így ölekezett össze a valósággal a szándék akkor, amikor választott utamra elindultam. Az egyetem felvételi-előkészítő tanfolyamot hirdetett. Mivel még csak fogalmam sem volt, milyen lehet az egyetem s a felvételi, ezért elhatároztam, hogy a kéthetes tanfolyamon részt veszek. Ezt megelőzően, a tervemnek megfelelően, nehéz szívvel, uzsonna után szüleimet otthagytam a mezőn s keményen készültem.

Mivel a középiskolában egyáltalán tankönyvünk nem volt, kémiából és fizikából Raffain tanár úrtól kértem segítséget. Ő nagy szívésséggel két könyvet adott. Mindkettőt az egyetem elsőéves hallgatói számára írta Gróh Gyula a kémia, illetve Öveges József, a fizika professzora. Nekiestem s mindkét könyvet megtanultam.

Jelzem, olyan ismereti anyag, amelyről kitűnő középiskolai tanáraimtól ne hallottam volna, nem volt. De más valamit félig, és megint más egészen tudni. Biológiából, amely a növény és állattanon kívül az emberi test anatómiáját és élettanát is magába foglalta, a füzeteimet leszámítva, alig volt valami más. Szerencsémre ezen a területen is olyan tanáraink voltak, mint Vinczeffi Endre vagy Kovács Lajos. Ők nem a

részletekben elvesző, az átlagos középiskolai tanár szintjén tanítottak, hanem arról a magaslatról, ahonnan az összefüggéseket is meg lehetett látni. Ők ezeket látták s velünk is meg tudták láttatni, ebben állt az ő igazi nagyságuk.

Később az egyetemi előadások alkalmával többször is gondoltam arra, hogy vajon e katedrán nem inkább nekik kellene itt lenniük?

Mindig azt a választ találtam, hogy nem, mert a katonát nem a harc-téren kell megtanítani lőni.

Bár a mezőn nagyon keményen dolgoztam, mégsem éreztem fáradtnak magam. Minden feladat megoldása nagy meglepéssel töltött el s újabb megismerésre sarkalt. A tanulást élveztem. Vasárnap, amikor az „Úrnak napját” nálunk valóban megszentelték – mert a marha és disznó-csorda kihajtása után, az udvar és a kapu előtti út megseprésén kívül más fizikai munkát nem végeztek – az alapos testi tisztálkodás után, a lélek megtisztulásáért a templomba mentek. Én, mert a szellemi munka nem számított „szentségtörésnek”, egész nap tanultam.

Amire a felvételi ideje elérkezett, úgy éreztem, hogy a megmérettetésre készen vagyok. Ez azonban semmiféle elbizakodottságot vagy izgalommentességet nem jelentett. Mivel annak is tudatában voltam, hogy a tudás soha nem lehet tökéletes, s hogy az élet elválaszthatatlan, kárörvendő, ravasz kísérője a balszerencse, bárkit s így engem is megkísérthet, ezért az előkészítő tanfolyamra fölmentem Vásárhelyre. A fentiekkel egyenrangú indokként szerepelt, hogy megnézzem, hogyan is néz ki az én vágyaim netovábbja: az egyetem? és a vizsga körüli „dűrgésről” tájékozódjam, mert én ugyan magamnak a mércét fölállítottam, de az egyetemi mérőléc magasságáról fogalmam sem volt.

Így hát összeszedtem a két hétre szükséges hóbelevancot s mivel másra pénzem nem volt, az erre az időszakra szükséges elemőzsiát, amelynek egyik legfontosabb összetevőjeként – követve őseim szokását – a szalonna szerepelt.

A hat évig hűséges kísérőmmel, a kicsi faládámmal útra keltünk.

Amikor reggel hat órakor, az autóbusznál megjelentem, meglepődve vettem számba a velem ugyanabban az ügyben járók sokaságát. A létszámra pontosan nem emlékszem, de a buszt majdnem megtöltöttük.

Több mint háromórai döcögés után, megérkeztünk vágyaim városába, a tőlünk száz kilométerre fekvő Marosvásárhelyre. Nem az idő volt sok, hanem az út vége tűnt elérhetetlen messzeségűnek. Útközben az egyik csoport tagjaitól, akik valami titkos lehetőség adta reménység-

félében fűződtek, megtudtam, hogy őket az egyetem részéről valaki várja s az *Apolló* nevet viselő diákotthonban fogja elhelyezni.

Valóban, ahogy megérkeztünk, mindjárt megjelent egy Ruzsa nevű negyedéves „sport-politikai” diákvezér, akinek az irányítása alatt elindultak az *Apolló* felé. Én, aki itt annak nemhogy a hollétét, jóformán még az égtájak merrelétét sem tudtam, fogtam a ládikómat, s mint a gazdátlan kutya, a nyomuknak sunyázkodtam.

Megérkeztünk a főtér egyik kiemelkedően szép épületébe, ahol a többiek után, a kapus minden további nélkül engem is nyilvántartásba vett s kijelölte a szobánkat.

Ez volt a diákotthon egyetlen, a főtérre néző, terasszal rendelkező „luxus” helyisége. Tíz-tizenkét ágy lehetett benne, amelyek egy része még látszólag üresen várta, hogy valaki elfoglalja.

Nem véletlenül írtam, hogy „látszólag”, ugyanis régi „lakóik” az ágyak hasadékaiban ott leselkedtek, hogy friss vérrel megszívják magukat. Én mostanig csak hírből hallottam róluk, most azonban sikerült „vére menőn” is megismerkednünk. Először csak a nyomaikat észleltem, és csak utána mutatták be a nyakamon hagyott csípések elkövetőit az ebben az ügyben járatosabbak. Reggel, mintha parazsat raktak volna a nyakamra, s amikor az ingem nyakát be akartam gombolni, az nem ért össze.

– Mi történhetett? – tűnődtem, s valahogy az észlelteket el is szerettem volna titkolni, de a szomszédom észrevette és odahívott:

– Figyeld a repedéseket, amikor a matracot én fölemelem.

Kellett is a figyelem, mert ahogy a matracot megemelintette, valami apró lények, az említett helyek felé tartva, éppen csak megvillantak, aztán ott nyomtalanul eltűntek.

– Láttad-e? – kérdezte.

– Én igen.

– No, ezek a poloskák s még itt lesz dolgod velük, mert még a plafonról is képesek a „szeretett választottjukra” magukat rádobni.

– Ezek szerint én a kedvenceik közé tartozom – gondoltam –, s azzal vigasztaltam magam, hogy ők itt törzsvendégek, nekik itt előjoguk van, nincs mit tenni, tűrni kell...

Amire a „tűrni” megállapításomhoz értem, abban a pillanatban, mint a vihar tört be valahonnan a főtér felől egy veszélyt-sejtető valakinek a földöntúli hangú felhívása: „*Tűrjetelek székekelyek!*”

Hirtelen úgy éreztem, mintha én lennék egy más világban s nem a felénk kiáltó. Ennyi mondanivalót egy mondatban még soha nem hal-

lottam. A múlt siratásától, a jelen keservén át, a jövőre való biztatásig minden benne volt. A pillanatnyi helyzetre értve: tűrj, mert ez a „poloskás világ” előbb vagy utóbb, de egyszer véget ér. Úgy éreztem, mintha valami különleges dolgot dobtak volna az életem vizébe s annak hullámain vergődve keresném, hogy merre van a part.

Kitámolyogtam a teraszra, hogy meggyőződjem, vajon nem csak képzelgés, hallucináció-e az egész.

Ott állott egy se nem falusi, se nem egészen városi öltözkében (ő már megkezdte a város és falu közötti határ megszüntetését!) egy középkorú, jó erőt sejtető férfi, aki – miután az ablakok érdeklődőkkel megteltek – a kiáltványát többször megismételte, kiegészítve azzal, hogy azt a nációt is megnevezte, amelyiktől most túrnunk kell.

Ő volt Siklódi, a város bolondja, aki kiáltványával naponta végigjárta a várost. Hogy elmebeteg volt-e, nem tudom, de hogy „bolond” volt, az biztos, mert ilyent akkor más nem mert tenni. A vásárhelyi helyzetet ismerők elmondták (később én is láttam) hogy van egy Siklódihoz némileg hasonlatos, más nációbeli, azaz román hibbant is. Ez akkor még nagyon félt Siklóditól, ezért csak ritkán lopakodott be a főtérre, s a minket érintő mondanivalóját is csak a szakállával merte közölni.

A székely fővárosban ezek voltak az első élményeim. Más körülmények között talán el is gondolkoztam volna, de mert most egy sokkal nagyobb, az egész életemet átható vágy fogságában voltam, így ezeket az élményeket hátam mögé dobva indultam el ahhoz az épülethez, amelyben álmaimat megfogni reméltem.

Akár valami tündérvárra, úgy néztem föl az egyetem épületére.

Mint szentélybe, úgy léptem be az előcsarnokba, ahol a magamfajtak, csoportokba verődve osztották az általuk elképzelt lehetőségeket. A cél ugyanaz volt, de a hozzávezető utat mindenki maga próbálta kikövezni, úgy, ahogy azt számára a legmegfelelőbbnek gondolta. Mivel részemre a tudáson kívül, más közvetítő nem volt, így nem volt nehéz választásom. A versenyzők közé való beiratkozásom után leültem az épület előtt egy padra s egyszer csak azt vettem észre, hogy imádkozom. Az én „Egyetlen Segítségemet” arra kértem, tegye lehetővé, hogy magamat megmutathassam. A fohászkodás után, mintha a világ legszebb bulvárdjait nekem kövezték volna, olyan megnyugodva sétáltam vissza az Apollóba.

A „luxus” szobában (mert voltak húszágyas közönséges szobák is) már csak két-három ágy volt üres: ezeket a Várad felől éjféltájban érkezettek foglalták el. Az új társakat udvariasan, de nem valami nagy örömmel

fogadtuk, jobban mondvá vettük tudomásul. Ha nem is éppen harag, de valami ahhoz hasonló fogott el, ha valahonnan vetélytársak érkeztek. A hírek, hogy hány jelentkező van és hogy hányat vesznek fel, óráról órára, aszerint változtak, hogy ki hogyan látja jobbnak vagy rosszabbnak az esélyét. Mivel mindenki a másokban valami ellenséggfélét látott, ezért sors-társi barátságról még csak szó sem lehetett. Ellenszenvvel tekintettünk az újonnan jövőkre. Az éjszakai vonat érkezését mindig nagy érdeklődés előzte meg. Mindig számba vettük, hogy hányan érkeztek s mennyivel csökkent az esélyünk.

A Székelyföldnek és környékének a jelöltjei már mind itt voltak, csak Erdély nyugati részéből szállingóztak a vetélytársak, ők nem csak többen voltak, hanem a szájuk is nagyobb volt. Főleg a már másod-harmadjára próbálkozóak hangoskodtak. Velünk mint valami professzorok, úgy viselkedtek. Tapasztalataikat is úgy adták elő és olyan magabiztosan jártak-keltek, mintha vizsgáztatni s nem vizsgázni jöttek volna. Mivel mi ezeket látva, úgy meghúzódtunk, mint gomba a ciheresben, nemcsak lekezeltek, hanem sokszor mint valami szőrös hernyóra, úgy tekintettek ránk. Érdekes, ez most sértődöttség helyett az önbizalmunkat kezdte megbizirizálni. Ha ezek ilyen nagy lovon ülnek, akkor a mi kicsi „szürke” lovacskainknak mennyi lehet az esélye?

Egy pillanatig erre gondoltam, de valóban csak egy pillanatig, mert azon nyomban eszembe jutott, hogy nem divatbemutatóra, hanem igazi versenyre jöttünk ide s majd kiderül a vallatásnál, hogy ezek a „cifra paripák” mire képesek. Egy bizonyos: ha esik, ha hull, ha törik, ha szakad, a cél előtt föl nem adom.

Úgy felhergeltem magam, hogy a tettvágytól aludni sem tudtam. Délelőtt minden előadást meghallgattam, délután ezeket rendszereztem. Az előadásokat rendszerint tanársegédek tartották, akik így most lehetőséget kaptak szárnyaik bontogatására. Közöttük volt egy, akit kora szerint – csak hatodéves orvostanhallgató lévén – a „tudomány anyatolla” alig lepett be, mégis már a magasság, az ég alatt vitorlázott. Módi Öcsi a kémia tudományán keresztül bebizonyította, hogy csak az tud valamit másokkal megértetni, aki ő maga is tökéletesen érti azt, amiről beszél. A tudományban a magasság és a mélység egymást feltételezi. A magasságba való szárnyalás a mélység ismerete nélkül lehetetlen. Előadásai valósággal elbűvöltek, s hatásukra az elhatározás kezét fogott a lelkesedéssel. Márpedig akinél ehhez a kézfogáshoz még valami tehetség is társul, az nagy dologra is képes lehet.

Gyorsan teltek a napok. Rohamosan közeledett az, amiért jöttünk. De nehogy minden simán menjen, a vizsga előtt egy nappal közölték, hogy az előkészítő idejét egy héttel meghosszabbítják. Ez nagyon kelemetlenül érintett, mert nem csak azt jelentette, mintha a finisbe vágó futó elől a célszalagot tovább vinnék, hanem sokkal többet. Elfogyott az elemőzsia. De úgy látszik, a Fennvaló ezt már jó előre tudta s ezért olyan paradicsomtermést adott, amelyet azóta sem láttam. Az Apolló alatti zöldséges estefelé majdhogy ingyen nem adta. Ezért Sass Jóska barátommal a kenyeret és vizet paradicsommal is ki tudtuk egészíteni. Így korgó gyomrunk zenéjét „élvezve” vártuk a vizsgát s ennek a „paradicsomi életnek” a végét.

Mivel a vizsgaanyag átvételét a régi dátumhoz időzítettem, így most inkább csak lapozgattam, mint tanultam s jobban szemügyre vehettem az egyetemet és a körülötte elhelyezkedő klinikákat. Egy-egy fehérköpenyes orvostanhallgatót látva, a nemes irigység vágyaim tüztét úgy fölszította, hogy azt hittem benne égek. Néha olyan erősnek éreztem magam, hogy azt hittem, fölmarkolom az egész világot. Máskor olyan magatehetetlen elhagyottként kuporogtam a padon, mint késő ősszel a sorsára váró fecske a villanydróton. Hol az egyetemet, hol az Eget bámultam. Vágyakozó, illetve segélykérő pillantásaimat hol az egyikhez, hol a másikhoz küldözgettem.

Eljöttek a nagy napok. Írásbeli vizsga magyar és román irodalomból. Úgy éreztem, hogy mind a kettőből, de magyarból biztosan nagyon jól sikerült. Különbözik az volt az érzésem, hogy ezeknek itt most nincs nagy jelentőségük s talán el sem olvassák. Éppen ezért igazán izgalmasnak a szóbeli látszott. Itt minden szónak súlya volt. A professzorok, akikről csak fogalmam lehetett, hisz a valóságban egyetemi tanárt még sohasem láttam, most itt ültek velem szemben, s azt kérdezhettek, amit akartak. Igaz, hogy tételt húztunk, de ennek elmondása a tanárt nem elégítette ki, mert ő arról akart meggyőződni, hogy a vizsgázó a tárgyi tudás mellett milyen logikai képességgel rendelkezik. Az alkatrészekből a motort össze tudja-e rakni?

Én csak a fizikából nem kaptam mellékkérdést. A biológia tétele az egysejtűekkel volt kapcsolatos, ezért itt a prof megkérdezte: az emberi szervezetben tudok-e olyan sejtről, amely az amőbához hasonlóan viselkedik? Amikor a fehér vérsejtek fagocitózisát említettem, feleletemet megköszönte s a vizsgám véget ért. Kémiából a gyógyszerészeti kar professzornőjével szemben öten ültünk. Közülünk az egyik a morfium tulaj-

donságait elég megfelelően ismertette, ezért a tanárnő annak képlete után érdeklődött. Mivel az illető nem tudta, ezért azt kérdezte, hogy a vizsgázók közül valaki ismeri-e? Amikor tekintete utolsóként rám került, én igennel válaszoltam. „Föl is tudná írni?” – és szemében a kíváncsiskodás s a „Rajtakapom” káröröm fényei kergetőztek. Miután a táblára a képletet hibátlanul fölírtam, szemeiben most a megelégedettség örömét láttam megcsillanni: – Köszönöm, magával végeztem. – Szavai után az izgalom s a boldogság a lábaimból az erőt úgy elvette, hogy alig tudtam a teremből kitántorogni.

Bár úgy éreztem, hogy a felvételim sikerült, mégsem tudtam teljes szívemből örvendezni, mert a boldogság legnagyobb irigye, a kétely állandóan az ajtóban ólálkodott.

Ella nénit kértem meg, hogy a kifüggesztett eredményről értesítsen.

* * *

Az aratás kezdetére érkeztem haza. S bár nem csak az „életben”, a búzában is több volt a konkoly, mint eddig és a nagy beszolgáltatás is a termést másnak ígerte, mégis mint minden igazi földműves, tekintetünk a kalászokat szeretettel simogatta végig. Olyan konoksággal vágtam neki az aratásnak, mintha a kalászok közé maga a Kaszás lett volna elbújva. Ahogy a búzatáblán végignéztem, állandóan a *Hullámoz a búzatenger, / De kevés a boldog ember, / Mint a pipacs a búzában, / Ezer között csak egy szál van* nótát dúdolgattam.

Pár nap múlva valóban én lettem a néha csak *ezredik*, ugyanis megjött az értesítés, hogy a felvételim kitűnően sikerült! A levél elolvasása után úgy magamhoz szorítottam az én drága, jó öreg szüleimet, ahogy csak tudtam, s mindhármunk arcán végiggurultak a lélek gyöngyei, a könnyek. Magamhoz öleltem az egész világot s külön százszor, ezerszer ezt a kicsi falut és sorsverte népét, amelyik a Halált jobban ismeri, mint az Életet, mert létének minden pillanataért meg kell küzdenie vele..

Az én sorsutam is, amelyen most elindulhatok, ilyen lesz. Csak a fegyveremet cserélem át másra. Ebben az „Élet-Halál harcban”, én Uram Istenem, légy velünk.

– Pitypalatty, pitypalatty, itt vagyok! – kacérkodva hallottam a lábaim előtt, de amire odanéztam, már messziről kiáltotta vissza: Pitypalatty, pitypalatty, csaltak, csaltak! – Régebb, csakhogy megpillanthassam, legázoltam érte a fél határt. Most már hiába kiabál. Tudom, hogy meg

nem láthatom. Olyan ő, mint az előttem levő jövőendő: fürkészem éjjel a holdvilágnál vagy az augusztusi égbolt csillagainál, de hiába kerül el az álom, helyét nem cseréli föl semmi.

Reggelre az izzadságtól nedves lett alattam a sok forgolódástól gomolygáig gyűrött lepedő s fejem alatt a párna. Nappal most nem ad hűsöt a kalangya árnyéka s nem érzem puha párnának a földet, amelyre ebéd után lefekszem. A jelen öröme s a jövőendő gondja elveszi időérzékeimet. Az elmenés és a marasztalás boldog szomorúsága lengi körül az életemet. A siker öröme s az elválás fájdalmai között hánykolódom. Boldogan olvasom az értesítő lapot, de szomorúan nézem, ahogy Édesanyámat a macskák a pajtáig kísérik, hogy ott a sétárba fejt habos tejből megkapják az első porciót. Keserű nedv fut le a torkomon, ahogy görnyedő hátú Édesapám birkózását látom, amint az árnyék alatt, – a fa- és szerszámtartó fészkerben – egy bogos gyertyánfa tuskót a nagy fejszével éppen arra akar kényszeríteni, hogy valami tűzgyújtót adjon a vacsora elkészítéséhez.

Nehéz az elválás, de engem még az édesapám fejszénél is nagyobb hatalom kényszerít. A szájak némák, de az egymást simogató tekintetek és a homlokomra hulló csókok jelzik, hogy itt most valami nagy dolog történik. „Ehejtről” – a közléről – „ahajtra” – messzire –, ki tudja hova kerülök én? A lelki problémák úgy eluralkodják az életünket, mintha anyagi gondok nem is lennének. Pedig ez csak látszat, mert ez utóbbiak olyan nagyok, hogy a mélyből föl se merjük hozni őket. A lehetőség kapuját sikerült sarkából kifordítani, de hogy bemegyek-e vagy nem, a további sorsom ettől függ. Tétovázásra most nincs idő. Cselekedni kell. Török vagy szakad, én a kapun belépek.

A hiúból lehozom a nővérem régi bőrdíjút, majd előveszem az életem első fizetéseiként kapott kicsi faládát, s lassan el kezdem összeszedni a cókmojkaimat. Eddigi könyveimre nincs szükség, mert új világhoz új könyvek tartoznak. Napokon át azon vacillálok, hogy az édesanyám szötte gyapjúöltönyöm kerüljön-e a bőrdíjba vagy a vékonyabb felemás. Ennek a kabátját finomabb szövetből varrta a szabó, de mert maradék anyag volt, így nadrág egy másik, durvább szövetből készült. Végül az előbbi került a fehérneműim mellé a csomagba. Cipőnek bőven lett volna hely, de mert ebből csak egyetlen egy pár volt, ezért miatta nem kellett tusakodnom. A kenyér és a szalonna a legjobb útitárs – az egyik tanítványom apja által készített ládikában ezek kapták a legnagyobb helyet, de melléje került néhány főtt tojás és az a darab kolbász,

amelyet édesanyám részemre dugdosott-rejtegetett. Kedvenc állataimat: az angora nyulaimat, többszöri simogatás után, ketrecestől együtt elajándékoztam, s ezzel minden személyes dolgomat elintéztem. A megfoghatót, a láthatót – igen, de maradt valami, amelyet se becsomagolni, se elintézni nem lehet soha.

Most itt kell hagynom, akiket kimondhatatlanul szeretek: a szüleimet s velük azt a megfoghatatlan valamit, amit úgy hívnak, hogy otthon. A soha senki és semmi által nem pótolható családi tűzhelyet, amelyet olyan erkölcs s szellem „fahasábjai” tápláltak, hogy lángjai mellett soha meg nem fáztam. Az udvart, a kertet s annak élő és élettelen világát, amelyek mind-mind az életem részecskéi voltak. Az utakat, ahol csak botorkázva lehetett végigmenni, mert ha valaki szaladni merészelt, mint én, akkor az gyakran otthagya kövein meztelen lábujjának a bőrét. Hancúrozásaink, majd megbeszéléseink színhelyét: a piacteret, amely bár csak akkora volt, hogy egy bakbúz-vackorfa koronája betakarta, mégis annyi élményt adott, hogyha azokat egy rakásba lehetne rakni, biztosan nem férne el alatta. S azt a néhány kicsi házat, amelyek valami magasztos, nagy jóssággal úgy tele vannak, hogy a rosszasság nem tud bemenni, ezért nem szokás azokat kulcsra zárni. E házacsák lakóit, akiket talán példaképpen hagyott itt az Isten azok számára, akik még százszor jobb körülmények között is nyavalyognak, mert itt először a sziklát kellett megőrlöni s az agyagot meggyúrni ahhoz, hogy utána abból búzakenyér és puliszka legyen.

Itt a becsület határozta meg az életet s nem fordítva, a körülmények a tisztességet. Itt nem lehetett félrefarolni a Sors előtt. Farkasszemet kellett nézni vele s, ha kellett megküzdeni. Ez a küzdelem olyan eggyé kovácsolta ezt a népet, hogy itt ritka volt az egymásra való harag s azt sohase követte bosszú. A haragosok is szilveszter éjszakáján mind kezet fogtak. Itt közös volt az öröm, de a szomorúságban is osztoztak. Boldogságot adott a születés s őszinte szomorúságot a temetés. A végtisztességet itt mindenki megkapta. A főhajtás itt nem az elmúlás előtti alázatot jelentette, hanem az örökkévalóságban való hitet. A reményt, hogy amíg az elmenővel újra találkozunk, addig helyt tudnak állni úgy, hogy a végén még meghalni is érdemes legyen itt, ezen a földön.

E kicsi székely falu minden szívdobogásában benne voltam s az benne volt. Most mindezt itt kell hagynom.

Az utolsó estefelé kimentem arra a hegyre, amelyről a tekintetem az egész falut átölelhetette. Az életem egy nagy darabját láttam akkor ott

megelevenedni. A múlt, a gyermekkorom, az ifjúságom s a jelen össze-
ölekezéséből született meg a vers, amelyet azóta is őrzök:

Egy estefelé nálunk

*Elfáradt a vándor,
Hosszú út az égbolt,
Elment nyugovóra,
S hogy ne lássuk többé,
Az öreg hegyeket
A szemére húzta.
De rosszat láthatott
Vakító nagy szeme,
Mert olyakat sóhaj,
Szinte elsodor a szele.
Mecibálja a vén fák
Haragzöld levelét,
Aztán tovaszalad
Játszani a porral ott,
Ahol a csorda
Hazafelé ballag.
Jön az illatos tej,
Hozzák a kis tarkák,
Most térnek az útra,
Hol sietős dolguk
Porfelleg takarja.
Lenn a falu végén
Tarka asszonyssereg
Lépné a szaporát,
Hogy megelőzhesse
A siető csordát.
Szednék is sebesen
A meztelen lábuk,
De mindnél gyermek van,
Kinek ott a karján,
Kinek a szoknyáján,
Mint a kullancs,
Belecsimpaszkodva*

Lóg az apró népség,
Hogy beérje édesanyja
Sietős lépését.
A nagyobb gyermekek
Fűzfahéjból készült
Hámokba fogóztak
S előre szaladtak,
Hogy amíg beérik az anyák,
Az öreg eperfák
Hegyt megmászhasák.
Túl a hegyoldalban
Férfiak rakják a keresztet –
Hej, kemény szívű föld ez,
Búzából kevés,
Gondból annál több
Keresztet termett.

Lassan leszáll az alkony,
S vele csend honol,
Csak a nyugovóra térő
Nyáj kolompja szól.
A faluból, mint sóhaj,
Apró házak füstje
Tör a magasba,
De alant marad
Földközelen, gúzsban.
Elterül, mint a fátyol,
S szépen eltiukolja
A ki székel házak
Pirosló fedelét,
Mintha be akarná kötözni
E kis székel falu
Agyongyötört létét.

Még aznap este elindultam, hogy valami alkalmatosságot keressek, amellyel másnap bemehetek Udvarhelyre. Erre a csomagjaim miatt volt szükség, különben, mint eddig annyiszor, a tizennégy kilométeres utat

gyalog tettem volna meg. Szerencsém volt, mert az egyik utcabelim a beszolgáltatott szénát szállította, s így megvolt a fuvarozó.

Reggel korán Édesanyámmal meg is jelentünk nála, s valahogy egy létra segítségével felcihelődünk a széna tetejére. A gondozatlan, köves úton úgy imbolygott a szekér, mint sötétben részeg kezében a lámpás. Mivel ülni nem lehetett, így fennmaradásunkat félfekvő helyzetben, a kötőrúdba kapaszkodva biztosítottuk. (Bizonyára az egyszeri székely is csak a szekélderékba levő szénára s nem az ennyire fölrakottra gondolt, amikor azt mondta: – Ha én úr lennék, szénás szekér tetején utaznék s zsírt innék.)

Éppen a marhacsordát hajtották el, így többen álldogáltak az egyik kapu előtt. Én odaköszöntem, ők visszaintegettek. Úgy éreztem, hogy búcsúztatnak. Szemükben a csalódás s vád keverékét véltem olvasni. Lehet, hogy csak képzelődtem, de hogy mondani akartam valamit, az bizonyos, mert a torkomon kigördülő nyögdécselésre, a szekeres hátrafordult s megkérdezte:

– Nincs-e valami baj?

– Nincs – feleltem s egy nagyon keserű, sós lével lenyomtattam azt, amit mondani szerettem volna, hogy: Nem azért megyek el, mert sorukra hagyva megtagadtam őket, hanem hogy fegyvert szerezve visszatérjek, s felvegyem a harcot azzal a fenyegető rémmel, aki minduntalan itt feni a kaszáját ablakaik alatt, s oly gyakran bekopogtatva, küzdelmes életüket bánattal tetézi.

Addig néztem a falumat, amíg Köves-dombja az utolsó házat is eltakarta. Mivel visszafelé érdemleges látnivaló már nem volt, ezért most már csak előre néztem. Nem az ismerős tájat, hanem a jövődőt fűkészgettem. Vajon hogy lesz, mit rejteget számomra a Sors? Le tudom-e győzni a nehézségeket? Mert hogy nem futamodok meg előlük, az bizonyos. Így pajmolódtam magamban s úgy elmerültem gondolataim tengerében, hogy csak akkor kaptam fel a fejem, amikor a szekér a szokásosnál sokkal nagyobbabba döccent. Ilyenkor az én őrző angyalom: Édesanyám, saját magával nem törődve ragadta meg a ruhámat, hogy megóvjon a leeséstől.

Az éjszakát drága jó Emma nénémnél töltöttük. Este az ismerős és ismeretlen problémáinkat hánytuk-vetettük meg. De bármerre forgattuk, lyukas volt, mint a cigánypurdé nadrágja. Ezt eddig is tudtuk, de most valahogy olyan foltokat kellett volna rátenni, hogy viselhető legyen. A „hiányokat” most is, mint mindig a hat év alatt, Néném egészítette ki.

Az ő segítsége nélkül, hogy miként alakul, nem tudom, de az bizonyos, hogy a diploma átvételekor még ötvennégy kilós sem lettem volna. Amikor valahogy zöldágra vergődtünk, lefeküdtünk, de én alvás helyett az álmaimmal viaskodtam.

Reggel korán kimentünk az autóbuszállomásra. A nagy tumultusban valahogy sikerült felvergődnöm s egy állóhelyet szereznem. A magassága miatt ma ezt a szereléket kakasüllőnek néznék. Azért nevezem szereléeknek, mert a tulajdonosa jó lakatos lévén, úgy eszkalálta össze abból, amit a háború itt hagyott. Azért alkotta magasra, hogy a rossz úton föl ne akadjon. Nagy szerencséjére annak az atyafinak, aki egyik alkalommal Parajd előtt eléje lépett. A lassan dőcögő járgány úgy ütötte el, hogy az, hosszan elnyúlva, nem került a kerék alá. A sofőr a gázolást látva, halálsápadtan leszállt s kereste az áldozatot, de az a saját figyelmetlenségéből adódó bűnössége tudatában, a sofőr haragjától tartva, a szemünk láttára vágatott be a közeli kukoricásba...

Hogy milyen volt ez az utazás? Olyan, hogy a százkilométeres utat az időjárástól függően három-négy óra alatt kellett elszenvedni. Valóban szenvedni, de nem csak az állás miatti dőlingélés és sokszori fékezésben fejkünknek a plafonnal való csókolóztatása miatt, hanem az elhasznált levegő és benzingőz miatt is, amely gyakran hányingerrel, sőt hányással végződött s ezért többször meg kellett állni. (No, de én a későbbi vakációimon kívül nem ezért nem jöttem haza többször, hanem a föníciaiak találmanya, a pénz hiányában.)

Szerencsésen bébaktattunk hát vágyaim városába: Marosvásárhelyre.

AIHOVÁ ÉRKEZTEM: MAROSVÁSÁRHELY

1. Gólyaélet a kilencszázötvenes években

*A régi székely főváros – Albérletet keresünk – Az első orvosi szikém –
Munkaprogramot készítünk – Első kurzusok; rektorok és professzorok –
Politikai konfliktusom: katonai behívót kapok –
Kállay főorvos megment – Karrieristák és besúgók*

Én nem azért vágyakoztam ide a fővárosba, mert azt többre tartottam, mint az anyavárost, Udvarhelyet, hanem az egyetemért. Ha Székelyudvarhely a világ közepét, ez most számomra, annak a tetejét jelentette. Azt a csúcst, ahonnan beláthatom az egész világot.

Hej, pedig lehetőségeit tekintve, ez az egyetem még csak vízhordója se lehetett annak, amit Erdély fővárosában, kincses Kolozsváron hagyott, ahonnan most már másodszor üzték el. A saját otthonából tették az útra a magyar orvost, s rendeltek kényszerlakhelyet számára. Közép-Európa legszebb, legmodernebb orvosi egyetemét a csodálatos pavilonjaiból „kunyhókba” – köztük a volt tisztiiskola épületeibe – kényszerítették. Nemcsak az épületeit, hanem a benne levő anyagi javak nagy részét is elorozták tőle. Csak egyet nem tudtak elrabolni: a szellemét. Azt a szellemet, amely átölelte, beragyogta az egész várost, sőt az egész Erdélyországot.

Természetesen én ezt a különleges szellemet csak később ismertem meg, részben azért, mert erről senki nem beszélt, nem beszélhetett – a száműzött örvendjen, hogy élni hagyják –, másrészt, mert idő kellett ahhoz, hogy a gyönyörűséges kezdet csodálata tudatossá váljon. Hogy föl ismerjem azt, miszerint az egyetemi központ eredeti rendeltetése csak átalakult: akkor is, most is hivatása a harcra való készítés. Csakhogy most

nem a gyilkos eszközök, hanem az orvostudomány fegyvereinek a for-gatását tanítják benne. Ennek a magyar tisztképzés céljaira készült épületnek nem csak a nagysága s megjelenése volt lenyűgöző, hanem a helye is, ott a város legmagasabb pontján, a Somos-tetőn. Az erdő széléről vigyázta az egész vidéket, az előtte elterülő sétányokkal keresztül-ka-sul szelt, nagy, virágos park pedig mintegy a fenségesség szintjére emelte látványát. Ebben az épületben székeltek az egyetem vezetőtes-tületei: a rektorátus és a dékáni hivatalok. Ez adott helyet azoknak a katedráknak is, amelyek az első három év alatt az orvostudomány el-méleti alapjait voltak hivatva megtanítani. Mint minden alapozás, itt is ez volt a legnehezebb. Nem alaptalan az a több mint féligazságot jelen-tő mondás, hogy aki az első három évet elvégezte, azt az Isten se menti meg attól, hogy orvos legyen.

A betegség melletti képzés a különböző klinikákon folyt. Ezeknek csak egy része volt a központi épület környékén, a többi a város külön-böző részén szóródott szét. A klinikák közti távolság miatt gyakran na-ponta tíz-húsz kilométert is kellett gyalogolnia annak, aki nem próbált meg jegy nélkül utazni. Mivel csak két autóbusz közlekedett – s mert ezek földgázzal működtek: a hegyre éppen csak fel tudtak cammogni –, ezért sokszor fél óránál is többet kellett várakozni. Voltak merészek, akik gyakran vették igénybe ezt a két szelíd jószágot. Valóban szelídek s jószágosak voltak, mert ha ellenőr nem jött, a jegyet senki sem ellen-őrizte. Ha jött, akkor a potyázók olyan tumultust s kalamajkát csináltak, hogy a végén az ellenőr még saját magát is megkérdőjelezte. Márk Misi barátom más trükköt talált ki. Nevezetesen magát ellenőrnek kiadva, a leszállóktól elkérte a jegyet s azzal utazott. Balszerencséjére egyszer pont a valódi ellenőrtől kérte. Az amikor fölfedte magát, Misi, az álel-lenőr alig tudott a tömegen áttörve elszaladni. A jegyellenőr az egyetem kapujáig kergette, de oda már nem mert belépni. (Szegény Misi a végén egy ilyen eseménynek lett az áldozata: szívinfarktust kapott s belehalt.) Aki ezekkel a furcsa, hátulsó részükön négy vagy öt óriási gáztartállyal fölszerelt járgányokkal utazott, kétszeresen fizetett: egyszer a jegyért, másodszor pedig, mert az idő pénz. Ezért az egyetemi tanárok is rend-szerint velünk, gyalogosan tették meg az utat. Csak Mátyás Mátyás pro-fesszor úr volt rendszeres kényszerutazó. Mivel csak a tudása volt nagy, de a termete kicsi, emiatt a nagy tumultusban nehezen tudott kikecme-regni s szükség esetén a jegyet megmutatni, ezért azt, mint a bevonuló legények a sorozócédulát, a kalapjába tűzte.

Hogy milyen volt akkor ez a város, amelynek a nagyon rég múltat idéző, egyetlenegy szobából álló autóbuszállomására megérkeztem?

Nagyon nagy, dicsőséges múlttal, szerény vagy inkább szegény jelenel, s a jövődő helyén – egy nagy fekete lyukkal.

A szokásosnál jóval nagyobb központját, a főteret, egy-kétemeletes házak vették körül s így a szállodának épült – most diákokthoz – Apolló a három emeletével már kiemelkedően hivalkodhatott volna, ha ott nem lesz majdnem vele szemben, a piactér felső végén – így is nevezték, ugyanis a heti vásárt is itt tartották – a Bodor-kút helyén éktelenkedő román katedrális. Az idegen, a hatalmas katedrális látva, jogosan gondolhatta, hogy sokan kell legyenek, akik ezt használják. Hogy a látszat senkit meg ne tévesszen, elmondom, hogy hat év alatt négy-öt egyénnél többet soha se láttam, akik az itt ténfergők közül oda bementek volna. De hát ez nem csoda, hisz akkor a hatvanötezer lakos mintegy kilencvennyolc százaléka magyar volt. Ennek a templomnak a bejáratával szemben levő, egyemeletes házból indult utolsó útjára Petőfi Sándor. Innen, az erkélyről nézte a Segesvárra tartó honvédsereget. Hogy akkor ott mire gondolhatott, senki se tudja, de azt igen, hogy még az ő mindent felülmúló képzeletén se villant át, miszerint alig hetven év múlva, nemcsak a főtérre való rálátást, hanem a mi jövőnkre nyíló kilátásunkat is valami monstrum el fogja zárni.

Az Apollóval szemben, a tér túlsó oldalán áll a Római Katolikus Plébánia, amelynek ajtaja nem hiába volt mindig nyitva: állandó volt a ki-bejáró. Az illetékesek rosszallásával nem törődve, Pápai sebész professzor úr minden reggel itt kért erőt és segítséget a Teremtőtől.

A város jelképe, ékköve és szíve a tér másik végén a Kultúrpalota. Ebben a megnevezésben benne van minden: a csodálatos szépsége, és az, hogy ebben nyilvánult meg egy nép lelkivilága, a kultúrája. Ha a benne elhelyezett képtár a tükörteremmel párját ritkította, akkor a színházának párja se lehetett. Nem hiszem, hogy bárhol a világon lett volna még egy színház, amely ennyire összeforrott volna népével, mint a vásárhelyi. Színészei nem Tháliát szolgálták, hanem Tháliát állították a székelység szolgálatába. Ez a gárda a *Székel Színház* nevet valóban kiérdemelte. A vásárhelyi színészek nem játszottak, hanem szerepeltek: vállalták bemutatni azt a szereposztást, amelyet a Sors ránk osztott. És tették ezt úgy, hogy a hamu alól is a remény szikráját kikaparták. Van-e

ennél nagyobb dolog: reményt adni a reménytelenségben? Ebből a színházból úgy jöttünk ki, hogy a könnyeink ott bent maradtak s tekintetünk nem a földet nézte, hanem az Eget, a jövődöt kémlelte. Csak így, az önámításban tudtunk élni, ezért áldott legyen azok emléke, akik akkor, ott ezeket a kegyes hazugságokat velünk el tudták hitetni. Neveket csak azért nem említék, nehogy egy is kimaradjon, mert szent meggyőződése, hogy a névtelen hősök sokszor többek, mint azok, akiknek a nevét márványlapba vésik.

A Kultúrpalota mellett Városháza stílusa és díszes cserépteteje a két intézmény egykorúságának és együvé tartozásának bizonyítéka. A két épülettel övezett csodálatos park közepére helyezték az emberi nem seletjeinek a piszkát: a Sztálin-szobrot. Ez az óriási, bronzba öntött alakzat, kinyújtott karjaival a szemben levő zálogházra mutatott. A „népek” szerint azért, hogy az éhezők tudják: a nyomorúság szorításában hol lehet „levetkőzni”.

A főtérről, egy meredek utcán két-háromszáz métert haladva, arra – az előbbinél kisebb, de nem kevésbé jelentős – térre érkezünk, ahol két olyan épület található, amelyek nélkül Vásárhely nem az volna, ami. Az egyik a Teleki Teka, amelyet könyvritkaságai – köztük több ősnymtatvány és unikum – okán a Székelyföld legnevezetesebb könyvtáráként tartanak számon. A több mint háromszáz éves Kollégiumot a felirat szerint hiába keresnénk, mert a múltat végképp eltörölni akarók ostobaságukban azt hitték, ha ezt az ősi iskolát a kommunista Ráncgez József nevére keresztelik, akkor ettől a Bolyaiak szelleme is átkereszteszkeledik vagy megsemmisül. Nem tudták, hogy a zsenik szelleme örökké él.

A főtér felső sarkába torkollott az az út, amely az egyetemre vezetett. Jókorá kaptatón át jutunk föl a „bulevárd”-ra. A baloldalán lehetett a város legmagasabb pontja, mert itt állott a vár, amelynek már csak falmaradványai idézik a régi dicsőséget. A vártemplom, a múltidézés mellett, a jelenünk megtartója s a jövődönk útmutatója. Az út melletti magas várfal tövében egy szobor talapzata jelzi egy torz kor lélekrablóinak a félelmét. Mert másképpen miért, ha nem félelmükben rombolták volna le a Kőrösi Csoma Sándor szobrát? Attól rettegetek, hogy ne csak Ázsiában, hanem itt is a régiségünket s ehhez a földhöz való jogunkat bizonyítsa. Félték, hogy a kőszobor megelevenedik: azt gondolták, hogy a kövekkel a szobor szellemét is elpusztíthatják. Törpe senkiségükre vall, hogy az őket minősítő s vádló talapzatot meghagyták, amelyre Kőrösi Csoma Sándor árva népe képzeletben az eredetnél százszor nagyobb és

emberi kezek által soha le nem dönthető szobrot emelt. Így lett a csonka, vádoló talapzatból részükre valóban félelmetes – részünkre viszont megtartó – erő.

Hogy milyenek voltak ennek a városnak lakói?

A válasz egyszerű. Székelyek. Hogy kik a székelyek? Ezt soha, senki megmondani nem tudja. Akárhány tudósa lehet a világnak, csak egy-egy „arcvonalát” rajzolhatják meg ennek a népnek, de az egészet, az igazit soha. Ez a fennmaradásának a titka. Mert amennyi ellensége a székelynek van, annyi senkinek, s bizonyára, ha e titkot valakik megfejténék, akkor tennének is azért, hogy erről a földről eltűnjék. De mivel a titok még előttünk, székelyek előtt is titok, ezért állítom, hogy azon a „nagy temetésen” – Isten őrizzen, hogy ez bekövetkezzék! – a világ utolsó koporsóját a székely sírásók fogják elföldelni.

* * *

Tehát a város, ahová megérkeztem, csak a szülőföldemtől esett távolabb, de nekem nem volt idegen. Csak az egyetem volt új, de szellemében ez sem idegen. Sajnos, anyai szeretettel felénk nyújtott karját idegenek igazgatták. Nem adhatott többet, mint amennyit szabadott adnia. Amit fentről neki megszabtak. Persze az anyagiakat meghatározhatták, de a szellem áramlását az erőszak csak erősítette. Ez az erőszakkal szembeni „csak azért is” alakította ki azt a tettekkel beszélő magatartást, amely a tudományt és az erkölcsöt olyan magas szintre emelte, ahová az erőszak keze már nem érhetett föl. Ez igazán méltó volt a Bolyaiak nagyságához, mert itt is a semmiből teremtdött egy új világ.

De én most még ennek a világnak csak a küszöbéig értem el. Most innen az autóbusz-állomásról indulok, hogy megpróbáljam azt átlépni. Mivel más lehetőségem nincs, így első utam, az Apolló diákokotthonba vezet. A nagyon rendesen fogadó kapustól megtudtam, hogy az otthonban csak az ösztöndíjasok kapnak helyet. A többiek ideiglenesen hátul, a nagyteremben helyezkedhetnek el. Szomorúan állapíthattam meg, hogy nevem nincs a jogosultak között. Így, ha nincs a „gyűjtőláger”, akkor mint egy számkivetett, akár az utcán is maradhattam volna. De a társadalom nagylelkűsége – inkább az egyetem jóindulata – folytán ideiglenesen fedél került a fejem fölé. A „gyűjtőbe” éppen jókor érkeztem, mert kaptam egy üres ágyat. Igaz, hogy ágynemű nem volt, de így is luxusnak számított, mert a későbbben érkezőket már csak az „anyaföld” fogadta.

Egy-két nap alatt ez a két nagyszoba úgy megtelt, hogy már az ágyak alatt is feküdtek. Természetesen a „gyűjtő” lakóinak nagy része első-éves, azaz gólya volt. Akadt három-négy a magasabb évfolyamokról is, azonban ezek nagyon hamar eltűntek.

Az első dologom az volt, hogy valamilyen megoldásról tájékozódjam. Mivel egyesek szerint az ösztöndíjat illetőleg különbség lehet az itt és az egyetemen kifüggesztett névsor között, ezért fölmentem az egyetemre. Sajnos, a két táblázat teljesen megegyezett. Így más utat kellett hogy válasszak. Amíg így magamban pajmolódtam, az egyik társam azt mondta: úgy hallotta, hogy a szakszervezet valamilyen megoldást tud ajánlani. Gyorsan megkerestük Vay Pistát, aki a szakszervezet főkorifeusa volt. Ő készséggel négy-öt címet is adott, ahol szerencsét próbálhatunk.

Sajnos, a címek egy része légből kapott volt, a többi címen valóban találtunk kiadó szobát, de az már évek óta foglalt volt. Este olyan fáradtan és reménytelenül ültünk az ágy szélén, mint fecskék az óceánjárón. Más kiutat nem látok, vegyünk sorban minden házat, hátha egybe véletlenül beleakadunk. Mivel jobb ajánlat nem volt, reggel elindultunk, sorra vetjük az utcákat és házakat. Minden háznál nagyon szívélyesen fogadtak, de sajnos nemhogy „kalácsot”, még tanácsot sem tudtak adni. Estére a fáradtságunknál csak a reménytelenségünk volt nagyobb. – Reggel újra elindulunk – mondtam, s azzal lekoppant a szemem. Álomtalan alvás után másnap ismét elindultunk. Ha az utcán egyetemi hallgatókkal találkozunk, mindig megkérdeztük tőlük: – Hol laktok? – Nincs lakásunk – volt a válasz, s a visszakérdezésre, hogy: – Hát ti? – Mi? Akkor veletek szemben! – mondtuk humorosan, s azzal tovább kerestük a nem létezőt.

Így telt el három nap s már csak néhányan maradtunk: a többség problémája megoldódott, mert a Minoriták épületében is berendeztek néhány nyolc-tízágys szobát. Ösztöndíjunk nem lévén, mi ebből a lehetőségből is kimaradtunk. A számkivetettség dühös elkeseredéssé kezdett nőni. Megtűrték is még csak két napig lehettünk itt, mert kezdődtek az előadások, és ezt a tulajdonképpeni tanulótermet is a bentlakók rendelkezésére kellett bocsátani. Csak nekünk nem bocsátott senki semmit a rendelkezésünkre. Velünk csak rendelkeztek. Hogy jobban fájjon, a mézesmadzagot elhúzták a szájunk előtt. Megengedték, hogy felvételizzünk, de hogy mit csinálunk tovább, a hatalmat nem érdekelte. Otthon elvesznek mindent, még a betevő falat is gond. Nálunk a „paraszt” műveletlent jelent, most pedig ennék nevezik azt, aki százszor több, mint ők, akik foldozó suszternek sem voltak jók, ezért cserélték a kaptafát politikára.

Már-már a kétségbeesés környékezett, amikor Édesanyám szavai jutottak eszembe: más mindenből, csak a halálból nincs kiút. A mondás alighogy átfut az agyamon, nyílik az ajtó, jön Sass Jóska barátom, örömtől kigyúlt szemekkel magához ölel és azt mondja:

– Ne búsulj, van lakásunk.

– Varázsoltál?

– Nem. Gyula bátyám tanársegéd az egyetemen, új albérletet kapott, így az ő szobája megürül. Beszéltem a házínénivel, aki hajlandó személyenként ötven lejért befogadni.

Bár nem szobadíjat, hanem fekdíjat kellett fizetni, mégis a kilátástalan helyzetben boldogan fogtuk a cókókunkat, s irány a Fürdő utca hat szám. A jó gömbölyded főbérlő kedvesen fogadott s megmutatta a jövődő szobánkat, amely előszobának készülhetett, mert ebből nyílt a szobájuk és konyhájuk. Nagyon dicsérte a központhoz való közelsége és csendessége miatt, és főleg hogy a gázfűtésű kályha milyen nagyszerű. Igaz, hogy víz nincs benne, de a konyhai csapot és adott esetben a főzőkályhát is használhatjuk. Nekik nem okoz gondot, hogy a konyhájukon át kell az udvaron egy másik lakóval közös vécére kijárni. Nekünk ez nem számít, csak tanulni tudjunk. Hát azt itt lehet, mert igaz, hogy ők a szobánkon átjárnak, de azért az előző lakó sem panaszkodott. A világítást is a hatvanas körte kitűnően biztosítja. Minden rendben lenne, de mi négyen vagyunk, ezért a fekvőhely nem elég. Semmi gond, amire a társaink megérkeznek, arra a négy fekvőhely készen lesz.

Amikor Péter Laciért és József Fériért visszamentünk, az a hír fogadott, hogy a fogászati kart áthelyezték Kolozsvárra. Mint kék égből a villámcsapás, úgy vágott bele az egyetem életébe. Valóban villámcsapás volt, amely még ezt a száműzött egyetemet is kettéhasította. Még itt, így se hagynak élni. Ezzel megkezdődött a Marosvásárhelyi Orvostudományi és Gyógyszerészeti Intézet – nem nevezték egyetemnek – szétzúzása és románosítása. Történt ez akkor, amikor Groza Pétert, a „demokrata” miniszterelnököt, gyakran lehetett látni, amint a város főterén sétálgat. Bizonyára leltározott s azon törte a fejét, hogyan lehetne a testvériség jelszava alatt még többet elvenni attól a néptől, amelynek szászvárosi középiskolájában ő is érettségizett, s hogyan lehetne a jogfosztás ama bűvészetét kitalálni, hogy az ártatlanul elítélt áldozat a végén még köszönetet is mondjon. A hóhérok dolgozhatnak durvább vagy finomabb módszerekkel, ez az áldozat szempontjából semmit se számít, mert mindkét ténykedésnek a végeredménye a: Halál.

Mivel a lakásszerző barátom a fogászatra felvételizett, ő még aznap elutazott, hogy a lakáskérdés bonyolítását Kolozsváron folytassa. Megürült egy hely s így hárman jól megférhettünk volna, de a kényelem kívánalmánál nagyobb erő is létezik. Napok óta figyeltem a „gyűjtő egyik sarkában egy sovány, sápadt magamfaját, aki a földre dobott matracon, hol feküdt, hol kucorgott, mintha nem érdekelné az egész: nem ment sehová. Ha mi is elmegyünk, ez itt egyedül marad, ezért búcsúzáskor megkérdeztem: mi a szándéka, hisz holnap innen is kiebudalják.

– Nem tudom, lehet, hogy haza kell menjek.

Az ezelőtt még pár órával engem is fogságában tartó „lehet” szó úgy belém vágott, hogy majdnem fölajdultam. Eljutni eddig s most „lehet”, hogy vissza kell fordulni! Ez a „lehet” nem lehet!, nem történhet meg, villant meg a szívemen át az agyamba. Nálunk most van egy üres ágy s ennek a fiúnak, mivel ágya nincs, jövője sincs.

– Miért nem keresel valahol szobát?

– Egyrészt, mert itt senkit nem ismerek, másrészt, mert alig pár napja operáltak és még mindig fáj a hasam.

– Hát ha ez a helyzet, akkor én felajánlhatok neked egy ágyat. Igaz, hogy már hárman vagyunk, de valahogy négyen is megleszünk.

Szavaimra olyan szikrák gyúltak szemeiben, amelyek egy őszinte, örök barátság lángját gyújtották lángra. Ettől a perctől kezdve a szilágypéri Csókási Feri hat éven át velünk együtt küzdött azért, hogy valamiképpen a rossz értelmű „nem lehet”-et a jó értelmű „mindent el lehet érni, csak akarni kell”-é tudjuk változtatni.

Három vagy négy napig négyen élveztuk a szobát s a poloskák minket, amikor egyik előadás szünetében, odasomfordál egy magas, sovány, fiú, végkétségbeeséstől földig eresztett szárnyakkal s azt kérdezi, véletlenül nincsen egy fekvő helyetek? Azt, hogy miért pont engem kérdezett, ma sem tudom, de úgy látszik, hogy a gondnak s nyomorúságnak szaga van, és az ezt hordozók egymást felismerik.

– Üres nincs – válaszoltam –, de ha nincs, ahol meghúzhatnád magad, akkor valahogy egyet összeeszkabálunk.

Délután a szó szoros értelmében beszorítottunk még egy ágyat. A Sepsiszentgyörgy vidéki Illyefalváról jött Tökbendi Károly így lett a jókedvű nyomorúságban ötödik társunk. A jelző nem túlzás, mert bár mindig éhesek voltunk s az ágyak között csak fél farcsukával, féloldalt lehetett közlekedni, sokszor a nyomorúság szülte a jókedvet s azt, hogy a „feladásig” soha többé nem csüggedtünk, s csak azért is megmutatjuk, hogy...

Másnap Székely professzor megnyitotta az oktatási évet. Ő lépett az éppen ravatalon fekvő Feszt György rektor helyébe. A felsős hallgatók szerint különösebb érdeme nem volt, de új pozíciójának a módját megadta. Mikor az ajtón belépett, a kapus íratlan feladata volt, hogy a rektor kabátját lesegítse és elhelyezze. A méltóságához illően az akkori kor legfinomabb cigarettáját, a Virginiát szívta, amellyel a vizsgázó hallgatókat is megkínálta, akik azonban a „zabszem-reakció” miatt – olyan izgalom okozta, végbél körüli görcs, hogy még egy zabszemet se lehetne beerőszakolni – még erről az illatos cigarettá füstjéről is lemondtak. Mint a külsőségekre sokat adó emberekkel, így vele is csak bizonyos szabályok betartásával lehetett szóba állni. De az „így” tiszteletben tartásával mindenkit meghallgatott.

Nem úgy, mint az őt követő, most már nem ideiglenes, hanem választott rektor: Andrásovszki. Nem tudom, hogy ebben a kicsi emberkében hogyan férhetett meg annyi rosszasság. Apró természetével próbálta volna ellensúlyozni? Lehet, de hogy hatalmi-politikai karrierje érdekében mindenre képes volt, az bizonyos. Nem volt elég az idegsebészeti tanárának lennie, neki több kellett: hatalom. Olyan hatalom, amely az eszközökben nem válogatva, előbb vagy utóbb, így vagy úgy, de mindenkit térdre kényszerít. Kéjelegve nézni mások nyomorúságát s elvárni, hogy pusztán létükért hálájukat tapsban fejezzék ki. Felfelé nyalás, lefelé rúgás, ez a diktatúra alapja. Kifelé éljenezés, befelé gyűlölet a díszítő eleme.

Andrásovszkit Koreába is a hatalom és a dicsőség utáni vágyakozás vezethette, s nem az ottani népen való segíteni akarás. Nem a szánalom s jóakarát hozatta el vele onnan a gyerekeket, hanem hogy hatalmi lépcsőnek használja fel őket s dicsfényt terjesszen maga körül. Ilyennek ismertük mi a rektorunkat. Olyannak, aki csak a párttitkárok között érezte jól magát s aki csak ritkán ereszkedett le oda, hogy tanártársaival is szóba álljon. Hozzánk, diákokhoz nagyon sokat kellett volna leereszkednie, ezért ezt meg se próbálta. Őt évig voltam az évfolyam szakmai felelőse s két évig az egyetemi diák tudományos körök elnöke, de soha nem találkoztam vele.

Annak, hogy ilyen volt, ékes bizonyítéka a soha nem tévedő diákítélet. „Aki szarba lépik, szerencséje lesz” – e mondás szerint a vizsgázó diáknak általában minél több szart kívántak a társai. A rektort a diákközzvélemény nemes egyszerűséggel szarnak tartotta: a jókívánság nagyságát

Andrásovszki-egységben fejezte ki, ezért kívántunk egymásnak vizsgák előtt a lehető legtöbb Andrásovszki-egységet. Így hasonult át s lett a mi rektorunk egy minőségű azzal a hatalommal, amelynek magát eladta.

A dékániból kivettük az indexet, a lecke könyvet. Percenként megcsodáltam ezt a barna fedelű, piros-fehér-zöld fonállal átfűzött könyvecskét, melyet az első oldalán levő latin nyelvű rektori üdvözet emelt a rangok rangjára. Miközben az egyetem parkjában üldögéltem, többször megsimogattam, sőt meg is puszilgattam, s hálát adtam a Fennvalónak, hogy eddig megsegített, s kértem, továbbra is adjon erőt, hogy az orvostanhallgatói név viselésére méltó lehessenek, s hat év múlva úgy zárhassam be ezt a ma kinyitott könyvecskét, hogy az utolsó oldalán legyen rajta az a jogosítvány, miszerint a Kaszás ellen a harcot fölvehetem. Szomorú dolog: ezt az indexet a félévi vizsgán úgy elvették, hogy többé sohase láthattuk. Még az emlékek közül is kiszorította egy közönséges külsejű, kék fedelű román nyelvű könyvecske, a *Carnet de student*. Külsőleg a formai változás bár megkezdődött, mégis egy nagyon mély erkölcsből fakadó szellem az egyetemen változatlanul tovább élt és munkálkodott.

Megnéztem a csoportbeosztásomat s leírtam az előadások és gyakorlatok időpontját. Alighogy kilépek az ajtón, egy magamfajta másodéves megállít s eladásra ajánlja a bonckését:

– Vedd meg, mert nagy szükségem lesz rá. Nekem is kellene még, de most egy litografált jegyzetre nagyobb szükségem lenne, s a szükség törvényt bont. Olcsón adom, sejtem, te sem bővelkedsz a földi javakban.

Ezt a kiváltságos eszközt tényleg olcsón kaptam. Ahogy a fényes, eddig soha nem látott műszert a kezembe vettem, a hideg úgy el kezdett futkározni a hátamon, mint nagy láz előtt szokott. Kis idő múlva valóban lázas lettem. Igaz, nem testileg, hanem valahol ott mélyen, ahol a lélek tanyázik, ott éreztem valami különleges forróságot s mintha onnan hangot is hallottam volna „Vigyázz, miként bánsz vele, mert csak a kiváltságosoknak adatik meg ennek az élet-halál közti harc fegyverének a használata. Csak akkor vedd a kezébe, ha hiszel az Élet szentségében s tudod, hogy érdekében mikor mit s hogyan kell cselekedned. Ha így jársz el, ne félj, mert rajtad keresztül az Isten ténykedik.”

A szike adta élmény hatására sokáig ültem a parkban, majd alaposan szemügyre vettem a különböző klinikákat.

Csak késő délután vetődtem haza. A társaim már mind otthon voltak s úgy kuporogtak az ágyak szélén, mint az esőt váró tyúkok szoktak a ketrec előtt.

– Ejsze valami díszebédre hívott meg a rektor vagy „pártunktól” hoztál valami jó áldásfélét, hogy ilyen későre jöttél?

– Sem egyiknek, sem a másiknak nem kérek a kegyeiből. Vagy megleszek a segítségük nélkül, vagy itt hagyom az egészet.

– Hát ez beszédnek szép, de ha beléptünk ebbe a táncba, a nótát mégis el kell járni.

– Én pedig erre azt mondom, hogy táncban se veri mindenki össze a bokáját s szökik egy helyett kettőt. Ott is van, aki a széléről csak figyel.

– S ha föl találnak kérni? Tudod nálunk a szokást: a lány köteles a felkérésnek eleget tenni.

– Ez igaz s én sem utasítom vissza, de ha a tánc nekem nem tetszik, akkor az illető lábát úgy összetapосom, hogy többé soha nem lesz kedve engem táncba vinni.

– No, de hagyjátok ezt a táncos mesét, mert még se zene, se tánc. Ma még csak a „táncházat” néztük meg. Holnaptól aztán mindenki úgy járja, ahogy tudja.

– Csókásinak igaza van. Ez a jövő titka. De én erre egy belépőjegyet már megváltottam s jó lesz, ha ti is követitek a példámat. Íme itt van. Nézzétek és csodálkozzatok, mert amióta a zsebemben van, azóta ennek a bűvöletében élek. Ezért jöttem csak most.

A szikém kézről-kézre járt. Mindenik mormolt valamit, de hogy az segélykérő ima volt-e, nem lehetett kivenni. Az érzelmeinek csak Péter Laci adott hangot.

– Tedd el ezt a dögész szerszámot, még látni se akarom. Az egész dögészettől undorom van.

Ez a kijelentés úgy megdöbbsentett, hogy a velejáró csend alól alig tudunk kikászálódni. Én, mert osztálytársam volt, tudtam, hogy a biológia és növénytan szerelmese, de arról, hogy ő minden mást utál, fogalmam se volt.

– Hát akkor te mi a nagynyavalyáért jöttél ide, Laci? Hogy magadat nyomorítsd és valakit innen kiszoríts?

– Apámék kényszerítettek. Azt mondták, vagy orvos leszek vagy kitagadnak. Ő csak körjegyző volt, s azt akarja, hogy ha neki ott meg kellett rekednie, én hájak föl a létra szerinte legmagasabb fokára: legyek orvos.

– De hát akkor most mit csinálsz?

– Hogy kedvükbe járjak, megpróbálom s, ha nem megy, akkor inkább fizikai munkás leszek, de többet haza nem megyek. Különben én nem is egy, hanem két „belépőjegyet” hoztam. A hatodéves Csorba Laci roko-

nom szerezte. Itt van, hozzá se nyúlok – mondta, s azzal egy erősen összegyűrt papírba csomagolt valamit dobott az asztalra. Károly nagyon kíváncsi természetű volt, s így most is egyből nekifogott a kicsombolygatásnak. Két könyv volt bébugyolálva. Az egyik Mihálik *Az emberi test anatómiája*, a másik Lenhossék *Anatómia atlasza*. Először az atlaszt kezdtük nézegetni. Valóban csak nézegettük, mert a képek köré írott töménytelen latin név közül egyetlenegy se ismertünk. Mintha valami mumus lett volna benne, úgy csuktuk bé. József Feri meg is jegyezte:

– Többet ne nézegessük, mert a végén az otthoni mondást, hogy: „A székelly inkább elfut, de bé nem szarik” valóra váltjuk.

No ha ebben ez volt, akkor mi lehetett a másikban, mert egy szót sem tudtunk szólani, pedig csak a bevezetőt olvastam föl, de az is bőven sok volt. Ugyanis amikor azt olvastam, hogy a könyvben több mint ötezer latin kifejezés van, akkor egyszerre úgy szétrobbant a társaság, mint amikor egy veréb csapat közé követ dobnak. Pillanatok múlva ott kucorgott mindenik az ágya szélén, s az én szemem vagy káprázott, vagy a valót láttam, de az arcok kezdetben zöldültek, kékültek s vörösödtek, majd, ahogy a lelkesedés után a bátorság is kezdett kimenni, elkezdtek sápadni. Én se nézhettem ki különbül, de valahogy mégis sikerült annyira erőt venni magamon, hogy megszólalhattam:

– FigyeljeteK ide, ezeket a könyveket azért írták, hogy valakik megtanulják. Hát ha mások meg tudták tanulni, akkor mi sem lehetünk náluk alábbvalók.

Most is, mint eddig annyiszor, Édesapám örökérvényű mondása jutott az eszembe, hogy csak azt nem tud megcsinálni az ember, amit nem akar. Már pedig mi ide akartunk jönni.

– Nos, ha idejöttünk, akkor helyt kell állni. De egyet mondok, ezt jól jegyezzük meg. Egy napban csak huszonnégy óra van. Ha minden percét nem használjuk ki, akkor már is szedhetjük a sátorfánkat és visszamehetünk oda, ahonnan jöttünk. De ezzel nem csak a saját magunk előtti szégyenkezésünkre szolgálunk rá, hanem népünk belénk vetett reménységét is szétzúzzuk és meggyalázzuk. Ezért azt mondom: az órát azért találták ki, hogy a végtelen időt kimérje. Ez bár lehetetlen, mégis e nélkül a hamis önbecsapás nélkül az álmokat s a vágyakat nem lehet valóra váltani. Itt van ez az óra. Amerikában elhunyt nagybátyámtól maradt egyetlen örökség. Édesanyám érettségim után azon szavakkal adta át, hogy használjam szerencsével s próbáljam meg azt, amit a nagybátyám itthon nem tudott: tehetségét érvényesíteni s ennek a kicsi, szerencsétlen, sors-

üldözött népek a szolgálatába állítani. Én most ide az asztalra kiteszem, s mindenik ehhez tartsa magát. Az időbeosztás, amit itt most elhatározzunk, mindenkire kötelező. Én megteszem a javaslatomat. Mindenki mondja meg a véleményét. Azután döntünk. Ébresztő hatkor. Fél nyolckor indulás az egyetemre. Egy-egy félóra elég a készülődésre és katonalépésekkel ennyi idő alatt föl lehet menni az egyetemre.

– De mikor s hol reggelizünk?

– A „mikort” és a „holt” könnyű volna eldönteni, Károly. Itt csak a „mit” a bökkenő, mert ha „gyalogolni” akarunk, akkor nem érjük el az előadásokat. Itthon pedig egyszerűen nincsen amit enni.

– De hát én azt nem bírom.

– Ahol nem bírod, ott leteszed, Károly, én más megoldást nem látok.

– Ne búsulj, a cigányoknál sincs villásreggeli, s mégis bírják. Vagy megszokjuk, vagy megszökünk!

Jóska Feri szavaira a nálunk egy fejjel magasabb Károly, ahogy gyérülő haját simogatta, mind kisebb és kisebb lett, s mint a keletlen tészta, úgy „összeesett”:

– Ez az egész dögészség nem éri meg, hogy így törjétek magatokat. Hülyeség az egész.

Erre Csókásinak – aki a sarokban gubbasztott – az ádámcsutkája úgy el kezdett föl s alá futkározni, mintha az elkövetkező idők képzeletbeli reggelijét nyeldeste volna.

– Honnan tudod, hogy hülyeség, amíg meg sem kóstoltad? Egyszer ízeleld meg s ha nem tetszik, utána köpd ki. Különben elosztani is csak a „van”-t lehet, a „nincsen”-t pedig csak vitatni.

– De ettől „van” nem lesz soha.

– Fejezzük bé, menjünk tovább. Előadások után az ebédet mindenki úgy intézi, ahogy tudja. Én a „gyűjtőben” két megoldásról hallottam. Az egyik a „gyalogolás”, a másik: keresni kell egy munkást, aki saját nevére az üzemi kantinjegyet kiveszi és átadja. Ez olcsó, de rizikós megoldás, mert ha a kantinfelelős rosszindulatú, akkor ellenőrzést csinál s kirúg.

– Mi a nyavalya az a „gyalogolás”?

– Átvitt értelmű fogalom, ami azt jelenti, hogy „a maradékra járás”. A régi katonai gyakorlat „diákosítása”, mert akkor is a gyalogosok csak azt kapták, amit előzőleg a huszárok meghagytak. Előfordulhat, hogy a „huszárok” – az ösztöndíjasok – mindent fölesznek, főleg ha valami jó ebéd van. Azért általában csak a levesből marad, a másodíkból ritkán.

– No, akkor ebből a két fogásból mi is választhatunk.

– Ebéd után, három óráig pihenő. Az elalvókat kötelező felébresztteni, de a fölkelés nem kötelező. Kötelező csak a csend. Háromtól hatig minden óra elteltével öt perc szünet. azután mindenki tegye le a fenekét, de inkább a hátát, mert olyan fenék nincs, amelyik ezt a sok seggelést kibírná. Háton pedig, ha kell, napokig is lehet feküdni. Hat és hét óra között vacsora. Itt megint két lehetőség van. Az egyik a „gyalogolás”: kicsi szerencsével, legalább kenyeret lehet csenni. A másik, hogy a jegyre kivett kenyeret ugyancsak jegyre kivett olajban megpirítjuk, és azt a fejadagra adott cukorral édesített teával megvacsorázzuk. A házineni adott edényt, most már csak a belevalóról kell gondoskodni.

– Nem tudom, ezzel az olajozással a „dögész-szekér” hogy fog menni.

– Megpróbáljuk, Laci, ha nyikorog, nem baj, csak a tengely el ne törjön. Aztán este héttől, éjjel tizenkettőig szilencium. Ez a fő tanulási idő. Itt nincs mese, nincs mellébeszélés, csak tanulás. Kérdezősködés vagy vita majd az ötperces szünetekben. A felsorolt és eldöntött rendtől eltérés csak szombat este, amikor nyolc óráig lehet tekeregni, moziba vagy színházba menni, addig, amíg ez véget nem ér. Vasárnap reggel az ébresztő hét órakor lesz, s a délutáni séta is egy órával meghosszabbítható.

– Én nagyon szeretek táncolni, hát ha valami kedvemre valót találok, akkor vasárnap este kimaradok.

– Maradj, Károly, csak arra vigyázz, hogy ezekben a rütyükben valami rányi nehogy behálózzon, s a diploma helyett egy bitanggal állíts bé édesapádékhoz Illyefalvára... Mivel több hozzászólás nincs, a megállapodás érvénybe lépett. Éjjel tizenkét órakor villanyoltás, jó éjszakát.

* * *

Reggel nekiveselkedtünk. Senkit nem kellett ébresztteni. Már kora reggel mindenki talpon volt. Az elkövetkező napok az álmok angyalát úgy elhessegették, hogy az éppen csak megérintette szárnyával a bágyadt szempillánkat. Karunkra vettük az orvostanhallgatók jelvényét: a fehér köpenyt és elindultunk. Mint egy hódító hadsereg katonái, olyan öntetlen mentünk végig a „bulevárdon”. Valóban hódítás kezdődött. Mi a várost, a város pedig minket kellett hogy magáévá tegyen.

Anatómia volt az első előadás. Mint ilyenkor szokás, a tanárt a katedra minden oktatója bekísérte.

A tanszékevezető dr. Maros Tibor bemutatkozott és bemutatta a kíséretét. Elsőnként dr. Szentpéteri Zsigmond tanártársát, aki az első év

anyagát fogja előadni. Maros alacsony termetével ellentétben Zsiga (csak így hívtuk) magas, sovány, fakírképű egyén volt. Hogy a fakírokra jellemző valami volt benne, arról a későbbiek során meggyőződhattünk. Állítólag – a gyűjtőben hallottam –, diákkorában a kardnyeléssel is megpróbálkozott. Hogy még ezen is túltegyen, társai nagy csodálkozására lenyelt egy zsebórát: gyomrában a ketyegését az egész bentlakás nagy élvezettel hallgatta.

Nem így mi az előadásait. Ezt a borzasztóan nehéz, száraz anatómiát olyan fűszertelenül és szenvedő arccal tálalta, hogy minden „étvágyunkat” elvette. Csak a csodálatosnak tűnő végcél volt, ami megakadályozott abban, hogy el ne fussunk. Fanatikus akarás kellett ahhoz, hogy azt a rengeteg latin elnevezést, közöttük olyanokat, mint: *apertura interna canaliculi nervi petrozi superficialis minoris*-t megtanulhassuk.

Negyedórás szünet – akadémiai negyedóra – után a szervetlen kémia következett. Előadója Kovács tanár úr, mintha saját magának magyarázott volna, olyan halkán, álmatagon adta elő a mondanivalóját. Szerencsémre nála jobb középiskolai tanáraimtól ezt a tárgyat jól megtanultam s így az ő „szunyi” előadásain még jegyzetelni sem kellett.

Nem így a biológia tanszék vezetője, Székely professzor, aki a szovjet tudomány e téren elért eget ostromló eredményeit méltatva a Mendel-Morgan elméletét tagadta, és azt akarta elhitetni, hogy ezen az úton rövidesen elérjük a Kánaánt. Liszenko jarovizációs módszere alapján még az örökös jég határán ringó búzatáblákban is kivirít a kéklő búzavirág s a tűzpiros pipacs! Olga Lepesinszkaja kísérletei – az élet keletkezésének a titkát „megfejtve” – a teremtés lehetőségének a kulcsát adták kezünkbe, és ezzel egy új világot tudunk létrehozni! (Hogy ő mennyire hitt abban, amit elmondott, nem tudom, de hogy ezt a lovat meg akarta ülni, kiderült abból, amikor ő is a kísérleteiben látni vélte azt, amit még Lepesinszkaja sem látott soha! Nemsokára ennek a szélhámosságának lett az áldozata.)

Balogh tanár úr orvosi-fizika előadása következett. A hallgatók részéről nem kedvelt egyéniségének már előre beharangozott leírása nem tűnt túlzásnak. Dús szemöldöke, bajusza és folyton a homlokára hulló haja nem volt valami megnyerő. Ha ehhez még a hullámozó járását is hozzávesszük – úgy ment, mint egy terhet viselő gebe –, akkor még a nem túlságosan kedvelt fizika nélkül sem nyerhette volna el a nagy-szimpatia díjat. A fizikát úgy adta elő, mintha a fizika törvényeiről saját magát akarta volna meggyőzni, s azt nem nekünk megtanítani. A fentiek és a vizgán való magatartása miatt ő volt az egyetem főmumusa.

A későbbiekéntől eltérően a mai nap utolsó előadója Spielman tanár elvtárs volt. A múlt eltörlőinek hitével ellentétben az igazi nagy Úr – a Fennvaló – megmaradt, csak a kicsi „úrt” cserélhették föl elvtársra. Hogy ezekből a kicsi urakból lettek a nagy elvtársak, de hogy Spielman egyáltalán úr volt-e, nem tudom. Annak ellenére sem tudok erről véleményt mondani, hogy amikor a szovjet orvosperekéről tartott előadást, ezeket az ártatlan, főleg zsidó orvosokat szemrebbenés nélkül nevezte „fehér köpenyes gyilkosoknak”. E tárgyból jól felkészült. Nagy előadó volt. Talán ezért sikerült a látszat álarca mögé elbújni. De bármilyen szépen is csomagolta a politikai hazugságok és izmusok mákonyát, mi csak a szánkba vettük – vizsgázni kellett! –, de le nem nyeltük.

Az első nap bemutatkozásnak mondható előadásai után következett igazi találkozásom az egyetemmel. A találka helye a boncterem volt, ahova belépni csak fehér köpenyben lehetett. Amikor magamra öltöttem, úgy éreztem, hogy a jó Isten különleges hatalommal s egy olyan feladattal ruházott fel, amelynek terhét csak elhivatottsággal lehet viselni.

Tizenkét boncasztal mindenikén egy-egy fehér lepedővel leterített hulla. Olyan áhítattal álltuk körül, mintha érettünk áldozták volna fel magukat. Bevonultak a katedra alkalmazottai. Maros tanár úr bonctermi hüvösséggel üdvözölt, az anatómia jelentőségét ismertette, majd felhívta a figyelmünket: ezekhez a halottakhoz úgy viszonyuljunk, hogy ők is valamikor ugyanolyan érző és gondolkodó emberek voltak, most pedig az ismeretlenségükkel teszik lehetővé, hogy az emberi test titkait megismerhessük. Rövid bevezetője után megkérdezte, van-e valakinek kérdés-nivalója? Imre Mária kért s kapott szót. Azonban csak a megszólításig jutott el, igazi mondanivalóját Maros tanár úr szavai úgy belefojtották, hogy azt nem lehetett föléleszteni. Mária „Maros elvtárs” megszólítása mindenki megdöbbenésén túl, egy hirtelen reakciót is kiváltott.

– Én nem vagyok „Maros elvtárs”! – robbant ki tűzhányóként a megszólítottból. Azonban a kor legnagyobb ura, a félelem, kis idő múlva az indulat lángját visszafojtotta benne: a „tanár elvtárs” használatát javasolta. De ezt sem szívünk, sem agyunk nem vette tudomásul. Így továbbra is az „úr” megszólítás uralkodott: csak a marxista tanszéket hódította meg az „elvtárs”. Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy az igazi tudomány mellett egy fantommal is föl kell vennünk a harcot. Hát felvesszük.

Ma a felső végtagok csontjait kezdtük megismerni. Minden bemélyedésnek és árkocskának neve van. Nekünk csak egyetlen atlaszunk van. Saját csontjainkat nem tanulmányozhatjuk. Minden csontocskának

megnő a „névértéke” . Vagy bejárunk a diákotthonba, vagy még egy atlaszt szerzünk. Megtudtam, a könyvtárban vannak atlaszok, de ezeket csak ott, a meghatározott időben lehet használni. Mivel az órarendünk ezt lehetetlenné tette, ezért más megoldást kellett keresni. A könyvtárban dolgozó, egyik nagyon kedves „lánykát” rávettem arra, hogy este a könyvtár zárásától annak reggeli megnyitásáig kiad nekem egy atlaszt. Ha délután gyakorlatom volt, ami hét óráig tartott, akkor a záróráig csak egyetlen órát kellett várnom, de ha nem volt gyakorlatom, akkor este nyolcra föl kellett mennem az atlasz után. Nehéz volt, de megérte. Különösen szombat estétől hétfő reggelig volt igazán hasznos.

Egy-két hónap alatt az egyetemi élet minden csínját-bínját úgy elsajátítottuk, hogy méltán „egyetemi szabad polgárnak” nevezhattuk magunkat. De ezt is csak magunkban, mert gyakorlatban a szabad polgár már rég nem létezett. Az „egyetem” megnevezésnek „intézmény”-re való cserélése nemcsak egyszerű névváltoztatást jelentett, hanem a tartalom teljes átcserélődését is. Az önrendelkezés helyét a pártrendelkezés váltotta fel. A szabad véleménynyilvánítás idejének végét jelentette az a kirakatgyűlés, ahol két hatodéves hallgatót „ellenséges” megnyilvánulásuk miatt az egyetemről kizártak. Csorba Laci évfolyamtársuk szerint azért, mert a háborús tapasztalataik alapján, azt merték mondani, hogy az amerikai fegyverek a szovjetekénél jobbakk.

Az ügy szele engem is meglegyintett, s mert e széllel szemben próbáltam meg fütyülni, hát vizeletes lett a nadrágom eleje. Az történt, hogy mint kitűnően felvételiző újoncot, „megtettek” szakszervezeti felelősnek, s ebben a minőségben elhívtak a szakszervezeti vezetőségi gyűlésbe. A napirendben a legfontosabb a fenti két hallgató elítélése volt. A Vay-vezette gyűlés „forradalmi hangulatában” én is szót kértem, s a többiektől eltérő módon az ítéletet megfontolatlannak és súlyosnak tartottam, mondván, hogy én bár itt új és tapasztalatlan vagyok, mégis az a véleményem, hogy az esetet nem gondolták át, hisz itt két ember életét teszik tönkre csak azért, mert talán meggondolatlanul valami nem tetszött mertek mondani. Azért még lehet belőlük becsületes orvos. Szavaimmal a jelenlevőket úgy magam ellen hecceltem, hogy mind rám támadtak: Látszik, hogy kezdő vagy! Te még nem tudod, hogy az osztály-ellenség hol rejtőzik! Benned nincs semmi forradalmi szellem! stb.

A gyűlés többi részére nem emlékszem, de azt tudom, hogy nagyon csalódottan mentem haza. Az emberi rosszindulat nagyon elkésérített:

– Ha az orvostanhallgatók is ilyenek, akkor milyenek lehetnek mások?

– Ebben a rendszerben soha nem fogod megtudni. Itt mindenki maga mögé bújik: ha élni akar, meg kell tanulnia két- vagy ha kell százszínűnek is lenni, de úgy, hogy mindig a vörös látszódjék legjobban.

– Jól mondod, Laci, és azt hiszem, hogy sokszor még ők sem hiszik, amit mondanak. Kezdetben a karriervágy vezeti, később az egymástól való félelem tartja őket össze. A párt mögé bújva a legnagyobb disznóságot is meg lehet, és ha úgy kéri a párt, meg is kell csinálni.

– Hát, ha valaki erre képes, tegye. Én nem állok bé közéjük.

– No, ha nem, akkor fogd bé a szád s húzd bé a farkad.

– Nem lesz könnyű, Feri, de megpróbálok.

Az őszinte megnyilatkozás eredménye az lett, hogy a két fiút az egyetemről, engem a szakszervezeti vezetőségből zártak ki, és soha többé maguk közé gyűlésbe nem hívtak. Visszaminósítottak, csak az évfolyam szakmai felelőse lettem, ami azzal az egyetlen feladattal járt, hogy a vizsgabeosztásokat nekem kellett elkészítenem. A fentiekől eltekintve, más különös esemény egyikünk életét sem zavarta meg. A mi diákotthonunkban mindenik igyekezett betartani azt a szabályt, hogy „életvitelleddel másokat ne zavarj”.

* * *

Nagy érdeklődéssel ástuk be magunkat az emberi szervezet titkaiba s minden új megismerésének nagyon örvendtünk. Csak Péter Laci lett nap-nap után egyre kiábrándultabb. Az anatómia érdekességeiről hiába próbáltuk meggyőzni, lehetetlen volt. Már nem volt vitapartnerünk. Az egésztől undorodott. Eme lelkiállapotának sokszor hangot is adott, ami természetesen zavart. Ilyenkor hiába mondtuk: Laci, hallgass. Ő erre azt válaszolta: Akkor mondom magamnak. Egyelőre még ezt is elviseltük.

Arra, hogy ezenkívül mennyi nem tetszős problémát dobott utunkba az élet, ami a „kiszorított” állapotunkban még inkább birizgálta a lelkivilágunkat, a legjobb bizonyíték, hogy annyi csúnyát beszéltünk és úgy káromkodtunk, hogy a kocsisok még csak ministránsaink se lehetek volna. Éreztük, ez így nem jó. Egyik vasárnap reggel az érzelem tudatosult is, ezért úgy határoztunk, hogy aki ezentúl csúnyákat beszél, huszonöt banit fizet. A névsort kifüggesztettük s, ha valamelyik csúnyát beszélt, a többiek a neve után egy vonalkát húztak.

Egy hét alatt a papír betelt és annyi pénz gyűlt össze, hogy két véka pityókát tudtunk rajta vásárolni.

Így lett az olajos kenyér ikertestvére az olajos krumpli. Táplálkozá-sunk eme egyhangúságán azzal próbáltunk enyhíteni, hogy vasárnap reggel a soros egy négyliteres fazékkal bement a menzára, ahol ilyenkor – hála a lustáknak – mindig maradt abból a kávénak nevezett valamiből ,s így a fazekat megtölthette. Mi ezt úgy ittuk, mint a választás utáni ma-lacok a tejet. Ez jó is volt akkor, amikor ittuk, de utána sokszor olyan has-marsot kaptunk, hogy a vécé előtt egyszerre még hárman is topog-tunk. Valódi ünnep volt, ha csomag érkezett. Azt mindig egyből bekebe-leztük. A poloskák szokásait nem ismerem, de hogy ilyenkor jobban támadtak, az bizonyos. Máskor, amikor éhezünk, talán szolidaritásból lettek volna-e kíméletesebbek, nem tudom, de hogy a poloskában is több „emberség” volt, mint ezekben a vöröscsillagos ördögökben, azt állítom. Azt hittem, hogy lelkesedésem és kemény, elhatározott szán-dékom semmi meg nem törheti, de hát a valós élet és a hit sokszor, mint az Ég és a Föld, csak látszólag találkoznak a horizontban.

Az én hitemet s reménységemet is egy esemény majdnem a látó-határon kívülre sodorta. Az történt, hogy egyik délután, mivel az első szemináriumom nagyon jól sikerült, mint valami győztes hadvezér, úgy léptem bé a szobába. Társaim olyan lehangoltan kucorogtak az ágyak szélén, mint az a nagyon éhes gyermek, akinek a tyúk már az első falat után a kezéből a kenyeret kikapta.

– Mi a súly történt veletek, hogy ilyen kedélytelenül legagyásodtatok?

– Franc is, súly is, nyavalya is: itt minden utol kezd érni. Úgy látszik, hogy a Sors tőlünk még ezt is megirigyelte.

– No, ne szarjatok bé, mert ennél még rosszabb is lehet.

– Lesz is, csak olvasd el azt a levelet.

Nézem az asztalon lévő levelet s nagy fennhéjázva a kezembe ve-szem. Ahogy rápillantok, látom, hogy ez nem szerelmes levél. Ahogy a feladót megnéztem, a kedélyem fája úgy leombozódott, mintha villám találta volna. A levelet olvasva úgy megdermedtem, hogy az életnedv ke-ringése is majdnem megállt bennem. Katonai behívó. Ha huszonnégy órán belül nem jelentkezem az udvarhelyi kirendeltségen, akkor katonai törvényszék elé állítanak.

– Hát, gyerekek, itt mindennek vége. Úgy látszik, hogy a Sors velünk csak szórakozni akart. Megengedte, hogy belekóstoljunk, de amikor enni akartunk belőle, akkor a tálat elveszi. Gúnyt űz belőlünk az Élet.

– Eddig örökké te prédikáltál, hogy történjen bármi, éhesen és fázva is kitartunk, föl nem adjuk, most, tessék, úgy összekottyansz, mint egy

kásás vacsorát a fa hegyén. Lesz, ami lesz, jöjjön, aminek jönnie kell, szembe állunk s megküzdünk. Lássuk, ki az erősebb. A győzelemben csak az reménykedhetik, aki nem adja föl. Csak annak van vége, aki úgy hiszi. Ha összeszarjuk magunkat, csak bűdösek leszünk. Az ilyen pedig sehol, senkinek sem kell. Húzd ki magad, vedd ki a melled s nézz farkasszemmel a Sorssal s bízzál. Hogy miben, azt én sem tudom, de hogy kiben, azt igen. Hátha Ő lesz az erősebb.

– Igazad van, Feri. A „háthánál” nagyobb úr csak a Halál. Én most tőletek elköszönök, s lehet, hogy csak három év múlva találkozunk, de hátha Ő, az Isten megsegít, s hamarosan visszatérek.

Összeölelkeztünk, s én kimentem a vasútállomásra, ahova a katona ingyenjegyem szólt. Szerencsémre egy személyvonat éppen indulásban volt Segesvár felé. Számításom szerint az Udvarhelyre menő „székely gyors” beéri s így reggel korán otthon lehetek. Bár nem volt hideg, én mégis egész úton dideregtem. Hajnalban úgy érkeztem meg, hogy a nővérem a meglepetéstől majdnem elájult. Neki fogalma sem volt, hogy ilyen meggyötört, sápadt, már-már szederjesedő képpel mit keresek itt-hon. A behívót azzal a megjegyzéssel mutattam meg, hogy itt van, ezzel részemre ejsze mindennek vége, mondtam, s nála valami reménységfélét fürkésztem. Ő erre, mint egy földre szállt angyal (az is volt!) azzal a rendkívüli értelmet sugárzó nézésével úgy betakart, hogy a fázás helyett valami kellemes melegség kezdett el simogatni.

– Várj! Ne szodéljuk el, kapkodás helyett próbáljunk valami megoldást keresni. Hátha valamit találunk.

– De mit? Én eleget pajmolódtam, törtem magam, de hiába.

– Az meglehet, de amiért te nem találsz semmit az nem jelenti, hogy nincs is. Mert itt van mindjárt egy lehetőség: szerzünk egy orvosi bizonyítványt. Hátha most a régi betegségednek is a hasznát vehetjük.

– Hátha, hátha, de hogy?

– Felmész a tüdőgondozóba, és Kállay főorvosnak mindent elmondasz.

– De hát akkor ő még itt sem volt, s a tüdőgondozó sem létezett.

– Jegyezd meg, hogy a segíteni akarás nem ismeri az akadályokat s egy nemes ügy érdekében hazudni sem bűn, hanem erény.

– S ha kiderül?

– A hazugságot a múlt mindig betakarja.

– Hát legyen.

Próba – szerencse. Hát szerencsét próbálok. Ha meg sem próbálom, akkor biztosan nem sikerül, de ha megpróbálom, akkor „hátha”.

Reggel nyolckor a kapuban vártam, de nem jött. Amint később megtudtam, ő már nyolc előtt mindig be szokott menni. Leültem a rendelő előszobájába, ott várakoztam. Pontosan kilenc órakor megjelent Kállay doktor. Katonás megjelenésétől egy kissé megtorpantam, de mert én voltam az első, így nem volt idő vacillálásra. Bemutatkozáskor, kemény kézfogásától megszeppenve, majdnem a szék mellé ültem. De ahogy egymás szemébe néztünk, mintha a hideg, fagyos világ egyszerre fölolvadt s kivirágzott volna. Hogy benne mi, azt nem tudom, de bennem a remény kezdett el rugyezni. Elmondtam, miért vagyok itt, s megmutattam a behívómat. Úgy látszik, szavaimat őszintének találta, mert a papírra rá sem hederített. Régebbi és a mostani egészségi állapotomról érdeklődött. Amikor elmondtam, hogy négy évvel ezelőtt tébécét állapítottak meg, hirtelen akkorát dobbantott, hogy megremegetem.

– A mai körülmények között ez teljesen nem gyógyulhatott meg. Vetközz le s állj be az ernyő mögé.

Amíg vetkőztem, beszélőtta a nővért s röntgenezés közben valami olyasfélét diktált, hogy: erős hilus-rajzolat, a jobb tüdőcsúcs homályos. Javaslat: fizikai megerőltetéstől mentes életmód, jó táplálkozás, félvenkénti ellenőrzés. Majd elővette az írógépet s ékes román nyelven olyan igazolványt állított ki, amelynek értelmében a katonai szolgálatra alkalmatlan vagyok. Kezembe nyomta, kezét a vállamra téve jó tanulást, sok sikert kívánt, az ajtón kikísért s ott suttogva azt mondta:

– Nincs semmi bajod, de ha kérdeznek, ne válaszolj, s ha nem kérdeznek, ne beszélj.

Így váltam el attól az embertől, aki egész életem egyik példaképe lett. Igazi orvos volt, akiben a tudás s az emberség egymásra talált. A háború után a már szinte járvánnyá fokozódott tébécé megfékezésére ő alapította meg Udvarhelyszék járó- és fekvőbeteg tudógondozóját. Az akkor ritkaságnak számító intézményben – hogy a betegek tejjel jussanak – az erre alkalmas beutaltakkal fejős teheneket tartatott. A kellemes környezetet az épület körüli, több száz rózsával beültetett park biztosította. A korra jellemző, hogy míg betegek hálájuk jeléül a beteggondozó elé egy csodálatos székeykaput állítottak, addig a hatalom őt, mert betegek érdekében szólni merészelt, tíz év börtönre ítélte.

Én a Kállay főorvostól kapott igazolványt a behívóm mellé csatoltam s a bevonulókat ellenőrző bizottságnak benyújtottam. Az őrmester, aki egy ablakocskán átvette, azt mondta, üljek le, majd szólít, addig fűzzem ki a cipőm s készüljek a levetkőzéshez. Amíg készülődtem, megérkezett

egy csoport, zöldre festett katonaládákkal, mindenikre felírva az illető neve. Nekem ez sincs, éppen erre gondoltam, amikor az őrmester kételkedő képpel odaszólit az ablakhoz és – nagyon kelletlenül – idead egy papírt, amelyre az volt írva: *Läsar la vaträ*, vagyis tartalékkállományba helyezve. Most nem kell bevonulnom. Úgy látszik, hogy akkor még az én eszményképemmé vált Kállay doktornak nagy tekintélye volt.

Reszkető kézzel fogtam meg a papírt s úgy futottam vissza a nővéremhez, hogy az út történeteire egyáltalán nem emlékszem.

– Látod fiam, neked ezt különösképpen tudnod kell, hogy a reményt soha nem szabad feladni.

Türelmetlenségemben annyit tapogtam, mint kutya a szarás előtt. Délután úgy siettem vissza Vásárhelyre, hogy ha tudom, még az autóbust is a hátamra veszem, csak hogy mielőbb odaérhessek. Amikor beléptem az ajtón, mintha jöttömet sejtették volna, mind ott ültek az ágyak szélén, s mikor megláttak, olyan elégedett lett az arcuk, mint aki-nek nagykabátban s kalapban, az utolsó pillanatban sikerült a végére ülni. Majd nekem ugrottak, s úgy ölelgettek, mintha valami különleges jót tettem volna részükre. Pedig csak a ma esti olajos kenyeret cseréltem föl valami hazai kóstolóval. A velem történtek elmesélése után még Lacinak sem volt semmi mondanivalója: egy pár percig talán ő is megbékélt a dögészettel.

Mivel csak az én ügyem oldódott meg, ezért még egy hétig a félelem madara ott ült a postaládánkon. Azért csak egy hétig, mert akkor megjött az egyetemekre vonatkozó katonai rendelkezés, amelynek értelmében a tényleges katonai szolgálat helyett minden héten egy napot elméleti katonai kiképzésre kell fordítani s nyáron egy hónap katonai gyakorlatot kellett végezni.

Pár nap múlva meg is alakult a katonai katedra egy orvos-ezredes vezetésével. (Az akkori állapotokra jellemző, hogy rendelet ide, rendelet oda, akiket az alatt a hét alatt beöltöztettek, azok csak három év múlva szereltek le. Ezt is megúsztuk.) Hogy az állam ebből a képzésből milyen hasznot remélt, nem tudom, de hogy semmit se kapott, az bizonyos. Mi csak testileg voltunk jelen, mivel sem nem érdekelt, se a nyelvet nem értettük, így legtöbbször fogalmunk sem volt, miről esett szó. Az orvos-ezredes ezt nagyon jól tudta, de ezért soha még csak szemrehányást sem tett, nem hogy megbuktatott volna. Igaz ember volt.

* * *

Ahogy a félelem madara elszállt, még az eddiginél is nagyobb lelkesedéssel folytattuk a tanulást. Úgy riasztottuk, hajtottuk magunkat és egymást, mint korondi fazekas a lovát a kaptató előtt.

Nem azért, hogy ezt a tanulási egyhangúságot valamivel változatosabbá és könnyebbé tegyék, hanem hogy el ne feledkezzünk arról, miszerint itt létünkért „valakinek” hálával tartozunk – s arról a karámról, amelybe középiskolás korunkban sikerült minket beteretelniük, itt is megszervezték a „politikai életet”. Eme életről most is a KISZ, a kommunista ifjúsági szövetség gondoskodott. Azt, hogy ennek vezérei hogyan tudtak úgy kiválasztódni, ma sem tudom. Azt hiszem, az önjelöltségen kívül egymás szagát is megéreztek, mert különben nem hasonlíthattak volna ennyire egymásra. Puhatestűeket meghazudtoló gerinctelenséggel csúsztak-másztak a hatalom után, s a terrortól védedten, önimádatuk mocskos hatalmi pocsolyájában olyan élvezettel dagonyáztak, mint vaddisznók a berekben. Csakhogy mint ezek, ők sem gondoltak a nagy vadászra: az Időre, amely nemcsak az énjüket rejtő álcát, hanem a „színpadot” is széttöri.

Mint kigyóktól, undorodva féltünk tőlük. Ha valahol megláttuk az egyetemi nagyfőnök: Ruzsa elvtárs kéjelgő pofáját, a szánkban több köpetnyi nyál gyűlt össze, de a félsz gondolatainkkal együtt lenyelette. Ezt pár év múlva, nem hiszem, hogy meg tudtuk volna tenni s nem a szeme közé sercinteni akkor, amikor úgy hírlett, nevét Rujára románosította. Mivel ő negyedéves volt, vele szerencsére csak ritkán találkoztunk. Nem így a mi nagy „vezérünkkel”, Bódi Adorjánnal, akit (évfolyamtársunk lévén) mindennap látnunk kellett. Találkozni? Nem, csak látni, ahogy hóna alatt az elmaradhatatlan aktatáskájával – talán még csak neki volt ilyen, mert mi jegyzeteinket kezünkben vittük – majdnem mindig az előadás megkezdése után szaladt bé, hogy személye jelentőségét ezzel is kihangsúlyozza, mert ő mindig nagyon fontos ügyeket kénytelen intézni.

Valóban, mint egyetemi KISZ-vezetőségi tagnak „nagyon jelentős” feladatokat kellett megoldania. Neki kellett megszerveznie az évi választási gyűléseket. Neki kellett a mindenféle jelölő bizottságot összeállítani s ezek minden egyes tagjának odaadni egy-egy cetlit, amelyre a jelölt és méltatása volt felírva. Mert ebben a „demokráciában” nem lehetett csak úgy... Itt elnökséget kellett javaslatolni, amelynek egyik, előre meghatározott tagját elnökké kellett választani. Erre mindig csak Bódi elvtársat javasolták. Ő tartotta meg a magas vezetőséggel előre egyeztetett beszámolót, majd felkérte a tagságot, hogy szóljon hozzá és javasoljon egy bizottságot, amelyik az elhangzottak alapján megteszi a javaslatait.

Természetesen Bódi elvtársnak kellett jelölnie a hozzászólókat és ezeknek az irányvonalat megadnia, mert a megfelelő megbízatásra külön-külön mindenkit méltatni kellett, mondván, hogy „Nagy” elvtárs jó elvtárs, „Kiss” elvtárs még Nagy elvtársnál is jobb elvtárs, de a legjobb Bódi elvtárs. Amikor a beszámoló, hozzászólások és javaslatok elhangzottak, akkor a tagságnak azt egyöntetűen el kellett fogadnia. Ezt szintén Bódi elvtárs kellett hogy megszervezze.

A gyűlés második felének előkészítése, még az előbbinél is több munkát adott, mert most választottuk – szavaztuk – meg az új vezetőséget. Itt is ugyanúgy, ki kellett választani a jelölteket és azok jelöltjeit, kibővítve a szavazat-számláló bizottságot jelölők és az azok által jelölt személyek névsorával. Végül meg kellett szerveznie az előénekeseket, akik az előre kijelölt forradalmi dalok éneklésére „biztatják” a szavazókat. A *Bátran előre, elvtársak, / Kegyelmet nem ismerünk, / Mert aki ellenünk támad, / Annak nem kegyelmezünk* „nóta” adta meg a hangulatot.

Ebben a légkörben nem szégyelltek a szemrebbenés nélkül felszólítani minket, hogy mindenki mondja meg a véleményét: Nekünk nincs takargatnivalónk, elvtársak. Hogy mi lett volna, ha valaki az ökörnek szemébe meri mondani, hogy marha? Még elképzelni is szörnyű.

Az ilyen körütekintő előkészítés természetesen mindig kitűnő eredménnyel járt. Ezért Bódi elvtárs megérdemelte, hogy újból és újból az egyetemi vezetőség tagja legyen. Számára ez volt a legfontosabb.

A végén ő a kielégültség eufóriájával, mi pedig az egésztől undorodva, hányingertől gyötörve hagytuk el a termet.

Nem hiszem, hogy az elvtársakon kívül más még csak hasonló színarabot is játszhatott volna. Ezt csak ők tudták megrendezni. S nem bárgyúságból – Bódi sem volt buta –: kezdetben karriervágyból, később félszből tettek úgy, mint a kicsi óvoda, aki a szemét eltakarja s azt hiszi, hogy őt sem látják. Ha valaki bármi okból közéjük bekerült, az onnan csak úgy szabadulhatott, ha kirúgták. Ez pedig rendszerint „nyaktöréssel” társult. Ettől viszont mindenki félt. A fájdalomnál és a félelemnél nagyobb hatalom nincs. Mindkettő előbb vagy utóbb megtöri az egyéniséget. Miután ez sikerül, utána azt csinálnak vele, amit akarnak.

Ezt példázta Székely professzor esete, aki azért nem ment el az édesapja temetésére, mert az kulák volt. Hogy ez az akkor titokban terjedő hír igaz volt-e vagy sem, nem tudom, de azt igen, hogy a diákok mint embert többé számba se vették. Hiába, egyszerre két istent: a hatalomét is, s az emberét is szolgálni nem lehet. Ez volt a mi erkölcsi ítéletünk.

Bár már az eseményeknek tapsikoló résztvevői voltunk, mégis úgy véltük, hogy ez csak egyesek karrierista játéka, anélkül, hogy – egy-egy gyűlést leszámítva kívül – minket valamiféle szerepvállalásra kényszerítenének. Pedig a Párt gondozásában a félelem-madár fiókáját az anyatoll már jócskán beborította, s szárnyait is próbálgatta. Nem gondoltuk, hogy ennek a félelemkeltésnek akkora ereje lesz, hogy a társadalmat egy erkölcsében megtört nyájja tudja összetereelni. Pedig a háború után, a félelem árnyékában születtek erre intő példák. Alig hittük, hogy a Csorba Lacika által mesélt, dr. Skrankáéhoz hasonló eset még megtörténhet. Hogy valaha, mint ennek az orosz „orvosprofesszornak”, minden szabad lesz. Az utcán vaddisznó helyett lelőheti a házi disznót. De ami mindennél több, ő, a háborús szanitéc, egy lopott orvosi diplomával, hosszú hónapokon át a fül-orr-gégészet professzoraként garázdálkodhat és mindehhez (a félelem árnyékában) a tudomány kénytelen asszisztálni. Akkor még az esetet mulatságosnak, s a lebuktatását az igazság győzelmének könyveltük el.

Ugyancsak Csorba Lacitól hallottuk, hogy Haranghi professzornak a diákok előtt csak mint tudósnek van tekintélye, de mint embernek nincs. Ő ugyanis tagja volt annak az orvoscsoporthoz, amelyik feladata az volt, hogy megállapítsa, kik lőtték agyon azt a több mint tízezer lengyel tisztet, akik a Katyin-i tömegsírban vannak elhantolva. Bár a nép tudta az igazságot, hogy az oroszok végezték ki – tarkón lőtték – őket, ennek ellenére, a valósággal szemben, azt a hamis nyilatkozatot tették, hogy a németek voltak a gyilkosok. Igaz, tudtuk: ez esetben a politikáé volt a fő szerep, mégsem gondoltunk arra, hogy az embert ennyire jellemtelessé teheti. Bár már távolról hallatszott a kommunista politika gerinctörő gépezetének hangja, mégis úgy véltük, csak egy kicsi „kézi vezérlésű szerkentyű” s nem egy akkora monstrum, amely milliók gerincét is képes lesz összetörni. Ez nem is csoda, mert minden, a tanulásunkat zavaró ingert, eseményt próbáltunk magunktól elhessegetni.

A tanulás áldozati oltárán még öröknek hitt diákszerelmemet is feláldoztam. A közvetlen környezetemből is, ami a tanulással összefüggött, csak annyi érdekelt. Nem érdekelt, hogy ki kicsoda, honnan jött s merre tart. Így fogalmam sem volt, hogy az évfolyamon ki milyen nemzetiségű vagy vallású. A csoport tagjairól csak azt tudtam, hogy mindenik becsületes és jó szándékú. Tudtuk, hogy a nálunk tíz évvel idősebb Herskovics Laci munkás-estilíceumban érettségizett, és párttag. Ő ezzel soha nem dicsekedett. Mi pedig neki ezért soha egyetlen rossz szót sem mondtunk.

Igaz, hogy nem is volt miért, mert állítom, hogyha nem segíthetett, nem is ártott. Pedig tehette volna, mert valaki olyan kicsi nem lehet, hogy adott esetben még a legnagyobbnak is ne árthatna. Akkor pedig egy párttag nem volt kicsi. Mivel nekem a „lovaim gyorsan elkaptak”, így lett volna rá alkalma, hogy ártsen. Ő viszont mindig megfékezett engem, s utána hallgatott. Ezért mindig szeretettel gondolok rá.

De minden csoporttársamra csak jó érzéssel tudok visszaemlékezni. Hat esztendő több mint száz szigorlata egymáshoz hasonított és összekovácsolt. Az egyetem egészének életéről csak azt a nagyon keveset tudtam, amelyet valaki itt-ott elejtett vagy csak éppen sejtetett. Ez vagy kezdő mivoltunknak, vagy a már tanácsos: *Ne szólj szám, nem fáj fejem* mondás betartásának tulajdonítható. Igaz, a szuttogás sokszor nagyobb hatású, mint a kiabálás, de mert én a történektől olyan messze voltam, hogy csak egy-egy szófoszlány jutott el hozzám, így a dolgokról inkább sejtéseim, mint értesüléseim lehettek. Csak azt tudtam, amit mindenki. Például, hogy a nagyon kedves román tanárnő férje a politikai okokból börtönben lévő Csögör professzor. Emiatt is különös rokonszenvvel voltam a tanárnő iránt.

Ahogy teltek az évek, talán azért, mert a hírforrásokhoz közelebb kerültem, vagy mert tényekkel találkoztam össze, mind többet és többet tudtam meg arról, ami kis világunkban történik. A politikai változások „szellőcskéi” is most fújták el az előadások közti akadémiai negyedórát, amelyet úgy próbálunk kivédeni, hogy bár az erre kényszerített tanár az előadását megkezdte, mi még kinn a folyosón öt percet ácsorogtunk. Hiába, e szellőcske előtt is meg kellett hogy hajoljunk. Az első vizsgák után nem adták vissza – bár legalább emléznek – a magyar indexünket, és új vizsgarendet vezettek be.

De az előttünk álló első félév szigorlatai ezen történeteket is annyira félresodorják, hogy csak a tanulás szüneteiben kerülnek elénk, akkor is csak azért hogy véleményezzük őket. Mi ezt meg is tesszük, de ez csak annyit ér, mint szűnyogsírásra a pofon: saját magad vágod arcul.

2. Egyetemistaélet Sztálin és Groza árnyékában

*Tűzkeresztség: az első vizsgák – Othoni kártyaesték tanulsága –
Színházi élmények – Groza Marosvásárhelyen – Nagyvárad: a volt
Gábor Áron kadétiskolában – Másodévesen: kiváló professzorok –
Sztálin halála – Az udvarhelyi oroszán ordítása*

Eljött az első vizsgaidőszak – szesszió. Előtte elmentem a tanárokhoz s megkérdeztem, hogy melyik nap, milyen órákban akarnak vizsgáztatni. Ennek megfelelően a csoportokat beosztottam és a csoportfelelősök tudomására hoztam. Miután ezek elfogadták, a dékáni titkárság kifüggesztette. A csoportom tagjaival úgy határoztunk, hogy mi kezdjük meg a vizsgát, s így mi is fejezzük be leghamarabb.

Az anatómia volt az első. Különös vizsga volt, mert Szentpéteri – a diákok csak Zsigának hívták – egy hosszú csipesszel rámutatott valamire vagy megfogott valami képletet, amelyről a vizsgázónak el kellett mondania mindent, amit tudott. Ő eme bonctermi „keringő” alatt egy árva szót se szólt, csak várta a feleletet. Idegölőbb vizsgát el sem tudok képzelni. Amikor a séta véget ért, akkor az „áldozat” húzott egy tételt s pár perc múlva az azon feltüntetett kérdésekre kellett válaszolnia. Ő és a mellett ülő tanársegéd ezt is szó nélkül hallgatta végig. Az egész vizsga alatt egyetlen egyszer szólalt meg, amikor G. Olgától – aki rendkívül izgult – megkérdezte, hogy a penisben van-e csont? Olga nagy izgalmában azt felelte, hogy van. Erre ez a „savanyú fakír” száját mosolyra húzta s azt mondta: A kolleganő csak úgy érezte. E vizsgaepizód emléke ma is él, sajnos Olga már nem. A vizsga végeztével az indexeket elkérte és anélkül, hogy jegyet adott volna, aláírva visszaadta. Fakírab vizsgáztatót, mint Zsiga, el sem tudok képzelni.

Azt hiszem, hogy mégis a legnagyobb izgalom a fizika vizsgát előzte meg. Balogh professzornak nem csak az arca volt morózus, hanem egész lénye. Ehhez a külsőhöz egy olyan izgága belső társult, amelyhez hasonlót tanár részéről még nem láttam. Diákot igen, mert a vizsgája előtt annyira izgultunk, hogy a zabszem-reakció – ami azt jelentette, hogy a végbélbe egy zabszemet még kalapáccsal se lehetett volna be-

verni – mindig erősen pozitív volt. Annak a hírnek, hogy Balogh idegességében az előtte levő muskátlikról a leveleket megeszi, most hitelt kellett adnom. Valóban, a leveleket rágcsálva, székén állandóan izgett-mozgott, félig felállt, majd úgy verte fenekét a székhez, hogy az fájdalomában föl-fölsikoltott. Hogy miért ette ezeket a leveleket? Nem tudom, mert kíváncsiságból én is megkóstoltam, és nagyon rossznak találtam.

Az zabszem-reakció valódi oka az volt, hogy jó eredménynek számított, ha a diákok felének a vizsgája sikerült. Előfordult, hogy tízből csak egy esett át a „kerítésen”. Nagyon boldog voltam, mert minden kérdésre megfelelően tudtam válaszolni s ezért úgy éreztem, hogy a vizsgám nagyon jól sikerült. Az osztályzatot nem mondta meg. De hát azt a diák ha nem is tudja, viszont érzi, hogy csak a „kegyelem-taknyán” csúszott-e át vagy ennél többet produkált.

A barátaim jókívánságától kísérve (száz Andrásovszki-egység!) megjelentem az utolsó, a kémia vizsgán. A jó felkészültségemhez hozzájárult Módi Öcsi „tanársegéd” elkápráztató tudásával és kitűnő oktatói képességével. Nem volt alaptalan a diákok ama megállapítása, hogy ő többet tud, mint a professzora. Öten ültünk egyszerre a tanárral szemben. A kihúzott tételemet nagyon hamar kidolgoztam s így volt időm, hogy a mellettem ülő Nagy Erikának is segítsék. Ő a nitrogén- és vegyületeiről kellett volna számot adjon, de ez sehogy se jött össze.

Kovács, a székben hátradőlve, apró szemekre úgy ráeresztette a szempilláit, hogy azt hittem szunyókál s így az asztal alatt Erikának a tétele vázlatát átnyújtottam. Sajnos, Kovács csak színlelte, hogy nem figyel, mert rögvést észrevette. A papírt elkérte, így megvolt a csalás bizonyítéka. Ennek birtokában a vizsgát felfüggesztette. Mi kimentünk. A horgasínamból úgy elment az erő, hogy alig álltam. Nem azért, hogy megbuktam, hanem hogy az egyetemről kizárnak, s így mindennek örökre vége. Csak a néma csendbe belógó „hátha mégse” halvány reménysugarába kapaszkodva tudtam a lábamon állni. Öcsi, aki nem csak tudásban, hanem emberi magatartásban is kiemelkedett a sorból, bent maradt.

Hosszú percek teltek el, amíg kinyílt az ajtó. Megjelent Öcsi, aki az eset kapcsán úgy lekonyult, mint a dérütött fa. Most újra kivirágzott arccal szólított be. Leültetett, s a prof a régi tétel mellé velem még egyet húzatott. Erikával szóba se állt. Engem úgy „megfingatott”, mint zabos csikót a szíjostor. A végén, bár semmit se szólt, tudtam, hogy ezt a csatát is megnyertem.

Öcsire néztem, s nála csak én voltam boldogabb.

Másnap az első busszal megérkeztem Udvarhelyre. Emma néném kicsi szobájában a nagy boldogságtól alig fértünk. Másnap irány Kányád. Úgy hajtott a vágy, hogy a tizennégy kilométeres gyalogolás most meg se kottyant. Édesanyám kicsi székén, a kályha mellett fonogatott, s közben az újságot hangosan olvasó Édesapám szavait figyelgette. Nem gondolták, hogy én lépek a házba. Úgy meglepődtek, hogy pillanatig nem csak a mozdulatuk, még a szavuk is megrekedt. Majd egymás nyakába borultunk s talán még örömkönnyekben is tükröződött a találkozásunk. A meglepetéstől, az elején ritkán hulló szavak között, inkább csak a tekintetünkkel dédelgettük egymást. Aztán lassan megnyíltak a szájak s úgy csörgedeztek elő a szavak, mint olvadáskor a hólé az árokban. A patkzó kérdések és válaszok vizén az „Istennek hála” lélek-hajócskák ringóztak s tették felejtethetlenné ezt a találkozást.

– Lefogytál kicsi fiam – állapították meg. – Nem baj, ha a Jó Isten egészséget ad, majd helyre jössz – mondták, s közben Édesanyám a kicsi fekete ércclábasomban elkezdte sütni a véres-májashurkát.

Már lámpagyújtáshoz s vacsorához érett az idő, s így egyszerre ültünk a hímes kenderabrosszal megterített asztalhoz, elfogyasztani a finomságokat: disznókölséget káposztacikával, aranysárga puliszkával. Vacsora jobban nem esett soha. *A magyar ember, mikor eszik, nem beszél* szabályt czen az estén megszegtük. Már későre járt, a nyolcas petróleumlámpa fénye mintha elkezdett volna fáradni. Sőhajainktól a kezdetben gyakran megrebbező lángja mind gyérebbe s fáradtabban pislákkolt. Lefeküdtünk. Bár fáradt voltam, sokáig bámultam a kályhából kiszűrődött fény játékát a gerendákon. Most még az éjszakai ébrenlét is jólesett.

A reggeli előtt kimentem, hogy számba vegyem az „életet” – udvar, pajta, csűr. Édesanyám éppen a tyúkoknak adott, azok olyan karicsálással kísérték végig az udvaron, mintha hangversenyt rendeztek volna:

– No, ezek jól énekelnek. Ha tojni is így tudnának. Hát most már lassan elkezdik. Karácsony előtt úgy be volt fagyva a fenekük, hogy csak ritkán szottyantottak egyet-egyet.

Édesapám az kórészéket, a maradékot szedte ki a jászolból:

– Látod, az ökrök elmentek. Már csak ezek maradtak – mutatott a tehenekre –, de ha így menyen, akkor a kecskék következnek.

Mert erre nem volt, ami biztatót mondjak, azzal nyugtattam meg, hogy milyen jó tejet adnak ezek a tehenek.

Reggeli után elővettük a harcsafürészt s úgy húztuk, hogy az énekelve szelte a gyertyánfát. Most a kemény boggal való találkozását jelző, síró hangját is jókedvű kurjongatásnak véltem.

Amikor éppen csak beszürküldött, lementem József sógoromékhöz. Ő sokkal több, mint az unokahúgom férje: őszinte barátom is egyben. Alighogy egymást üdvözöltük, az ajtó előtt Jóska bácsi krákogása halatszott. Miután csizmájáról a havat leverte, egy jó erős kopogás után belépett a házba.

– Eccer jó hideg lesz az éjjel, úgy nekiberetválkozott, hogy ha nem ügyelünk, minden kettő egybe fagy.

– Ejsze, még így is elfogadna kied egy jó menyecskét – toldja meg huncutkodva a sógor.

– Honnét a súlyból találtad így el, te József?

– Én onnét, hogy olyan erősen kopogtatott. Biztosan arra gondolt, hogy mi nem-e kezdtük már meg az „egybefagyást”, amit nem volna illendő megzavarni.

Úgy tett, mintha engem csak most vett volna észre.

– No, hát a doktor úr is itt van, most már biztonságban szívhatok egy jó szivart, me’t a másikat félbe’ ehejt az ajtó előtt elhajítám. Szivarral mások házába bémenni nálunk nem szokás.

Huncutul rámmosolyog, és úgy megszorítja a kezemet, hogy ha az enyémben is nem lenne erő, akkor az ujjaim fájdalmasan összeragadnának. Ezekben a kézfogásokban a szív forrósága a határozottságot s az egymás iránti tiszteletet olyan ötvözetté olvasztja, amelyhez máshol még csak hasonlót sem tapasztaltam. Miután leül, a kinyitott dohányos tárcája fedelét a két ujjá közé fogja s pillanatok alatt olyan cigarettát sirít, hogy a gyár se különbet. Majd a maga csinálta meggyfa szipkájába teszi, s a petróleumlámpánál meggyújtja.

– No, látja doktor úr, gyufa helyett ez es megteszi. Nagy Ferenc bá még mindig csiholással gyújtja pipáját. Olyan mesterien csinálja, mint én a szivart. Valahonnét olyan acélt szerzett, hogy alig üt kettőt-hármat a kovára, máris szikrát fog a topló.

Jóska bácsi alig szippant egy párat, megint lépések hallatszanak s mintha valaki az ablakon beleskelődne. Vajon vége a vacsorának, eljött a kártyázás ideje?

Egy erélyes, de az előbbinél finomabb kopogtatás után Elek bácsi: ha kell kőműves, ha kell ácsmester lépik be. Nem akárki ő. Távol északon, Arkhángyelszkben építették véle a nem létező szocializmust.

Őt követi Márton bácsi, a falu bölcse: ő kíván áldást az újszülöttekre, az új párokra s ő búcsúztatja a halottakat. Igazi szószóló. Mindenkire egyformán kéri Isten áldását s minden halottat egyformán ajánl az Úrnak, tudván, hogy a temetőben már nincsenek rangok.

Sándor bácsi apró természetben nagy lélek lakik: évtizedeken át a kányádi rezesbandában ingyen fújta a lélekébresztőt, a talpalávalót. Gondot űzni s egymást reménnyel táplálni jöttek ide, mint minden téli este. Mivel a saját képzeletük szülte, szebb s jobb jövődőképet általam véltek megerősíteni, ezért mint valami táltosféltre, úgy tekintettek rám. Nem gondolták, hogy én pont általuk akarok erőt nyerni. Így kölcsönösen egymásba kapaszkodva szőttük az álmainkat. Bár ezek csak a szebb s jobb jövődő utáni vágyak voltak, így egymást erősítve, hitté változtak. Márpedig a hit megtartó erő. Mi akkor ott késő este, amikor felnéztünk az Égre, hacsak egy rövid ideig is, de hittünk abban, hogy a Hadak útján Csaba királyfi egyszer majd újból visszatér.

Hat téli vakáció kártyaestéi minden más elmaradt szórakozásért kárpótoltak. Itt vált meggyőződéssé bennem az eddig csak sejtelem, hogy nincs még egy olyan nép mint az enyém, amelyik itt ezen a földön, évezredekken át fönmaradhatott volna, s hittel hiszem, hogy amíg fölöttünk a Hadak útja a csillagok köveivel lesz kirakva, addig mi itt leszünk és várakozunk.

* * *

Vakáció utáni első utam az egyetemre vezetett, ahol a félévi vizsga eredményei voltak kifüggesztve. Öröm és üröm könnyei, sírás és nevetgélés egyvelege fogadott. Az évfolyam több mint fele egy tárgyból, tizenheten két vagy mind a három tantárgyból „elhasaltak”. Ez utóbbiakat az egyetemről kizárták – exmatrikulálták. Mi mindnyájan a boldogok közé tartoztunk. A tizenhét százalékos kizárás azt jelentette, hogy ez az út nagyon nehéz és nagyon göröngyös. A szekér a lovakat könnyen megkerülheti. A gyeplőt jól meg kell húzni, hogy a lovak el ne kapjanak.

E fenséges vakáció után szobatársaim közül testben és lélekben mindenik hiánytalanul, de külsőben éppen olyan hiányosan találtatott, mint vakáció előtt – egy kivétellel, ugyanis Csókási Ferinek valahol az ószeren vettek egy hosszú, fekete, a nyakán bársonyszegélyes kabátot. Úgy nézett ki benne, mint egy pap. Ezért meg is kapta a ragadály-nevet: ettől kezdve csak *Papnak* hívtuk. Ó, hogy erre visszavágjon, a sokat du-

dorászó József Ferit *Kántornak* keresztelte. Ez úgy rajtuk ragadt, hogy gondolatban a mai napig is így szólítom őket. Hogy teljes legyen az eklézsia, engem *Harangozónak* próbáltak elkeresztelni, de a keresztvizük nem volt elég erős s így csak néha „húzták” velem a harangot.

Péter Laci kivételnek számított, ő már a félévi vizsgákra sem jelentkezett. Most egy nagy adag száraz laskával s azzal az elhatározással tért vissza, hogy az egyetemet otthagyja és elmegy munkásnak. Így is cselekedett. Lakatosi munkássága mellett a biológia tudományában tovább kontárkodott s minket a tanulásunkban állandóan azzal zavart, hogy a szovjet tudomány ostoba állításait cáfolta. A cukros laska készítésének új módszerét is kitalálta. Ez azonban éppen olyan ehetetlen volt, mint az általa bírált szovjet biológia. Módszere szerint kevés cukorral úgy akarta a laskát édesebbé tenni, hogy cukros vizet csinált és abba tette a laskát, gondolván, hogy az a cukros vizet magába szívja s megédesedik. Eme cukorspórlási újítás úgy végződött, mint a Micsurin növénynevelése: a laska a cukros vízzel úgy kereszteződött, hogy a laskából öklönyi, kemény, ízetlen, ehetetlen galuskák képződtek s a cukros vizet el kellett önteni. Laci szégyenletében, de inkább elméletét s igazát igazolandóan, két-három napig rágta és dicsérte ezeket a kutyahajtásra való képződményeket, s aztán sutyiban eltüntette.

Mi a szigorú tanulás mellett most már egy-egy színházi előadásra is elmentünk. Óriási élmény volt számunkra, hogy valódi színházban, igazi színészeket láthattunk. A kakasüllőről, ahová az üres zsebű, lelki gazdagságra vágyó diákokat – ma ez elképzelhetetlen –, ingyen is beengedték, csodálhattuk az „elhivatottakat”, mert ezek többek voltak, mint színművészek: ők egy szellem és egy nép éltetői voltak. Ezért áhítattal léptünk be és lelkesedéssel, életmagra kapva jöttünk ki a színházból. Ők átéltek, mi pedig megéltük a darabot, s így együtt megértük a holnapot. Emlékük: élőké és holtaké előtt a kalapom leveszem.

Károly magának ennél többet is megengedett, bár minden táncból azzal jött bé az ajtón: – No fiúk, ez volt az utolsó. – Mi mosolyogva egymásra néztünk s vártuk a következő pénzteket, amikor Károly kivasalta egyetlen nadrágját, kimosta a fehér gyapot zokniját, amelynek már több mint a fele elfogyott, mert ebből is csak ez az egy lévén, ezért a lyukas fejezését addig tűrögette vissza, amíg a szára is el nem használódott. Ez – a mai nyelven szólva – valóban fogyóanyagnak számított.

Mi a jelenetet szótlankul figyelgettük. Tudta, ezért mindig odaszólt:

– Holnap majd meglátjátok.

Hát meg is láttuk, mert alig esteledett, Károly hozzám somfordált s elkérte az egyik nyakkendőmet. Innen már nem volt visszakozz.

Útja a városi klubba vezetett, ahol minden szombaton táncot rendeztek a munkásfiatalok részére. Az elején még azt hittük, hogy Károly belesett valamelyik szolgálóba, netán alsótesti igényeit teljesítgeti, de a végén rájöttünk, hogy csak a táncolhatnéksága vitte oda. Legyőzhetetlen szenvedélye volt a tánc. (Mintha valaki erre noszogatta volna, ő pedig megérezte volna, hogy három év múlva, át fog „táncolni” abba a világba, ahol a megdermedt mozdulatlanság s a megfagyott csend az úr.)

Ha már a szórakozásnál tartok, föltétlenül meg kell emlékeznem az első szilveszteri bálról. Az elvtársak meg akarták mutatni, hogy íme... A lovardát rendezték be bálteremnek s még arra is gondoltak, hogy ha valaki a kelletténél többet töltene le a torkán, akkor legyen, ahol eltöltse, illetve átfekhesse az éjszakát.

A bálban, Lacit kivéve, mi is megjelentünk, s a széléről figyelgettük, hogy a nagyobb halak miként fickándoznak. Ahogy ott nézelődünk, egyszer csak azt vesszük észre, hogy Károly eltűnik a tömegben. Szemeinket nem sokáig kellett fárasztani a keresgéléssel, hamar felfedeztük. Egy szép copfos lánnyal lejtegetett, illetve csak lejtegetett volna, mert Molnár Gizi színiakadémista másnak is tetszett, s ezért alig léptek ketőt-hármat, egy alacsony köpcös pasas Gizit minduntalan elkérte. Ez így ment egy darabig, de a Károly mellett aprónak tűnő alak – ugyancsak színiakadémista – egyszer, amikor Károly Gizikét visszakérte, nagy mérgesen azt mondja:

– Itt ma valami lesz!

Károly a jobbkarján felhúzza az inge ujját s visszaszól:

– Ejsze túlságosan egyoldalú lesz.

A „köpcös” megszeppent s továbbállt, de közben, amíg egymást fenyegették, Károly ismét Gizi nélkül maradt! A nevető harmadik...

Mivel a szilveszter s az üres zseb egymással örök haragban van, hogy zsörtölődésüket-civakodásukat elkerüljük, mi is elindultunk haza.

Valamelyiknek eszébe jutott, hogy be kellene nézni az „elfekvőbe”, lássuk: Amor megtagadása miatt, kit vett pártfogásába Bacchus? Nem tudom, mi okból, se a folyosón, sem a teremben nem volt villany, ezért látni nem, csak hallani lehetett, hogy a folyosó végében valakit fojtogatnak. Amikor a kíváncsiság a tikácsoló, hörgő nyögéshez egészen közel vitt, akkor látjuk, hogy későbbi jó barátom, Bálint Jenő tanársegéd W. tanársegédre térdelve, két kezével az elvtárs nyakvastagságát próbálja

megmérni. Az illető szerencséje – a kurta, vastag nyaka mellett – az volt, hogy mi odaérkeztünk, s Jenő alól kiszabadítottuk.

Az elvtárs miután föltápáskodott, úgy eltűnt, mint bivaly a sötétben. Jenő még egy darabig hágyázkodott, miért nem hagytuk, hogy a világon egy gazemberrel kevesebb legyen. Bár nehezen, de megértettük vele, hogy ilyen emberrel a kezét nem érdemes összemocskolnia, de ha mégis, akkor csak annyira, hogy le lehessen mosni.

Erdekes, hogy ez az eset titokban maradt. Tanácsos volt nekünk hallgatni, Jenőnek nem dicsekedni, s W.-nek is a pofáját befogni.

* * *

A tavasz számunkra egyetlen jelentős eseménye a Groza Péter által szervezett érettségi találkozó volt. Erre azokat a személyeket hívta meg, akik a szászvárosi magyar gimnáziumban vele együtt érettségiztek s a magyar politikai közéletben valamilyen szerepük volt. Így a találkozón részt vett Vitéz Nagybaconi Nagy Vilmos, Magyarország volt honvédelmi minisztere, a debreceni egyházkerület püspöke és egy újságíró.

Hogy Groza miért éppen a mi egyetemünket választotta? Úgy tűnik, bármilyen okos és ravasz volt is, nem gondolt arra, hogy ez a Vásárhely már nem „az a” Vásárhely s ezek a „százak” nem azok a „százak”, akiket hazug ígéretéseivel át tudott ejteni, be tudott csapni.

Én valami okból kifolyólag ezen a nagy hírveréssel rendezett találkozón nem voltam jelen. A barátaim nem nagy csalódással – mert már a szövetnek nem csak a színét, hanem a fonákját is ismergették –, de keserű szájjal számoltak be az eseményről.

– Képzeld el, hogy érezhették magukat az ott ülő öregdiákok, akiket Gróza nem az együtt eltöltött, szép diákévekre emlékeztetett, hanem aljas módon hátba szúrt, mondván: – Jut-e eszetekbe, hogy engem kicsi oláhnak neveztek?

– S erre azok nem szóltak semmit?

– Hát hogy szólhattak volna, beléjük fagyott a szó, bár abban az időben az „oláh” szó egyáltalán nem számított gúnynak: ezt csak később ők minősítették annak, azért, hogy eggyel több legyen az ürügy, amiért rajtunk üthetnek. Furcsa kettősség ez, mert a románok magukban büszkéek az oláhságukra, de ha mi mondjuk nekik, akkor mindjárt csúfolódásnak veszik. Ilyen aljasságot!

– Hát ezért hívta őket találkozóra ide?

– Ez csak a dolog kisebbik része, hogy a volt osztálytársak „késsel” a hátukban mentek haza. Az aljasság aljassága: azért hívta Vásárhelyre őket, hogy rajtuk keresztül nem létező sovinizmusunkat demonstrálja s ezáltal az ők velünk szemben elkövetett, valódi sovíniszta tetteiket igazolja. Álságos, nem emberhez méltó dolog ez. Gróza egy báránybőrbe bújt farkas. Valódi kiblenlétét annak idején azért nem ismerték föl, s most még a saját szétmarcangolásunkat is megtapsoltathatta.

– De hát, akkor az ilyen álarcos emberek veszedelmesebbek, mint az álarc nélküliek!

– Sok szempontból igen, de a végeredményt tekintve igen egyformák, mert minden hóhér munkája halálos.

– No, ne emlegessük tovább az ördögöt, mert megjelenik.

– Mindegy, hogy mit mondunk, az már itt van.

– Tehát akkor mi legyen a teendő, vagy nincs kiút?

– Van, de csak egyetlen egy: nekünk mindenből többet kell tudnunk, mint az „ördög”; így túljárhatunk az eszén.

– Hát akkor gyertek, most veselkedjünk neki, mindjárt a nyakunkon megint a szesszió.

Tudtuk, hogy minden kihagyott óra sorsdöntő lehet, ezért senkit nem kellett nyüszkütölni, ösztökélni, hogy tanuljon. Ha valamelyikünknek az ágyban lekoppant a szeme, akkor kiült az asztalhoz. Legtöbbször a Papnak, Csókási Ferinek esett mellkasára a könyv. Amelyikünk hamarabb észrevette, figyelmeztette a többit, hogy „A Pap megint ismétél, föl kell ébreszteni”.

A rendet, a csendet csak a Laci okvetetlenkedése zavarta meg néha. Mivel más társat nem kapott, úgy saját magával vitatkozott. Szerencsére vasárnap mindig elment tanulmányútra. Előfordult, hogy harminc-negyven kilométeres gyaloglás után tért haza. Annyira elszórakoztatta saját magát, hogy egyszer úgy jött ki a korzóra, hogy egyik lábán világossárga, a másikon fekete cipő volt. Soha nem felejttem el azt az arcot s azt a futást, amit akkor Laci, a negyvenhármás vagy negyvennégyes felemás cipőjében hazafelé megtett!

Az ösztöndíj helyett, hogy én is valami elégtételt kapjak, szakmai segítségnyújtás címen, beosztottak hozzám egy Z. Tóni nevű alakot. Nem tudom másképpen nevezni, mert a Homo sapienshez csak külsőleg hasonlított. Bár már ismétlődő volt, az egész anyagból annyit se tudott, mint egy negyedik elemista. Soha butább alakkal még nem találkoztam. Ha százszor elmagyaráztam valamit, ő százegyedíkszer még nagyobb

marhaságot mondott, mint az elején. Hogy tudott érettségizni s bejutni az egyetemre, pont a legnehezebbekre, az orvosira? S ne adja Isten, ha valahogy mégis diplomát kap, utána mint orvost ki fogja őt segíteni?

Ezen töprengtem s mérgelődtem, amíg egyszer csak megkaptam a választ. Az első kérdés első felére egyértelmű volt a felelet: a mindenható Párton kívül más pártfogója nem lehetett. A Párt volt, amelyik mindent el tudott intézni, anélkül, hogy valamiért felelősséget vállalt volna. A kérdés második felére pedig én is megtudtam, amit mindenki suttozott, hogy itt a Párt kinyújtott karját az az elvtárs képviseli, akit szilveszterkor megmentettünk. S mindezt őszinte elvtársiasságból – hát hogy is képzelhetünk mást? – csak azért, hogy egy szikrakicsi, ártatlan hazugsággal bizonyítsa: apja nem szappangyáros, hanem munkás volt Máramarosszigeten. Hogy ez a diáksugdolózás – ki mert volna erről beszélni – igaz volt-e, nem tudom, de azt igen, hogy ennek az oligofrénnak (mert az volt: öt év alatt két évet tudott elvégezni) valami ehhez hasonlóknak kellett lennie. Az utolsó kérdésre a válasz egyszerű: egy kórházi párttitkárnak, esetleg igazgatónak orvosi szakmai segítségre nincsen szüksége.

Olajban pirított kenyér, tea, némi kantinebéd „gyaloglással” kiegészítve segített abban a harcban, amelynek a döntő ütközetei napok múlva megkezdődtek. A professzorokkal egyeztetett vizsgabeosztást a csoportársaim beleegyezésével most is úgy készítettem el, hogy az első „támadást” a mi csoportunk kezdi. Tizenkét nap alatt, öt csatát – szigorlatot – kellett megnyerni ahhoz, hogy a győzelem teljes legyen. Az új rendelkezés szerint a vizsgáztatónak a csoport vizsgája végén, külön-külön mindenkit értékelnie kellett, ezzel megindokolva az indexbe beírt jegyet. Az érdemjegyeknek négy fokozata volt: a fb. (*foarte bine*) – kitűnő, a b. (*bine*) – jó, a suf. (*suficient*) – elégséges és az insuf. (*insuficient*) – elégtelen. Ha a tanár az elégséges és az elégtelen között nem tudott dönteni, akkor jogában állt az illetékesnek felajánlani, hogyha akar, akkor pár nap múlva újra vizsgázhat. Mivel a legnehezebb döntés az elégséges és elégtelen megítélése volt, ezért az úgynevezett „visszatapsolás” többször előfordult. Ilyenkor a kihúzott tételen kívül a prof az egész anyagból kikérdezte, diáknyelven szólva: „megfingatta az áldozatot”. Nekem minden vizsgám után fb., azaz kitűnő osztályzat került az indexembe.

Mivel a barátainknak is minden vizsgája sikerült, így, bár nem nagy lelkesedéssel, de mentünk, hogy a nyári „hazafias kötelességünknek” eleget tegyünk: egy hónapra bevonultunk Nagyváradra, a Gábor Áron laktanya egyik épületébe.

A főépület a mi egyetemünk ikertestvéreként szintén magyar kadétskolának épült. Előtte még ott állott a Gábor Áron bronzszobra. (Ma Kézdivásárhely főterén áll: odakerülésének viszontagságairól sokat tudna mesélni volt kollégiumi tanárom, Kovács Lajos, akit a nagyváradi múzeumba üldözött a szekuritáté, és akinek nagy része volt az ágyúöntő székelő hős Kézdivásárhelyre való szöktetésében.) Igaz, hogy akkor gyom vette körül, alig látszott ki belőle. Ez most nagyon jól fogott, mert szabad időben Bándi Imrével és Rácz Tibivel ide bújunk el, s amíg társaink hasznos időtöltéséről az illetékesek gondoskodtak – úgy, mint részünkre is egyszer, amikor elhittük, hogy moziba visznek, s ehelyett padokat hordattak velünk –, ott lapultunk s a helyhez nem, de az alkalomhoz illő hősiességgel eregettük a füstöt.

Én nem tudom, hogy, hogy nem, de egy olyan zubbonyt és sapkát kaptam, amilyen több a századunkban nem volt. Ezek nemcsak nagyságban voltak legalább két számmal nagyobbak a kelleténél s így a zubbony úgy nézett ki, mint egy hosszú és bő rokolya, amit derékban összekötnek. A világossárga (másoknál kaki) fülig érő sapkában s térdig érő, ugyanilyen színű blúzfélében furcsán mutatkozhattam, mert mint egy csodabogár, úgy néztek rám a feletteseim. „De ha nektek így megfelelek, akkor nekem igazán nincs semmi kifogásom. Különben gondoskodom róla, hogy velem együtt ezek is leszereljenek.” Úgy is történt. A „rokolyát” meg a kiizzadt só ette nadrágot az utolsó napon addig *sűfütöttem*, dörzsöltem a földhöz, amíg a fenekem ki nem látszott belőle.

A beosztásnál sem volt valami nagy szerencsém, mert amíg más szakaszok egy alhadnagyot, addig az enyém egy *szergentet* – szakaszvezetőt – kapott parancsnoknak. Ez a szergent: Duma, úgy bánt velünk, mintha a juhok mellől jöttünk volna. Reggeltől délig, abban a borzasztó melegben annyit hajkurászott, hogy amikor mentünk hazafelé, a zubbony a hátunkon a sótól hófehér volt. Valósággal kéjelegve ellenőrizte, nehogy valaki a zubbony nyakát kigombolja. Azt hogy útközben miért énekeltetett, nem tudom, de hogy hallása nem volt, az bizonyos, mert mi magyarok, az ő katonaénekeiket nem ismervén, össze-vissza ordítoztunk anélkül, hogy ezt észrevette volna.

Nem volt elég a szadista viselkedése, ezt még sovínisztasággal is megtette volna. Azért csak volna, mert eme hajlamát csak egyszer tudta megmutatni, ezt is rajtam, amikor tudtom nélkül, soron kívül betett éjszakai őrségbe. Nem volt más kiút, a szolgálatost fel kellett váltanom. A szolgálat végén, az egész szakasz füle hallatára, magyarul olyan kala-

majkát csináltam, hogy mindenki megszéppent. Amikor tolvaj, gazember, sovínisztának neveztem, akkor valaki a vállamra tette a kezét, viszszeranéztem, s hát a politikai tiszt. Kérdi, hogy mi történt? Én csak annyit tudtam mondani románul, hogy a szergent sovíniszta. Helyettem az egyik, a nyelvet jól beszélő kollegám válaszolt. A tiszt jószágosan megint vállamra tette a kezét s valamit mondott, azzal kiment. Hogy ez a kicsi, sovány emberke mit dumálhatott Dumának, ennek a nagy marha alaknak, nem tudom, de ettől úgy megszéldült, mint kakas a kopasztó vízben. Sajnos, ez már az utolsó napokban történt, sokat nem segített rajtam...

Hogy milyen katonák voltunk? Hát olyanok, hogy Rác Tibi barátom a puskáját egyszer elfelejtette lehozni. Egy másik szakasznál az egyik „baka” a golyószórót felejtette kinn a gyakorlótéren. A szakasztársam a vizsgabizottságot fektette az asztal alá, ugyanis az el nem sült pisztolyt felénk tartva kérdezte, hogy most mit csináljon? A célba lövésről nem is beszélek. A levontképzéseken szerzett tudásommal, a hetes találatom szenzációnak számított! Természetesen e valódi eredménnyel csak hátul kullogó lettem, mert Duma egy grafit ceruzával olyan kilences s tízes találatokat lyukasztott, hogy ha lett volna mesterlövész rangjelzés, akkor azt sokan megkapták volna, pedig még a céltáblát sem találták el.

Nem mulaszthatom el, hogy egyes tiszteknek a Dumával szembeni emberi magatartását meg ne említsem. Tanúja voltam annak a jelenetnek, amikor egy tiszt, aki bár a mi kiképzésünkől teljesen független volt, látva, hogy éjszaka gázálarcban kihúzott szuronnal bukdácsolunk, valóságos dührohamot kapott s az erre parancsot adó Dumát ott előtűnk a sárga földig alázta.

Nem felejtethem el, hogy meg ne említsem azt az alkalmatosságot, amelyet – bár a *water closet*hez (WC) semmi köze – mégis török vécének neveznek. Ezt látva mindig a vécé-irodalom azon egyik verse jutott az eszembe, hogy: *Az ülőke nem állóka, / Seggedet, s ne a lábad helyezd rája.* Itt ülőke nem lévén, a lábakat kellett a megjelölt területre úgy rátenni, hogy a két lyuk egymás felett úgy helyezkedjen el, hogy a felső tartalma ne a letolt gatyába, hanem az alatta levőbe potyogjon. Ez úgy magában se volt könnyű dolog, hát még úgy, hogy egyik kézzel a letolt nadrágot tartani, a másik kézzel pedig a húsz-huszonöt méterre lévő konyhából kiözlő, éhesen az alsó felünkre támadó legyek hadát egy zöld ággal riasztgatni. Ennek a körülbelül húsz fülkének ajtaja nem lévén, könnyű volt megállapítani, hogy melyik üres: abban a zöld ággal való hadakozás nem volt látható.

De hát az életben alig van olyan rossz, amelynek valami kicsit jobbak-
ka hatása ne lenne. Ez ebben az esetben is így volt. Mivel a kosztunk na-
gyon gyenge volt – ugyanis a Világifjúsági Találkozó Bukarestben volt és
mindent odavittek –, paradicsomon, árpakásán s rizsen tartottak. (A
legyek is ezért voltak olyan éhesek.) Ebből a rosszból kifolyólag a fenti
mutatványt a török budin csak ritkán kellett gyakorolni.

Olyan volt, amilyen volt: eltelt. A fiatal, ha egészséges, ennyicske
rosszat még meg se hessint. Hát mi is így tettünk. Ahogy megkaptuk a
vonatjegyet, és kilenc vagy tíz lej havi zsoldot, meg a nyolc szál cigaret-
tát, mindent feledve igazi jókedvvel elindultunk hazafelé.

Reggel, mire megérkeztünk Székelykocsárdra, a vonatunk elment. A
következő vonat Vásárhely felé csak késő délután indult. Nagyon me-
hetnéünk volt. Egy darabig ott ácsorogtunk az állomáson, amikor egy
tehervonatot betolattak. Az egyik, ezen a területen jártasabb kolléga
azt mondja: hogyha a marhavagont vállaljuk, ő a vonat vezetőjével elin-
téli, hogy elvigyen. Az ajánlalon úgy megörvendtünk, hogy csak akkor
jobban, amikor visszatérve tudatta: az ügy intézve, de csak ha nyolcvan
lej *csubukot*, csúszópénzt adunk. A vasutas százat kért, de ő lealkudta.
Minden pénzünket összeadva, éppen csak ütötte az összeget. A pasas,
miután a pénzt zsebre vágta, intette, hogy gyorsan másszunk föl, mert
indul a vonat. A mi felszállásunk olyan gyors volt, hogy csak leszállásunk
volt ennél gyorsabb, ugyanis amikor a vonat elindult, akkor vettük ész-
re, hogy ez a vonat nem Vásárhely, hanem Tövis felé megy! Alig tudtunk
leszökdösni... Miután szerencsésen földet értünk, felültünk egy deszka-
rakás tetejére s ott addig szitkozódtunk, amíg a fáradtság s a beletö-
rődömség ikertestvére: az álom nem kezdett hatalmába keríteni.

Talán el is bóbiskoltunk, amikor egy tehervonat újra beállt. Az ügyin-
tező kolléga egyből ott termett, s rövid tárgyalás után azzal jött vissza,
hogy ez a vonatkezelő vásárhelyi magyar, elvisz, de vigyázzunk, hogy az
állomásfőnök észre ne vegyen.

– Mondtad-e, hogy pénzünk nincs?

– Mondtam, és azt is, hogy orvostanhallgatók vagyunk s miképpen
jártuk meg a kollégájával. Először elmosolyodott, majd nagyon leeresz-
tett szárnyú kedvvel, alig hallhatóan, csak annyit mondott: – Hát itt nem
olyan világ van, mint nálunk.

A maradék cigarettánkat összeszedtük s elküldtük neki.

Délben üres zsebbel, de tele tapasztalatokkal és jókedvvel köszön-
töttük szeretett városunkat, Marosvásárhelyt.

Másnap reggel már a világ közepén, Székelyudvarhelyen sétálgattam.

Estefelé irány az én kedves, kicsi szülőfalum Kányád. Most is, mint annyiszor, az apostolok szekerén tettem meg a tizennégy kilométeres utat. A tyúkok már elültek, s itt-ott már a petróleumlámpák pislákoló fénye is kiszűrődött, amikor a házba beléptem. Szüleim korukat feledve ugrottak fel s zártak karjaikba. Szavak helyett, szemeikből valami drága gyöngyök gördültek ki s az arcuk barázdáiban kicsit meg-megállva bontották sokszínűre a lámpa remegő lángocskáját, majd ott, mint harmat a szikkadt földben, beszívódtak. Nyomukban a könnyek mezején az örömvirágok kezdtek nyílni. Miközben így egymásnak örvendezve beszélgettünk, Édesanyám elővette a kicsi, fekete érc lábaskát s megsütötte a világ legjobb ételét: kolbászos rántottát. Hogy az milyen? Ilyen sehol nincs!

Bár késő estig beszélgettünk, mégsem kérdezték, a vizsgáim hogyan sikerültek. Ők természetesnek vették, hogyha valaki valamit akar, annak sikerülnie kell. Tudták, hogy én ezt nagyon akartam.

Másnap a kaszanyél úgy a kezembe vétette magát, hogy amíg le nem fogyott az összes kaszálnivaló, addig – vízhólyag ide, vérhólyag oda – nem tudtam tőle megszabadulni. A szénacsinálást befejeztük, de búza még nem volt sarlóra érve, hát gondoltam, jó lesz, ha egy-két napra benézek Udvarhelyre.

Ahogy ott lórálok, összefutok egyik rokonommal, Toró Domival, aki a földtúrást megunva, fölcsapott „elvtársnak”. Azt, hogy az akkori pártosok a kilétüket hogyan játszották meg egymás előtt, nem tudom, de Domi jól csinálta, az biztos, mert soha nem tudták meg, hogy ő a kommunistákat tulajdonképpen utálja. Nagyon okos ember volt.

Erre utal az is, hogy a „kasztot” átejtve, aktivistáskodás helyett egy bizonyos mértékig politikamentes állásba nevezette ki magát. Így lett a rajoni, majd a tartományi Vöröskereszt elnöke. Domi nemcsak engem, hanem a körülményeimet is jól ismerve, fölajánlott egy kis pénzszerzési lehetőséget. Tíznapos elsősegélynyújtás-tanfolyamot kellett volna vezetnem Homoródfürdön, a pionírtábor női alkalmazottainak. Amikor azt mondtam, hogy én még efféle nem tanultam, ő azt mondta:

– Te még egyébről is sokat kell tanulj ahhoz, hogy a manna előtt a szádat ne akard becsukni. Adok neked egy egészségügyi tankönyvet, nézd át, s aztán úgy csinálod, ahogy tudod. Ne feledd: mindig a cél, s nem az ahhoz vezető út a fontos, a lényeges.

Elvállaltam, s Geréb Kálmán barátommal – Domi alelnöke – nagyon szép tíz napot töltöttünk Homoródfürdön. Este a szék lábán megtanultam a kötéseket, másnap erről tartottam egy órát, utána tekeregtünk, szórakoztunk. Amikor a fizetésemet megkaptam, úgy mentem végig az utcán, mint egy bankigazgató!

* * *

Sajnos, ez a „kivagyiságom” csak addig tartott, amíg az egyetemre visszamenve a háziasszony közölte, hogy tekintettel a Károly elköltöztetésére, a házbért főlemelte hatvan lejre. Most még ott sem voltam, mint azelőtt. Szüleim részéről nem sokra számíhattam, mert búzából még vetőmagot sem hagytak, úgy elvették. A beszolgáltatni való pityókát, mivel kevés termett, még ők kellett hogy megvegyék, különben börtönnel fenyegették. Így csak Emma néném támogatása maradt. Ebből pedig mindössze olajos kenyérre, egy kantinebére s a házbérre jutott. De hát soha se volt úgy, hogy valahogy ne lett volna: aki az égi madarakra gondot visel, az talán rólam sem feledkezik meg.

Az első napokban rám is fért a gondoskodás. Ugyanis a dékáni hivatal előtt nagyon boldogan olvastam, hogy tanulmányi ösztöndíjat kaptam, s ezzel jogosultságot nyerek a diákokthozban lakni. Bármennyire is sajnáltam a barátaimtól elválni, a szükség rá kényszerített. Beköltöztem s egy éjszaka ott is aludtam. Azonban este, amikor hazamentem, látom, hogy valaki az ágyamat elfoglalta. Azt hittem, a szobát eltévesztettem, vagy az illető véletlenül feküdt az ágyamba. Sajnos, sem én, sem ő nem tévedett. Az eredeti szöveget úgy módosították, hogy a tanulmányi ösztöndíj is csak annak jár, akinek a „rendes” ösztöndíja is megvan.

A mi szüleink, akik a mindennapi falatért is meg kellett hogy küzdenek, úgy látszik, ennek a társadalomnak a „rendjén” kívül rekedtek. Hálából, hogy a saját inségük árán is kenyeret tettek a társadalom asztalára, most rajtunk keresztül büntetik őket.

Az ostobák! Ezzel a saját fenekük alól rúgják ki a széket. Hát mi lesz velük a nép nélkül? Ki fogja őket eltartani? *Tanulni, tanulni, tanulni!* mondja az „istenük”. De ilyen körülmények közt? Hogyan, miért? Hogy még inkább rabszolgák legyünk? Hát ezért érdemes így éhesen és fázva tovább gürcölni? Küzdeni? Így tépelődve ültem ott az egyetem előtt egy padon, már-már mindenről lemondva, amikor egy sárba hullott falevél megszólalt s egy vallomással válaszolt kérdéseimre:

*Késő ősz volt; szürke ködök úsztak
A hideg levegőn.
A Hargita szele győzelmesen füttyült
A magas bérctetőn.*

*Hideg, kegyetlen volt
A kőszikla-élet,
Mikor megkérdeztem
Egy lehullt levelet.*

*Mint haldokló,
Sebesült katona,
Sápadt, véres testtel
Úgy feküdt a sárba'.*

*Néztem, aztán megszólítám
E haldokló barátom:
– Mondd, érdemes volt élni
S meghalni e tájon?*

*Itt, hol annyi vihart kellett
Kiálljon az arcod,
Itt, hol a Sors olyan kemény
Szikla-falatokon tartott?*

*Itt, hol nem láthattál semmit
A cifra világból,
S csak ridegséget kaptál
Mindig a szikláktól?*

*Itt, hol álmodat is megzavarta
Mindig a fergeteg,
S vágyaidnak még csak
Szárnya se nőhetett?*

*Itt, hol nem jár soha
Hírnevek nyikorgó szekere,
S nem lesz majd a neved
Márványlapba vésve?*

*Itt, ahol ha végsőt
Ütött a Nagyóra,
Közömbös bakancsok
Taposnak a sárba?*

*Csak ennyit mondj nékem,
Haldokló barátom,
Hogy válaszolhassak,
Ha valaki még ezt megkérdi e tájon!*

*Késő ősz volt, rideg ködök
Borultak a tájra,
Mikor e haldokló levél véres önmagával
Ezt írta a sárba:*

*– Ha csak egy homokszemjét tarthattam meg
E kopár szikláknak,
Ha csak egy parányi árnyat adhattam
A rászorulóknak,*

*Ha csak egy fűszál nőhet ki
Korhadó magamból e kopár határon –
Úgy érdemes volt élni
S meghalni e tájon!*

Így tört felszínre s kapott értelmet egy bennem lévő mély érzélem.

Olyan eltökélten kezdtem meg a másodévet, hogy ebből engem soha semmi és senki nem tudott se jobbra, se balra, se hátra eltéríteni.

Csak előrelépés van, mert a jövődönnek saját titkos törvényei vannak – ezeket pedig nem emberek írják.

* * *

A másodév az előzőnél azért ígérkezett könnyebbnek, mert már kialakult egy jó tanulási módszer, s a körülmények hatására még szívósabbak lettünk. A tananyag is még változatosabbá és még érdekfeszítőbbé vált azáltal, hogy a szabad szemmel nem látható világ belső, mélyebb titkait is megismerhettük. A szövettannal megnyílt az ablak, amelyen át a szervek csak mikroszkóppal látható világába is betekinthettünk. A biokémia és élettan segítségével pedig az ezekben lezajló folyamatokat, tehát magát az „életet” próbáltuk megismerni. De az addig fölhalmozott óriási anatómiai ismeretek haszna is kitapinthatóvá vált azáltal, hogy most már a test különböző régióinak fölépítését s az ebben résztvevő anatómiai képletek egymáshoz való viszonyát is megismerhettük.

A szövettant Gündisch professzor adta elő. Őszintén szólva, az előadásai közül csak arra emlékszem, hogy legalább hármat a mikroszkóp feltalálójáról s vele kapcsolatban a holland fapapucsról tartott. De meggyőződésem, hogy akárhány előadása után sem tudtunk volna többet a mikroszkópról, mint ezek nélkül. Ha két tanársegéde: Csató és Feszt, a mikroszkopizálást nem tanítják meg, akkor talán még hosszú ideig nem ismerjük meg az immerziós olajat és annak rendeltetését, s azt hittük volna, mint K. Tibi és S. Laci kollégáim, akik a metszetolajon keresztül való nézését úgy értelmezték, hogy azt a szembe és nem a fedőlemez alá kell bejuttatni, ezért egymás szemébe akarták becseppenteni.

Akkor ez volt az év legkedvesebb szenzációja. Az ember a saját balgaságán mulat a legjobban!

A professzor előadásairól az évfolyamnak legalább a fele hiányzott. Tárgyismeretünk nem tőle, hanem a Törő-féle *Szövettan*ból és tanársegégeitől származott. Kiismerhetetlen, rapszodikus, különös egyéniségnek tartottuk. Előfordult, hogy amikor a vizsga időpontjának egyeztetésekor fogadott, éppen az asztal alatt találtam: valami leesett tárgyat keresett. Ebbe a keresgélésbe engem is bevont és percekig át bujkáltunk az asztallábak között anélkül, hogy azt a valamit megtaláltuk volna. Kedélyállapota sokszor a vizsga eredményét is döntően befolyásolta.

A biokémiai folyamatok nagyon bonyolult világát Kovács professzor próbálta megismertetni velünk. Hogy Módy Öcsi és a Mosonyi-jegyzet nélkül ez mennyire sikerült volna, nem tudom, de azt igen, hogy az igazi „idegenvezető” Öcsi és a jegyzet volt.

Az élettan tudós professzorát, Obált mi már nem hallgathattuk, mert neki és Haranghi professzornak a szerződését nem újítták meg, s így ők visszamentek Magyarországra. Szerencsére Obál a Szabó István sze-

mélyében olyan utódot hagyott maga után, aki mind tudományos, mind emberi magatartásában a legjobbak közé tartozott. Bár különleges előadói képességgel nem rendelkezett, az előbb említett kiválósága miatt a tantárgyával együtt szerettük és tiszteltük.

Ebben az évben ezen a katedrán ismerkedtem meg egy olyan igazi, nagylelkű emberrel, akihez eddigelé még csak hasonlóval sem. Szilágyi Domi, földim – udvarhelyi – az enyémhez hasonló körülmények között küzdötte föl magát oda, hogy most ezen a katedrán tanársegéd lehetett. Néminemű tehetségem és erős elhatározásra épülő szorgalmamat szemlélve, valakitől – én sohasem panaszkodtam – az én nem rózsás, hanem tövises anyagi helyzetemről tudomást szerzett. Nagyon őszinte barátként följajánlott nekem havi ötven lej segítséget. Mivel ő ezt nagyon akarta, én pedig ennek szűkében voltam, elfogadtam. Nagy segítség volt ez, mert ezért annak az ismeretlen munkásnak a nevére – hálásan gondolok rá –, aki üzemi támogatásos jegyét nekem elküldte, ezzel a gyár kantinjában naponta ebédet adtak. Nem a pénz, hanem a közöttük megszakadt kapcsolat volt a oka, hogy sajnos a Domi segítsége csak rövid életű volt.

Egy reggel Domi nagyon szomorúan várt rám. Amikor rossz kedélyállapotának az okáról érdeklődtem, elmondta: a feleségével megkülönböztek és szétváltak. Én mint baráthoz illik, megpróbáltam vigasztalni. Arra, hogy mit mondtam, nem emlékszem, de arra igen, hogy pár nap múlva, amikor Domival találkoztam, úgy ment el mellettem, mint egy idegen. Mástól hallottam meg, hogy kibékültek. Így jár, aki más szerelmes fazekában kotnyeleskedik, mert kibéküléskor, a mézesfazék újratöltése előtt, annak mosadékát a békítőre öntik.

A tájanatómiát és műtéttant Maros Tibor, a korához mérten nagy tudású és kitűnő előadótanár tanította. Ritkán fordult elő, és az egész egyetemen hírnek, eseménynek számított, ha valamelyik tanár előadását a hallgatók megtapsolták. Őt pedig ilyen elismerés nem egyszer érte.

De vele történt meg az is, hogy kifütyültük. S erre pont ezen a téren mutatott kissé beképzelt magatartása szolgáltatott okot. Egyik alkalommal, amikor előadását meg szeretne volna kezdeni, az évfolyam egy része akkor szállingózott a terembe, és ő idegesen azt találta mondani, hogy egy ilyen jól felépített előadást ne zavarjanak. Ez az önteltségből fakadó kijelentése olyan reakciót váltott ki, amely nemtetszésünket füttykoncerttel juttatta kifejezésre. Hiába, a fiatalság nem szenvedheti, ha valaki a saját értékelését öndicsérettel akarja elérni. Édesanyám erre azt szokta mondani, hogy az „öndicséret, gyalázat”.

Bár az idő a sebességváltást nem ismeri – mindig ugyanazzal a sebességgel halad – mégis sokszor úgy érezzük, hogy ez nem így van, mert a végtelen Időben a véges életünk szakaszaiba határcöveket verünk. Azt hisszük, hogy a percek, órákat, a napokat s éveket jelző cövek közötti idő sebessége más és más. Pedig a vonat, nem a telefonpóznák szaladnak el. Én is most úgy éreztem, hogy ez a félév gyorsabban telt el és újra vizsgázni kell.

A vizsgáim mind kitűnően sikerültek. Most is, mint mindig, fenséges érzéssel érkeztem haza, hogy magamhoz ölelhessem azokat, akiket nagyon szeretek s velük a drága kicsi falumat. A kártyaestékre a társak már nagyon vártak. Én is nagyon óhajtottam őket. Úgy éreztem, hogy ők az én kicsi hön szeretett népemnek a küldöttei. Ezeken az estéken, rajtuk keresztül pillanthattam be a fennmaradásunk titkaiba s népem óriási, kiismerhetetlen lelkvilágának egy kicsi szegeletébe.

Jóban-rosszban az önmagunk csodálata adja a legnagyobb lelki élményt. Mivel nekem most is csodálatos élményben volt részem, ezért az érzéki csalódásom még nagyobb volt; csak egy rövidke percnak tűnt, s „vonatom” már a vakáció végét jelző cövekhez érkezett.

A tavaszig történt események az idő tengerében úgy elsüllyedtek, hogy csak egyetlenegy dugogatja ki a fejét, az is, mint fuldokló hal, olyan erőtellenül kap az emlékezés oxigénje után. Egy, a mi éhezésünkkel összefüggő történetecskének a főszereplője Károly volt, aki talán nagy termete miatt az éhezést kevésbé bírta, mint mi. Lehet, ezen kívül valami más is lehetett, ami azt sugallta neki, hogy „mindent, amit lehet”, mert már csak két éve van hátra. Ezért felelhetette, amikor azt mondtam, hogy együk a tegnapi kenyeret: – „Figyeljete ide, mi akkor az életben soha lágy kenyeret nem eszünk, mert holnapra az is megszárad”. – Nos, neki mindkettőből csak egy kevéske jutott.

A történet úgy kezdődött, hogy mindnyájan éhesek lévén – de kiváltképpen ő –, zsebeinkből minden pénzt előkotorásztunk, s Károlyt elküldtük, hogy vegyen valami harapnivalót. Amikor az üzletből kilépett, jókedvéből fakadó nagy széll-el-lobbal elindult hazafelé, de egy katonatiszt házaspár kutya a lába elé ugrott, s Károly úgy elvágódott, hogy a kezében lévő elemózsia az úttesten szétszóródott. Az esés, de főleg a kaja elvesztése miatti dühében, amikor föltápáskodott, a kutya után lépett s nagy lábával „kicsit” rendre utasította. A tiszt elkezdett ordítani

s fegyvere után nyúlt, de szerencsére mielőtt közelebbi ismeretségbe kerültek volna, Károly egérutat nyert. Amikor végre haza ért, ő már nem volt éhes, mi pedig étel helyett ezt a komoly, de humorosan végződött történetet nyelegettük.

A világraszóló esemény 1953 márciusában történt, ugyanis a „Föld urát” a Mindenség Ura számadásra rendelte. Ezen pedig (itt lenn akár milyen hatalmas is volt) ott fenn meg kellett jelennie. Azt, hogy ott a ketten között mi történt, csak sejteni lehet, de hogy az itt hagyottak nagy részének a lelkében a boldogság a már-már kihunyó reménység-szikráját is fölébresztette, és hogy imádóiban ennek az ellenkezője: szomorúság és reményvesztettség kapott lábra, azt nem csak sejteni, hanem tudni is lehetett. Akadtak – ma hírneves! – írók, költők, akik bánatukból fakadó könnyeik hullását a világnak rögtön tudomására is hozták. Tették ezt azért, mert azt hitték, hogy az örökéletű szellemi hagyatékából továbbra is hasznot húzhatnak. Ők ezt tették, nem úgy, mint mi, akik a „félsz-hagyték” súlya alatt még piszszenni sem mertünk.

Ha mégis akadt, aki ebbéli örömét nem tudta magában tartani, vagy mert valakinek „pizskavassal” sikerült ezt az éppen éledező parazsat benne lángra provokálni s így láthatóvá tenni, az az elvtársak kiátkozására és annak következményeire számíthatott. Azt, hogy mégis akadt, aki egy kisebb „kiátkozással” megúszta, nem értettük. Ez különösen furcsának tűnt, hisz pár hónappal korábban sokkal kisebb „bűnökért” másokat az egyetemről kizártak.

L. Laci évfolyamtársam „óriási bünt” követett el akkor, amikor ezt a megváltást jelentő márciusi napot azzal „gyalázta meg”, hogy az autóbuzson egy évfolyamtársának azt mondta:

– Hallottátok, hogy a vén gazember (Sztálin) meghalt?

Hogy az elhangzott mondatot ki hozta az illetékesek tudomására, ugyanúgy nem tudtuk meg, mint azt sem, hogy kinek mondta. Az viszont tény, hogy őt ezért azzal „büntették”, hogy többé IMSZ-gyűlésbe nem járhatott, mert ebből a szervezetből kizárták, s bár kitűnő tanuló volt, marxizmusból kitűnő jegyet nem kaphatott.

Bár őszintén örvendtünk, hogy Lacinak nagyobb baja nem történt, mégis az esete kapcsán ha ehhez a kettős mércéhez nyúltunk, mint ujjbegybe, a szálla, mindig belénk szűrt.

Nem tudtuk megérteni a „miértet”. Ugyanannak a kasztnak most a lelkiismerete szólalt volna meg? Milyen lelkiismerete? Vagy ugyanaz az érdek vezérelte volna, mint amelyik Zádóczkit évekig támogatta, s ame-

lyik M. Gedeonnak lehetővé tette, hogy nyolc helyett hat gimnáziummal, érettségi nélkül az orvosit elvégezze, s ezt a csalást azzal tetőzte, hogy pár nap alatt ezekről bizonyítvány adatott? Vagy ki tudja?

Egy bizonyos: élt bennünk a titok-fedte kétely.

* * *

Izgalommentes vizsgaidőszak nincs. Én is, bár évközben rendszeresen tanultam, s most csak ismétetem, mégis kifáradva értem a végére. A testi fáradságot alvással ki lehetett pihenni, a szellemihez ez sem elég. Ezért általában a testi pihenést a szórakozás valamilyen formájával szokták kiegészíteni. Én nem vágytam ezek után. Én csak a természet ölen, azt csodálva, félig alva, félig ébren tudtam felfrissülni.

Ezért már a hazaérkezésem napján kint voltam a mezőn. Éppen az erdő szélét kellett kaszálni.

Hát, akiben egy ilyen helyen a madárénekek, az ezer színű virágok, egy különös belső bizsergést nem okoznak, abból az emberből valami hiányzik. Bár nagyon sokat dolgoztam, soha nem éreztem fáradtnak magam. Dunsztig, színültig volt a lelkem gyönyörrel.

Mégis egyik vasárnap begyalogoltam az én szeretett városkámba, ahol nyolc évet töltöttem. Fölkerestem ősi Alma Materemet, az öreg kollégiumot, s emlékeztem és számot adtam.

Az üres udvaron – a nagyharanggal kettesben – némán bámultam Baczkamadarasi Kiss Gergely rector lerombolt emlékoszlopának helyét. Majdnem könnyet hullattam utána, amikor az ősi falak mögül az oda viszaszorított szellem nagy költőnk ama verssorát súgta a fülembe: *Nincs veszve bármi sors alatt, ki el nem csüggede.* Erre én a kor ostobaságától a Föld gyomrát kereső tekintetem az Égre emeltem: a sötét felhők között egyre táguló rés hasadt, s a kipillantó nap sugaraival arcomat kereste. Mikor rámragyogott, furcsa melegség járta át egész énemet és újra megtöltötte reménységgel.

Végtelenül megkönnyebbülve, jókedvvel mentem föl a Szent Mihály hegyére, amelynek magasából egy különös Szellem vigyáz a városkára. Abba a csodálatos épületbe akartam bemenni, amelyből két évvel ezelőtt úgy „kergettek ki”, hogy még a búcsúzkodást is megtiltották.

Ahogy felnéztem rá, bennem visszapörgött az idő, s a harmadik emelet egyik ablakában régi énemet kerestem, aki szünetben a tanítónőképző egyik prepájának integetett. Az ajtó zárva volt, az ablak pedig üresen

bámult mostani kilétemre, s a csillogó üvegszeméből visszaverődő fény az én lehetetlent képzelő bárgyúságomon nevetgélt.

Úgy indultam el, mint aki most már tudja, hogy azt a „kincset”, amit elveszített, hiába keresi. Ahogy még egyszer visszapillantottam, a magas bajáratí lépcső kőoroszlánján akadt meg a szemem. A védekezés halálos elszántságával nézett, majd olyant ordított rám, hogy beleremegtem:

„– Te a lehetetlent keresed, hát csak ennyit adott neked ez az iskola? Mit gondolsz, mit jelképez itt az én minden viharral-vésszel dacoló mozdulatlanságom? Hát nem a helytállás szimbólumaként véstek engem a Hargita egy kötömbjébe az iskola elé?”

Lecsukott szemeim előtt elvonultak azok a tanárim, akiket ez a kőoroszlán jelképez. Ők valóban a helytállás élő példaképei voltak.

Oroszlán, megértettem üzeneted: követni fogom őket, mert nekünk ezen a Földön csak így lehet: „rendületlenül”...

Úgy jöttem le az iskola elől, hogy határozott lépésemet alig tudtam sétára fogni. Csak elvétve találkoztam valakivel. A Kossuth utca sarkán most még a „szamársziget”-en sem ógyelegtek a diákok, mint egykor (vágyakozva, kacsintgatva a leánykákra, akik erre rá se hederítettek, pedig valójában csak úgy tettek, mintha ezt észre se vennék.)

... A sétatérrel a szerelmet is elzavarták az évek. Most a padok ölén csak a csend kuporgott. Ez a világ számomra már idegen volt, és elvágyakoztam innen, vissza az én kicsi falumba, ahol vadvirágok illatától és madarak énekétől kábultan nézegethettem a világmindenség küldötteit: a báránylehőket. Ebből a különleges élményből született ez a vers:

Báránylehők

*Mint megcsalt vágyak a lelkemen,
Olyan megtépetten,
Olyan hófehéren
Úsznak át fölöttem
Az azúrkék égen.
Olyanok ők, mint a percek,
Melyek hogyha elröpülnek,
Jöhetnek még százak, ezek:
Mind csak hasonlóak lehetnek,
Mert amelyek tovauúntek,
Azok vissza sose térnek.*

„Gyorsvonatom” kirobogott a nyárból, és maga mögött hagyva kicsi falucskámat, Vásárhely felé vette az irányt.

A két Ferivel, a Pappal és a Kántorral a lakásunk előtt találkoztam. Nagyon lekonyult kedéllyel ültek a csomagajaikon s engem vártak. Őszszeölekezésünk után, csodálkozva kérdeztem, hogy miért vannak úgy legagyásodva, miért nem mentek föl, miért várnak az útszélen?

– Azért, mert nekünk már csak itt jutott hely, de itt se sokáig, mert rendezavaróknak vagy útonállóknak vélhet a rendőrség.

– Hát hogy állításotokat nehogy éppen rajtunk bizonyítsák, gyertek, valamit csináljunk.

– De mit? – kérdezték.

– Azt még én sem tudom, de innen most gyorsan húzódjunk félre, s valamit kifundálunk.

Közös megbeszélésünk hamar véget is ért, mert egyetlen nagy lehetőségből könnyen tudtunk választani. El kell indulni lakást keresni. Mivel új utakról nem tudunk, ugyanazon kell elindulni, amelyen két évvel ezelőtt. A régi kálváriát s annak minden stációját jól ismerjük, így útmutatóra sincs szükség.

– Ez igaz, de emlékeztek, akkor is hiába jártuk végig a várost, ezt a lakást is csak egy véletlen szerencsének köszönhattuk.

– Ez is igaz, de itt kucoroghatunk, a szerencse magától ide nem jó, az bizonyos. Semmiből csak semmi lesz, csakis valamiből tud valami lenni.

– Talán ez lenne a mi sorsunk? Mindig végig kell járnunk egy kálváriát ahhoz, hogy valamit elérjünk?

– Hát gyertek, próbáljuk meg felváltva, egyikünk itt marad, vigyáz a csomagokra, kettő megkezdí a kálváriajárást.

Egész napi eredménytelen és hiábavaló keresgélés után a Bolyai téri református templom lépcsőjén találtuk magunkat. Csodálkozva néztünk egymásra, s egy nagy kérdőjel ült mindnyájunk szemében. Miként kerülhettünk mi ide, ahová nemcsak hogy soha nem jártunk, de nem is igen tudtunk róla? Néma volt a kérdés, s néma a felelet. Ebben valami emberfeletti erőnek lehetett szerepe. Csak a Gondviselő irányíthatott erre a helyre. Olyan mélyen voltak ezek a gondolatok, hogy nem tudtak felszínre törni és szavakká formálódni. Mint valami furcsa örvényben, csak kavartak, kavartak, de egyszer csak hirtelen, mielőtt reménytelenségünk kétségbeeséssé változott volna, Valaki újra utat mutatott.

Már jócskán szürkülődött a Somos-tető felől, a máskor kellemesen simogató szellőcske helyett most valami csípős hűvösség kezdett ruhánk alá bújni, amikor hirtelen a Kántor felugrik, s mintha az elveszettnek hitt reménység fonálát találta volna meg, azt mondja:

– Most jutott eszembe, hogy Adorján Erzsike csoporttársam ennek a református templom papjának a leánya.

– Na és ez mit ér?

– Azt még nem tudom, bemegyek, megkérdézem, hátha a hívei közül lenne valaki, aki befogad.

– Próbáld meg, hátha szerencsénk lesz...

Nemsokára, mintha a karjai helyett örömszárnyak nőttek volna, úgy repdesett felénk a Kántor:

– Annál az asszonynál van a szerencsénk – mutatott a lelkeszi hivatal kapuján kilépő öregasszonyra, aki ránk nézett, majd előre indult.

Kicsit később, mint kutya a tollseprűvel, olyan könnyedén indultunk el a Kriza János utca tizenötös számú házat megkeresni. Útközben a Pap, inkább csak úgy maga elé potyogtatva a szavakat, azt mondja:

– Hát tényleg, jól mondják, az igazi szerencse olyan, mint a szép nő: sokat kell érette járni.

– Jáрни, járни – szólalt meg a Kántor –, de ha az az igazi, akkor a hozzávezető utat is neked kell megcsinálnod.

– Ez bizony természetes, mert hát csak a jól végzett munka szekerén szeret ülni a szerencse.

Ilyen okos szavak magunk elé való eregetése közben érkezünk meg a jelzett ház elé. Ez majdnem új ház, kacsintottunk össze. Minden szerencsénk mellett, nem akármilyen vig gondolatokkal nyitottunk be. A kapu nyikorgására az udvar hátsó részéből az öregasszony jött felénk.

– Jöjjenek csak velem, megmutatom a szobájukat.

Kissé megrökönyödve mentünk el a fényes ház előtt, amelynek udvarra néző ablakai kacagták a mi naívságunkat: egy régi, nyárikonyhaszerű házikó volt a szerencsénk tárgya! A két nagyobbacska szoba közül a belső volt számunkra kijelölve. Csak két ágy volt benne használatra készen. A harmadik – nemrégén lehetett valamelyik szomszédból áthurcolva – még darabokban hevert.

– Már szalmazsákról is gondoskodtam, s éjszakára meglesz a kényelmes fekvőhelyük. Igaz, hogy ebben a szobában fűtési lehetőség nincs, de én abból a kályhából – mutatott át az ő szobájában álló csikókályhára – annyi meleget adok, amennyi kell.

A körülményeket látva, az örömünk olyan kicsi helyre került, hogy önvigasztalásunkhoz alig tudtuk elécsalogatni. Az ágy összerakása közben nemcsak elébűjt, hanem a Kántor szájából még dudorászni is kezdett. Lefekvés előtt, a körülményeket még egyszer szemügyre véve, egy kicsit mentegetőzésformán – mert ő szerezte nekünk a lakást –, mintegy jóváhagyásra, felénk dobja:

– Jó, hogy véletlenül még ezt is megkaptuk.

– Jó-jó – erősítettük meg –, de mi az, hogy véletlenül?

– Véletlenül kaptuk a lakást, véletlenül nem gázolt el valami, véletlenül nem esett egy cserép a fejünkre, véletlenül a vizsgán pont azt a tételt húztuk ki, amelyiket megtanultuk, véletlenül lekéstük azt a járművet, amelyik balesetet szenvedett, és sorolhatnám tovább, hisz az egész élet a véletlenek sorozata. Hogy is van ez akkor? Vajon a véletlenek mögött nincsen-e Valaki, hogy összerendezze és irányítsa? Én azt hiszem, hogy léteznie kell egy olyan mindennek fölötti erőnek, amely soha meg nem határozható időben és módon a véletleneknek ezt a halmazát, ezt a világot létrehozta és kormányozza. A vallások? Azok a hitre épült különböző vélemények képződményei és külső megnyilvánulási formái. A megmagyarázhatatlant próbálják megmagyarázni. Mindenik azt gondolja, hogy az ő útja a legjobb, legrövidebb, amely ehhez a Mindenhatóhoz vezet. A vallások hivatása, hogy a mindenkiben amúgy is meglévő hitet táplálják, erősítsék. Mihelyt ezen a Mindenhatóhoz vezető úton egymással versenyre kelnek, és csak a magukénak akarják azt, Aki a mindenkié, abban a pillanatban nem az Életet, hanem a Halált kezdik szolgálni.

– Mit szólna az ateistákhoz?

– Azt, hogy vallásfelekezet nélküli ember sok van, az bizonyos, de hogy hit nélkül létezik-e ember, én azt nem hiszem. Mert mindenkinek valamiben hinnie kell, enélkül csak egy ideig lehet élni. Mindenki, ha addig nem is, de a végelszámolás előtt, az utolsó remény forrásaként megjelenik a Hit. Itt van az a pont, amikor a hit s az Isten egybeolvad, és Megváltóként jelenik meg. Az ateizmusra épülő kommunizmusnak a vesztét is, mint eddig minden hasonló hatalomét, az okozza, hogy a néppel azt akarja megtagadtatni, amit nem lehet. Teszik ezt, mivel ők csak tagadni tudnak, de a kitagadott helyébe mást állítani, azt nem. Ezért a véletlenek „irányítójaként” önmagukat teszik meg. Így, bár mindenható teremtetőnek képzelik magukat, nem tudnak mást, csak ember által létrehozandót alkotni, ez pedig mindig csak lélektelen lehet. Ezért az így épített hatalmi trónusuk építő kövei közül mindig hiányozni fog az igazi

összetartó erő, az őszinte szeretet, amit ők hazugsággal s terrorral próbálnak helyettesíteni. Ennek pedig nem összetartó, hanem szétválasztó a tulajdonsága. Ezért az összeomlás elkerülhetetlen.

– De mikor lesz az?

– Ezt egyedül csak a „Véletlenek Ura” tudja, más senki.

– De vajon megérjük-e? Mi lesz addig velünk?

– Ezt még csak nem is sejthetem, az is lehet, hogy ránk dől s maga alá temet. De reménykedjünk abban, hogy a magunk által teremtetten szerencsével, „véletlenül” ezt is elkerüljük.

Hát hogy ez a lakás hol volt, és hogyan éltünk benne?

Az első kérdésre a válasz már másnap reggel kiderült. Gyors lépésekkel több mint egy óra kellett ahhoz, hogy az egyetemre fölérjünk. Ez több mint négy kilométer utat jelentett. Azóta mind gyakrabban s gyakrabban jelentkező végtagfájdalmaim azon hideg téli éjszakák vajúdásainak a szülöttei, amelyek reggelre a szalmazsákot alattunk zúzmarrássá tették, mert a konyhából nappal beáramló pára a hideg hatására reggelre hóharatként kicsapódott.

A kicsi kályha, amely a két helység fűtésére rendeltetett, nappal úgy kifáradt, hogy a biztonság kedvéért éjszaka pihennie kellett. Mivel mi késő éjszakáig tanultunk, hogy a házínénit ne zavarjuk, a köztes ajtót becsuktuk. Mindent magunkra rakva vártuk, hogy az idő megenyhüljön s reménykedtünk, hogy korán ránk köszönt a tavasz.

Ebben a – háznak nem nevezhető – hajlékban töltöttünk el két kerek esztendőt. Sohasem panaszkodtunk, örvendtünk, hogy ilyen is van, amelyet Zsuzsa néném, amikor meglátott, sírva fakadt.

– Hát ti így laktok? – kérdezte könnyes szemmel.

– Hát maga mit gondolt, hogy az ilyen magunkfajtákat itt másképpen tartják, s ezüst tálcán szolgálják fel a tudományt?

Ezen alkalommal történt, hogy néném nagy csomagja miatt fiákerrel mentünk ki a vasútállomásra. Én csak akkor tudtam meg, hogy a csomagban egy lúd van, amikor a főtérre értünk, ahol a lúd, fejét kidugva, úgy elkezdett gágogni, hogy a járókelők csodálkozva bámultak felénk. Ezek egy része bizonyára arra gondolt: igaza van a Pártnak, mert a paraszt már a lúdját is fiákeres kocsival cocókáztatja!

Ném tudhatták, hogy ez a nyolcgyerikes özvegyasszony legnagyobb leányának az esküvőjére az utolsó libáját viszi...

3. A hivatás bővületében

*„Harmadévest az Isten se menti meg” – Nagy professzorok nemzedéke
– Kolozsváron Kelemen Lajossal – Kórbonctan és sebészet –
Első műtétem – Kollektivizálásról kártyaparti közben – Óvatos duhajok
vagyunk – A peteki lelkipásztor – Kányádi temetők üzenete*

Eddig azt hittük, nagyon elavult a mondás, miszerint aki a harmad-
évet képes volt elvégezni, azt a jó Isten sem mentheti meg, hogy orvos
legyen. De amikor az elsajátítandó anyagot számba vettük, már nem
kezdtek félrevezetőnek tartani, ugyanis ehhez egy több mint ötezer ol-
dalt tartalmazó könyvhegyet kellett megmászni. Mégis hihetetlen, hogy
mire képes egy fiatal agy! Nem véletlen az erről kialakult vicces véle-
mény, hogy erre a kérdésre: „Mennyi időre lenne szüksége egy idegen
nyelv elsajátításához?” – a középiskolai tanár válasza: „– Legalább két
év”; – az egyetemi tanáré: „– Hát egy év”; – míg az egyetemi hallgató
azt kérdezi: „– Tessék mondani, mikor kell vizsgázni belőle?”

No, viccelni mindenről lehet, de mindennel nem. Ez utóbbihoz tar-
tozik a munka. A munkát pedig nekünk most a tanulás jelenti. Lehető-
leg mindent annyira megtanulni, hogy hasznavehető legyen. A félig-tudás
rosszabb, mint a tudatlanság, mert amíg emez semmit sem csinál, addig
az előbbi ténykedése nemcsak rossz, hanem kártékony is. Ez a megállá-
pítás leginkább az orvosokra vonatkozik.

Mi ennek a tudatában kezdtük meg a harmadévet. Ezzel az évvel lép-
tünk be a „kórok” tárházába: meg kellett tanulni a kóros elváltozásokat,
azok okait és tünettanát.

Azt hiszem, hogy a baktériumok és vírusok megismerése a medicina
legnehezebb része. Ahány baktérium, annyi megjelenési forma és meg-
annyi tulajdonság. Márpedig ezeknek a fölismerése, megismerése nélkül
ellenük és a az okozott betegségek ellen küzdeni lehetetlen.

Putnoki profesor úr nem csak „idegenvezetője”, hanem a „pápája”
is volt ennek a tudománynak. A mi szerencsénkire őt még az országból
nem űzték ki. A pontosság és a rendszerezett tudás megtestesítője volt.
Másodpercenyi pontossággal lépett a katedrára, s attól függetlenül, hogy

a helyünkön vagyunk-e, meghajolt, a *Tisztelt hallgatóság!* megszólítás után az előadást megkezdte, s a könyvében leírtakat hajszálpontossággal előadta. Amikor a mutató az óra végét jelezte, a mondat közepén is az előadást befejezte, s fejbiccentéssel megköszönve, hogy meghallgattuk, – távozott. A vizsgázótól is (a pontos megjelenésén kívül) az általa írott jegyzet szó szerinti elmondására tartott igényt. Ha valaki az ott lévő sorrendet összecserélte, a legjobb jegyre már nem számíthatott. Ha egy-két nem nagyon fontos dolgot kifelejtett, annak lehetőséget adott, hogy egy hét múlva újra vizsgázhasson. Más esetekben könyörtelenül buktatott.

Az előzőre Sz. Pali szolgáltatott példát akkor, amikor mellettem vizsgázva, a vírusok tíz tulajdonságából egyet kifelejtett, s a többieket sem a könyv szerinti sorrendben mondta el. Putnoki türelmesen végighallgatta, majd szokatlanul vékony hangján – miközben az indexet Palinak visszacsúsztatta – azt mondta:

– A kolléga úrnak lehetőséget adok, hogy egy hét múlva a tudásáról újra számot adjon, s a vírusok tulajdonságait is úgy mondja el, hogy az ötödik pontot a kilencedikkel ne cserélje össze.

A felkészületlenséggel szembeni könyörtelenségét bizonyítja az a magatartása, amikor a háború alatt azoknak, akik nyilas ruhában, pisztollyal az oldalukon megjelenve remélték a vizsgájuk sikerét, azt mondta:

– Uraim, a tudásukra, ha meglőnek, akkor sem adok átmenő jegyet.

Nagy tudásának meg a rendkívül fegyelmezett és következetes magatartásának köszönhető, hogy a nagyon nehéz vizsga ellenére a diákok előtt különös tiszteletnek örvendett. E tisztelet mellé akkor társult a szeretet, amikor megtudtuk, hogy a rideg tudós-külső milyen igazi emberi érzelmeket takar. Erre akkor döbrentünk rá, amikor egy különös indítatásból megkértük, hogy a pályafutását ismertesse. Ő ennek részünkről nem remélt nagy szívességgel tett eleget.

A bányászcsalád gyermekének sorsútja rendkívüli tehetségének köszönhetően vette irányát az orvosi hivatás vonzásterülete felé. Mivel az út minden akadályát kitűnően vette, végig állami ösztöndíjban részesült. Mint aki ennél sokkal nagyobb feladatra is képes s ezáltal népének nagy hasznára válhat, ugyancsak ösztöndíjasként Angliába küldték. Itt végzett kiemelkedő munkásságát látva, az angol „fejvadászok” rendkívül kecsgetető ajánlatokkal arra akarták rábírní, hogy végleg maradjon ott. Ő pedig erre, minden gondolkodás nélkül, azt válaszolta:

– Köszönöm, de nem tehetem, mert engem éppen azért küldtek ide, hogy ami itt több és jobb, azt ne csak elsajátítsam, hanem haza is vigyem.

Én pedig, bár ott sokkal mostohább lesz a sorsom, mégis hazamegyek. Ennyivel tartozom annak a népnek, és annak a szegény országnak, amelyik bennem megbízva engem ide küldött.

Itt egy pillanatilag megállt, elmélázva, alig hallhatóan maga elé ejtette:

– Pedig talán... – s itt megnyílt a szív és a lélek mélye: a szemeiből kibuggyanó két gyémánt csepp a mindenek fölötti hűség szimbólumaként maradt meg az emlékezetünkben...

* * *

– Íme, a biztos diagnózisok színhelye – soha el nem mulasztotta megjegyezni az utasok előtt a városi autóbusz humoros vezetője, s menetközben a kórbonctani intézetre mutatott.

A vicces megjegyzés itt nem a fél, hanem a teljes igazságot jelentette. Valóban, itt derült fény az elhalálozás igazi okaira. A kellemes vagy kellemetlen szembesülések színhelye is volt ez. A boncolásokon résztvevő klinikusnak szembe kellett nézni azzal, amit a beteg érdekében tett. Az általa cipelt kereszt itt vagy súlyosabb vagy könnyebb lett azáltal, hogy kiderült: helyesen avagy tévesen járt-e el. Ha a „tévedéseinkből tanulunk legtöbbet” mondás valahol igaz, akkor itt bizonyosan az. Éppen ezért a kórbonctannak nem csak a tudományos, hanem a gyakorlati jelentősége is fölmérhetetlen.

Erre az óriási kiterjedtségű – ahány kórokozó és kór-ok, annyiféle elváltozás! – tudományra az egy évvel korábban távozó tudós, Haranghi professzor méltó utódja, Gyergyai Ferenc tanár úr, és két kitűnő tanársegédje okított. Nekik köszönhettem, hogy a megismerés utáni vágy a nem-szeretem-friss hullaszagot, és a meztelen kézzel való boncolás irtózatát is elnyomta. Bár a hazugságnál csak az igazság fájdalmasabb, én mégis a tévedéseken át egész életemben mindig az igazságot kerestem, és ezt a tudományt is ezért kedveltem.

A kóros életfolyamatok, a kórélettan nagy ismerőjének, az eltávozott Obál professzornak a helyét egyik tanársegédnője foglalta el.

A kicsi, japán gésa megjelenésű előadót – emiatt hívtuk mindannyian *Cso-Cso-szán*nak – a kezdeti előítéletek után nemcsak hogy elfogadtuk, hanem meg is kedveltük. Nem a nagy tudását, hanem tisztességes igyekezetét becsültük és tiszteltük. (Én a tisztelet mellett külön hálával is gondolok rá, mert félévi vizsgám után majdnem ingyen nekem adta elvált férje szinte új síbakancsát. Mivel akkortájt a telek hóval is jártak,

így végre életemben először egy valódi sítakancsba dughattam a lábam, s ráadásul a magam tákolta lécdarabok helyett egy kikölcsonzótt, igazi, régi magyar katonai sível hódolhattam gyerekkori szenvedélyemnek.)

Azt hiszem az orvostanhallgató életében nincs nagyobb esemény, mint amikor fehér köpenyben a klinika küszöbét átlépi. Úgy éreztem, mintha abba a különleges templomba nyertem volna belépési engedélyt, amelyben a jaj s a hála helyettesítette az orgona hangját. Mindenfelé az Élet és a Halál birkózását láttam, s arra gondoltam, nincs nagyobb dolog a világon, mint ennek a küzdelemnek a döntőbírájává lenni. Mint félistenekre néztem azokra, akik ezt a jogosítványt már elnyerték, s megrettentem, amikor ezek a nagy tudású emberek kollégájuknak szólítottak, s valahol egy különös magasságban éreztem magam, amikor az ápolónők s a betegek doktor úrnak tituláltak. Úgy éreztem, nincs nagyobb dolog a világon, mint orvosnak lenni.

A klinikán pályafutásunkat a belgyógyászattal kezdtük. Ezt tartják a medicina királynőjének. Valóban, mint egy telefonközpontból, innen ágaznak szét a többi klinikumok „vezetékei”. Ezért egy belgyógyásznak ahhoz, hogy ezt a központot irányítani tudja valamelyest, más területeket is ismernie kell. Ezért szülte a gyakorlat a vicces, de némi igazságot tartalmazó mondást, hogy a belgyógyász sokat tud, de keveset csinál, a bőrgyógyász pedig nem is tud, s nem is csinál.

A klinika vezetője Dóczi professzor volt. Az előadások nagy részét Málnási és Herman előadótanárok tartották. A mi előadónk s egyben az évfolyam felelőse is Málnási volt. Ő azon kívül, hogy jó hírnevű belgyógyásznak számított, nagy művészetkedvelő is volt, s mint az orvosok közül sokan, amatőr művészként ő maga is elég jól festegetett. Vallotta, hogy orvosi hivatásának csak úgy tud eleget tenni, ha valamilyen nemes szórakozás vagy áthangolódás révén – amennyire lehet – lelkiileg felújul. Ezért amellet, hogy nekünk gyakran beszélt a művészetről, azzal közvetlen kapcsolatba is akart hozni minket.

Eme igyekezetének felejthetetlen bizonyítéka, hogy megszervezett egy kirándulást Kolozsvárra, ahol közösen megnézhattunk – sokan életünkben először – egy operaelőadást s találkozhattunk erdélyi történelmünk élő lexikonjával, Kelemen Lajossal.

De mint az első szerelem, az *Esmeralda* sem csak a szépségéért maradt örök emlék, hanem mert ehhez is hozzátársult valami, ami ezt az élményt is szomorúvá tette. Az előadás bűvölete az opera épületéhez kapcsolódó történelmet nem tudta feledtetni: a budapesti Operaház

ikertestvérét most azok tartják magukénak, akik nemhogy a terhességnél s a szülésnél, de még a felnevelésnél sem voltak jelen! Van-e megrendítőbb annál, amikor egy édesanyától a gyermekét elveszik, és másra használják ki, mint amiért ő azt megszülte? Van! Amikor az édesanyának s a testvéreknek ezt tétlenül kell néznie!

Amikor Málnási a Kelemen Lajosssal való találkozásunkat előkészítette, mi nemhogy az ő életkörülményeiről, még csak a létezéséről sem tudtunk semmit.

Közvetlenül a találkozás előtti percekben mondta el Málnási, hogy az a szakember, akit ő Kolozsvár történetének az ismertetésére fölkért, maga egy élő történelem. Ő nem csak évek, hanem hónapok, napok szerint is tudja, hogy évszázadokon át mi történt ebben a városban és Erdélyben. De a tudós, Kolozsvár volt levéltárosa, ismereteinek eme elképesztően nagy sokaságából csak nagyon keveset hajlandó papírra leírni. Leírni? Még beszélni is csak nagyon megbízható ember kérésére hajlandó. Ezek szerint Málnási révén mi is ezek közé tartozunk. Nem tudok elég nagy tisztelettel és szeretettel visszaemlékezni Málnásira és eléggé hálás lenni a Sorsnak azért, hogy ezt a találkozást lehetővé tette.

Végtelenül elszomorított a beszélgetés után meglepetésként ható Málnási-kérés: ha élő tanúi nem vagyunk, akkor el sem hisszük, amire tanárunk kért, hogy a zsebpénzünket gyűjtsük össze s majd az övével kiegészítve, ő valami csalafintasággal – különben lehetetlen – eljuttatja Kelemen Lajoshoz, aki szó szerint éhezik. Nagy titkok tudója és ezen keresztül az igazság olyan elkötelezett híve volt Ő, aki a hazudozások megterített asztala helyett a számkivetettséget és az éhezést választotta.

Kolozsvár történelmét az alapkő lerakásával kezdte s minden olyan, még létező helyre és emlékhöz elvezetett, amely ezt a történelmet igazolta. Mindig bizonyítható (s nem csupán feltételezhető, vagy éppen séggel képzelt, esetleg valamilyen érdek szülte) történelem volt, amit a tudós nekünk elmondott és bemutatott. Minden olyan templomba és épülethez elvezetett, amelyen valamilyen, népünk sorsát befolyásoló esemény történt. Már pedig Kolozsvár egész belvárosa ilyen.

Egész nap jártuk a gyönyörű várost. Késő délután érkeztünk meg a Házsongárdi temetőbe.

Már a belépésünk után nagy meglepetésben volt részünk. Ugyanis a bejárat bal oldalán, egymásra dobált régi sírkövek nagy halmaza úgy bámult ránk, mintha tőlünk akarta volna megtudni, hogy mi történik itt? Az odaérkező temetőőr kilétünket megsejtve, a sírköveknek – és ez

által nekünk is – válaszolt. Mielőtt hangot mert s tudott volna adni, szétnézett, és mivel gyanús alakot a közelben nem látott, a sírkőrakás felé fordult, s mintha saját halottai lettek volna, kalapját fejről leemelte előttük és azt mondta:

– Ezek a „halálra ítélték”: velük a mi múltunkat akarják eltemetni. Miután ezeket megsemmisítették, a szellemük is csak addig jár vissza, amíg én meg tudom majd mutatni, hogy az őket hordozó test hol pihen. Azután...?

A történet annyira hatalmába kerített, hogy bár összejártuk az egész temetőt, másra nem emlékszem, csak Reményik Sándor kőbe vésett testamentumára: *Egy lángot adok: ápdold, és add tovább. Úgy éreztem, hogy átvettem a lángot.*

Életem legcsodálatosabb „történelmi leckéje” a kolozsvári vár falai alatt ért véget. Időben ez 1920-at jelentette. Azért ezt az évet, mert amikor Kelemen Lajos eddig a dátumig ért, azt mondta: „Bocsánat, attól arrafelé nem vagyok hajlandó beszélni”. Döbbenetes volt ez a bejelentés. Ha van helyzet, amikor a hallgatás a legszebb beszédnél is többet mond, akkor ez ilyen volt. Kelemen Lajos igazi kilétét ez a némaság fedte fel. Ő nemcsak nagy, hanem becsületes tudós is volt. Ami e mellett a „bűnét” még megnövelte, hogy magyarnak vallotta magát.

Különben Málnási nemcsak hogy nem tartozott a nagy előadók közé, hanem néha az volt a benyomásunk, hogy az előadásokra nem is készült s azért csinálja a betegbemutatást. Előfordult, hogy négy-öt olyan beteget mutatott be, akiknek a betegsége az előadással semmiféle összefüggésben nem volt. Azonban igazságtalan volnék, ha azt mondanám, hogy ezek nem voltak hasznosak. Nagyon tanulságosak voltak, csak éppen az aktuális helyzettől álltak távol. Nemcsak a szakmából, hanem másból is sokat tanultunk tőle. Nagy műveltségű egyénisége a jóra, nemesre törekvő orvos példaképeként maradt meg bennem.

A klinikavezető Dóczi professzort csak látásból ismertük s annyit tudtunk róla, hogy főleg a vérképző szervek betegségei a fő érdeklődési területe. Herman tanár úrral sem volt közvetlen kapcsolatunk, mert más évfolyamoknak adott elő. Nagy tudományos népszerűségnek örvendett, mert a máj tű-biopsziáját Vásárhelyen ő honosította meg. Ennek óriási jelentősége volt, mert az egyetlen tűszúrás által nyert szövetből meglehetett állapítani a máj kóros elváltozásait. A vele kapcsolatos nagy szenzáció az volt, hogy még a diákok által sem ismert – pedig ők mindenről tudtak – ok miatt itt hagyta Vásárhelyt s Izraelbe távozott.

A betegvizsgálat módszereiről beszélve, elsőnek a tanársegédekét s nem a tanárokat kellett volna említenem, mert az előbbiek hoztak közvetlen kapcsolatba a betegekkel. Ezt a művészetet az én tanársegédem, Végh Berci, a klinika legidősebb tanársegéde próbálta megtanítani.

Nem véletlenül írtam művészetet, ugyanis a művészeknek is bizonyos érzékszerveik az átlagnál fejlettebbek. Nos, a betegvizsgálat megtanításának is éppen az a célja, hogy az érzékszervek felfogó képességét minél kifinomultabbá tegye.

Az orvosnak a beteget megtekintve, olyan árnyalatokat is észre kell vennie, amit más valaki nem képes felfedezni.

Csak a kifinomult ujjtapintás teszi lehetővé, hogy apró elváltozásokat is megérezzen. A hallóideg rendkívüli érzékenysége kell ahhoz, hogy a test üregeit megkopogtatva, meg tudja határozni a benne levő szervek nagyságát és elhelyezkedését, s ne csak meghallja a tüdő és a szív kóros üzenetét, hanem azok egymástól való parányi eltérését is értékelni tudja. Egy orvos kórismerési készsége annál nagyobb – ez lenne az ideális –, ha minél több információt tud szerezni a beteg megtekintése, tapintása, kopogtatása és hallgatósága által.

A betegvizsgálat óriási gyakorlati jelentősége, hogy a beteggel való szóbeli érintkezés-kikérdezés-anamnézis után lehetővé teszi a beteggel való közvetlen kapcsolatot és megteremti a gyógyítás egyik legfontosabb alapfeltételét: a bizalmat.

Hihetetlenül nagy odaadást és rengeteg gyakorlást igényel az érzékszerveinknek ehhez a tevékenységhez való csiszolása. Azért, hogy normálist a kórostól meg tudjuk különböztetni, otthon egymáson is sokat gyakorlatoztunk. Mivel a szív, a tüdő és a máj határait ceruzával meg kellett jelölni, egy-egy beteg bőre úgy nézett ki, mint egy első osztályos gyermek rajzfüzete. Legnehezebbnek a tüdő és a szív hangok általi üzenetének a megfejtése bizonyult. Sok száz beteg tüdejét és szívét kellett meghallgatni ahhoz, hogy a kóros hangokat a normálistól meg tudjuk különböztetni. De sok száz kellett ahhoz is, hogy a kóros hangok között is különbséget tudjunk tenni. Milyen lehangolt voltam, ha nem sikerült, de milyen boldog, ha egy tüdőgyulladás okozta krepitációt, vagy a szív diasztolés zörejét először meghallottam.

Úgy emlékszem, hogy örömben nemcsak a beteget, még a sztetoszkópot is „fülhallgatómat” – is megpusziltam.

* * *

Ha mindenki csodálja, hogy a gyengébb szembe mer állni az erősebbel, hogyne csodálná azt, aki egy kicsi késsel a kezében harcra kel azzal, akinél kasza van. Márpedig a sebész ilyen. Ha a sebész a Kaszás taktikáit jól ismeri és tudja, hogy mikor és hogyan kell használnia a szikét, akkor azzal sok esetben nem csak annak a kaszáját csorbíthatja meg s teheti időlegesen használhatatlanná, hanem a küzdőtér győzteseként elhagyásra is kényszerítheti a vesztes ellenfelet.

A fentiek miatt óriási érdeklődéssel léptünk be a sebészeti előképzés szobájába. Valóban csak egy előképzés folyt itt azon ismeretek elsajátításáért, amelyek nélkül a „nagy sebészet” előszobájába sem lehetett belépni. Mivel ezek az úgynevezett „kis sebészeti” ismeretek nélkül nem létezhet a nagy sebészet, ezért valójában a kettő közötti határ csak mesterkélte. Emec véleményét az is alátámasztja, hogy csak egyetlen alapszabály létezik: a *primum nil noce* (mindenek előtt ne ártsunk) – ez kell hogy legyen az orvos, különösen a sebész ténykedésének a meghatározója. Minden beavatkozásnak a gyógyulás érdekét kell szolgálnia. Ebből a szempontból tehát legfeljebb csak kis és nagy beavatkozás van, de kis-és nagy sebészet nincs. A szabály be nem tartásával a kicsi bántalom éppúgy lehet életveszélyes, mint a nagy.

Ez a szabály, ez a tudat vezette Gózner tanársegédet, aki a kis sebészet elméleti és gyakorlati tudnivalóit nemcsak tanította, hanem alkalmaztatta is. A sebésműszerek bemutatása, rendeltetésük ismertetése után rátért minden sebészeti beavatkozás legfontosabb követelményére: a sterilitásra. Mivel a gumikesztyű műtét közben megsérülhet, ezért a beavatkozás előtt, kötelező a kezeket a lehető legnagyobb mértékben baktérium-szegénnyé tenni, hogy a sebfertőzést ilyen esetben is elkerülhessük. A gyakorlati tapasztalatok szerint ez csak úgy érhető el, ha langyos, szappanos vízzel és körömkefével, fél órán keresztül, az alkar közepéig úgy mossuk meg kezünket, hogy tizenöt percenként keféit és habot váltunk. A kézmosás az előírásoknak csak akkor felel meg, ha a festékkel bekent kezünkről a festéket, behunyt szemmel, nyomtalanul el tudjuk távolítani. Az első órákon ezt próbáltuk elérni.

Mindez a földszinten lévő rendelőben történt. A betegeknek először itt, az ambulancián kellett jelentkeznie, illetve a mentőn érkezők is először ide kerültek. A vizsgálat után dőlt el, hogy a beteget be kell-e utalni, vagy itt kap ellátást. Tehát ez egyben diagnosztikai rendelő is volt. Az itt ellátható betegek előkészítése után következett a beavatkozás. Minden új műtéti beavatkozást a tanársegéd bemutatott, s csak

azután vont be a következő műtétbe, illetve bizonyos gyakorlat után ránk bízta, hogy felügyelete alatt önállóan operáljunk. Nem hiszem, hogy van izgalmasabb annál, mint amikor a medikus először fog szikét a kezébe, azzal a jogosítvánnyal, hogy egy másik emberbe belemetsszen. De azt sem, hogy lenne, akinek a keze meg ne remegne. Szerencsére a gyógyítás, a betegen való segíteni akarás, és a beavatkozás sikere utáni vágyakozás ezt hamar elnyomja.

En is nagy izgalommal készültem egy injekciós-tályog megnyitására, s reszkető kézzel fogtam meg a szikét, de amikor azzal metszeni kezdtem, már csak a siker érdekelt. Amikor a tályog ürege megnyílt s kezdett ömleni belőle a genny, olyan földöntúli boldogság kerített hatalmába, hogy a szikét elejtettem, s a további teendőket már a tanársegédnek kellett elvégeznie. *A gyakorlat teszi a mestert* megállapítás itt igazán bevált, mert fél év után már csak a belsők reszketett, de a kezünk nem. Ez a belső feszültség viszont teljesen soha nem múlik el, ez csak abban nem vibrál, aki a veszélyt nem ismeri. A veszély pedig annál nagyobb, minél nagyobb a komplikáció lehetősége, a műtét kockázata.

Bár a nagy műtétektől távol maradtunk, csak az elsőéves inaskodásainkat gyakoroltuk, mégis olyan izgalomban voltunk, hogy amikor a végbéltisztító beöntést kellett csinálni, akkor K. T. és S. L. a kanült a végbél helyett a hüvelybe vezette. A beteg hiába mondta, hogy „nem jó helyen van, doktor úr”, ők váltig erősítették, hogy jó helyen járnak. Az esemény híre órák alatt az egész klinikára s egyetemre kiterjedt, s két kollégánk olyan ismertté lett, mintha valami különleges dolgot fedeztek volna fel. Azt is tartották róluk, hogy ők voltak a világon az elsők, akik olyan nőt találtak, akinél a lyukak egymással helyet cseréltek! Természetesen a védekezésük sem volt akármilyen. Azt mondták, hogy amikor a nőt ebben a pozícióban meglátták, a férfiasságuk úgy felállt, hogy az eszük teljesen leállt. Ez a máig élő humoros történet is azt bizonyítja, hogy a negatív események a pozitívakat rendszerint túlélik.

Végre eltelt a félév, s kissé megszusszanhattunk. Mivel a második félév még nehezebbnek ígérkezett, ezért szokásomtól eltérően most könyvet is vittem magammal haza, s úgy osztottam be az időm, hogy tanulásra is jusson. Reggel mindig a beszivárgó kolbász-szagra ébredtem. Mivel a ház körül a favágáson kívül más munka nem volt, így most valódi sílécekkel, és valódi síbakanccsal járhattam a határt. Mindig csak az estefelé vetett haza. Amire megebédeltem, már a szürkület üstökét feketére festette az est.

Irány a kártyatársaság! József sógoroméknál a nyolcas petróleumlámpa már bé volt húzva – nagy fényre volt állítva –, Jóska bácsi már sirítette-sodorta az első szivarát. Közben megérkeztek a társak. Ők hárman: Márton bácsi, Sándor bácsi és Elek bácsi. Mivel szomszédok voltak, egyszerre jöttek. Mielőtt elkezdődött volna a játék, az igazi játék – amelynek csak nyertese volt, vesztese soha – mindig megbeszélték a falu ügyes-bajos dolgait.

A mai este tárgya valóban egy igazi „bajos” dolog volt, ugyanis most akarták megszervezni a társas gazdaságot. A gondot, mert az csakugyan az volt, Jóska bácsi dobta közéjük.

– Képzeljétek el – mondta –, ennek a Birinek megint el kezdett visketni a valaga, mert valami strigókkal beállított hozzánk, s arról akart meggyőzni, hogy ha többen csináljuk, akkor sokkal jobb lesz.

– S te mit mondtál?

– Én azt, hogy maguk csinálják, akikkel akarják, nekünk nem kell senki. Mű Máriver ketten eddig is elintéztük, s ezentúl sem kell senkinek a segítsége. Kimenet Birinek is megmondtam, ha visket, vakartassa meg mással, de ide ne jöjjön.

– Huncut egy banda ez, halljátok-e? – szólal meg a „paradicsomot” (ő csak így szokta nevezni az orosz fogságot) megjárt Elek bácsi. – Szép nevekkal s ígéretekkel pontosan úgy csinálnak, mint egyesek a fehérnéppel szoktak: addig hízelegnek, incselkednek, amíg valahogy a kapun belülré kerülnek, onnét osztán már csak könnyű a házba, s onnét még könnyebb az ágyba vinni. Eddig csak a huncutság volt, de most innét kezdve a baj lesz úr.

– Hát a' mé' vóna baj, te Elek, hiszen az mind a kettőnek jól esik – véleményezi Sándor bácsi.

– Hát abban az ügyben neköd tökéletesen igazad van, Sándor, de ebben az esetben csak a fejül való élvez, az alsó csak nyeg-nyög.

– Ezek szerint mi leszünk a nyegők, s az élvezők a kommunisták?

– Hát, ha ez bé talál következni, akkor nekünk itt kecc, vége.

– Márpedig erősen ráálltak, s előbb-utóbb békövetkezhet, mert én még nem láttam olyan tyúkot, amelyiket a kakas ne tudott volna maga alá teperni, ha akart.

– Jobb lesz, ha ennek véget vetünk, halljátok-e? – бүtүli el Márton bácsi –, mert ezt itt úgysem tudjuk eldönteni, hogy mi lesz. Egyet tudok, hogy a „kakasnak” velünk nem lesz könnyű dolga, s az is eléfordulhat, hogy közben a nagy erőlködéstől a ganyédomb alatta esszeomlik.

Ilyen és ehhez hasonló őszinte megnyilatkozások tették nem csak csodálatosan széppé, hanem tanulságossá, felejthetetlené ezeket az estéket. Itt s ekkor tekinthettem be abba az óriási, teljesen még soha nem ismerhető világba, amely népem lelkében lakozik. Ekkor kezdtem rájönni arra, ami mára meggyőződésemmé vált, hogy mi a fennmaradásunk titka: éppen az, hogy ezt a titkot senki sem tudja. Ha tudná, akkor valaki, valamikor, valamiért elárulná s akkor...

Ez a kétheti vakáció olyan volt, mint egy gyönyörű álom. De hát minden álom egyszer véget ér s ember a valóság kedvéért akarva, akarattalanul szeméből kidörgöli. Én ezt akarattal tettem, hogy a magam szötte álmomat megfoghassam.

Éjfél tájban megérkezik a Pap. Sápadt, gyűrött arcával s álmatag szemével, egyik kezében kopott bőrdíjével, a másikban egy vesszőfonatos korsóval úgy nézett ki, mint egy barát, akit a rendházból kirúgtak.

– Már azt hittük, inkább vissza se jössz, hogy az ígéretedet ne kelljen teljesíteni – szűrja meg a Kántor, s közben a Pap kezében az ígéret tárgyát, a korsót szemlélgetve úgy tesz, mintha nem tudná, hogy az mi. – Mi van, ejsze neked már az itteni víz nem is megfelelő, s úgy elurasodtál, hogy azt is hazulról kezdted hordani?

– Talán azt hitted, hogy elfelejtem, amit megígértem, s hogy csak nektek, székeleyeknek van adott szavatok, a szilágysági embernek nincs? No, itt a bizonyíték – mondja, s azzal a korsót odanyújtja a Kántornak.

Az meg úgy kap utána, mint kutya a légy után, de közben megjegyzi:

– Hát most már elhiszem, de azért ne felejsd el, hogy mégis a székeley szarta a magyart!

Nagyot kacagtunk s a továbbiakban a szavak helyét a tettek vették birtokukba. Csókási komám, mármint a Pap, egy akkora valamit tett az asztalra, hogy mi csak úgy ámuldoztunk.

– Hát ez meg mi az isten csudája?

– Ez egy „tűzok” azok közül, amelyekről mondtam nektek, hogy nálunk ott sétálnak a faluban.

– No, hadd lám, milyen a szilágysági „tűzok”?

Nekiláttunk a pulykasültnek, s mint az őseink valamikor, tízágú villával, úgy téptük s szaggattuk, mintha haragban lettünk volna.

– Csak úgy tiszteletből – ha már az Ér mellől ide hurcoltad –, ezt a csatornalevet is megköstöljük!

Úgy esett, mint bivalynak a vakarás, s ott menten megerősítettük a régebbi elhatározásunkat, hogyha egyszer a Pap a beígért bort elhozza,

akkor a korszót betesszük a két ágy közé, s addig az ágyból nem mozdulunk ki, amíg a tartalma ki nem fogy. Ezzel a fogadalmunk teljesítését vitézül meg is kezdtük. Hol egyik, hol a másik, ahogy fölébredt, a korszót magához vette s addig nyelte belőle a levét, ameddig a megboldogult „tűzok” már nem szomjazott többé.

Ez így ment reggelig, amikor mélyen elaludtunk: de én úgy éreztem magam, mintha ágy elkezdett volna velem emelkedni, majd mint egy sas ott fenn a magasban, úgy lebegtem, amíg egyszer csak keringőzésbe nem kezdtem. Ez csodálatos is lett volna, ha hirtelen valamibe bele nem ütközöm s nem kezdek zuhanni. Ahogy egy nagy fájdalmas ütközéssel földet értem, valahogy kipattant a szemem, s félig nyitott szemmel úgy láttam, hogy én is, az ágy is a helyén van s nem én, hanem a körülöttem lévő világ forog. Ajtó, ablak, bútorok, mind-mind ott keringőztek körülöttem s a falak is el akarták hagyni a helyüket, és sokszor a kezemmel kellett visszatartsam, hogy rám ne dőljenek. Nem tudom, mennyi idő telhetett így addig, amíg azt vettem észre, hogy ezt a forgást az én belső részem is át vette. Úgy forgott a gyomrom, mintha az egész tartalmát ki akarta volna táncolni. Akkor úgy éreztem, hogy a nótát elkerülhetetlenül végig kell járni. Valahogy föltápászkodtam s elindultam abba az irányba, ahol a mosdótálat sejtettem.

Amikor odavergődtem, a Kántor már ott állt, illetve csak állt volna, mert inkább kapaszkodott. Két kezével a szék karját, mint egy „arra” hajlandóságot nem mutató menyecskét, olyan erőszakosan ölelgette. Ilyen „se-helyzetben” a borba áztatott pulykahússal úgy tömte a tálat, hogy még a Pap édesanyja is, aki ezt a pulykát tömte, megcsodálhatta volna. Úgy látszott, a falakkal neki is meggyűlt a baja, mert fejével megtámasztotta, és a nyakán feszültek az erek, mint valami tartókábelek. Közben, ahogy a tálat táplálta, olyan kántorhoz nem méltó hangokat adott, amit se fölfelé, se lefelé nem lehetett volna lekottázni. Az öklendezések között hörgött, mint akinek se befelé, se kifelé nem elég a levegő. Hogy az én ekkori működésem milyen lehetett, azt nem tudhatom, de hogy utána még három hónapig is hasfali izomlázam volt, az biztos. Valahogy visszatámolyogtam az ágyba s egymást meg-megbámultuk, de a félig feldőlt, szájával ránk csodálkozó korszóra nézni se mertünk, nehogy már a látására is újra el kelljen hagyni az ágyat.

Bár már kijózanodtunk-forma, amikor a Pap az egyetemről hazajött, furcsán nézhettünk ki, meg a szobában terjengő szag is olyan irányba ingerelte, és úgy elkezdett kacagni, hogy nekünk kellett őt leállítanunk.

– Látod-e, komám, Pap, nekünk még ezen az úton se adatik meg, hogy büntetlenül magunkat jól érezhessük.

– Itt nem az úttal van a baj, hanem, hogy ti ezen az úton való járásnak a titkát nem ismeritek. Pedig egyszerű: aki a balesetet el akarja kerülni, az ne közlekedjen az úttesten, hanem csak a szélén s ott is csak óvatosan. Mindig te legyél erősebb s ne a bor. A mézet is csak szopogatni kell, mert aki egyszerre nyalja fel, utána nagyon keserű marad a szája. A gyönyört nem lehet egyből fölhabzsolni, aki azt megpróbálja, annak az ujjai között, mint a homok, ahogy nektek most, kiszalad.

– Ez így igaz.

– A hívó paptól, az okos másoktól, a magunkfajta pedig csak a saját kárából tanul.

– Hát, ebben is lehet, hogy valahol igazad van, de abban bizonyosan, hogy a tudományt csak aprádonként lehet elsajátítani s ezért jobb, ha nekifogunk, mert, ha nem, a naponta elmulasztott sok kicsi úgy fölszaporodik, hogy úgy járunk vele, mint a borral, azzal a különbséggel, hogy csak kízó hányingerünk lesz, mert hányni is csak az tud, akinek van amit. S csak az az elhasalt diák hivatkozhat arra, hogy nem volt szerencséje, aki az anyagot legalább nyolcvan százalékban ismeri. Hát, hogy erre ne kerüljön sor, fogjunk hozzá.

A döntés egyöntetű volt, csak a tanulás és semmi más.

Rendszerint még a megszokott estefeléi korzózás is elmaradt. Ez különben is inkább csak a sétáló nők szemléltetése okán volt szokásban, mint a szabad levegő és testmozgás miatt, mert a napi tíz-tizenkét kilométeres gyaloglás az egyetemre ezt bőségesen helyettesítette. Érdekes, hogy bár hetente kétszer délután is föl kellett menni a klinikára, illetve katonaság miatt az egyetemre, fizikai fáradtságot nem éreztünk. Mindent elnyomott bennünk a végcél utáni vágy, az orvossá-levés vágya.

Ez azonban nem azt jelentette, hogy „süketen és vakon” jártunk volna a világban. Sok mindent hallottunk és láttunk, de ezeket az otthoni „konferenciákon”, a tanulás szünetében beszéltük meg s azzal nem eldobtuk, csak félretettük. Ezek között azonban akadt, amelyeket nem tudtunk se félretenni, se lenyelni. Legjobban az utánunk való leskelődés bosszantott. Semmiképpen se tudtuk bevenni, hogy mi bajuk van azzal, hogy ki mikor és mit ünnepel.

Magunk között erősen sokat bosszankodtunk emiatt.

Ez a belsőkben felgyülemlett tiltakozás egyszer csak akkorára nőtt, hogy már nem fért el bennünk s egy „csak azért is” formájában meg is

mutatta magát. Itt volt a Húsvét, a leselkedők nagy lehetősége arra, hogy megtudják, kik azok, akik ezt megünneplik? Templom vagy a kocsmá a tiltakozás leggyakoribb helyszíne.

Nem tudom miért, mi az utóbbit választottuk.

A másik hozzánk hasonló, számkivetett társaságot a háromszékiek képviselték. Szoros barátságban lévén, most is elmentünk hozzájuk, hogy meglátogassuk őket. Ezekre az összeverődésekre rendszerint akkor került sor, amikor bennünk a „salakanyag” annyira felgyülemlett, hogy beszéd általi ki nem ürítése szellemi bélelzáródással fenyegetett. Most is azért mentünk, hogy ezt a veszélyes kórt elkerüljük.

Pont akkor érkeztünk, amikor ők is az aktuális leskelődésről tárgyaltak. Ők már a „tiltakozásunk” helyszínét illetően is döntést hoztak, amit Kányádi Zajzon Anti velünk is ismertetett, de a részleteket nem mondta el. A nagy tiltakozó lázban, valahogy ezt mi sem kérdeztük.

Mielőtt a vendéglőbe léptünk, csak megkérdeztem, hogy ki fizet, mert nekünk egy árva vasunk sincs.

– Azzal ti ne törődjete – vetette vissza Anti.

– Hát akkor rendben van, ezek közül valamelyik vagy nyert, vagy lopott s most egyúttal azt is megünnepeljük – gondoltam, s azzal olyan kivetett mellel léptünk be a Hargita vendéglőbe, mintha teli bugyelláristól feszülne rajtunk a kurtink. Azt, hogy hozzánk hasonló meggondolásból-e, nem tudom, de a vendéglő tele volt. Csak a bejáráthoz közeli hosszú asztal volt üres.

Alighogy letelepedtünk, Anti, mint egy bankár, odainti a pincért s megrendel öt liter bort. Mivel mi inkább ittuk, mint szopogattuk, az üvegeket elég hamar kiürítettük.

– Hét embernek ennyi bor már elég is volna – gondoltam, amikor Anti még ötöt megrendel.

Mintha ló rúgott volna meg, úgy meghökkentem. Mi megmondtuk előre, hogy ránk ne számítsen, intézze, ahogy akarja. Hát ő intézte is, mert amikor ennek a bornak is fele-formát bevedeltük, a szentgyörgyiek elindultak „csapolni”. Én valamivel úgy el voltam foglalva, hogy egyszer csak azt veszem észre, hogy az én társaim is mind eltűntek. Amikor láttam, hogy a sok üres üveg mellett egyedül maradok, úgy begyúltam, mint egy nyolchengeres autó. Nem is tudom, mi lesz, ha észre nem veszem, hogy az ajtóból részemre is takarodót jeleznek! Egy szempillantás alatt ott termettem, s mielőtt valakit kérdezhettem volna, már rángattak is, hogy kövessem őket.

Irány a „Vörös Zaci (Zászló)” mozi sikátora s a főtér túlsó oldalába szájadzó Bolyai utca, végül az ebbe nyíló Köteles Sámuel utca, ahol a volt Mikó-kollégisták laktak. Mivel ez a vendéglőtől jó futamodásnyira volt s a felét hágóra kellett futni, amire a szobába értünk, úgy kapkodtunk a levegő után, mintha attól féltünk volna, hogy nem jut elég belőle.

Alighogy életmagra kaptunk, hát Károly s Dani a kabátja alól egy-egy üveg bort húz elő.

– Te jó Isten, hát még ezt is?

– Hát csak nem gondolod, hogy amit már kifizettünk, otthagyjuk?!

– Hogy-hogy, hát nem fizetett senki!

– Hát a szüleink s utánuk mi, nem vagyunk-e részvényesei ennek az egész kocsmának? Hát nem az ő véres verejtékükkel kevertek ehhez kulimászt? Ennek a vitathatatlan közös tulajdonnak nem ők-e az igazi kisemmizettjei?

– Teljesen igazatok van! De hát ez az eljárás... mégis csak...

– Látod-e, hiába vizsgázol a szocializmus elméletéből kitűnőre, a gyakorlatból éppenséggel nem tudsz semmit. Jegyezd meg, ez nem más, mint a szocializmusnak nevezett valami fejési módszere.

– Furcsa egy tehén – szólal meg Féri –, mert akik enni adnak, azokat elrúgja magától, s akik mást nem csinálnak, csak simogatják, azokat engedi a tőgyéhez, s csak nekik tejel.

– Illetve – veti közbe Deme Gabi –, csak ők tudják megfejni.

– Hát akkor az övök mellett ez, amit mi csinálunk, nemhogy lopásnak, még csak lopicskálásnak sem számít.

– Hát hogy számítana!

– Ha nem, akkor vedd az üveget, töltsd, hogy tölthessük!

Az első forduló után a Kántornak is gyorsan megjön a hangja, s az alábbi találós kérdést teszi fel.

– Hát aztán tudjátok-e, mi a legnagyobb különbség a kapitalizmus és a szocializmus között?

– Mi lassan már mást se, nemhogy ezt. Mondjad, amíg még van, aki rád is figyeljen.

– No, akkor figyeljetek s tanuljatok! A kapitalizmusban egy sötét szobában kergetnek egy fekete macskát. A szocializmusban egy sötét szobában kergetnek egy nem létező fekete macskát, s néha-néha fölkiáltanak, hogy: megvan!

– Ez olyan igaz, Féri, hogy találóbbat nem is mondhattál volna. Erre is érdemes egyet inni!

Mire a bor elfogyott, úgy megnőtt a hangunk, hogy alig fért ki a torunkon. Ordítottunk, mintha heréltek volna. Szerencsénkre a „szocialista tehenészek” megbízottai nem hallották. A bemutató kivilágos-kiviradtig tartott. Másnap a borgőz át kellett adjahelyét a tanulásnak.

A nagy elfoglaltság s a vele járó rengeteg élmény, amelyeket a klinikai gyakorlat nyújtott, az időérzékelésünket annyira elvette, hogy majdnem csodálkoztunk, hogy újra itt van a vizsgaidőszak, a nyári szesszió.

Hét szigorlat s közöttük csak három-négy nap szünet. Aki évközben lazált, az csak a szerencséiben bízhatott. De, mert ehhez is csak munkával lehet eljutni, így nem sok esélye lehetett. Nekünk inkább izgalmunk volt, mint nehézségünk, mert újat tanulni – ami itt már lehetetlen volt – nem kellett, csak ismételtünk s rendszereztünk. A vizsga izgalma viszont mindenkit elér. Egyik azért izgul, hogy sikerül-e a kerítésen átmennie vagy visszasedül. A másik, hogy a siker milyen fokozatát éri majd el. Pontozással vagy kiütéssel győz-e?

A vizsgadrukkot fokozza az előző csoport szereplése. Ha azok közül sokat „tapsoltak vissza”, akkor a zabszem-reakció erősen pozitív lett. Milyen a prof? Milyen tételek vannak? Mit húztál, mit feleltél? Még mit kérdezt? Ezekkel a kérdésekkel volt teli a levegő. A hallottak után gyorsan haza és utána – olvasni. Hátha én is ezt húzom ki. Bár ennek az esélye csak kicsi volt, mert egyes helyeken a tételeket újakkal egészítették ki, de olyan is előfordult, hogy mind kicserélték. Különben, a tanár ezen kívül azt kérdezt, amit akart. Volt úgy, hogy egy átmenő, kitűnő érdemelt jegyért, az egész anyag ismeretéről tájékozódni kívánt.

Minden vizsga s minden évfolyam nehéz volt, de ez a harmadik különösen az. Aki erről a több mint ötezer oldalról mind elméletben, mind gyakorlatban számot tudna adni, az úgynevezett kisdoktori címet valóban megérdemelné. Én a végén testben és lélekben megkönnyebbültem, s kitűnő indexszel a zsebemben „repülhettem” hazafelé.

* * *

Bár Udvarhelyt nagyon szerettem, de úgy látszik, a kicsi falumat még ennél is jobban, mert még aznap délután Kányádba indultam. Azért, hogy minél hamarabb magamhoz ölelhessem az én drága két öregemet, rövidítettem s a kertek fölött mentem.

Édesapám az *ármék* alatt, abban a színfélében a kaszát verte. Ahogy ráköszöntem, úgy meglepődött, hogy a kalapácsot a kezéből kiejtette.

Amikor föltápáskodott s magához ölelt, az orráról lecsúszott okulár alatt, bár a csillagok még nem is ébredtek, én mégis valami csodálatos csillagokat láttam fényleni. Ott úszkáltak szeme tengerében, amíg tarka zsebkendőjével s orrán keresztül le nem csapolta.

– Menj bé, kicsi fiam, én még napvilág ezt a kaszát megpróbálom megverni.

– Hagyja, Édesapám, mert én most olyan élesen látok, hogy a holdvilágon is meg tudom verni a kaszát.

Édesanyám éppen friss juhköltséggel: sajttal, ordával dolgozott, akkor vett észre, amikor apró természetét magamhoz öleltem. Szavak helyett csak szípozott. A csend kupolája alatt, a boldogság vizében, egy darabig úgy fürösztöttük egymást. A szív először nálam tudott megszólalni:

– Hála a jó Istennek, hogy újra itthon lehetek.

– Hála neki, kicsi fiam. Igaz, hogy sokszor már nemcsak imitt-amott, hanem mindenütt fáj, de amíg föl tudunk kelni, addig nem panaszkodhatunk.

– S az élet?

– Az olyan, mint eddig, csak egy kicsit még annál is rosszabb, mert itt, nézd meg, ezek az embert teljesen le akarják nyúzni. Itt van ez a vaj' két juh, eddig csak a gyapjút kellett beadni, most még a sajtot és az ordát is megdézsmálják, arról is „beszolgáltatás” van. Hogy a fene ette volna meg az egészet, hogy ezt a szót ne ismertük volna meg, de előbb ezeket, akik kitalálták.

– Hadd el, ne átkozódj.

– Hagyja, Édesanyám, hogy mondja.

– Én szívesen hagynám, ha tudnám, hogy az átok őket megfogja, de így csak magát eszi. Ott az az újság – mutat az asztalra – tiszta hazugság.

– Hát akkor miért olvassa, Édesapám?

– Azért, hogy hátha mégis valami biztatófélét találok benne. Mert a reménység sem más, mint önámítás a saját vigasztalásunkra, magunk által kitalált hazugság. Addig élünk, amíg ezt a vigasztalást önmagunkkal el is hitetjük.

Micsoda igazság, micsoda bölcsesség! Ha nem itt és nem Édesapám mondja, biztosan világgá röpíti a hír szele, s bekerül a bölcsék könyvébe. De így? Ez is megmarad azok között a bölcsességek között, amelyek itt, ezen a földön ezt a népet megtartják.

Pár nap múlva, a Petekről vezető úttól száz-kétszáz méterre húztam a kaszát. Most még az anyaföld is furcsán viselkedett, mert ahelyett, hogy

búzáat termett volna, inkább csak virágot. „*Piros pipacs s búzavirág*”, dúdolgattam, amikor látom, hogy Édesapám még a nála megszokottnál is jobban leveszi a kalapját, s az úton egy fekete kalapot megemelő úriemberfélének köszön. Mivel Édesapám kalaplevételét kísérő mondatát nem értettem, így hát megkérdeztem, ki az, aki ebben a nagy melegben, nadrágos ember létére csak az „apostolok szekerén” tud járni?

– Ez íiam, Hegyi Pista, a petki pap.

– Édesapámék honnan ismerik úgy egymást, hogy még ilyen messziről is kalapot emelnek?

– Én még az édesapját is jól üsmertem. Ő es Petkőn vót pap, s abban a kicsi eklézsiában egy nagy rakás gyermököt úgy nevelt föl, hogy mindenik valamire vitte. Ebből pap lett, s az apja helyébe lépett. Még ebből a szempontból is követi az apját, mert ennek is sereg gyermeke van. Ezé’ nem futja neki kocsikázásra. Nem hallottam senkitől, hogy ezért panaszkodott vóna. Máskülönben elmehetne innen, ennél egy jobb helyet könnyen kaphatna. De nem akar, mert tudja, hogy neki itt a helye, a végeken.

– Hát ez tényleg ott van, mert arrafelé a legközelebbi falu már százsz, s errefelé is, a magyar világban négy esztendeig a határ Peteknek a végét jelentette.

– A végét igen, de végét nem, mert bár a katonaköteles férfiak mind ide hezzánk, „Magyarországra” menekültek, a maradék néppel a pásztor ott maradt „Romániában”, s őrizte, vezette a nyáját.

– Hát akkor ő igazán a népet szolgálta.

– Nem, fiam, me’t ez a nép olyan szegény, hogy ennek szolgára nincsen módja. Nekünk vezetőkre van szükségünk, akik úgy, mint Hegyiék, a maguk helyén maradva vezetik a népet. Nézd meg a petki embert, nemcsak viseletéről, a viselkedéséről is ösmerni. Én olyan összetartozást eddig még nem láttam. Ha valakinek gyermeke születik az egész falu örvend, s ha valaki meghal az egész falu gyászolja. Kialakult, amit úgy hívnak: a „petki embertípus”.

– Hát kányádi nincs?

– Még van, de most már kezd elkorcsosodni, me’t Hodgyai tanítónak igaziból nem vót, aki a helyét elfoglalja. Pedig most kellene csak igazán, amikor a fiataloknak másfajta tudattal akarják a fejükön és az eszükön át megfertőzni a lelkeiket.

– Édesapámnak igaza van, mert itt valóban minden falunak megvolt a maga sajátossága, ezek összeadódva alkották a közös nagyot, amit úgy

hívunk, hogy: magyar kultúra. Falvaink vezetők nélkül maradása pont ezt veszélyezteti. Ezért félnek az értelmiségiektől. A kommunisták valójában azt akarják, hogy az értelmiségi szolgálja őket, de ne vezesse.

– Hát ez azért valamennyire nemcsak tőlük, hanem tőlünk is függ. Mi pedig különös módon tekintettünk mindig a nadrágos emberekre. Még egy világot járt csizmadiára is odafigyeltünk. Hát hogyne néztünk vóna várakozással azokra, akik közülünk papok, tanítók, doktorok vagy prókátorok lettek. Nem véletlenül vannak sok száz éves iskoláink. Mutass neköm még egy olyan népet, mint a miénk, amelyik ilyen szegénységben akkora iskolákat épített, mint ez? Őseink tudták, hogy tudós vezetők nélkül a nyáj széteszlik, s a farkasok megeszik. Mű sem csak azért gür-cöltünk, hogy nektők könnyebb legyen, hanem hogy általatos a népnek, nekünk is jobb legyen.

Ezzel mintha beszélgetésünkre pontot akart volna tenni, fölállt, s a kévét amelyen ült fölemelte, s miután jól fölrázta, mintegy szimbólumként, a bütjénél fogva úgy ütötte fel, hogy annak kalásza se jobbra se balra nem hajolva, csak egyenesen fölfelé, csak az Égre néztek.

Az Édesapámmal kapcsolatos számtalan sok élmény közül, amelyek mind-mind az énemmé váltak, ez a beszélgetés messze kiemelkedik. Emlékét őrzik a az alábbi sorok:

Apám

*Sokszor találkoztam apámban az igazzal, a naggyal,
Ahogy félistenként vívódott a fekete Sorssal.
Láttam mint haragos istent, félelmes-mérgesen –
De láttam, amikor virágot szakított a réten.*

*Láttam köszönés nélkül hagyni a hatalmasokat,
De láttam megsüvegelni a rongyos rabokat.
Néztem mint óriást: félve és szeretve imádtam,
De úgy, mint akkor, még sohasem láttam.*

*Akkor, amikor a világ fölött nem virrasztott senki,
S a beteg világ magát meg akarta ölni.
Amikor gyilkos kezét a démon megforgatta vérbe',
S véres kezében felettünk is átsuhant a kése.*

*Akkor, amikor fukar volt a hegyek oldala,
Korpa-kenyerét is száuk marokkal adta.
Keveset adott az anyaföld jéghideg kőszívé,
S amit adott, azt is elsodorta a háború szele.*

*Akkor történt, hogy apám aratni ment a kora hajnallal,
Engem otthon hagyott, hogy az ebédet majd vihessem magammal.
Ki is vittem azt a nagyon soványka falatot
a hegyoldalba, ahol apám egyedül aratott.*

*Ráköszönték – ahogy szokás – egy adj'Istent és
Érdeklődtem, milyen a termés.
Nem szólott, a sarlót letette
S két szemét erősen a földre szegezte.*

*Mintha kereste volna a hálátlan szívet,
Mely kenyér helyett megint konkollyal fizetett.
Úgy állott ott, mint aki arra szánta magát,
Hogy megöli szemével a kegyetlen sziklát.*

*Nézte egy darabig, aztán szétnézett a tájon,
Tekintete pillanatra megállt mindenik katágon,
Végül rám s mintha a jövőt nézte volna:
– Hát, fiam... – csak ennyit mondott, elfulladt a hangja.*

. . .

*Az Apám sírt. Apám, akít semmi hatalom nem tudott legyőzni,
S hatvan év viharja nem tudott megtörni;
Apám, aki soha egy jajszót hangosan nem adott,
Most itt állt előttem, s mint gyermek zokogott.*

*Zokogott, s mint mikor zápor szakad feneketlen mélybe,
Az Édesapámnak úgy hullott a könnye.
Zokogott, s megrázkódtak vele a lelketlen hegyek,
Melyek verítékért, vérért burjánnal fizettek.*

*Apám a táj fölött végig, majd mint a jövőbe, a szemembe nézett,
S meggörnyedt dereka lassan fölegyenesedett.*

*Főlegyenesedett s olyan óriás volt,
Hogy azt hittem, fölmarkolja az egész világot.*

*Én az óriásra, az apámra néztem,
Aki már mint egy nép, úgy állott előttem.
Fölnéztem rá, aztán le a kőszikla-rögre,
S hozzájuk tapadtam – örökkön-örökre.*

* * *

Vasárnaponként, mert csak akkor nem dolgoztunk, jártam az erdőt, a mezőt. Mindenütt gyermekkori emlékeimet kerestem, velük akartam újra találkozni, így nagyon sokszor találkoztam önmagammal. Volt úgy, hogy egy-egy régi helyen – jelenkori magamról megfeledkezve – azt tettem, amit hajdanában.

Megpróbáltam fölmászni arra az öreg gyertyánfára, amelyre valamikor ki tudja, hányszor kapaszkodtam föl. Csakhogy a kiálló száraz ága, amelyen akkor olyan sokat himbálóztam, most nagy reccsenéssel letört, s én nagyot nyekkenve vettem tudomásul, hogy egyikünk sem a régi, s hogy az idő munkálkodása szakadatlan.

Nagyon szerettem a régi temetőben bókászni – valójában csak „bokrászni”, mert a bokrok teljesen benőtték, s csak keresgélve lehetett egy-egy sírkőre rátalálni.

A Szőlőre-levőre, ha kicsi gyermekoromból nem tudok róla, ma rá se találnék. Akkor még jó pár felirat nélküli sírkő, úgynevezett patakkő örködött a hegyoldal lakói fölött. Ma már csak kevesen tudják, hogy a kaszájukat csorbító kövek előtt valamikor az arra járók kalapjukat tisztelettel megemelték. Mára már a szerepük lejárt, s az idő a föld-függönyt elhúzta fölöttük.

...A Kóomló tetején Édesanyám a murkot gyomlálta. Én a sírkövek közt hancúroztam, kergettem a tarka lepkéket, s fölriasztottam a napon szunyókáló barna s zöld gyíkokat. Akkor talán még egy sem hiányzott az örködők közül. Legnagyobb részük sima, fölirat nélküli patakkő volt, a régebbieknek már csak a „fejbúbja” látszott ki, úgy elsüllyesztették a századok. Volt egy pár megfaragott, ezeket is térdre s meghajlásra kényszerítette az idő. Volt, amelyiket már nemcsak térdig, hanem derékig betakarta a föld. Voltak, amelyeken egy-egy kőénybokor védelmében még írást is véltem látni. Mostanra mintha meggyérültek volna... Egy

részüik talán, mert belezsibbadt az egy helyben állásba, az oldalon béhengergőzött. Volt olyan, amelyik éppen most volt útban a patak-melylyéke felé. De lehetett közöttük olyan is, amelyik lépcsőnek feküdt oda valamelyik falubeli ház elé...

A régi templomnál – pár kivételével – mind természet gyalulta kövek voltak. Közöttük olyant is találtam, amelyik ablakában név s évszám is jelezte a „ház” lakóját. Sajnos, mostanra az ablak úgy elhomályosodott, hogy az írás olvashatatlaná vált. Két faragott ablakáról megpróbáltam a homályt letörölni, ez is annyira sikerült, hogy megtudtam, olyan halott fölött állnak a vártán, akik valamikor a templom körüli élőket őrizték. Tehát lelkipásztorok voltak.

Gyermekkori szórakozásom és csínytevéseimnek legkedveltebb helye a Gál-hegyi temető volt. Ennek lakói valóban egy hegyről vigyázzák az élőket. Sokat bújócskáztunk azok között a sírkövek között, amelyek nagy része bár patakkő volt, de mindeniken ott volt az írás nyoma.

Az akkori sok, szépen faragott kő közül mára már csak kettőt találok a helyén. Az egyikén Kis Mózes név olvasható, akit 1872-ben költöztettek ide, állandó-örök lakhelyére.

Hogy a többi kő hova lett? Valószínű, itteni őrhelyüket az enyészetre s a feledésre hagyva beköltöztek a faluba, ahol valamelyik ház falába épülve szolgálják az élőket. Hová lett az a vörös és fekete márványból készült két nagy síremlék, amelyen a célba dobási képességünket próbálgattuk? Ezek – minden kártékonykodásunk ellenére –, jó tíz évvel ezelőtt még csonkán, bénán, de ott álltak. A vörös márvány egy Petki nevezetű nem akárki emlékét őrizte. Csak a kő emlékezett rá, mert a faluban már senki.

Íme a létezés legnagyobb bizonyítéka az elmúlás: a temető.

A sírköveket nem véletlenül tekintem úgy, mint öröket: ők őrzik a halottaink testét és szellemük emlékét. Amikor ők helyüket elhagyják, akkor hálnak meg igazán az őrzöttek. Akkor hagyja el igazán a szellem a testet. Nálunk bűn a sírokra lépni: úgy tartják, hogy aki a sírra lép, a halottat gyalázza meg. Régi hiedelem szerint a halott szelleme is ott van a sírokban. Ezek a szellemek éjszakánként feljönnek, s egymásra találva tündértáncot járnak a sírhantok között.

Rosszul járhat, aki ezt a „túlvilágot” megzavarja. Ezért félős éjszaka a temetőbe járni.

Ahogy itt üldögéltem, s az öt temetőt nézegettem, mind azok pajmoldtam-töprengtem: vajon mi lehet az oka, hogy halottainkat a falutól

távoli hegyoldalba temették? Egy, a mellettem levő fa hegyén csicsergő madárkától kaptam meg a feleletet.

Ha ez a madárka azért választotta magának ezt a helyet, hogy minél messzebbre ellásson s közelebb legyen az Éghez, akkor a halottakat is azért temették ide: *Közelebb, közelebb, Uram, hozzád...*

A több mint száz éves új temetőbe csak temetések alkalmával szoktam elmenni, mert a sírkövek egy részének írásait a Halál igazságtalan, háborús kaszálása jegyzőkönyvének tartottam. Így amióta kibékíthetetlen haragba kerültünk, „üres kézzel” nem akartam vele találkozni. Főleg itt nem, ahol ő már győztesként vigyoroghatott rám.

Majd akkor, amikor nekem is fegyver lesz a kezemben, akkor majd az igazságtévést megpróbálom!

Nem lesz vele könnyű dolgom, tudom, de én mindent megteszek, hogy igazságtalanul fölemelt kaszáját a kezéből kiverjem...

CSAK AZÉRT IS: MAROSVÁSÁRHELYRŐL TOVÁBB

1. „Öreg” egyetemista-éveim

*A Kaszás első áldozata – Mátyás Mátyás doktor –
 Gyakornokoskodás: sebészet, szülészet – Stopperórával
 a Kaszás ellen – Illyés Gyula, Rákóczi hadnagya és a 6:3 –
 Udvarhelyi mestereim: dr. Bakk és dr. Bódi – Empátia és hipnózis –
 Az üvegszem-reflex – Tudományos körön*

Irány ismét Marosvásárhely!

Az irányzékkal nem is volt probléma, s az elhatározottság kocsija is tervekkel dunsztig, azonban az elindításhoz az akaraterő mellé a kenőanyag erősen szükségesnek látszott. De mint annyiszor az életben a „szerencse” s a „véletlen” most is gondomat viselte. Most Bátyám felesége, Zsuzsika ángyom volt a küldöttje. Egyik estefelé, ahogy az általa is ismert gondok tetején kuporogtam, azt mondja:

– Te, én a nyáron gombászás közben egy olyan somfabokrot láttam, amilyent még soha. Annyi volt a som rajta, hogy az ágát lehúzta. Most a vadgyümölcsöt elég jól fizetik, meg kellene nézzük, hogy van-e még rajta?

Másnap reggel korán reggel kint voltunk az erdőben, egyenesen a bokorra mentünk. Valóban úgy tele volt sommal, hogy emberi kéz nem tudott volna többet rá rakni. De nemcsak, hogy sok volt, de a szemek is akkorák voltak, amekkorákat én még soha nem láttam. Mindegyikük, mint egy-egy kisded *mocskotár*, *cseresznyeszilva*.

Nekiálltunk, s egy-kettőre úgy lenyosztottuk-fosztottuk a fát, hogy az olyan csórén maradt, mint a cigánypurdé, akinek a kutya az ingét letépte. Ezért a somért kapott pénzt a meglevőhöz hozzáadva a két kicsikéből akkora lett, hogy a Gondviselő jóvoltából a Kaszás elleni fegyverkezésemet tovább folytathattam.

Mivel szobánkat a házínéni számunkra fenntartotta, a lakáskezesőknek olyan hetykén válaszoltunk, mint az a székely, aki a vonaton utazó fiatalok hergelésére:

„– Azt a lelógó fogantyút nem tudná meghúzni!” – a fogantyút úgy megrándította, hogy a vonat menten megállt. Amikor a kalauz azt kérdezte: „A vészféket ki húzta meg?”, a székely dicsekvően eléje állt s azt mondja: „– Én, s mégpedig fél kézzel!”

* * *

A főhadiszállásunk ettől az évtől kezdve áttevődött a klinikákra. Az erdő széléről bekerültünk annak a sűrűjébe. Abból, amiből a múlt évben csak kapisgálhattunk, most annyit kaphattunk amennyit csak akartunk. A központi épületbe csak a gyógyszeres és marxizmus előadásokra kellett fölmenni. Ez utóbbinál nagy változás történt.

Spielmann és fullajtárjait „kiutálták” s a helyükbe újak léptek. Az új tanár, Páll elvtárs, az elődjének még vízfordója sem lehetett. A velük egyidős, frissen végzett politikus-filozófus tanársegédek – Dali Sanyival az élen – éppenséggel szégyellték a mi kioktatásunkat, s így osztályharcos szellem helyett az egymás mellett élést választották.

A gyógyszeres előadóvá léptetett Feszt György adta elő. Bár alig öt-hat évvel lehetett idősebb, mint mi, a tudása és magatartása miatt tisztelet övezte.

A klinikák légköre az nem csak új, hanem más is volt. Ebben az orvos gyógyító szándéka és lehetősége, a beteg reménységgel és reménytelenséggel fájdalmas panasza s a gyógyulás hálás sóhajtása úgy keveredett, hogy kezdetben valóságos „nehéz lélegzést” okozott. Csak a megismerés, a tudás vágya volt, ami ezt elviselhetővé, könnyebbé tette. Mindent akartunk látni, és mindent akartunk tudni.

A kezdő lépések megtanítása után, a belgyógyászat óriási területén való közös bolyongásra is Málnási tanár úr vállalkozott. Anélkül, hogy az előadások fontosságát vitatnám, mégis úgy gondolom, hogy e téren a gyakorlati oktatónak, a tanársegédnek a szerepe volt nagyobb, mert amit a tanár elméletben a „levegőbe” rajzolt, a tanársegéd a valóság „tábláján”: a betegen mutatta be nekünk.

Egy orvostanhallgató életében nincs felemelőbb érzés, mint amikor a leírt „betüket” össze tudja rendezni, kezd „olvasni” tudni. A természet-tudomány orvosi fejezete is egy teljesen soha meg nem ismerhető, para-

dox módon mégis nyitott könyv. De csak az tud belőle a legtöbbet elolvasni, aki ennek az ábécéjét ismeri. Mivel a betűk a beteg tüneteiben vannak elrejtve, s innen kell kikeresni őket, ezért az ezek segítségével való olvasás, a kórisme, a diagnózis megállapítása a legnehezebb. Igen, mert ugyanazon betegségnek a betűi sem egyformák, de van úgy, hogy az átlagnál több vagy kevesebb van jelen, és ezekből kell összekombinálni egy olyan olvasatot – diagnózist –, amely a lehető legkisebb tévedési százalékot hordozza magában.

Már a kórboncolások alkalmával meggyőződtem, hogy tévedhetetlen orvos nincs. De azt is itt láttam, hogy a tévedésekkel való szembesülés mit jelent. A klinikus, ennek terhe alatt, alig tudott kitámolyogni a boncteremből. Akkor még azt hittem, hogy ez az orvos egyetlen keresztje. Csak később tudtam meg, hogy emellett, amelyet a betegekért kell viselnie, van egy másik is. Ezt pedig saját magáért kénytelen hurcolni.

Erre akkor jöttem rá, amikor a gyógyíthatatlan betegek orvos iránti reménykedő kapaszkodását láttam. Ők talán még nem is sejtették azt, amit az orvos már tud, hogy a Halál a kaszáját nemcsak rájuk emelte, hanem már feléjük is suhintotta. Ezért, mint megváltójukra tekintenek az orvosra. Az orvos tragédiája, mondhatni második keresztje, hogy ő egy hasonló helyzetben nem tud hinni az orvosban.

Ezért amíg a betegnek két Istene is van: az egyik a Valódi, a másik az orvos, addig az orvosnak csak egy: a Mennybéli.

Ez a megállapításom akkor született meg, amikor a klinikán az „élő” Halállal először találkoztam. A kórteremben legfiatalabb nő fehérvérűség – leukémia – kórismével feküdt. Azon kívül, hogy a szokásosnál gyengébbnek érezte magát, külsőleg semmi jel nem utalt arra, hogy halálos beteg. Az orvoson kívül nem is tudta senki. A betegtársai még irigykedtek is rá, s legfiatalabb lévén, állandóan viccelődtek vele.

Egyik nap, a mindig jó kedélyű nő, a sok buzerálás elől, kiment a folyosóra, ahol olyan rosszul lett, hogy alig tudták bétámolygatni. A véreredményei hirtelen nagyon rosszak lettek. Friss vérre volt szüksége. Mivel a vércsoportunk talált, így én vállalkoztam a direkt transfúzióra. Ahogy a vér hatására az állapota javult, úgy tért vissza újra Isten legnagyobb adománya: a reménység. Azokat a mintegy megváltóra néző szemeket soha el nem felejem. Estefelé, mielőtt hazamentem, még benéztem.

Ott ült az ágyán, s még elkacagta magát, ahogy a többiek azt mondták: – Attól a vértől, amit a doktor úrtól kaptál, holnapra úgy meggyógyulsz, hogy nemcsak a rendes, hanem még szerelmi étvágád is visszatér!

Reggel, amikor a kórterembe benyitottam, az ágyát üresnek találtam. Bár előre tudtam, hogy itt a Kaszással szemben tehetetlenek vagyunk, most mégis úgy éreztem, hogy semmi értelme nincs orvosnak lenni. A kétségbeesés határán lévő lelkiállapotomat a betegek is észrevették, és engem megsajnálva, megszólalt az egyik:

– Ne keseredjen így el, doktor úr, maguk mindent megtettek, de mindenkin nem segíthetnek, hisz az orvos sem Isten.

Ezen szavak kíséretében támolyogtam ki a folyósóra.

Ahogy ott az ablakmélyedésben álldogáltam, elhomályosodott tekintetemen át azt veszem észre, hogy utcai ruhával hóna alatt, valaki közeleg. Amikor közelembe ért, akkor ismertem föl a szomszédos kórterem immár csak volt betegét, akit mint a kétoldali tüdőgyulladás nagyon súlyos mintapéldáját mutattak be. Napokig válságos helyzetben volt, s az életéért valóban hősies küzdelem folyt. Azt hittem elmegy mellettem, de ahogy rám nézett, valamit észrevehetett rajtam, mert megállt s anélkül, hogy valamit is szóltam volna, azt mondja:

– Ha nem volnának a doktorok, akkor én most Szent Péterrel paroláznék. De hála nekik, az ajtóból visszafordítottak. Kimondhatatlanul nagy dolgot művelnek. Itt nem babra megy a játék, mint odakint. Nincs nagyobb dolog a világon, mint igazi orvosnak lenni. Ne felejtse el, amit mondtam: igazi orvosnak.

Megsejtette, amiről töprengtem, s ezért ő kérdezett is, és válaszolt is.

– Ez mit jelent? – folytatta. – Elhivatottságot, felvértezve tudományal. Jól esett ezt elmondanom. Hát ehhez kívánok maguknak egészséget és kitartást.

Ahogy kezét fogtunk, úgy éreztem, hogy általa Valaki nekem most üzenetet küldött.

* * *

A „gyógyító kés” tudományát Mátyás Mátyás professzor úr mutatta be.

Ez valóban csak bemutatás volt, mert ő a beteg-bemutatásra helyezte a hangsúlyt. Ezért inkább csak a betegekre emlékszem, mint az előadásaira. Ez utóbbiakból csak azok a jelenetek maradtak meg, amikor a kor azon követelményének, hogy a vezető szerep mindenben a szovjet tudományé, úgy tett eleget, hogy előadás közben meg-megállt, s azzal a megjegyzéssel, hogy „Várjanak csak, kérem”, a kabátja zsebéből egy papírt kotorászott elő:

– Kérem ezt is az oroszok találták ki –, és e megjegyzés után valami orosz neveket próbált fölolvasni. Ennél érdekesebb és komikusabb csak az volt, amikor azt kérdezte:

– No, tudják, hogy ezt kinek köszönhetjük? Ezt, kérem – itt is a zsebéből egy papírt húzott elő –, József Visszarionovics Sztálin elvtársnak kell megköszönni. – A diákság ezeket különösen azért élvezte, mert tudta, hogy ez így előre kigondolt ironia.

Különbö apró terméke s nem éppen elegáns öltözeke miatt sok anekdota fűződik hozzá. Egyik ilyen:

Ahhoz, hogy az autóbuszban való utazáskor jegyét az ellenőrnek könnyen föl tudja mutatni, kalapjának a szalagja alá tűzte. Sokszor négy-öt menetjegy is „virágzott” a kalapjában. Eljárásának másik, s talán legfontosabb indoka és előnye az volt, hogy így az apró ember a nagy zsúfoltság miatti ide-oda – sokszor még a hallgatók részéről is történő – lökdösődést elkerülhette, mert erről az „emlékmárról” mindenki tudta, hogy ő a híres Mátyás Mátyás. Így ütött két legyet egy csapásra.

Egy másik humoros, de nagyon tanulságos történet, amikor egy beteg valami kapusfélenek vélt a professzort, megkéri, hogy hozzon neki egy üveg vizet. Ő szó nélkül elmegy és elhozza, s aprópénzt, amit a beteg neki ad, elteszi. Nagyvizitkor, amikor a beteg a professzorban a „kapusra” ismert, a „Szegyenlem” szónál úgy megrekedt, hogy zavarában még bocsánatot sem tudott kérni.

A prof kissé elmosolyodva, de teljes komolysággal azt mondta:

– Itt senkinek sincs szégyellnivalója, mert először is: a munka nem szégyen, s én amire rádolgoztam, azt maga meg is fizette. Ezért a baksit nem is adom vissza. Másodszor: maga akkor segítségre szorult s én segítettam. A legnagyobb segítség mindig az akkori legszükségesebb. Ez pedig nincsen ranghoz kötve.

Minden szakmában, de az orvosiban különösen, az az igazán nagy, aki elméleti ismereteit gyakorlati tapasztalataival tudja visszaigazolni. Matyi bácsi – a diákok egymás között így emlegették – ezek közé tartozott. Ő azért tudott nagy sebész lenni, mert a sebészetet az általános orvosi ismeretekre alapozta. Erről akkor győződtem meg, amikor több mint egy éven át a poliklinikai rendelésein részt vehettem. Ő elsősorban általános orvos volt, s csak másodsorban sebész. Először a diagnózis, s csak azután a megoldás. Az első az igazi orvosi ténykedés, a második csak sebészeti mesterség. Hihetetlen diagnosztikai képességgel rendelkezett. Sokszor megkérdeztük tőle, hogy a beteget nem kellene például

röntgenre küldeni? Ilyenkor apró ujjaira mutatott s azt mondta: az orvosnak egyik legjobb röntgene az ujjá begyében kell hogy legyen.

Nagyon sokat tanultam tőle.

Érdekes, ezek közül a legértékesebb, ami orvosi magatartásom egyik meghatározója is lett, pontosan az egyik hibájából eredt. Ez esetben tanultam meg, hogy a betegnek a panaszát el *kell* hinni, s a beteget meg *kell* vizsgálni.

A rövid történet szenvedő alakja a „Szováta Remete” volt. Ő volt az, aki szinte minden héten a rendelőben megjelent. Régi ismeretségük még Kolozsvárról származott, ahol Matyi bácsinak saját klinikája s a Remetének, remetesége előtt, egyetemi katedrája volt. A hiba lényege, hogy a Remete mindig elmondta, miszerint az ő végbél-panaszainak oka: *Fisura ani, prurius ani, carcinoma ani*. A professzor úr ahelyett, hogy ezeket a panaszokat komolyan vette volna s a Remetét megvizsgálja, adott neki huszonöt lejt, s ezzel „kifizette”. Az első találkozásunk óta már több hónap is eltelhetett, amikor egy vizit alkalmával a Remetét a kórházi ágyon találom s a kórtermi orvos beszámolója szerint *inoperabilis* – már nem operálható – végbélrákja volt. Ott nem gondolhattam másra: ha akkor a Remetét megvizsgáljuk, akkor talán ... hátha...

Mátyás Mátyást, a sebészt alkalmam volt közelebről is megfigyelgetni. Valóban csak figyelgetni, mert harmadkéz – „kampózó” – lévén, a műtéti területről csak keveset láthattam, s amit csak láttam, azt is csak szinte laikus szemmel, hisz most tanultam az ábécét. Bár sokszor úgy láttam, hogy preparálás helyett „turkál” a szövetek között, mégis nagyon sikeres műtéteket hajtott végre. Ő nem másoknak – tetszetősen –, hanem saját magának operált. Ő mindig tudta, mikor, mit és hogyan. Neki a beteg minősítése volt a fontos. Ugyanis a sebész csak azt mondhatja el, hogy milyen szépen sikerült a műtét, de hogy jól sikerült-e, azt végül is a beteg mondja meg.

Bár mindig hajnalban operált, mégis szívesen bementem, már csak azért is, hogy elmondhassam: a műtéten én is részt vehettem.

Műtét után az asszisztálókat megkínálta egy kevés borral. Valóban kevéssel, mert az összetopadt-horpadt alumínium csészébe csak egy ujjnyicskát töltött. Csak találgattuk, hogy miért csupán annyit, és hiányérzetünkben fősvénységnek tartottuk. Pedig lehet, arra gondolt: ennyi elég, a több az megárthat. Saját magához szabta az adagot? Lehet, de hogy a mi igényunktől távol járt, az biztos. Ezért nem is annyira a bor élvezete, hanem a vele való koccintás élménye maradt örök emlékem.

A fertőző betegségek dzsungelében Kelemen László, diáknevéen – Pompás – próbált eligazítani. Nevét a mindig elegáns öltözékéért és valóban pompás megjelenéséért kapta. Szorosan ragaszkodott az öltözködés régi előírásaihoz. Még azt is fontosnak tartotta, nekünk is javasolta, hogy az ing mandzsettája a kabát ujját néhány milliméterrel haladja meg. De hát nemcsak ebben, hanem az előadásában is sajátos módon önmagát követte. Ő volt az egyetlen, aki az előadásait ülve tartotta. Szó szerint mondta el azt, amit könyvében leírt, ezért előadásait unalmasnak, érdektelennek tartottuk. Soha semmi újjal és érdekességgel nem fűszerezte – a hallgatók ezt kívánják –, így azt „nyál nélkül”, szárazon voltunk kénytelenek megrágni és lenyelni.

A megemésztéséhez némi adalékot csak a klinikán, Kasza adjunktustól és a többi tanársegédétől kapogattunk. Itt viszont mindig attól tartottunk, hogy valami „nyavalyát” főlshedünk, mert az orvostanhallgató az, aki a betegségek nagy részén – képzeletben – átesik. Ezért szoktam azt mondani, hogy az orvostanhallgató első páciense önmaga.

Elmulást már láttunk eleget, de születést még soha, ezért óriási érdeklődés előzte meg a szüléset és nőgyógyászat rejtélyeinek megismerését. Ezt a kíváncsiságra épülő tudásvágyat Lőrincz E. András professzor próbálta kielégíteni. Ennek érdekében ő valóban mindent beleadott. Apró kövérkés, állandóan mozgásban lévő, izgága egyénisége, de főleg kettőjük rossz viszonya miatt Matyi bácsi „táncitanárnak” nevezte.

A tanítás érdekében „szemléltető eszközként” sokszor még önmagát is fölhasználta, a kezében lévő próbababa helyzetét s forgását gyakran saját testével is utánozta. Nevetésünket alig tudtuk visszafojtani, amikor a magzati fej hüvelyből való kigördülését a saját fejével is utánozta.

Egyszer előfordult, hogy nem tudtunk magunkon uralkodni, ugyanis demonstrálásra egyik évfolyamtársunkat használta, s amikor az illető „hüvelyben volt”, valaki halkan, de mindenki által hallható módon megkérdezte: „– No, hogy érezted...?” – Mindenképpen, a szüléset fontosságának kijáró igyekezetéért, a szakma kiváló ismerőjeként előttünk nagy tekintélynek örvendett. A klinikán erre talán még rá is játszott. Az ő tudta és beleegyezése nélkül semmi sem történhetett.

Azt, hogy ebben mennyi volt az egyéni felelősségvállalás s mennyi az uralkodásra készítő hajlam, nem tudom, de hogy a szakma méltóságának és tekintélyének a megőrzéséért próbált küzdeni, az vitathatatlan. Erre utal az akkor szenzációba menő hír, hogy a pártvonalon futatott Farkas I. J.-t, mint szakmában ártalmas egyént a klinikáról kitiltotta.

Bárhogy volt, de ebbe is belenyúlt a politika – nevezetesen úgy, hogy az illető ennyivel „megúszta” –, az bizonyos, mert hasonló mulasztásért másvalakit diplomavesztéssel, nem tanársegédi kinevezéssel „sújtottak” volna. Ugyanis a híresztelés szerint ő egy élesztésre szoruló újszülöttet úgy meglóbált, hogy az az emeleti ablakon át „kiröpült”: az újszülött ki is ő átröpült tanársegédnek, oda, ahol csak a hallgatókra lehetett ártalmas: az egészségügy-szervezés tanszékére.

Lőrincz ezt a magas szakmai követelményt csak egyesekkel szemben érvényesítette. Hogy a mindenki által tisztelt „örök-adjunktus” enyhén szólva szakmailag gyenge, azt mindenki tudta, de mert R. nemcsak szakmailag volt „ártalmatlan”, hanem emberi magatartásában is, ezért rangfokozatát mindenki szívesen vette.

Azt viszont kevésbé, hogy a szakmailag gyengének minősített Blau E., a szekuritáé orvosa is ott tevékenykedett. Lehet, hogy tekintélyelvűségének fenntartásához pont erre a kettős mércére volt szüksége?

Különben a klinikán kitűnő orvosok működtek, ezek közül talán a legidősebb a klasszikus szüléset nagy ismerője, az én csoportom vezetője, Berger tanársegéd volt. Tőle nemcsak szakmailag, hanem magatartásbelileg is sokat lehetett tanulni.

A szüléset volt az egyetlen, amely, a szülések zömének éjszakai voltára való tekintettel, az éjszakai gyakorlatot megkövetelte. Ilyenkor minden szülésnél asszisztálni kellett.

Ezek az éjszakák adták az orvostanhallgatói életem két megrázó, örök tanulssággal járó, felejtgetetlen élményét.

Az orvosi ténykedés talán legmegrázóbb eseménye, amikor egy anya meghal. Ha itt fokozatokat lehet fölállítani, akkor egy sokgyerekes anya elvesztésénél nagyobb dolog nem lehet.

Azt, hogy mit éreztem akkor, amikor a szülőszoba előtti téren lévő hordágyon ezt a tízgyermekest halva találtam, kimondani nem lehet. Talán tíz-tizenöt perc telhetett el azóta, hogy a szülőszobából a hordágyas kocsival további megfigyelésre ide kitolták. De mert a szülőszobában egyszerre több csemény is zajlott, az ellenőrzésről mindenki megfélekedett. Én is csak véletlenül vettem észre: ahogyan mellette eljöttem, odapillantottam, s mert nagyon sápadtnak és furcsának találtam, ezért próbáltam a már nem létező pulzust kitapintani.

Egy ilyen eset mellett valakinek állandóan ott kellett volna állnia! Annál is inkább, mert műtéti szabálytalanság történt. Itt örökérvényű szabályt sértett meg a műtő tanársegéd. Állítom, hogy nem a tudatlan-

ság s nem is a lelkiismeretlenség, hanem a fölkinált csalóka lehetőség csábította arra, hogy a szabályt átlépje. Egyszerűen kísértésbe esett akkor, amikor az elől fekvő lepény miatt az elhalt magzatot lábra fordította, s a hüvelyből kilógó lábánál fogva a teljesen el nem tűnt méhszájon át kihúzta. A sokszor szült, nagyon sérülékeny méh a beavatkozáskor megrepedt s az anya elvérzett. Ez volt az az eset, amelyből megtanultam, hogy az orvoslásban bizonyos szabályokat, törvényeket áthágni büntetlenül nem lehet, s azt, hogy a szülészetben a türelmetlenség végzetes kárt okozhat.

Mindig a fülemben cseng Lőrincz professzornak a már szólás-mondásá vált, saját kérdésére adott válasza:

– Ha nagy sürgősség nincs, mit csináljunk? Várjunk!

A másik eset a Gönczi tanársegéd által bemutatott eljáráshoz fűződik.

Kunyó bácsi (így hívtuk) nemcsak az akkor kihívónak számító csokornyakkendős öltözködésével tűnt ki, hanem ami általában ritka: a tudással társult szerénységével és őszinteségével. Mivel a fartartásos szülés a legtöbb probléma okozója lehet, így ennek levezetése a tudás mellett esetenként gyors ítélőképességet is igényel. Sokan a szüléset próbakövének tekintik. Mivel Kunyó bácsi ennek a demonstrálására vállalkozott, ezért a szülőszoba tele volt „nézmesterekkel”. Minden annak rendje-módja szerint haladt, a magzat már lapockáig megszületett:

– No, most figyeljetek, ezentúl kell az orvos segítsége, mert a köldökszinór a koponya és a medencefal között összenyomódik s a magzat oxigén hiányában életveszélybe kerül. De azért a szülést nem kell siettetni, mert a magzat ezt akár három-négy percre is elbírja. Nézzétek meg az órát, s e szerint várakozunk.

Amikor két perc eltelt, akkor kezdte a beavatkozást: bár most szükségyszerűen és gyorsabban cselekedett, a magzat halva született.

Kunyó bácsi egy ideig nem tudta letenni kezéből a halott újszülöttet. Csak nézte, nézte, s úgy állt ott, mint aki bocsánatkérésére várja a választ. Majd az előtte lévő asztalra fektette, tekintetét az Égre emelte, s bár szó nem tudta elhagyni a száját, mi mégis hallottuk, ahogy azt mondja:

– Uram, én nem ezt akartam!

Mi lehorgasztott fejjel csak álltunk, s nem tudtuk, hogy a halott vagy az élő-e a sajnálatra méltóbb. Soha nem hittem volna, hogy az az ember néhány perc alatt ennyire magába tud roskadni. Kunyó bácsi, mint keletlen tézta a kemencében, olyan összeesve jött hozzánk, s kezdetben erőtlén, majd mind erőteljesebbé váló hangon azt mondta:

– Na látjátok, ilyen ez a mi szakmánk: sokszor sem a tudás, sem a jó szándék a sikerhez nem elég. Én csak a saját számításaimat ismerem, de a Kaszásét nem. Mivel én csak az én óraállásomat tudtam, de az övét nem, így nem egyszerre kezdtük számítani a percekét. A magzat is csak az ő órájának a ketyegését hallotta – az enyémet nem. Még mit mondhatnék? Lehet, pont ez az áldozat kellett ahhoz, hogy hasonló veletek ne fordulhasson elő. A tanulság, hogy hasonló esetben ne nézzétek az órát, hanem minél előbb segítsétek világra magzatot. Íme, amikor a sikertelenség mutatja meg a sikerek felé vezető utat. –

* * *

Ebben az időben milyen volt a szellemi élet a városban?

Megerőszakolt s visszafojtott. Ez legjobban akkor volt tapasztalható, amikor ez a feszültség valahol spontán elemi módon kitörhetett.

Az egész várost megrázta az a nagy esemény, amelyet Illyés Gyula *Fáklyaláng* című darabjának előadása jelentett.

Felejthetetlenül áll előttem az a kép, amikor az öreg Kossuth az őt meglátogató Józsát magához öleli, s azt mondja:

– Magával eljött hozzám Magyarország.

Azt, hogy úgy éreztük, nemcsak hozzá, hanem hozzánk is eljött egy kicsit. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a színházat zsúfolásig megtöltő nézők mintegy belső sugallatra egyszerre ugrottak föl, s amit soha nem tapasztaltam: percekén át önfeledten, ütemesen tapsoltak. Ünnepeztünk. Az előadás után az emberek nem tudtak hazamenni! Ezt onnan tudom, hogy mi is reggelig jártuk a város utcáit, amelyeken teljesen idegen emberek, mint igazi testvérek, úgy köszöntötték egymást.

Mivel a mozi az akkori filmek miatt az érdeklődési körünkön teljesen kívül esett, így csak azt tudtuk, hogy a városban két filmszínház működik, de hogy milyen filmeket vetítenek, arról fogalmunk se volt.

Egyik alkalommal hazamenet, a *Haladás* nevet viselő mozi előtt nagy tumultusra leszek figyelmes. Odamegyek, s kérdésemre, hogy miért állnak sorban, nagy csodálkozással az a válasz jött: hát nem tudom, hogy a *Rákóczi hadnagya* van a műsoron? Ahogy otthon a két Ferinek ezt elmondtam, azok azonnal felöltöztek „csodát látni”.

Amire odaértünk, már ostromgyűrűbe került a mozi. Mindenki most akart bemenni, mert attól félt, hogy a filmet letiltják. Nem sok reménnyel mi is beálltunk a sorba. Keveset kellett hogy álldogáljunk, mert

mintha valaki vezényelte volna, olyan egyszerre mozdult előre a tömeg s nyomta be az ajtót. Ettől a pillanattól kezdve csak az érzelem volt az úr, ezzel pedig ki mert volna szembe szállni? Senki. Mert a „bajban” mindig gyáva a hatalom. Mivel a személyzet szíve együtt dobban azokéval, akik ezt a filmet látni akarták, ezért azt egész éjszaka vetítették.

A visszafojtott érzelmi feszültség néha olyan elemi erővel tört ki, hogy még a hatalomba befurakodott képmutatókat is magával ragadta.

Ekes bizonyíték az *évszázad mérkőzésének* meghirdetett angol–magyar futballmérkőzés. Ez a nemzettudat olyan kinyilvánulását mutatta meg, amelyhez hasonlót valóban csak évszázadonként lehet tapasztalni.

Azt hiszem, hogy még a pártkorifeusok között sem akadt magyar, akiben a nemzeti érzés ne mozdult volna meg. Állítom ezt azért, mert a mérkőzés ideje alatt üresen maradtak az utcák, üzletek, hivatalok: még az autóbuszok is leálltak! Mindenki a rádió mellett drukolt, nem a futball-, hanem a magyar győzelemért. Amikor az megvolt, Istenem, annyi kiegyenesedett gerincű, kivetett mellű s ragyogó szemű embert még csak akkor láttam, amikor 1940-ben: „*Elhangzott a szó...*”!!!

Ezek az események voltak azok, amelyek az idő múlásával nem halványulnak; akkor pedig képzeletünk s vágyaink ruháiba öltöztetve, mint egy-egy jövőbeli mennyasszony, úgy mosolyogtak ránk. De mint a rendes lakodalomban szokás, itt is ellopták a „mennyasszonyt”. Csakhogy amíg ott a mámoros jókedv csak játszadozott, itt az élet komolyan s komiszan cselekedett. Bár tudtuk, hogy az út göröngyös, mégis néha úgy meg-megbotlottunk, hogy majdnem orra estünk.

A szép tavaszi napsütést megint nincstelenség árnyéka zavarta meg. Igazi „se” helyzetbe kerültünk: se pénz, se élelem. Mivel vért csak nemrég adtunk (és ezért fizettek), más kiút nem volt, csak a fizikai munka. Igen ám, de az eddigi kiutat most sorompó zárta le, ugyanis tavasz lévén a tűzifaszállítás megszűnt. Már-már a kétségbeesés környékezett, amikor az a „Valaki” megint elküldte a szerencsét. Egyik este a Kántor még a küszöböt át sem lépte, amikor örömeiben a: Megvan! szót hajította közénk. Mi a Pappal, mint kutya a légy után, úgy kaptunk utána.

– Mi s hol van meg?

– Hát a munka!

Állítom, hogyha pénzt dobtak volna fölénkbe, nem kondorodtunk volna úgy föl az ágyban, mint erre a szóra.

– Elvállaltam, hogy az Öllerer Klárikák kertjét fölássuk. Az apja kertész, s neki ez pont kapóra jön.

– Hátha neki kapóra, akkor nekünk vajon mire?

A két Feri szemeiben a huszonöt wattos körte fényét legalább 100-asnak láttam. Ekkor jöttem rá, hogy az élet egyik legnagyobb örömforrása a munka!

Másnap délután – mivel nekem klinikai gyakorlatom volt – ők ketten mentek ásní. Estefelé én hamarabb értem haza, mint ők, s bár éhes voltam a ládikában lévő ökölnyi kenyeret nekik hagytam. Amikor megérkeztek, se szó, se beszéd, mint két éhes farkas, úgy rontottak a ládikára.

Ritkán láttam akkora csalódást, mint amikor meglátták az egyedüliségében összekoppant, száradó kenyérdarabkát.

Egy ideig szótlanul bámulták, aztán a Kántor tétován kezébe vette, s olyan formán tett, mintha megsimogatná, majd egy nagy sóhajtás után, tekintetét a kenyérről ránk emelve, nagy szomorkásan annyit mondott:

– Tegyük el holnapra, mert akkor még éhesebbek leszünk.

A körülöttünk lévő kegyetlen világtól belénk fagyott keserőség csak percek múlva ereszkedett meg, s hallani lehetett, ahogy azt a sós-keserű levet nyeldessük...

Nem tudom mennyi idő telhetett el, amíg újra könyvet vehettünk a kezünkbe. Már-már úgy nézett ki, hogy megint megbékéltünk a sorsunkkal, amikor a Pap hirtelen fölugrott s a kezében lévő könyvet úgy bevágta az ágy alá, hogy annak szanaszét hulló lapjaival s azt kísérő szavaival megtelt a szoba:

– Én többet nem tanulok! Azt akartam, hogy jó orvosa legyek a társadalomnak, de ő nem azt akarja! Megelégszik, hogy hitvány ganyé selejt legyen belőlem. Már ha neki ez így jó, hát legyen!

Ez a hozzánk viszonyítva mindig nyugodt alföldi ember olyan volt, úgy vonyított, mint az a kutya, amelyet a gazdája azért ver, mert hűségesen akar szolgálni.

Csókási Feri igazságától hirtelen megrettentem. De kis idő múlva a minden igazság vitathatóságának alapján megkérdeztem:

– Vajon a társadalom akarná ezt? A szüleink s a testvéreink, a falvaink s a városaink népe? Vagy csak egy kaszt, amelyik valóban nem fog a mi tudásunkra igényt tartani? Nyugodj meg, Feri, nem ők jönnek abba a rendelőbe s kórházba, amelyben te s mi dolgozunk. Hozzánk a társadalom s a nép fog eljönni. Nekik, az elvtársaknak külön orvosaik és klinikáik vannak. De hát mi nem érettük jöttünk ide, pont hanem azokért, akiknek több joguk van a jó orvoshoz, mint nekik. Ha nem tanulunk, akkor ezeknek a bizalmával élünk vissza. Sőt mi több, eláruljuk a saját

népünket. Ezt akarod?! Ha igen, akkor becsületesebb, ha itthagysz az egészséget, s elmész tücsköt herélni!

Feri, ahogy ezt hallgatta, látszott rajta, hogy nagyon elfáradt, s kis idő múlva el is aludt. Nem mondta meg, mit álmodott, de a könyv darabjait összeszedte, s újra elkezdett tanulni.

Érdekes sajátossága van a tudománynak. Ha egyszer valaki megköszönte, az örökké falná, de minél többet eszik, annál éhesebb lesz.

Valahogy bennem is ez kezdett munkálni akkor, amikor az egyik rokonom által – aki a Szent István kórház nővére volt – megrendeltem az Orvosi Hetilapot. De mert úgy véltem, hogy a körülöttünk zajló világ leghitelesebb visszatükrözője az irodalom, ezért a Magyar Írók Lapjára, az *Irodalmi Újságra* való igényemet is a tudára hoztam. Kiss Irén nemcsak érzelemmel, hanem tettekkel is mellém állott, s a kért folyóiratok mellett használt egyetemi könyvekkel is segítette az én lelki és szellemi életem gazdagabbá tételét.

Jöttek a folyóiratok, és elküldte nekem a két legfontosabb tankönyvet, a *Sebészetet* és a *Belgyógyászatot*. Ezzel a kibővült lehetőséggel úgy megjött az „étvágyunk”, hogy most már a kelleténél is sokkal többet akartunk. Ez volt az a pont, ahol élvezetté válik a munka. De amikor élvezettel lubickolhattunk volna a nyugalom tiszta vizében, akkor dobott belé követ a Sors és fölzavarta. De – megint arra a sokat emlegetett – „szerencsénkre”, már az utolsó vizsga előtt voltunk, amikor a soha nem panaszkodó házi nénit halva találtuk. Ő, az életében csak jóra törekvő hívő asszony, most halálában is a jót szolgálta: az agyvérzés ritka eseteként mutatták be kórbonctanon.

Mint a hiénák, úgy jöttek az eddig soha nem látott rokonok, hogy a lakást átvegyék. Két hónap múlva az út széléről kezdhettük újra...

(Ugyanezekben a napokban történt, hogy Károly hirtelen beteg lett. Egy reggel azt vette észre, hogy a nyaka úgy megvastagodott, hogy az ingét nem tudja begombolni. De hát ezekről a bajokról ráérünk majd később gondolkodni. Most a nyári kórházi gyakorlat érdekelt, amit az udvarhelyi kórházban kellett letöltenem.)

* * *

Olyan kivirágzott jókedvvel érkezünk meg Udvarhelyre, hogy azt a kalapomra lehetett volna tüzni. A kitűnő fogadtatás után, olyan kivetett mellel sétáltunk Kossuth utcán, hogy ha mellény van rajtunk, akkor

azon egy gomb se marad. Nem csoda, mert a kivagyisággá fokozódó önteltségünkben úgy éreztük, hogy ezennel mi is beléptünk azok sorába, akiket pár évvel korábban félisteneknek véltünk. Ez nem sokáig tartott, mert ahhoz, hogy a sunyi ólalkodó Kaszással meglehessen verekedni, erről a magas lóról le kellett szállni. Ezt a küzdelmet eddig csak a pálya széléről néztük, de most be kellett lépni az arénába. Bár a felelősség terhe csak részben került a vállunkra, de ez is elég volt ahhoz, hogy a hirtelenné vált magas „növéstünk” a valós nagyságunkra nyomja vissza, s fennhéjázásunkat szerénységgel cserélje fel.

A részben önálló tevékenység de különösen délutáni és éjszakai szolgálatok nagyon hasznosnak bizonyultak. Ez utóbbi a szakmai tapasztalat szerzésén kívül, még anyagi hasznot is hozott, mert azok, akiket helyettesítettünk, ezt meg is fizették. Nagy meglepetésünkre szolgált, hogy keresetünkéből a sétatéri vendéglőben – az úgynevezett Dzsungelben – magunkat egyszer-kétszer vendégül láthattuk.

A kórházi gyakorlat, azon kívül, hogy saját magunkat kipróbálhattuk, főleg arra volt jó, hogy az első harcvonalat és az ott harcolókat megismerjük. Itt zajlik igaziból a csata. A klinikákon csak hátsószági tevékenységeket folytatnak. Amíg ott kétes esetekben akár nyolcan-tízen is összegyűjthetik fejeiket és sokkal jobb felszerelések birtokában dönthetnek és cselekedhetnek, addig itt legfeljebb csak ketten-hárman – és sokszor csak „fadorongokkal” kénytelenek fölvenni a harcot ugyanazon ellenség ellen. Nagy tisztelettel, de még nagyobb csodálattal néztem ezekre a hősökre. Sajnos, a kitüntetések ott „hátnál” osztogatják; én igaziból a kórházi „frontharcosokat” tartom erre érdemesnek.

Már aki erre érdemes, mert itt tapasztaltam, hogy milyen óriási a különbség az elégséges és a kitűnő között, s hogy ebben az élet-halál harcban mindkettőnek ugyanaz a döntési joga. Jogok. Igen azok, mert csak a gyenge mer jogokat követelni magának, s a borzasztó az, hogy az orvosi társadalom ezt meg is adja. Megengedi, hogy a betegek fölött a tudatlanság garázdálkodhasson, s a szenvedőnek nemcsak más választása nincs, hanem nem is tudja, hogy kinek a kezében van a sorsa. Nem csoda, mert a tudatlanok nemcsak „önmutogatók”, hanem bátrak is, és így megtévesztik a világot. Bátrak, mert sokszor még a veszélyt sem mérik fel eléggé. Aki képes eme hiányossága felismerésére, az már nem veszélyes, mert a medicina óriási területén inkább keres magának egy csendes, a saját és a mások számára is ártalmatlan helyet, ahol tekintélyének pocakját simogatva, kacskaringós doktori aláírását gyakorolhatja.

Ez utóbbiak közé tartozott Hódi bácsi, a város tisztí főorvosa, aki el nem végzett fél munkájáért a sebészetről még fizetést is kapott. Azért, hogy se másnak, se magának ne hogy ártalmára legyen, még a kórlapokat se írta meg: visszamenőleg mi írtuk meg, ő csak aláírt. Mivel a helyette elvégzett munkánkat a többszöri célozgatásunkra sem volt hajlandó „honorálni”, azzal bosszantottuk, nem hisszük, hogy van diplomája. Egyszer sikerült úgy felhergelnünk, hogy „hazagurult” és elhozta a diplomáját. Ekkor láttam életemben először és utoljára olyan diplomát, amelyet kutyabőrre írtak!

A belgyógyászaton kezdtem. Az első nap izgalmaim az ott dolgozó orvosok velünk szembeni magatartása hamar feloldotta. Ők már kollégájaknak tekintettek, mindenben szabad kezet engedtek. Nagy élvezettel vettem össze az én elméleti ismereteimet, az ő gyakorlati tudásukat. Azt vettem észre, hogy az örökös első vonalbeli tűzharc miatt nemhogy új fegyvereket nem tudtak venni, hanem még a régieket sem tudták eléggé élesíteni. Ők ezt nemcsak érezték, hanem tudták is. Ezért nagy érdeklődéssel hallgattak mindent, ami új. Még az osztályvezető, a nagy műveltségű, világot járt Bakk Elek bácsi is csak egyszer intett le, de akkor se a belgyógyászati fejtegetésem miatt, hanem az általa szervezett kiránduláson tett megnyilvánulásomért.

Ugyanis én a nyitott teherautó tetején azt mondtam, hogy Erdély is van olyan szép, mint Svájc, amely, mint egy szép világi nő, csak a szépségeiből is nagyon jól megél. Erdély ezzel szemben nemcsak szép, hanem gazdag is, mégis csak tengődik.

Amikor ezt az összehasonlítást tettem, Elek bácsi a kemény karimájú kalapját a homlokáról fennebb tolva, azt kérdezte:

– Te mikor voltál Svájcban?

Erre én úgy összeestem, hogy alig kapott meg a kérdése. Szerencsére nagyokat döccent az autó s így a két döccenés között – alig kivehetően – a válasznak csak az első felét tudtam kimondani, a második felét, hogy nem is leszek, elnyelte a göröngyös út. De Elek bácsi is csak addig jutott, hogy: én évekig éltem ott. Tovább nem folytathatta, mert az autó megállt, le kellett kászálódni, pont azon a tenyéryi tisztáson, amelynek partján a túloldali fehérös-rózsaszínű szikla alól a pajkosan bújócskát játszadozó Homoród vize szelíden elsimult.

E parányi tükörben – tetejével a világmindenség mélye felé – ott látszott a Csaba-tornya. Néma áhítattal csak néztük. A mélység birodalmának csendjét nem illik zavarni. De mintha a mélység csodálatába

belefáradtunk volna, pihenésként a végtelen másik felét, a magasságot kezdtük el a keresni. Keresni? Nem kellett ezt keresgélni, mert feléje az utat a sziklatorony megmutatta.

Amint a Csaba-tornya ég vizében fürdőző tetejét kémleltük, egyszer csak Elek bácsi – miután a Mindenséggel az elvégzendőt befejezte – alapját levéve felém fordult, s mindenki által hallhatóan azt mondta:

– Igazad van, és sajnálom, hogy azt a távoli világot jobban ismerem, mint ezt: a miénket.

Már a belgyógyászati gyakorlat vége felé jártunk, amikor valaki telefonált, hogy Tökbandi Károlyt eltemették. Nagyon ritka betegsége, szívburok szarkómája volt. Megkönnyeztük. Ő már ezen túl egy magasabb dimenzióban táncol. Egy igazi jó barát távozott közülünk, a veszteség nagyon fölkapart s ezzel is eggyel több okom lett, hogy igazságtalansága miatt a Kaszást még jobban megutáljam.

Talán mert a cselekvés nagyobb lehetőségét véltem a sebészetben, azért különösen vonzódtam iránta. Nos itt volt a nagy lehetősége annak, hogy az itt folyó harcnak ne csak szemlélője, hanem részt vevője is lehessenek. A belgyógyászat nyugodtabb álló háborúja után itt állandó csata folyt. Minden életért külön-külön véres csatát kellett vívni a Kaszással. Nincs tragikusabb, mint ennek a győztesnek a kárörvendő, vigyori pofájába nézni, de felemelőbb sincs, mint látni, hogy a kiszemelt áldozata mellől eltörött kaszanyéllel kisomfordál.

A sebészet főorvosát, dr. Bódi Andort, hírből és látásból onnan ismertem, hogy vasárnaponként a református templom karzatának egyik sarkában ült. Az Udvarhelyi-medencében mindenki ismerte a nevét, mert vagy közvetlenül, vagy hozzátartozói révén találkozott vele. Nagy érdeklődéssel és nagy várakozással mentem el az első találkozásra. Éppen a műtőbe sietett, így csak egy gyors kézfogásra futotta, arra hogy a műtőajtóból visszaszóljon: mi is bemehetünk. A mosakodás közben néhány – a csak *összebúzóldó*dést szolgáló – szó után minden körítés nélkül elmondta, hogy most egy gyomorperforáció miatt fog beavatkozni. Mivel jelen pillanatban a műtősnőn kívül más segítsége nincs, így szívesen venné, ha én is bemosakodnék. Bár már eddig is asszisztáltam, most mégis a kezem reszketett az izgalomtól, csak akkor nyugodtam meg, amikor a metszést elvégezte, ugyanis ettől kezdve minden figyelmemet csak a műtetre összpontosítottam. Ilyen műtéti tájékozottságot, s ilyen határozott és biztonságos mozdulatokat még a klinikán is csak ritkán láttam. Minden metszés s minden öltés előtt elmondta, hogy mit

fog csinálni. Később kiderült, hogy ezt akkor is így szokta, ha egyedül, illetve Esztivel, a műtősnővel kettesben operál. Műtét végeztével nem a sebészekről szokásos nagyképűséggel és dicsekvő szavakkal, hanem szerényen, szó nélkül távozott. A szobájában éppen csak arra volt idő, hogy elmondja: az osztályon mi a szokás, s hogy ennek megfelelően mindenki azt csinálhat, amit akar.

Már jött is a nővér: egy újabb sürgősség érkezett. Ezt a beteget egy elhanyagolt vakbélgyulladással kellett operálni. Nagyon rossz állapotban volt s a gyógyulás esélyei sem voltak biztatóak.

Én különös érdeklődéssel vártam a műtėti megoldást, mert ott voltam azon a régebbi tudományos ülésen, ahol Bódit a tudatlanság szülte merészség képviselőjeként döngölték a tekintélyelvűség talajába. Ezen a gyűlésen, Pápai professzorral kezdve, minden sebész a Bódi fejére egyet ütött. Adatokkal alátámasztva, arról merészelt beszámolni, hogy ő a jelenlegi állásponttal ellentétben, a stádiumtól függetlenül, heveny vakbélgyulladás esetén a féregnyúlványt mindig eltávolítja, s így a gócot megszüntetve, a betegek szövődménymentesen gyógyulnak.

Szentségtörésnek számított ez akkor, amikor az átfúródott féregnyúlványt csak egészen friss esetekben – az átfúródás után pár órával – távolították el, félve a sebészi beavatkozás okozta általános hashártyagyulladástól. E szerint a góc addig maradt, amíg a betegséget a szervezet legyőzte. Ha le tudta győzni! A sebész ehhez csak annyiban járult hozzá, hogy a góc körül képződő gennyet lecsapolta. Azt, hogy ez után az eljárás után hány beteg gyógyult meg és hány veszttette életét, erről sehol sem olvastam.

A Bódi statisztikái szerint viszont mindenik meggyógyult.

Nos, ezért volt érdekes, sőt tanulságos ez a jelenlegi eset, amely ugyan csak Bódit igazolta. De ennél sokkal, de sokkal többet jelentett számomra ez a régi és új körüli vita. Mindenek előtt, hogy mindenféle bizonyosság – bárhog is legyen az – a tudomány köntösébe felöltöztetve halálosan kártékony is lehet. Csak az áltudomány igazsága képtelen a változásra. Örökérvényű igazság nincs. Akik ezt nem veszik tudomásul, a haladás kerékkötőivé válnak. A másik örökérvényű tanulság, hogy kicsi vidéki helység is lehet nagy felfedezések színhelye, s hogy nem a rang határozza meg az ember kilétét. Vajon azok a hátországból lévő, különböző ranggal s renddel bírók, de főleg bírálók, itt az első arcvonalban is pont úgy hősködnének? Ilyen és ehhez hasonló gondolatokat ébresztett bennem az, amit itt tapasztaltam.

Az első napokban azon csodálkoztam, hogy ezt a kimondhatatlanul nagy erőfeszítést hogyan lehet kibírni? Az idő múlásával, ahogy magam is bele-belekóistolgattam, úgy éreztem, hogy a gyógyításban nem lehet elfáradni. A halálúzés sikerélménye nemcsak a fáradságot, hanem a kudarcot is képes elnyomni, s hogy a pályán az első siker és az első kudarc élménye: örökké él.

Nekem az első sikerélményem pont itt és ekkor született.

A tíz év körüli Marci csípőzületi tébécé kórismével feküdt a sebészetben. Mivel a kórterem egyetlen gyermekbetege volt, így különös figyelemben részesült: ehhez a figyelem-felkeltéshez hozzájárult az is, hogy biccenő menésén kívül semmiféle betegségtünete nem volt. Kitűnő étvágya s pajkos jókedve pont az ellenkezőjét mutatta. Mivel sem családi, sem a személyi kórelőzményében tébécére utaló adatot nem találtam, s mivel sem hőemelkedése, sem fokozott vérsejtsüllyedése nem volt, ezért a tébécé kórismét nagyon kétesnek véltem. Kételyemet erősítette azon tünetek hiánya, amelyeket saját magamon tapasztaltam akkor, amikor én valóban tébécés voltam.

A fentiek alapján azt javasoltam, hogy küldjük fel az ezen a téren sokkal nagyobb lehetőségekkel s tapasztalatokkal rendelkező ortopédiára. Kicsi Bódi Bandika – apró, gyermekes alkata miatt hívták így – szakmai nagyságát bizonyítja, hogy ebbe beleegyezett. S már a kórházi gyakorlat végén jártunk, amikor a Marci édesanyja Száva professzor véleményezésével a sebészetet felkereste. Kimondhatatlan boldog voltam, egyrészt hogy Marcinak valóban nincsen tébécéje, másrészt, hogy az én feltevésem igaznak bizonyult.

Érdekes, hogy a sebészetben szerzett élményeim egyike nem tisztán sebészeti jellegű. Ugyanis egy kulcsonttöréssel nem szokás a beteget hetekig a kórházban fektetni. Márpedig Tomcsa Sándor író ezzel immár közel egy hónapja hogy a sebészet lakója. Amint megtudtam, nem először, hanem amikor Sándor bácsi anyagilag erre rászorul: főleg a hideg téli napokat Bódi jóvoltából itt vészeli át. Tehát Sándor bácsi most is ennek a jótékony csalásnak a „szenvédő alanya”. Sándor bácsit, mint Udvarhely „tartozékát” s nem mint egyszerű lakóját, eddig csak az egész estét kitöltő műsorairól ismertem. A mindig időszerű novellái és helyben rögtönzött karikatúrái tették felejthetetlenné ezeket a Tomcsa-estéket.

Most, ahogy itt ülünk egymással szemtől szemben, nem a kártyára, hanem ezerráncú arcára figyelek. Elnézem ezeket az idő-ásta lövészárkokat, ahogy látszólag összevissza hálózják be az arcát. Csak látszólag

rendszeretlenek, mert ha jól megfigyelem, mindenik a szája felé irányul s annak a közelében sűrűsödnek, majd egymásba folynak, s úgy vesznek bele a semmibe: száj nyílásába. Bár már nagyon elszaladt az idő, mindeknek élő lakója van. Mindenikben, fejét ki-kidugva, ott bujkál az a valami, amely se nem vígság, se nem szomorúság. Mielőtt szólna, mintha ezeket a „valamiket” be akarná terelni a szájába, ajkait összecsucsríti, s jobbra-balra elkezd mozgatni. Így addig keveri, rendezgeti őket, amíg egyszer csak sikerül sorba állítania mindet. Ekkor egy huncutkás mosoly kíséretében, az éppen csak egy szikurkát megnyílt száján át, mint kesernyés-édes humort köpi maga elé. Talán ekkor s tőle tanultam meg, hogy az igazi humor nem más, mint a különbözően felöltöztetett igazság.

Tanulságosan szép és jó volt Sándor bácsival lenni. De hát nincs olyan szép és jó, ami véget ne érne.

Így az én kórházi gyakorlatomat is elérte a végzet. Egy kis időre fegyverszünetet kellett hogy kössek a Kaszással, s most valódi kaszát vegyek a kezembe. Igaz, hogy az én kaszám csak az erdők-mezők füveit fenyegette. Amire a fű s a gabona lábáról ieszakadt, az én fegyverszüneti szerződése is lejárt, s vissza kellett térnem a fegyverkezés színhelyére.

* * *

Szerencsénk volt, mert a „véletlen” folytán már az első nap beköltözhettünk a Görbe utca 14. szám alatti lakásba. Lakásnak csak azért nevezem, mert lakni éppen lehetett benne. Különben egy majdnem a plafonig földbe süllyesztett pincéből volt lakássá alakítva. A két helyiségből a belsőt foglalhattuk el. Bár a huszonötös villanyégőt állandóan szolgálatban kellett tartani, mégis elégedettek voltunk, mert kályha volt benne.

A két bérlő, akiknek mi albérlői voltunk, s akiknek a szobáján át kellett hogy járjunk, végtelenül rendesek voltak. Minden szegénységük ellenére soha nem panaszkodtak, nem szomorkodtak, sőt inkább jó kedélyűek voltak. Nemhogy veszekedni, még vitatkozni sem hallottuk őket soha. Nem felejttem el azt a késő estét, amikor Jóska bácsi kissé becsípve jött haza. Mariska néni megpróbált beszámolót és helyreigazítást kérni. Jóska bácsi a tőle megszokott nyugodtsággal azt mondja:

– Te Mariska, végy elé egy papírt, s a mondanivalódat írd le, s majd reggel tiszta fejjel elolvasom.

Azt, hogy Mariska néni kacagott-e, nem tudom, de hogy elhallgatott, s mi órákig kacagtunk, az biztos.

Valószínűleg a régi történet is ehhez hasonlóan végződhetett, amikor Jóska bácsi Pesten a löverseny egyik díját megnyerte, s csak miután a barátaival az egészet elverte, napok múlva támolygatták haza.

Nagyon jó viszonyban voltunk: minden hazait együtt fogyasztottunk el. Ezt látva s élve írtam le magamnak, hogy a szegénységben van a legnagyobb összetartó erő, és hogy a szegény ember egyetlen kárpótlása: a humor. A saját és az egymás nyomorúságán való nevetni tudás.

Ezzel a lakásunkkal részben közelebb kerültünk a klinikákhoz. Azért csak részben, mert az a két klinika, amelybe járnunk kellett, a többiek-től távol, az erdő alatt voltak.

* * *

Az ideggyógyászat volt a legmesszebb, vezetője a Romániában még „megtűrt” akadémikus, a nemzetközi tekintélyű tudós, Miskolczy Dezső professzor volt.

Nem volt nagy előadó, de nem is tudom, hogy ezt a nagyon nehéz, precíz tényekre támaszkodó tárgyat hogyan lehetett volna másképpen előadni? Talán az egyhangú színtelen előadásai, de talán az általa írt kitűnő könyv miatt, előadásain nem volt mindig teltház. Előfordult, hogy a szigorlaton megkérdezte, hogy: a kolléga hol volt, mert eddig soha nem láttam? Igazi nagyságára vall, hogy ennek ellenére, ha valaki elegendőt tudott, akkor a vizsgán átengedte.

Ő anélkül volt mindenki által elismert és megbecsült tudós, hogy népszerű is lett volna. De hát ez nem csoda. Mert a tudomány s a népszerűség nem egy súlycsoportba tartozik.

Ezen a klinikán döbrentem rá, hogy a világmindenségben milyen észrevétlenül parányi az ember. Sokszor teremtnőnek képzelem magát, pedig még teremtménynek is gyenge, s hogy az orvos tudása milyen semmi amellett, amit tudnia kellene s szeretne is tudni, de mert ő is csak egy ember, ezért csak emberit tehet. Emberit azzal, amely az embert ember-ré teszi, az: agyával.

Még fenn, az emeleten lévő ideggyógyászatban is, ahol az esetek nagy részében az ok is tetten érhető volt, legtöbbször csak a segíteni akarásig jutottak. Roppant lehangoló volt, hogy ez a nagy és nagyon nehezen megtanulható tudomány sem képes többre, mint egy hozzávetőleges kórisme megfogalmazása. Ezért különleges érdeklődéssel fordultam afelé a részleg felé, ahol tenni is tudtak. Az idegsebészetet tartottam a

sebészetek királyának. Itt valóban isteni dolgokat művelnek! Valahogy mindig úgy képzeltem, hogy az idegsebész Isten kinyújtott keze, amelynek segítségével válik kézzelfoghatóvá a bibliai idézet: „Kelj fel és járj!”

Nagyon szerettem volna idegsebész lenni. Ha lehangoló volt az ideggyógyászat, ahol ha sokkal többet nem is, de legalább a tünetek okainak egy részét ki lehet deríteni, akkor milyen érzést szülhetett az a részleg, ahol még ezt is éppen csak sejteni lehetett?

Az elme-osztály az, amelynek lakói számára az egyetemes világ nem létezik. Itt a betegek egy részének külön privát élete van. A másik része pedig csak lebeg a semmiben. „Zárt Osztály”. Ez volt az ajtóra írva. Tehát itt ki- és bejönni csak engedéllyel lehetett. Nem azért, mintha veszélyes lett volna bemenni, hanem hogy illetéktelenek ne zavarhassák meg a bent lévőket s azok, önkontroll hiányában, ne távozhassanak el.

Különben semmi kényszerítő eszközre nem volt szükség.

Miskolczy professzor volt az, aki rájött, hogy nem csak „kint”, hanem itt is az erőszak csak erőszakot szülhet, s ezért talán a világon elsőnek a kényszerzubbonyt megszüntette. Azt tartotta, hogy még ezekből a sokszor csak fizikai lényekből sem veszett ki teljesen az ember. Valahol mélyen, ha csak nyomokban is, ott van, s ha ehhez valami módon sikerül eljutni s megszólaltatni, akkor ezt megéri a beteg.

Ilyen különösen nemes emberi tulajdonságokkal rendelkezett dr. Kiss Ferenc, az osztály vezetője. Minden beteghez még akkor is hozzá szólt, ha tudta, hogy az elmével fölfogni már nem tudja a szavak értelmét. Úgy élt köztük és velük, hogy megmaradt orvosnak. De nem úgy, mint az a viccben szereplő orvos, aki az ablakon át észreveszi, hogy az elmebetegek közül az egyik fölmászik a telefonpózna tetejére s föltűz egy papírt. A többiek sorra követik, és miután a papíron írottakat elolvassák, szépen leszállnak. Amikor a betegek elvonultak, a látottak hatására az orvos is felmászik s tudomásul veszi, amire az írás int: ennél fernebb mászni életveszélyes!

Kiss Feri empátiája nem ezt az áthasonulást jelentette. Ő igazi orvos volt. Bár tisztában volt a gyógyítás lehetőségeinek nagyonis korlátozott voltával – s ez által a siker befelé élményt, kifelé hírnevet szerző tulajdonságával – mégis vállalta ezt a szinte vállalhatatlant.

Azt hiszem, nincs még egy klinika, ahonnan oly sok emlékem maradt volna meg, mint innen. Nem kell erőltetnem magam, hogy újra felidézzem Dobos bácsit, aki piros zsebkendővel díszített kabátjában szinte tánclépésekkel közelít a tanársegéd felé, akit mindig úgy üdvözölt, hogy:

– Szervusz, Ferikém, tudod-e, hogy: Szentgelice, Madaras, / ott a pina két garas?

– Tudom, Dobos bácsi, hogyne tudnám, hisz én is odavalósi vagyok, ahová maga.

Feri mosolyogva kezét fog, és Dobos bácsit elküldi, hogy e megállapítását másoknak is hozza a tudomására. Dobos bácsi, mint egy győztes, aki új feladatot kapott, úgy megy tovább a folyóson.

Ha a skizofréniára, tudathasadásra gondolok, mindig annak a nőnek az alakja jelenik előttem, aki ott a sarokban reszketve szorong, s arra panaszkodik, hogy a körülötte lévő kigyók meg akarják marni. De hogy tudnám elfelejteni azt a Boga nevezetű beteget, aki pár hónapja még Kolozsváron egyetemi tanár volt, s most még a nevét sem tudja? Ki sejtí mi lehetett az oka annak, hogy az anyag így megtagadja a szellemet? Vagy éppen a szellem kényszeríti az anyagot erre az önpusztításra? Vajon mi ennek a rejtélye s lesz-e, aki ezt meg tudja fejteni? Én, most ezt látva, agykutató szerettem volna lenni.

Ma is, ha a „franccal” átkozódik valaki, az a főkönyvelő jut eszembe, aki az agyát megtámadó szifilisz kórokozói hatására, a valós világgal a kapcsolatát elveszítve, a fantázia birodalmában, a tengeralttjáró min-tájára „föltalálta” a földalttjárót. A nem-orvos talán egyszerűen csak nagyotmondásnak, s nem a vérbaj illetén való megnyilvánulásának vél-né. Az a vélemény alakult ki bennem, hogy a „gondolkodás” létrejötté örök titok marad.

Az agynak még a kóros szellemi terméke is mindennek fölött való. Ezért képzei magát az ember Istennek. Pedig még csak sejtelve sincs arról, hogy az anyag miként tud „szellemet termelni”. Itt és ebben van a teremtés titka. E téren minden elmélet csak találgatás. E találgatás viszont egy más szférába vezet, abba, amely nélkül nem érdemes s nem lehet élni. Ez a Hit világa.

A fenti gondolatok közepette kételkedve s meglepetéssel, sőt némi-képp megszeppenve is néztem végig az a bemutatót, amely az agykéreg működésével volt kapcsolatos. Mivel a hipnózisról eddig csak a cirku-szok világából hallottam, de magam soha nem láttam, ezért nagy érdeklődéssel figyeltem a Bereczki doktor bemutatóját.

A nővér bekísért egy fiatal nőt, az úgynevezett médiumot. A doktor először ismertette a hipnózis elméleti alapját, amelynek a lényege, hogy bizonyos külső ingerek ismétlésével az agykéreg nagy részét gátlás alá lehet helyezni, vagyis hipnotikus álmat lehet létre hozni. Az éber góccokon

át viszont utasításokat lehet adni s ez által bizonyos cselekedeteket lehet végrehajtani. Az előbb említett nőt egy kanapéra fektették, és Bereczki doktor az álmot bevezető szakaszának utasításait ismételte, például: hunyja be a szemét, lazítsa el a kezét, majd a lábát stb.

Bizonyos idő után a nő mély álomba szenderült. Most a doktor az ébrenléti góccokon át a saját véleményét próbálta betáplálni, például: az orra alá tartott reflex-kalapácsot, mint illatozó rózsát, ismerje fel. A beteg valóban azt mondta, amit Bereczki akart, nevezetesen, hogy ez egy szép illatozó rózsza. Több, ehhez hasonló eseményt követően, azt az utasítást adta, hogy ébredés után tíz perccel, jöjjön vissza a terembe, s a széket amelyen ő ül, alóla vegye ki és tegye föl az asztalra. Azután felébresztette a nőt, a nővér visszakísérte a szobájába s mi folytattuk a megbeszélést. Egyszer csak berohan a nő, s Bereczki alól a széket kirángatja és fölteszi az asztalra!

Kételkedtem, mert bár megtörtént, mégis hihetetlennek tűnt. De amiért megboroztam, az az utasításra való cselekvés volt. Hát ha a hipnózis útján ilyen cselekedeteket lehet végrehajtani, akkor így bárkit meg lehet gyilkoltatni is. Mivel bizonyos mértékig mindenki képes a hipnózisra, ezért nem lehet túl ritka, aki e téren különös képességgel rendelkezik. Ismerve az emberi természetet, ezek közül bizonyára akadna, aki ezt a képességet nem a gyógyításra, hanem embertársai kárára használná. Fejő jó Isten, hát mi lenne, ha egyesek ebbéli képességüket felismernék?

Azzal nyugtatom meg magam, hogy ez soha így be nem következik, mert bár a hipnózis létezik, de ebben a formában bizonyos hogy nem, s mert az ember magában a gonoszt sokkal hamarabb fölfedezi, mint a jót, tehát eddig már réges-rég alkalmazta volna.

* * *

Nem tudom mi okból, de a gyermekgyógyászatot a többitől teljességgel különböző tudományágnak tekintettem.

Mindig úgy éreztem, hogy a gyermek olyan különös lény, amelyik nem egyszerűen a felnőtt kicsinyített mása. Ez egy, a felnőttek felett álló, külön világ. Ezért aki ide a gyógyítás szándékával bemenéskedik, annak egy különleges adottsággal kell rendelkeznie. Úgy éreztem, hogy ez belőlem hiányzik.

Miért? Talán mert egy túlzott, már-már kóros, gyermekek iránti sajnálattal nem tudnék egy csecsemő, kisdud vagy egy kicsi gyermek sorsa

fölött tárgyilagosan dönteni. Ezért nagy tisztelettel néztem azokra, akik erre képesek. Képesek, de nem csak lelkileg, hanem tudásilag is.

Csak lelkiismeretes és jól felkészült orvosnak szabad a gyermekgyógyászatot vállalnia.

Vallom, hogy a halálnak nincsenek fokozatai. Nem lehet csak egy kicsikét meghalni. Ezért az orvosok között sem lehetne olyan, aki a szakmáját csak egy kicsikét tudja. Ezért bünt követ el az, aki jogosítványt ad a féltudású vagy még annyit se tudó egyénnek, mert az orvostudomány az egyetlen, ahol nagyon gyakran az orvos döntését nincs idő, vagy nincs lehetőség bizottságoknak elbírálni. Itt legfeljebb csak a döntés eredményét lehet majd megvitatni.

A fentiek miatt bennem nem a Puskás professzor előadásai hagytak nyomot, hanem N. Oszkár tanársegédének tudatlansága. Nyilván, hogy általa a professzorát is minősítettük. Nem tudtuk megérteni, hogy lehet egyetemi tanársegéd az, aki a szakmáját talán még csak egy „kicsikét” sem tudja. De, még ennél is furcsábbnak találtuk, hogy ő ezt vállalni is merte. Nos, ez is azt igazolja, hogy csak annak nem „reszket a gatyája”, aki a veszélyt nem ismeri, s hogy a felelőtlenség és a merészség szülőanya: a tudatlanság. De kik azok, akik az ehhez hasonlókat lehetővé teszik, s hol van ezeknek a felelőssége?

Nem csak nagy tudós, hanem érdekes ember is volt dr. Vendég Vince, a fül-orr-gégészet professzora. Állítólag azért maradt legényember, mert a menyasszonya egy telefonhívása – nem beszélgetése, ő ugyanis nem beszélt –, alkalmával a „marhadoktorok” színvonalára degradálta, amikor azt kérdezte:

– Mondd, Vince, mit csináljak a kutyámmal, mert beteg?

Ő a gondolatainak nem adott hangot s így azokat csak sejteni lehetett, de hogy ekkor a nőikkel minden házasságkötési diplomáciát végleg megszakított, bizonyítja az, hogy öreglegény maradt.

A vizsgamódszere is különbözött a másokétól.

Ő egyszerre négy hallgatót is vizsgáztatott. Ha valamelyik valamit nem tudott, a professzor azt a többiektől is megkérdezte. Ilyenkor, ha az utolsó a többiektől el nem talált, csak az egyetlen lehetséges, de már jó feleletet bementa, akkor nagy komolysággal és csodálkozást színlelve, feléje fordult s azt mondta:

– Ördöge van, kolléga, hogy tudta így eltalálni?

Ezt a találós-kérdéződit valósággal élvezte. Egyszer én is haszonélvezője voltam eme szokásának. Ugyanis előadás közben egy, a fülben

levő nyálkahártyatasak neve volt a találós kérdés tárgya, s huszonöt lejt ígért az eltalálójának. Én nem tudom, hogy ennek a jelentéktelen nyálkahártyaredőnek a neve hogyan maradt meg a fejemben, de megmaradt, s amikor „beköptem” a Prussac nevet, benyúlt a zsebébe, s „ördöge van, kolléga” megjegyzéssel kivette és ideadta a huszonöt lejt. Egyszerre voltam büszke is és boldog is. Büszke, hogy mit tudok, boldog, mert akkor ezért a munkáskantinban tíz ebédet adtak.

De vele kapcsolatos emlék – mert a legjobb s ezért a legemlékezetesebb is – az a vendéglői este, amely egy általa szervezett tudományos ülést követett. Az ülésen, a klinikai munkatársain kívül, talán még csak ketten-hárman lehettünk. A különleges az volt, amiről addig még nem is hallottam: mindenkit meghívott a Hargita vendéglőbe, ahol mindenki azt evett s ivott, amit akart, azzal a kikötéssel, hogy egy vargabélest mindenkinek el kellett fogyasztania. Talán még a jóllakásnál is többet jelentett számomra ez a gesztus. Már ez is őt az átlagember fölé emelte. Ez is, de ami őt igazán nagygyá tette, az a fanatikus tudós magatartása volt. Ő szentül hitt abban, amit csinált.

Sajnos akadtak, akik még a kézzelfogható eredményeit is kétségbe vonták, s még a személyes sértegetésétől sem riadtak vissza. Én nem voltam jelen, így csak másoktól hallottam, hogy a biokémia professzor Mosoni a Vendég Vince egyik megállapítására azt mondta:

– Aki ilyen marhaságot képes fölvetni, az menjen, s azonnal adja vissza a diplomáját.

Ezért a „marhaságért” pár év múlva valakik Nobel-díjat kaptak.

Sajnos, a tudós-világ szeme nem látott el Marosvásárhelyig. De ha Vásárhelyig nem is, elláthattak volna Svájcig, ahol az egyik folyóiratban, már a Nobel-díjasok előtt, Vendég közölte a víruskutatásban elért azon eredményeit, amelyet másoknál a Nobel-díjra érdemesnek tartottak.

Nagyon szomorúan, letörve mondta el ezt, amikor megkértük, hogy a víruskutatásaiban elért eredményeiről beszéljen. Hiába, lehet, hogy az arany nem mindenütt „arany”, vagy ha az, akkor a „magyar arany” nem elég fényes. S mert nekünk nincsenek olyan „fényesítőink” és közvetítőink, akik a világnak aranyainkat fölmutatnák, ezért az vagy elkallódik, vagy olyanok kezébe kerül, akik azt eltulajdonítják.

En, ellentétben azokkal, akik az előttük fekvő pestises disznóról sem hitték el, hogy azt Vendég Vince mesterségesen, pestisvírussal fertőzte meg, vagy kétségbe vonták, hogy azok a bőrelváltozások, amelyeket a bemutatott hallgatókon látnak, növények által okozott vírusfertőzések,

állítom, hogy Vendég Vince a víruskutatás egyik nagy úttörője volt. Nem tudom, hogy most még a tudomány területére is behatoló, kommercializálódott, minden értéket pénzzé váltó világ valahol még számon tartja-e? Mi, a már kevesen maradtak nagy tisztelettel őrizzük az emlékét.

A tudásvágy arra készítetett, hogy önszántamból éjszakákat töltsék a belgyógyászati és sebészeti klinikákon. A szolgálatos tanársegédek szívesen vették, mert egy-egy fölkeléstől megkíméltem őket, én pedig annak örvendtem, hogy minél több beteg jön. A nagyon sok és tanulságos eset közül volt, amelyik a többiek közül messze kiemelkedett.

A belgyógyászatban viszont, figyelmetlenségem folytán úgy jártam, mint az orvostanhallgató, aki az anekdota szerint, mert nem figyelte eléggé a professzor bemutatóját, a tiszta helyett a szaros ujját falta be.

A történet dióhéjban: a tanár arra hívja fel a figyelmet, hogy az orvosnak nem szabad utálkoznia és mindig nagyon figyelmesnek kell lennie. Ezt demonstrálendő, behozat egy ürülékkel teli bilét s ujját beledugja, majd a szájába veszi. Amikor megkérdi, hogy ki volna, aki ezt megisméltelné, a sok jelentkező közül az egyik kimegy, s minden további nélkül ujját a bilibe mártja, utána befalja. A jelenet után a tanár a következőképpen értékelte az eredményt:

– Na látják, a kolléga valóban nem utálkozik: ez jó is lenne, de nem eléggé figyelmes, ez viszont nagyon rossz. Ugyanis nem vette észre, hogy én nem a bilibe mártott ujjamat, hanem a mellette levő tisztát kaptam a szájamba!

Hát, ez velem, velünk is más formában, de majdnem így történt.

A mentő behoz egy alkoholos kómában levő beteget. A tanársegéddel közösen megvizsgáljuk, s az ilyenkor szokásos gyógykezelés után, hely hiányában, a folyosón levő törpeszekrények tetejére fektetjük. A tanársegéd engem bízott meg, hogy időnként a pupilla reflexeit ellenőrizzem, mert ebből következtetni tudunk a kóma mélységére. Ha reflexkiesést észlelnék, ami a kóma elmélyülését jelenti, azonnal szóljak. Én pár pernyi elfoglaltságom után, megyek a beteghez, aki az egyik szemét nyitva tartva, mereven néz rám. Azonnal veszem a vattát, hogy a szemreflexét ellenőrizzem. Meglepődve észlelem, hogy az ingerre a szeme nem reagál! Szaladok Sass Gyula tanársegédhez, hogy jöjjön, mert baj van. Ő is veszi a vattát, próbálgatja, és ő sem észlel semmi reakciót. Közben megérkezik a váltásba jött nővér, aki a hátunk mögött megszólal:

– Ni, hát ez a részeges biciklitolvaj megint itt van?

– Hát maga ismeri?!

– Hát hogyan ismerném, pár évvel ezelőtt, a mellettünk levő bodegában verték ki a szemét.

– Hát akkor ennek üvegszeme van!

– Az hát, azért néz ránk olyan mereven.

Gyulával egymásra néztünk, úgy elkezdtünk kacagni, mintha valami jó viccet mondott volna. A nővér csak csodálkozott, mert nem tudta, hogy a saját balgaságunkon nevetünk.

A másik soha nem felejtethető eset viszont nagyon szomorú, és a sebészeti éjszakáim alatt történt.

Egy öt-hat éves kisfiú, második napja, elhanyagolt vakbélgyulladással került a klinikára. A megfigyelésével engem bíztak meg. A helyi boro-gatások és az akkor szokásos általános kezelések ellenére állapota rohamosan rosszabbodott. Sápadt, beesett kicsi arc, s kicserепesedett ajkak-on át, észlelhető szavak helyett csak fájdalmas nyögés. A mély, sötét szemgödreiből olyan segílyt kérő szempár nézett rám, amilyent még soha sem láttam. Így csak egy tiszta, ártatlan gyermeki szempár tud könnyörögni. Hatása alatt, a tehetetlenségtől azt hittem, belebolondulok.

Felköltöttem a tanársegédet, aki, miután megnézte, jelentette a professzornak. Matyi bácsi már beteg volt, mégis odatopogott. Mit tehetett, amikor a Kaszás kaszáját már elsuhintotta? Hogy ebben a reménytelen helyzetben, mégis valamit mondjon, egy koffeininjekciót indikált. Az injekción már diadalmasan vigyorgott a Kaszás...

A gyermek erősen kitágult pupillái, mint két feneketlen tengerszem, amelyben most egy világ süllyed el, úgy bámultak rám. Bárhogy álltam, mindig ugyanúgy láttam, mintha csak engem néztek volna. S hiába zárta le őket a nővér, engem a mai napig elkísérnek.

Reggel, ahogy a szemek nézésének kíséretében mentem hazafelé, azon töprengtem, hogy azok a tengerszemek nem tükröztek valami vádat is felénk? Vajon helyes volt-e az, amit tettünk: hogy nem tettünk semmit? Vajon ha a nagyok elfogadják a „kicsi” eljárását, s úgy cselekszenek, ahogy Bódi, eltávolítják a gócot, akkor elkerülhető lett volna-e a tragédia? Ki tudja megmondani, hogy a sok-sok lehetőség közül melyik a helyes út? De egyáltalán: tenni vagy nem tenni? Itt ez valóban a *lenni vagy nem lenni*-t jelentette. Még a közéletben is nehéz lehet a döntés. Hát még akkor itt, ahol a döntés felülbírálója nem a közvélemény, hanem a Halál. Mert ha egyszer neki sikerült a saját javára döntenie, akkor azt többé soha, senki megváltoztatni nem tudja. Ezért legnehezebb az orvos döntése, amely egyben az ő keresztje is.

Ahogy így a már éppen csak vállamhoz ért, de még rá nem nehezedő kereszt alatt vívódtam, s „Akkor ezt így érdemes-e?” kérdésre jutottam, megjelent, s kétségeim fölött elkezdett vigyorogni a Kaszás. Kárörvendő pofája olyan dühös elhatározást váltott ki belőlem, amely, soha többé meg nem változtatható módon, a vele való küzdelmet jelentette.

* * *

Az egyetemi élet különleges eseménye a diák tudományos szakkörök létrehozása volt. Ez a lehetőségek kapuját nyitotta meg azok előtt, akik be szerettek volna tekinteni a kutatás világába. Minden katedra az általa meghatározott számú diákot fogadhatott, akik az itt folyó tudományos munka résztvevői lehettek. Ezek közül egyeseknek arra is esélyük lehetett, hogy az egyetem elvégzése után az illető tanszék alkalmazottai lehessenek. Emiatt a tanszékeknek sem volt közömbös, hogy kiket fogadnak jövőbenő tagjaikként.

Én éppen a lehetőségek latolgatásánál tartottam, amikor Maros, az anatómia tanára, az után érdeklődött, hogy nem-e akarnék náluk tevékenykedni? Én, bár azt biztosan tudtam, hogy anatómus nem leszek, mégis megörvendtem, mert úgy gondoltam, ez egy előképzés kitűnő lehetősége. Jelentkezésem után mindjárt kétféle kutatásba is beosztottak. A Maros tanárába, aki a máj autoimmun történéseit szerette volna kikutatni, és a Nébel adjunktuséba, aki a konzervált szövetek vaskötő képességének tanulmányozásával a vasnak a szervezetbe injekciós formában való bevitelére szándékozott adatokat szerezni.

Mindkét kísérletsorozat elméleti alapja érdekelt. A gyakorlati részt nem nagyon élveztem. A patkányok beoltása még nem esett nehezemre, de a leölésük és főleg a szerveik mikroszkópos feldolgozása nem volt kedvemre való. Metszettem, festettem, anélkül, hogy ezt a pepecs-munkát élveztem volna. Hiába, ilyen a fiatal: egyből versenylóra szeretne ülni. De hát nem csak a versenyló, a tudomány is „megérzi”, hogy ki ül a hátán s bármikor levetheti. Hogy ez ne történhessen meg, ezért kell az ábécétől kezdeni a tanulást. Ahhoz, hogy ezt megtanuljam, jó volt ez az inaskodás s lelkesítőleg is hatott volna rám, mert én is hozzájárultam ahhoz a dolgozathoz, amely munkánk eredményeként született s amelyen az én nevem is mint társszerzőé ott szerepelt.

Csakhogy máig tartó kételyt ébresztett bennem azokkal az eredményekkel szemben, amelyeket a tudományos dolgozatokban közölnek,

ugyanis én a végkövetkeztetéseinket sokkal nagyobbnak láttam annál, mint amit az eredményeink mutattak. Eddig azt hittem, hogy a tudomány egy olyan szentély, ahová csak megmosott lábbal lehet belépni, s ami ott elhangzik, az mind szent igaz. Balgaság volt nem gondolni arra, hogy ezt is emberek csinálják, s így minden lehetséges. A cigány szerint még a *semmiből* is lehet *semináriumot* csinálni! De talán még ennél is nagyobb baj, hogy mindenki csak a jó eredményeket közli, pedig meggyőződésem, hogy a rosszakból talán többet lehetne okulni.

Ebben az évben ért az a legnagyobb megtiszteltetés és elismerés, amely egyetemi hallgatót érhet. Ezt azért csak a végén és melleleg említem meg, hogy engem választottak a diák tudományos szakkörök elnökének, mert ebben a tisztségemben sem jogom, sem kötelességem nem lévén, majdnem semmit nem csináltam. Azért csak majdnem, mert én nyitottam meg a referáló közgyűléseket, segítettem megvenni a jutalomkönyveket s ezeket aláírtam. Mint akkor mindenütt, itt is az igazi vezetés valahol fent volt. Ennek az egyetemen a látható képviselője Ander Zoltán, a tanulmányi igazgató, a törvényszéki orvostan tanára volt. Vele a kapcsolatom nagyon jónak minősíthető. Bizalmasabbnak tűnő beszélgetéseink, az általam ismert tevékenysége és magatartása alapján tisztelettel gondolok rá.

2. Forradalmas utolsó évem

*Katonaként Craiován – Áldozat-magyarok – Egyetemistákat
tanítok – Barátaim: Jenci és Feri – Nincs szerencsénk a nőikkel –
Ének- és tánccsoportot alakítunk – Idők változása: Bódi bukása –
Az „akadémia” – Egy estém Tamási Áronnal – 1956 októbere –
Levert forradalom után*

A szakmai ismeretekben és élményekben gazdag, nagyon jó eredménnyel végződött ötödév záró akkordját a katonaság szolgáltatta.

Az öt éven át, minden héten egy napot igénybe vevő kiképzés véget ért. Nem nagy lelkesedéssel, de nem is nagyon rossz kedvvel érkezünk meg Craiovába. Mivel itt majdnem csak katonaoorvosi képzés folyt s mivel az ezred parancsnoka a mi ősz hajú ezredesünk volt, ezért az unalmon kívül semmi kellemetlen körülményt nem tudnék felhozni.

Akkor még az sem zavart senkit, hogy esténként az udvar egyik sarkában magyarul énekeltünk. Mivel csak egy vagy két kimenőnk volt, így sajnos, az ország második legnagyobb városának életébe még bele sem pillanthattunk. Így ezt a miénktől eltérő világot csak kívülről tudtuk szemlélgetni. Csak csodálkoztunk azon a tarka forgatagon, ahol az emberek a csomagot a fejükön viszik, s azon a városon kívül lévő, óriási sáttortáboron, ahol nagyhajú, teljesen nomádoknak tűnő cigányok üllőinek csengő hangjától zengett a táj.

Akkor még békésnek láttuk a sokszínű „tengert”. Nem gondoltuk, hogy a gyűlölet kövét valakik már a markukba tartják.

Még egy kisebb csata előtt is a főszerelését számba veszi a harcos, hát hogyne tenné ezt az, aki az élete végéig tartó harcra készül. A régieket ellenőrizni s a még hiányzókkal kiegészíteni, ez volt az utolsó év feladata. Ez így magában is izgalmasnak ígérkezett, de igaziból a körülmények tették azzá, mert ami még csak sejthető sem volt: hogy megmozdul a „föld” és a „Gólem” meginog, az valósággá lett.

Valóban megmozdult a föld, de sajnos, mozdulatlan maradt az Ég. Mivel a bekövetkezett világtörténelmi rengést még csak a magyar lelket figyelő „szeizmográfok” jelezték s egy-egy nagyobbacska hullámtól

eltekinthe, csendesnek látszott a felszín, ezért a nagy vulkánkitörés – az 1956-os magyar forradalom – által keltett szökőár napjainak bemutatása előtt, röviden szölok a hétköznapiokról.

Az oktatásban minden a megszokott módon haladt. A különbség csak az előadások hallgatói létszámának a megcsappanásában volt megfigyelhető. Ennek egyik oka talán az lehetett, hogy a tantárgyak – látzólag – távol estek a klinikumtól. Másrészt, mert az előadások nem tudták a hallgatókat magukkal ragadni. Így előfordult, hogy Mózsinnak vagy az őt helyettesítő, akkor már szárnyait próbálgató Farkas L. J. kollégájának az egészségügyi szervezési előadásán alig voltak nyolcan-tizen. De alig valamivel volt csak jobb a helyzet a közegészségtan előadásokon is, ahol Horváth Miklós helyett legtöbbször Steimets adjunktus „zavarta” a vizet.

A fenti megállapításomat igazolni látszik, hogy a klinikai tárgyú előadások: a tüdőgyógyászat és a szemészet sokkal látogatottabbak voltak. Ebben bizonyára közrejátszott Săbădeanu professzor jószágos egyénisége, vagy Barbu professzor szépen felépített és különlegesen választékos magyarsággal tartott előadása. Ő volt az egyetlen, aki következetesen az aortát: *fűgőérnek*, a mediasténiumot: *gátornak* vagy a nyelőcsövet *bárzsingnak* emlegette.

Az érdekességén kívül, talán a hasznavehetőség reményének is szerepe volt abban, hogy az Ander Zoltán törvényszéki orvostani és Újvári prof bőr- és nemi gyógyászati előadásait is szép számmal hallgatták. A gyakorlatban való felhasználhatóság lehetősége miatt, a szemészeti és bőrgyógyászati klinikák gyakorlatán majdnem hiánytalan volt a részvétel. Ez érthető, hisz mindkét tudományág arra épül, amit a betegnél látunk.

* * *

A lakásunkban is látszólag minden a legnagyobb rendben volt. Még semmi sem utalt arra, hogy évvégére egyedül maradok a lakásban. Nem is sejtettük, hogy a Halál már az ajtón belül van, s a két öreget úgy viszi el, hogy még elköszönni való időt sem hagy. De az én két Feri barátom sem mutatta semmi jelét, hogy a sok nő közül egy-egy a férfiaságukat annyira fel tudja korbácsolni, és képesek lesznek nyakukat a járomba hajtani, otthagynak a csordát. Az én valamikori álmom is megfogható közelbe kezdett kerülni s a valósággal kezét fogva, ott ácsorgott a jövődóm ablaka alatt. Az életem szürkesége is mind tarkábbá, s az egyhan-

gúsága is mind több és több szólamúvá változott. Ha alig tizenöt évvel korábban történik velem az, ami most, akkor talán még öntelt is lehettem volna, mert „ezek” orvosának lenni, nem is volt olyan akármilyen. De most itt, tángálni azokat a nincstelen, szerencsétlen embereket, akiknek talán az egyetlen „bűnük” csak az volt, hogy rosszul választották meg a szüleiket – egyáltalán nem volt szívderítő. Eddig csak hallomásból tudtam arról, ami előttem most már kézzelfoghatóvá vált.

Egyik nap, egy – a már délcegség elhagyta – középmagas, soványkás nő keresett. Kimentem az udvarra s mondtam, hogy én vagyok a keresett. Kezét felém nyújtotta s bemutatkozott. Nekem vagy azért, mert halkan mondta, de még inkább attól az érzéstől, ahogy velem kezét fogott, neve csak a fülemig jutott el s így azt ma sem tudom. Ennek a kézfogásnak a rendkívüliségét nemcsak a keskeny tenyér s a hosszú, vékony ujjak adták, hanem ahogy azt se nem lanyhán, se nem erőlesen a kezembe helyezte.

A szokatlan kézfogás hatását fokozta az a meghatározatlan sápadtságú arc, amelynek bársonyán a ráncok úgy rendeződtek, hogy a szemek felé sűrűsödve, nézésének olyan sajátságot adtak, amelyben régi, nagy tüzek maradványainak apró lidérces fényei bujdoskoltak. Amit most csak éreztem, hogy nem a mi világunkból való, arról meggyőződtem akkor, amikor abba a szobába léptem, ahová ő a beteg férje miatt hívott. Egy közepesnek is alig mondható szobában, három vagy négy személy egymáshoz s valami régi bútorokhoz zsúfolódva vártak az érkezésünket. Az ajtón, amelyen beléptem, mintha velem együtt valami reményféle is érkezett volna, mert az arcokon a kétségbeesés mély árcai elkezdtek sekélyesedni.

A beteget – ahogy később megtudtam a „kiemelt” gróft –, félfekve, egy régi fotelfélében találtam. Ahogy hozzáléptem, mint egy igazi kiszolgáltatott, föltápáskodott s megvárta, amíg én nyújtom a kezem. Ez a megalázkodása és a kiszolgáltatottság szülte alázatossága valósággal a szívem közepébe döfött. Bár már az eddigi tapasztalatomból tudtam, hogy nincs ember, aki a betegsége esetén az Élet és Halál közé álló orvos előtt meg ne alázkodna, de ez annál több volt.

Ez az egykori úr „sors kényszerítette” főhajása is volt egyben. A szomorúságé és a szegénységé.

Mivel különösebben súlyos kórokat nem találtam, így a gyógyítás terhet magamra vállaltam. Elkészönésemtől, ahogy az arcokon végignézttem, úgy láttam, mintha a gondok árkeinak szélére mintha valami

reménységfélét is sikerült volna kiültetnem. Az eset kapcsán sokat törtem a fejem azon az „egyenlőségen”, amely csak úgy tud adni az egyiknek, hogy a másiktól elvesz. Amelyik földönfutóvá tesz valakit azért, hogy a másiknak hajléka legyen. Vagy ahol a mások megalázásán, meggyalázásán, sárba tiprásán át lehet előre lépni. Ha már egyenlőség nem lehet, vajon lehet-e a „mindenkinek érdemei szerint”?

Kétszeresen is nagy jelentősége volt annak a pénzszerzési lehetőségnek, amelyhez most jutottam. Természetesen a kettő egymástól elválaszthatatlan, mert azt a szusszanásnyi anyagi segítséget, amit ez jelentett, az első valódi orvosi ténykedésemért kaptam. Ma még a nem szakmabeliek is elmosolyodnak, hogy az injekciózást – mert arról van szó – orvosi tevékenységnek nevezem. De akkor ez valóban az volt. Én ma is nagy felelősséggel járó, alapos ismereteket igénylő beavatkozásnak tartom. Pedig ma az egész művelet legfontosabb részét, a sterilizálást elvégzik a gépek. Nekem akkor az első dolgom az volt, hogy szerezzek egy fecskendőt, két tűt, egy olyan dobozkában, amelyben ezeket kifőzhetem. Amikor mindent sikerült összeszednem s félórás főzéssel előkészítenem, megjelentem dr. Égei Jenő tébécés beteg lakásán. Ella nénitől tudtam, hogy politikai elítéltként, a több évi fogházbüntetésnek mintegy „ráadásaként” kapta meg a tüdőfertőzést.

Már az első találkozásunk alkalmával észrevettem, hogy ez a magas, szikár, erősen szűrös tekintetű férfi nem az átlagértelmiségiek kategóriájába tartozik. Két-három napi kölcsönös fürkészgetés után a kezdeti bizalmatlanság jege nem csak elolvadt, hanem meg is langyosodott. Fölforrósodni nem tudott, egyrészt az idő hiánya miatt – összesen tízszer jártam nála –, másrészt, mert érzelmeinket igyekeztünk takaréklángon tartani. Nagy úr a félsz. De nekem ez elég volt ahhoz, hogy az ő sorsán át egy korszak eseményeibe betekinthessek.

Jenő bácsi a „magyar világban” egy olyan – a nevére már nem emlékszem – pártnak volt az erdélyi elnöke, amelynek célja a vidék és a falvak életének a megszervezése volt. Tőle tudtam meg, hogy a szövetkezeti mozgalom, a gazdakörök, a fajállat, a fajvetőmag mind-mind ennek a pártnak volt köszönhető. Sajnos, jött ez a múltat végképp eltörölni akaró világ, mely mindent előzőt tönkretett s annak vezetőit elismerés helyett börtönbe juttatta. Itt valóban megfordult a világ, mert akik kenyeret „dobtak” a népnek, azokat megkövezték.

Ebből az injekciózásból számomra a legtöbbet talán az jelentette, hogy egy olyan embert ismerhettem meg, aki a meghurcoltatása és

betegsége ellenére sem elkeseredett, sem reményvesztett nem volt. Ő szentül meg volt győződve, hogy jó ügyet szolgált s, hogy az eszmének, amelyet követett, el fog jönni az igazságórája. Hát igen, ezen a nehéz, rögös úton csak az tudhatott állva maradni, akinek volt amibe kapaszkodnia. Neki volt.

Ha az embert egyszerre két öröm is éri, akkor nem azt kezdi fontolgatni, hogy melyik a nagyobb, hanem mind a kettőt magához öleli és egyetlenegy, de akkorát csinál belőlük, hogy amazok külön-külön mellette csak paránykák lehetnének.

Hát én is így tettem, amikor Nébel adjunktus tudomra adta, hogy ha elvállalom, akkor egy tanársegédi fizetés negyedéért megbíznak egy másodéves csoport tájanatómia gyakorlatának az oktatásával. Titulus is – tanársegédi megbízatás, piculus is – pénzecske: egyszerre! hát hogyne okozott volna nekem akkora örömet, hogy ennél csak a lelkesedésem volt nagyobb, amellyel a munkának nekiláttam.

Ez valóban munka volt s méghozzá nagy. Nemcsak azért, mert heti két-három délutánomat vette igénybe, hanem mert én ebből lelkiismereti kérdést is csinálva, olyan oktató akartam lenni, amelyet annak idején én is szerettem volna magamnak. Ezért minden órára úgy felkészültem, hogy még a legkacifántosabb diák kérdésekre is válaszolni tudjak. Minden héten egy délutánt arra szántam, hogy a sorra kerülő anatómiai régiót, a magam részére kiboncoltam. Ezért nem tudott megfogni az a minden kezdő oktató részére felállított diákcsapda, amelynek célja a felkészültség kitapintása. Ennek a részemre pozitív eredménnyel végződött próbának a titka talán az volt, hogy a száraz tények ismeretének a fontosságát a gyakorló orvos szempontjából is igyekeztem feltüntetni. Mind a tíz hallgatóm szívesen s odaadással vett részt a gyakorlatokon. De hasonló jelentősége lehetett, annak a kollegiális, sőt baráti viszonynak is, amely közöttünk kialakult.

Nos a *minden jó, ha a vége jó* megállapítás szerint is helyes úton jártam, mert a vizsgán csapatom minden tagja legalább jó minősítést kapott, így csoportom az elsők között végzett. Azóta meggyőződésem, hogy az igazi tanár a tanítványát nem lekezezi, hanem magához emeli s a mai – egyelőre több – tudását arra használja, hogy a diákja holnap többet tudhasson, mint ő.

* * *

Az anatómiai intézetben szerzett hasznos és kellemes emlékeim közül, magasan kiemelkedik az a barátság, amelyet itt Bálint Jenővel kötöttem. Jencit, mint az *Iglói diákok* című darab pedellusát, már közel tíz éve látásból ismertem s köszönő viszonyban is voltunk, de igaziból itt barátkoztunk össze. Őt mint az intézet elismert tanársegédét s mint a székelység képviselőjét, Góbé néven az egész egyetem ismerte. Mi ketten itt búzóldtunk össze, s úgy látszik a lelkek szaga egymásnak megfelelt, mert mind a koslató kutyák, kezdtünk egymással járogatni.

Ennek a kezdeti tapogatózásnak az lett az eredménye, hogy a másik világában mind jobban és jobban felismertük a sajátunkat. Ez a közös érzelem és gondolkodás alakult át olyan őszinte barátsággá, amelyet – ritkaság számba menően – még Jenci vénlegénységének a vége, a házassága sem szakított meg. Nem tudom, hogy érezhette magát felesége, a csodálatosan szelíd s szép Editke, amikor Jencivel az egyetlen helységről álló lakásukban, az ágyuk előtt a földre ülve, próbálgattuk a bánatunkat borba fojtani.

Mivel a nemzetföltés s a „szellemi ileus” (bélelzáródás) gyötrelmei nemcsak minket, hanem Kórodi Ferit is hasonlóképpen kínozták, ezért az enyhülés reménye valahogy hozzánk vezérelte. Őt is eddig csak mint az egyetem orosznyelv oktatóját ismertem. Azt, hogy a közöttünk levő barátság mikor és hogy alakult ki, nem tudom, de állítom, hogy nála igazabb magyarral még nem találkoztam.

A leírtak alapján valaki azt gondolhatná, szürke, egyhangú volt az életünk, pedig mindig akadt valami apró-cseprő dolog, ami ha nem is rózsaszínűvé és szép zengzetessé, de legalább tarkává s zajosabbá tette. Mivel ezek általában csak olyan események voltak, hogy miattuk a szemünket nemhogy megtörülni, még pillantani sem kellett.

Azonban olyan eset is akadt, amikor, ha nem olyanok vagyunk, mint amilyenek, akkor kétszer is a szemünkhöz kellett volna nyúlni. Először egy csodálatos ígéret, másodszor egy csúnya becsapás miatt...

Micsoda ígéretes alkalom kellett magát! Alig akartunk a fülünknek hinni, amikor Gergely Tibi azt mondta nekünk:

– Gyerekek, ha akarunk, akkor holnap a Sors kegyeltjei lehetünk.

Mókásan meg is kérdeztük, hogy talán egy jó sorsjegyet sikerült kihúznia, vagy valami nagy örökség van kilátásban?

– Egyik se – válaszolta kissé sértődötten. – Én nem hazardíroztam, hanem megküzdöttem a Sorssal. Ami pedig az örökséget illeti, azt már a születésem pillanatában megkaptam, azért vagyok veletek egy sorban.

– Hát, akkor mondd el, hogy miről van szó, nehogy azt a ritka nagy alkalmat el találjuk szalasztani.

– Ez az egész a véletlen műve. Tegnap délután találkoztam egy félig-meddig ismerős kolozsvári lánnyal, aki meghívott egy estélyre.

– No, de ebben hol kell mi élvezzünk?

– Ott, hogy négy lány lesz, s ehhez a multasághoz négy magunkfajta pasast igényelnek.

– Ez eddig nem rossz, de mondd tovább.

– Én mondom, csak arra figyeljtek, hogy már előre meg ne ártson, mert kaja, pia s nő, minden ingyen.

– Hát ezek vagy férjhez akarnak menni, vagy megbolondultak.

– Én azt mondom, hogy ez a kettő együtt is előfordulhat.

– Ez könnyen meg lehet, de ezt csak akkor tudnánk meg, ha elmen-
nénk az estélyükre.

– Hogy-hogy elmennénk?!

– Remélem, Tibi, nem voltál olyan süket, hogy el ne fogadd.

– Ki? Én? Még helyettetek is kezet csókoltam, ámbátor van itt egy
bökkenő.

Amikor ezt a szót meghallottuk, úgy lehangolódtunk, mint egy sarokban felejtett nagybőgő. Sejtettem, hogy most is kell valami bökkenőnek lennie, mert nekünk semmi simán nem mehet.

– De most már mindegy, mondd el, hogy legalább tudjuk, hol kellene elbökkenni.

– Semmi az egész, ezért én mindjárt helyettetek is a meghívást elfogadtam. Csak arról van szó, hogy pontban este nyolc órakor legyünk ott, a megadott címen. Ami ennél valamivel komolyabb, hogy sötét öltöny, fehér ing és nyakkendő kötelező, mert a hölgyek mind hosszú estélyi ruhában lesznek.

– Hát akkor ezek nem akármik lehetnek, s ez már csak azért is megéri a kellékek összekölcsönzését, hogy beletekinthessünk ebbe a világba.

Az öltözék összekunyerálása elég jól sikerült. Hát nem éppen olyan volt, mintha a pártszabó szabta-varrta volna, de mi azért erre az estélyre elég megfelelőnek találtuk.

Már egy jó félórával a megadott idő előtt üres hassal s tele vágyakozással ott ácsorogtunk a hegyoldalban lévő villa előtti kert kapujánál. Pontosan nyolc órakor megnyomtuk a csengőt, amelynek hangjára egy, csak a filmekben látott komornyik a nagy tölgyfaajtót kinyitotta s fölvezetett minket az emeletre:

– Egy kis türelmet kérek az uraktól, mert a lányokat most öltöztetik, addig tessenek egy kicsit szétnézni.

A szemrevételezés közben majdnem hangos kacagásba törtünk ki, mert Laci azt a megjegyzést tette, hogy ezek ejsze vagy vakok vagy sánták, hogy maguktól nem tudnak felöltözni.

Mindenképpen akadt bőven ennivaló. Négy szoba volt erre a célra berendezve. Kettőben, színessel terített asztalokon, különböző ételfinomságok, egyben – ami valami társalgóféle lehetett – csak különleges italok sorakoztak, szép kristálypotharak társaságában. A legnagyobb helyiség tánc részére volt előkészítve. Itt kellett volna egymás testi és lelki mivoltát kitapintani. Ebből nyílt az óriási körterasz, amely nemsokára egy szomorkás, de érdekes történet helyszíne lesz.

– Ez már döfi – kacsintottunk egymásra s akkorákat nyeltünk s olyanokat sóhajtottunk, hogy szinte hallani lehetett.

Csak néhány perc telhetett el így, ameddig kinyílt az egyik ajtó s azon egy, már az utolsó szerelmi játékon is rég túl levő hölgy, mint valami vásári szemlére, bevezetett négy lányt. Kettő rózsaszínű, kettő világoskék földig érő ruhában, úgy repdestek, mint a hímporukat veszített pillangók. Bár már a csirkepihét régebben elhullathatták, mégis nagyon a guszthusunkra voltak. A bemutatkozás után a köröpolésüket azonnal meg is kezdtük. A karicsolásukból úgy is látszott, hogy jó úton is járunk, de rövidesen kiderült, hogy ezt az utat se nekünk találták ki.

Éppen a párválasztás irányába tartottunk, amikor a komornyik az ajtót kinyitotta s bevezetett négy – nem mondhatom másképpen, mert valóban csak az elegáns ruha tette – férfiféleséget.

Ezek egy színlelt meglepődés után a hölgyek felé meghajoltak, majd, mint valami szőrös hernyókra, ránéztek, s kelletlenül felénk nyújtották azt, amit kéznek szokás nevezni, de mi úgy éreztük, hogy olyan, mint a csóré-csiga: puha, hideg és nyálkás.

A szóvivőjük – Tibi őt ismerte – már nem volt egy kakóca, kiskakas, mert hajszálai unalmukban a fejét már úgy elhagyták, hogy a homloka közepe nem előre, hanem a plafonra nézett. A másik, egy alacsony, hordót utánczó termetű figura pofáján a jóllét megavasodott zsírja úgy csillogott, mint napfény a törött ablaküvegen. A harmadiknak csak a csokornyakkendőjére emlékszem: ez, a vízszintest felejtve, a jobb szárnyát úgy leengedte, mintha az illető balra dőlt fejét akarta volna kiegyensúlyozni. A negyedik annyira jellegtelen volt, hogy rá csak mint egy pótfigurára, úgy emlékszem vissza.

Nem tudom, hogy a lányok mosolyától kísérve, egymás magasságát mennyi ideig méregethettük, amikor a vezérkakas megszólalt s nagy úri gesztussal megkérte az „urakat”, hogy az est programjának a megbeszélésére, fáradjanak a teraszra. Mi, a körülmények hatására éppen csak ki tudtunk „fáradni”, de egyből megleveledtünk, amikor az „úriember” az est fénypontjának nevezett tervét bejelentette. E szerint, pontban éjfélkor fiákeres sétakocsikázásra vinnénk a hölgyeket. Ez a javaslat úgy mellbevágott, hogy a teraszról majdnem leszédültünk, s a nők láttán ágaskodó férfiasságunk is olyan kicsi helyre szorult, hogy nem kellett az üres zsebünkön át féken tartani. Még szerencse, hogy sötét volt s ők nem láthatták az arcunkat.

De ahogy minden helyzetből van egy kiút, úgy most is akadt egy. Ez a mi részünkre valóban kiútnak bizonyult, mert Tibi, ahogy életmagra kapott, abban a pillanatban, mint a kakas a szemétdombon, ha győzelemre számító kihívást észlel, bejelenti: a részletek megtárgyalására mi félrevonulunk.

Mi vonultunk is, de nem félre, hanem ki. Nem kellett a komornyik vezetése, mi magunktól is megkaptuk az utat. Egy szó nem sok, még annyit se szóltunk, úgy mentünk ki a Bolyaiak terére. Leültünk egy padra s egymásra nézve úgy el kezdtünk kacagni, hogy még a könnyünk is kiesett. Most igazán bevált az a mondás, hogy legjobban önmagán tud nevetni az ember.

– No, gyerekek, ezt jól megjártuk.

– Nem gondoltam, hogy a pénz is meg tudja alázni az embert.

– Nem a pénz, hanem a pénzes ember a szegény embert.

– Élvezni a másik nyomorúságát, hát van ennél aljasabb emberi tulajdonság? Innen már csak egy lépés a mások szenvedésének az élvezete.

– Azért annyit szeretnék megtudni, hogy kiknek az ötlete volt ez: a nőké vagy a férfiaké? Vagy közös elhatározás volt ez a mi ugyncsak közös megaláztatásunk?

– Mi lett volna, ha valamelyikünknek történetesen pénze van s a játékba belemegyünk?

– Azt hiszem, részükre ez a teljes megsemmisülést jelentette volna.

– De hát ők biztosra mentek.

– Olyan pedig nincs, mert a biztosnál mindig nagyobb a bizonytalanság! Ezért nem lehet soha igazán nyugodt sem a hatalmas, sem pedig a gazdag ember.

– Ez így mind igaz, de nekünk mit lehet tennünk?

– Nem tudom, de annak, hogy itt a szájunkat véresre rágjuk, semmi értelme, az bizonyos, mert mások legfeljebb arra gondolnak, hogy valami vérmes nők mardosták össze. Mindenképpen tudomásul kell vennünk, hogy mi az Élet kegyeltjei soha, de játékszerei könnyen lehetünk. Erre kell hogy vigyázzunk!

* * *

Ferivel és Jencivel a barátságunk mélységében már elérte a „folyó fenekét”, ezért most már a „parton” kívül, tehát szélességben kezdett terjeszkedni.

Mivel mindhármunk érzés- és gondolatvilága ugyanarról a töről fakadt, ezért köztünk nagyon talált a szó: mint ahogy a szerelemről beszélgetők kikötője mindig a nő ágyék, úgy nekünk népünk sorskérdése volt a fő beszédtemánk. Bárhonnan indultunk, mindig ide érkeztünk vissza. Érdekes, hogy legtöbbet a megélt múltról beszélgettünk. Talán mert ezt még a jelennél is jobban ismertük, a jövőt pedig még csak nem is sejtettük. Ez utóbbi ezért csak mint egymás reménységét tápláló látomás, úgy szerepelt.

Valahogy úgy, mint az első háború után Édesapáméknál, a bécsi döntés előtt, amikor Édesapám arra kérte Mózsi bácsit, hogy mondjon valami jót, nem baj, ha hazugság is csak jó legyen. Azonban az idő teltével, mind nagyobb s nagyobb teret nyert a jelen, s mintha a jövő is kezdte volna sejtetni magát, ezért megpróbáltunk a közelébe kerülni. Minden hírecskébe belekapaszkodtunk, s mint gyermek a fa lehajolt ágán, addig himbálóztunk, amíg azt hittük, hogy vágyaink közelébe kerülve a jövőbe látunk. Így kapcsolódott össze a kicsi sejtelem s a nagy vágyálom. Mivel nagyon gyakran találkoztunk, és ilyen alkalmakkor álmodozásainkat egymással megosztottuk, ezért egy idő után odajutottunk, hogy azt a majdnem semmit megfoghatónak is véltük.

Az ábrándozásainkból olyan világot sikerült teremtenünk, amelyben pár órán át magunkat nagyon jól éreztük. Bár mindig bor is került az asztalra, állítom, hogy ez a zabszalmalé csak másodlagos szerepet játszott. Mi egymást a képzeletünkkel tettük mámorossá. Jenő, az eredeti székely stílusában, aktualizált anekdotáival és a saját maga fabrikálta történeteivel, Feri, a székely nép életéből vett novelláival, én meg a verseimmel járultam hozzá e képzelt világ légkörének a kialakításához. Egymást „bolondítva” sokszor késő éjszakába nyúlóan feredőztettük a

lelkünket a népünk inspirálta szellemi termékeink csodálatában. Azt, hogy ezek mások számára is azt jelenhették volna, mint nekünk, nem állítom, de úgy gondolom, hogyha nem az van, ami, de főleg nem az lesz, ami következett, Jenő egy estét betöltő műsora nemcsak szórakozató, hanem tanulságos is lehetett volna, és Feri érdekes és szép hasonlatokkal teli novellái sem kallódtak volna el. Ma is az elhagyatottság egyik legszebb írói hasonlatának tartom azt, amit ő fogalmazott meg: „úgy maradt ott egyedül, mint szekérről leesett s ottfelejtett zabkéve a tarlóban”. De az én verseim közül is egy-kettő, mint például a *Bízzál népem*, abban a reménytelen világban jelenthetett volna valamit:

Bízzál népem

*Bízzál, te eltévedt, ha sűrű követi
Az erdő nagy fáit:
Apró cserje védi
Az őserdő szélit.*

*Bízzál, hajótörött, ha hullám csap
Kifáradt arcodba:
Csak közeli partról
Verődhet az vissza.*

*Bízzál, te kényszerült, ha nagyon keserű
Kortyhoz ér az ajkad:
Az utolsó kortyok
Mindig legrosszabbak.*

*Bízzál, te vert lélek, ha csapások alatt
A sebvéréd felforr:
Mindig nagy ütésben
Szakad el az ostor.*

*Bízzál, népem,
Ne bánd a sötétet:
Hisz hajnal előtt van
Mindig legsötétebb!*

Bizonyos, hogy mindhárman idealisták és naívak voltunk, de a mondas, hogy: az fél a tűztől, akinek a kezét már megégette, itt valahogy nem bizonyult igaznak. Kórodi Feri barátomnak már nem csak a kezét, hanem az egész lényét megégette a tűz – háborúban volt, utána négy évig fogságban –, mégis talán ő volt a legidealistább. Minél erősebben ütik a földhöz a labdát, annál magasabbra ugrik. Az ő egyénisége ennek a bizonyásgtétele volt.

De mint mindig, nem a valóságban kínálkozó lehetőségek méricské-
lése, hanem az idealizmusba hajló eszmék viszik előbbre a világot: így a mi esetünkben is ő volt, aki tettekre sarkalt mindannyiunkat.

Ezért azt javasolta, hogy hozzunk létre egy énekkarból és táncegyüttesből álló kultúrcsoportot. Ő, aki már régebben is vezetett kórust, most ennek a vezetője lenne. Jenő mint régi néptáncos, elvállalta a tánc csoport vezetését. Én, „a lelkes tömeg”, ezt minden erőmmel támogattam. Ferinek, mint az egyetlen orosz tanárnak s így mint az egyetemi tanács tagjának, pár nap múlva ezt a kezdeményezést a „szocialista s kultúra terjesztése” csalijaként az illetékesekkel nemcsak lenyeletnie sikerült, hanem még pénzt is adtak neki arra, hogy ruhát rendeljen az énekkar, illetve a tánc csoport részére. Most már csak a szervezés volt hátra. Érdekes, hogy amire még mi sem számítottunk: egyszeri meghirdetésre annyi lett a jelentkező, hogy szűrést kellett tartani.

Így alakult meg s kezdte meg próbáit az egyetemi kultúrcsoport.

Amint rövid élete bizonyítja, ez valóban az volt, aminek hívták, s azt a hivatását teljesítette, amiért létrejött. Amennyire csak lehetett, kifejezésre juttatta együvé tartozásunkat. Mint avar alatt visszafojtott parázs, ha szellő lebbenti meg, úgy kaptak lángra a szívek érzelemtüzei.

Igaz, hogy ezek még csak a mind fényesebbé s fényesebbé váló szemek egymást kereső sugárzásaiban nyilvánultak meg. Ha az érzelmek el is jutottak a tudat szintjére, ott a félelem sötét madarának karmai közé kerülve, nem tudtak szavakká formálódva megnyilvánulni. Ha nagy vergődések árán szavaink mégis szabad utat nyertek, a megkönnyebbülés csodálatos mámore után helyüket a: most mi lesz? gonosz gyötrelmei foglalták el. Nem tudom, van-e rosszabb, mint a félelem szülte gyötrelmem? Ez az álmatlan éjszakák sötétjének s az összevissza gondolatoknak olyan keserű keveréke, amely a rettegés görcsét okozva, képes megölni az emberben a szívet.

Ennek első jeleit én akkor éreztem, amikor az egyetem ebédlőjében, a táncstéllyel egybekötött nyilvános próbáinkon, Kórodi Feri biztatá-

sára a *Vallomás és Bízál népem* című verseimet elmondtam. Érdekes, hogy a tömegre tett hatás s a siker döbbenete volt az, ami bennem a féltelmet elkezdte ébreszteni.

De ez akkor még csak a kétely formájában jelentkezett, s a „vajon mi lesz?” még abban sem tudott megakadályozni, hogy egyik estefelé föl ne menjek Dóczi professzorhoz és megkérdézzem: mi az oka annak, hogy a klinikáján teljesen ismeretlen előéletű egyének kapnak tanársegédi megbízást, s a magunkfajták „hely hiányában” valahol elkallódnak?

Az utolsó csepp a pohárban, amiért az kiloccsant, az volt, hogy a már ott lévő hasonszőrűek mellett, egyik nap valamilyen Baum nevezetű egyén kezdett tanársegédeskedni. Nagy merészség kellett ehhez abban a „hallgatni arany” és „ne szólj szám, nem fáj a fejem” világban. Mert az a kaszt, amelyik Dóczi prof tudta nélkül – Dóczi legalábbis ezt mondta – rendezte a kinevezéseket, az nem csak emelni, hanem süllyeszteni is tudott. Akkor valahogyan nem is gondoltam arra, hogy ennek a lépésnek milyen következményei lehetnek.

Bár tudtam, hogy előttük kikezdzhetetlen ember nincs, mégis olyan nagy volt az önbizalmam és az igazságba vetett hitem, hogy kiváltságosnak, sérthetetlennek képzeltem magam.

Annak, hogy e magánbeszélgetésemnek miért nem lett semmi visszhangja, az igazi okát nem tudom. Valószínű, hogy a bírálatomat Dóczi professzor csak a saját címére szólónak tartotta, ezért nem szólt azoknak, akik tőle függetlenül a sorsunkat felülről, tudtunk nélkül intézték. De teljes bizonyossággal azt sem tudom kizárni, hogy az illetékeseknek valóban tudomására hozta az én renitens megnyilvánulásomat.

Mint ahogy azt sem tudom, hogy az orvostörténelmi vizsgán lejátszódtott esetet Spielman miért hagyta „elszállni”. Pedig akkor még főbűnnek számított, ha valaki a sztálinizmust kétségbe merte vonni. Márpediglen én épp ezt tettem, amikor Spielman ama bírálatára, hogy „objektivista” vagyok, az előtte fekvő Sztálin-könyvekre mutatva, azt feleltem: igaza van, mert én ezekben a könyvekben leírtakat sem hiszem el, amíg azokat a valósággal össze nem vetem. Spielman nagy kirohanása után hazamenve, a barátaim az esetet megrökönyödve minősítették.

– Látod – szólalt meg a Kántor –, te igaz, hogy sokat tudsz, de ahhoz nem eleget, hogy észre vedd, az ők világuk más, mint a tiéd. Náluk e téren olyan, hogy érdem, nincs. Ők nem tűrik el, hogy valaki a levesüket fölkavarja s bele is köpjön, ahogy azt te tetted...

– De hát az igazság...!

– Ugyan, hol van itt igazság? Az különben is vitatható, ezért úgy magyarázzák, hogy mindig nekik legyen igazuk.

– Rendben van, de van egy megmászhatatlan, objektív valóság.

– Ezt csak te hiszed. Nem veszed észre, hogy mára már ez is megváltozott? Még azt is ők mondják meg, hogy mi az objektív. Szerintük nem az az objektív, amit látsz, hanem amit látnod kellene.

– E szerint Sztálin minden szava maga az objektív valóság?

– Sőt, még ennél is több: az objektív valóság valósága. Aki ezt nem veszi tudomásul, annak az illetékesek úgy a tudomására hozzák, hogy vagy beledöglük, vagy mint összetört tábla, úgy fog hányódni egyik útszéléről a másikra és senki sem fogja tudni, hogy azért döntötték le, mert az igazi, az objektív valóság útjelzője akart lenni.

A Pap, mint süket disznó a búzában, úgy hallgatott, csak miután a Kántor befejezte, kunkorodott föl s ült ki az ágya szélére.

– Hát te valóban leszartad a kalapács nyelét, csak éppen most meg ne fogassák veled, mert akkor az egész életed leszaródik. S hogy tőlem is tanulj valamit, jegyezd meg: az objektív jelenségek sem egyenrangúak. Mondok egy példát: mész a jégen s elesel. Ebben az esetben a jég és seggre esés közül a jég a meghatározó. Ha nincs jég, nem csúszol el s nem jön a következménye, a mások által szubjektívnek vélt, de neked a világon a legobjektívebb: a fájdalom.

– Mindenben igazatok van, de állítom, hogy az igazi bölcsesség nem egyes tudósok, hanem az emberiség közös terméke.

– Most már bölcsesség ide vagy oda, a kérdés az, hogy ennek a te „objektivitásodnak” mi lesz a következménye? Ha Spielman följelent, akkor olyan objektíven rúgnak az objektívedbe, hogy abból koldulsz. Ha nem, akkor megúszod...

* * *

Megúsztam! Hogy s miért? Nem tudom, csak sejtem.

Egy olyan „valami” volt a levegőben, ami bennünk bátorságot, bennük az ellenkezőjét: bizonytalanságot, tartózkodottságot, visszafogottságot keltett. Nem tudom, de meggyőződésem, hogy az a megfoghatatlan, meghatározhatatlan „valami”, az egész társadalmi légkört betöltötte s mindenkiben valamilyen reakciót kiváltott.

Volt akiben, mint a vulkán, elemi erővel tört föl s külsőleg is megnyilvánult. Volt aki vissza tudta fojtani, de volt olyan is, aki bizonyos meg-

gondolásból a köztes helyezkedést választotta. A tömeg nagy része legfeljebb csak mások megnyilatkozásának a helyesléséig merészkedett. Ezek a megnyilatkozások mind-mind gyakoribbak lettek. Mind-mind több lett a merész ember. Amiről pár héttel korábban még álmodni sem mertünk, hogy valaki a felsőbb szervek döntését – még csak lanyhán is – megbírálni merészkedjen, most nemcsak hogy megtörtént, hanem az „elvtársak, nyugodtan mondjátok meg” behízelegőnek szánt simogatása nyaktörően kemény megnyilvánulásokra váltott.

Ennek jó példája az a felejthetetlen IMSZ-választás, amelyiken az évfolyam növesre legkisebb diákja nem csak a mi évjáratunk, hanem az egész egyetem egyik „legnagyobb elvtársának” törte ki a nyakát.

Most is mindenforgatókönyv szerint, a megszokott módon kezdődött. A „lelkes” évfolyam, mint máskor, most is a forradalmi dalokat énekelve várta a gyűlés kezdetét, majd megjelent az évfolyam IMSZ-titkára, Bódi elvtárs, aki egyben az egyetem pártbizottságát is képviselte.

A gyűlést megnyitotta, majd javaslatokat kért a gyűlést levezető elnökség, a számláló bizottság s a határozati javaslat megfogalmazó bizottság tagjainak jelölésére és megszavazására. Természetesen mindez az általuk előre kiválasztott neveket tartalmazó cédulácskák szerint. Felolvasta a jelentést s az ugyancsak az általuk felkészített hozzászólók után, rátért a választás nagy jelentőségének az ecsetelésére, s kérte az új vezetőség tagjainak a jelölését.

Nos, itt következett be az, ami nem csak Bódi elvtárs végzetét jelentette, hanem az egész apparátust úgy megrázta, hogy azon javíthatatlan repedések keletkeztek.

Nem tudom, hogy kicsi Kahán Gézát mi készítette arra, hogy az első javaslattevő után – aki nyilván Bódi múltját és munkásságát méltatta – szót kérjen és az előzővel ellentétben, Bódi jellemtelenségét és hazugságait hozza a nyilvánosságra. Alapos felkészültséggel minden állítását adatokkal bizonyította. Így többek között azt is, hogy Bódi a Zsil völgyében az 1929-es sztrájkok idején semmiféle röpcédulát nem terjeszthetett, mert ő akkor mindössze négy-öt éves volt. Tehát az általa legnagyobb érdemként hangoztatott munkásmozgalmi múltja tiszta hazugság.

Pár másodpercig, a döbbenet hatása alatt, még a lélegzetünk is elállt.

Majd, mint amikor a belső nyomás a kazánt szétveti, belőlünk is úgy tört föl öt esztendő minden visszafojtott keserősége. A percek át tartó taps nem volt más, mint egy hazugságra épült karrier-palota összeomlásának a robaja.

Sokat gondolkoztam, mire képes a hatalomvágyó karrierista? Rájöttem arra, hogy a karrierista olyan „beteg”, aki érdekeinek oltárán képes mindent és mindenkit föláldozni. Majd a valóság fölé emelkedve, egy külön világot épít magának, amelyben hatalmának megtartása érdekében, saját magát és világát dicsőítő elméleteket alkot, majd ezeket a „szellemi önkielégülésének termékeit” alattvalói közé dobva, hatalmának bársony székéből kéjelegve fogadja a mindentudó zseninek s jövőnek kijáró dicsőítést. Ilyen volt Bódi, és ilyenek voltak az elvtársak, akik egy idő után nemcsak egymás, hanem még a saját hazugságaikat is elhitték. De a végzet nem ezért, hanem azért érte utol őket, mert azt képzeltek, hogy a tömeg is a végtelenségig elhiszi, amit neki mondanak.

Mivel egyetemi hallgatók hozták létre, ezért – bár látszólag mindentől független – mégis megemlítem az úgynevezett „akadémiát”. Teszem ezt azért, mert úgy hiszem, hogy ez is ennek a légkörnek a szüleménye volt. Megalakították ezt a népszerű szórakoztató valamit, amelyet akadémiának kereszteltek.

Nevét onnan kapta, hogy a szereplők ókori tudósokat utánozva tartották meg az előadásait. Bár sem a körülményekben, sem a törvényszék épületében lakó diákság összetételében semmi változás nem történt – ugyanazok voltak: a húszágyas szobák fekvő tanulói, mint eddig –, mégis most valami beütött közéjük, s amit eddig is szerettek volna elviselhetőbbé tenni: a már-már elviselhetetlent, azt csak most merték kinyilatkoztatni. Azt, hogy miért pont e formában választották – talán mert ezt tartották a legveszélytelenebbnek – senki sem tudja. Tény, hogy olyan népszerűsége tetten érhető, hogy a híre az egész városban elterjedt. S bár tudvalevő, hogy a rendszer minden magánjellegű összejövetelt ellenzett, most mégis hallgatott. Tehát ez a furcsa levegő az elvtársak „tüdejébe” is behatolt s az eddigi oly biztos magatartásukban zavart okozott.

De, mi is volt ez az „akadémiának” nevezett valami?

Egy olyan szórakoztató előadás, ahol a szereplők, egy-egy ókori tudós képében jelentek meg, s egy-egy „magas szintű” előadást meghallgatva, egymással vitatkoztak. A nagyobb hatás érdekében öltözetükkel is az idézett kort próbálták úgy megjeleníteni, hogy a nézők számára minél érdekesebb legyen. Alsótestüket sokszor csak egy kicsi törülköző borította s fejükre a legfurcsább sapka- vagy kalapszerű, összeeszkabált valamit helyeztek. Elmaradhatatlan volt a nyakukban lógó kitüntetések sokasága. Természetesen – mint az ókori görögöknél – a vitára való felvonulás után, a vita vezetője mindenkit külön-külön méltatott.

Bár az előadások témái a valóságtól távol estek és a fantazmagóriák birodalmába tartoztak, mégis a látszat mögött ott settenkedett a valóság. Még egy városszerte „híres” előadásban is, mint: *A kozmikus sugarak hatása a tetvek lelkivilágára*, ott rejtőzködött a kor bírálata. Mert a „sugarak” kik is lehettek volna mások, mint a kommunista vezetők, akik a kozmikus magasságban lévő hatalmi székükben pöffeszkedve eregették lélekromboló eszméiket az általuk csak „tetveknek” vélt nép felé.

De ha ebben az allegóriában nem ismertek volna magukra – amit kétklek –, akkor is érdekes, hogy egy ilyen összejövétel felett szemet hunytak. Tehát köztük is megjelent az a valami, ami köztünk, csak náluk egészen más előjellel. Mert ameddig nálunk a változás iránti remény előjelét ébresztgette, bennük a „lámpavas-szindrómát”, a félelem érzését kezdte palántálgatni.

Ez az észrevétlenül terjedő, számunkra „nemes vírus” a színházat is megfertőzte. Ennek az első tünete nem csak abban nyilvánult meg, hogy elkezdődtek a *Háry János* próbái, hanem abban is, hogy most Háry a csodálatos dalát az eredeti szöveg szerint merészelte énekelni. Az átírt „mi terem a szegény szívekben” helyett most a hatalmasság szemébe vágta, hogy „mi terem a magyar szívében”. Olyan lelkesedéssel próbálták a darabot, hogy a Kántor barátom, aki Háry katonájaként járta a verbunkost, amikor késő este hazajött, még mindig mámoros volt attól a légkörtől, amelyben „katonáskodott”.

Igaz a mámort Ámor is támogatta, ugyanis Feriben, azaz a Kántor szívében olyan tüzet kezdett rakni, amelynek lángjai a főszereplő Tóth Böske szívét is szerették volna elérni. Csak többszöri győzködésünkre, de főleg saját tapasztalatai oszlatták el benne a tisztánlátást akadályozó legnagyobb homályt: az Ámor – mámorát. Szomorúan vette tudomásul, hogy a színésznek csak tetszeleg, kacérkodik, más szóval csak incselkedik vele. Más világ az ő világa.

Tehát a közéleti „járvány” terjedt, s mindenkit így vagy úgy utolért. De vajon hol s kik voltak, akik ennek a „kórokozóját” terjesztették?

Meggyőződésem, hogy most is, mint eddig, minden változás kórokozóját a magyar irodalom laboratóriumában hozták létre. A kísérletekről később, mint a közvetlen közelében lévők, de mi is értesültünk. Az *Irodalmi Újság* betűi, mintha az agitált rendet megunták volna, egyszer csak másképpen kezdtek viselkedni.

Olyan írások is megjelentek, amelyek eddig elképzelhetetlenek voltak. Soha el nem múló hatást gyakorolt rám Márai *Halotti beszéd* című verse

és Tamási Áron erre írott válasza. Amit akkor sejtettem, de ma már biztosan tudom, hogy az élet utáni vágyat, az élni akarást, legjobban a halálfélelemmel lehet felébresztetni.

Ezt a fogást használta Márai ebben a versében. Szentül hiszem, hogy Márai a nemzethalál vízióját csak azért írta meg, hogy a nemzetet öntudatra ébressze, cselekvésre ösztönözze, s nem a nemzethalálba való belenyugvást, a mindenről való lemondást, az elkerülhetetlen véget akarta sugallni. Neki ezzel a verssel a Halált sikerült az Élet szolgálatába állítania. Azt, hogy ez sikerült, legjobban Tamási válasza bizonyítja: „a hazai földről fölemeljük a fejünk, s látomások ellen tiltakozunk, mert nem csak élünk, hanem élni akarunk s élni is fogunk”.

Azt hiszem, hogy ennek a forrongó időszaknak a legnagyobb hatású írásai voltak ezek. Részemre bizonyosan.

De itt Vásárhelyen – mivel az *Irodalmi Újság*ot kevesen olvasták – sokkal nagyobb jelentősége volt annak az irodalmi estélynek, amelynek Tompa László és Tamási Áron volt a két főszereplője.

A kultúrpalota zsúfolásig megtelt színháztermében perceként át tapsoltunk, amikor Tompa László *Diogenész lámpájával* című versét elmondta, mert ez ennek az elembertelenedett társadalomnak olyan kritikája volt, amilyent addig senki nem mert kimondani: *Embert keresek / Hol vagy, ember – Ember?* Kereste, de még Diogenész lámpájával sem találta ebben a lélek nélküli, elembertelenedett világban. Kereshette, mert fényes nappal még ezzel a lámpával sem találhatott „embert”, ugyanis az anatómiailag embernek vélték egy részében az a lélek fejlődéstanilag valahol elakadt vagy beléjük se került. A másik részéből vagy a hatalmi vágy valamilyen fajtája űzte ki vagy a félelem. Ez utóbbi miatt a nép sem mert emberként viselkedni.

De szerencsére, mindig lesznek olyan igazi nagyok, akik így vagy úgy, a világ elé merik tárni azt, amit a kényszer népünk lelkében fogva tart. Ők azok – ebben áll az igazi nagyságuk –, akik nem csak a jelent hordozzák magukban, hanem ezen át a jövőndőbe is belelátanak.

Ezek közé tartozott Tamási Áron. Ő nemcsak nagy író volt, hanem egyben valódi látnok is.

Ennek bizonyítéka az a novellája, a *Harmat és vér*, amelyet itt, ezen az esten felolvastott. Mert ebben a csodálatos írásban az esemény, ami a Pál Mózsa öszüléséhez, de győzelméhez is vezetett, előrejelzése annak, ami nemsokára bekövetkezett: az 1956-os forradalom. Mózsa elkerülhetetlen élet-halál harca a vadkannal ennek a szimbóluma.

Az írás utolsó soraiban az egész látomás benne van. Íme az a pár szó, ami a vadkant megölő nagypapa és unokája között repdes:

– Nagyapó! *Hát a maga haja egészen fehér!*

– *Fehér bizony, mert a győzelmet nem adják ingyen.*

Hát nem is adták, mert ezért a „fél-győzelemért” ki tudja hány tízezreknek öszült meg a haja, s ki tudja, hogy ezzel a „vadkannal” vívott harcban hányan veszítették az életüket, hányan lettek a börtönben vagy azon kívül rabok, vagy váltak földönfutókká?! Tamásit nemcsak az, ahogyan és amit ír, teszi óriássá, hanem a „tinta” is, amivel ír. Ő a tollát soha nem mártotta a karrierizmus kalamárisába, hanem írásainak minden betűjét a saját vérével, a vércinek az érdekében vetette papírra.

Most, az irodalmi est után sem a hatalmasságok vagy a kétszínű taposók vendégségébe ment, hanem velünk – hozzánk jött a diákothton ebédlőjébe, ahol egy üveg „zabszalma rizling” mellett majdnem hajnalig ittuk egymás szavát. Bűvölettől mámorosan repkedtek a gondolataink s föl is repültek volna, ha a szárnyukat nem szegi a félelem.

De így is tökéletesen értettük egymást.

Hogy miről beszélgettünk? Csak azt tudom, hogy nagyon sok mindenről, de külön-külön semmire sem emlékszem. Úgy vagyok, mint aki egy százfélevirágból álló virágcsokrot kapott ajándékba, s csak a csodálatos csokorra emlékszik, hogy milyen virágokból állott, arra már nem.

De azt a szálát, amit búcsúzáskor kiejtett belőle, máig őrzöm:

– Aztán vigyázzanak magukra.

A kézszorításában az egész '56-os tragédiánk benne volt, mert Ő már a végét is látta annak, aminek mi még csak a kezdetét sem sejtettük.

* * *

Az 1956. október 6-i „jelt” is csak valakik merészségének s az elnyomásunk elleni szóltan tiltakozásnak: az „így szeretnénk” megnyilatkozásának véltük, és semmiképpen sem gondoltunk arra, hogy pár nap múlva kitör a magyar forradalom. Mert még gondolni is ki mert volna erre, hisz eddig nemhogy virágot nem mert senki a Székely Vértanúk emlékoszlopára tenni, még csak meglátogatni sem igen merészkedtünk.

S íme, most október 6-ra virradóra, a fáktól, bokroktól elrejtett, burjánnal benőtt oszlopra bátor magyar kezek egy nemzeti színű szalaggal átkötött koszorút helyeztek. Hogy ez mit jelentett? Döbbenet! amelyet másképpen éltünk meg mi, és másképpen az „uraink”. Bennünk a

félelem karmai között megmozdult a remény, bennük a magabiztosság tudata mögül kidugta fejét a félelem. Fantasztikus volt az élmény, amelyet ez a titkos koszorúzás adott.

Ez a nap is pont úgy kezdődött, mint a többi. Mint minden reggel – most immár hatodik éve –, fehér köpennyel a karjainkon elindultunk a klinikára. Az egész „bulevárdot” ellepte a gyalogosok tarkálló tömege, amely még az úttesten is zavartalanul közlekedhetett, mert a hátuljukon nagy gáztartályt cipelő, a gyalogosoknál csak alig gyorsabban haladó, két városközi buszon, pár kerékpáron és nagyritkán egy-egy fiákeren kívül nem zavarta más.

Máskor ahogy a klinikák felé közeledtünk, egyre gyérült a menet, s mire a serpentinhez értünk, rendszerint már csak néhányan maradtak. Most azonban föltűnt, hogy a szokásosnál nagyobb a forgalom. A lefelé igyekvők némelyike, hogy feltűnést ne keltsen, meg sem állt, úgy menetközben súgta meg a szembe jövőknek, hogy mi történt.

A hír hallatán, lépteimet megnyújtva igyekeztem, hogy annak valódiságáról meggyőződhessenek. Ahogy a serpentin feletti domb a látóterembe került, valóban ott látszott egy csoportosulás, amelynek tagjai állandó mozgásban voltak. Egyik jött, a másik ment s a továbbmaradók is, hogy érdeklődésük ne legyen feltűnő, izegtek-mozogtak s közben hol az emlékműre, hol egymásra vetettek egy-egy pillantást. Mintha a szájakat betapasztották volna, csak a bokrok között sejtett oszlopot s egymás gondolatát fürkésztek.

Odaérve pár percig én is ezt tettem, majd egy titokzatos belső erő a félelmemet legyőzte: elindultam, hogy meggyőződjek, valóban az van-e ott, amit innen csak sejteni lehet? A csoport bámulva nézett rám, majd egy páran kiválva belőle, velem tartottak.

Az 1854. március 10-én kivégzett Török János, Gálfi Mihály és Horváth Károly oszlopra vésett nevei alatt valóban ott volt egy kicsi koszorú, amelynek nemzeti színű szalagja most már nem csak a koszorú virágszárait, hanem a Marosvásárhely magyarjainak a szívét is egybefonta. A részünkre valóban történelmi esemény után a mi félsz miatti hailgatásunk érthető, de hogy miért nem szólt s cselekedett a hatalom, ezt csak találgatni tudom.

Valószínűnek tartom, hogy a koszorút azért nem távolították el azonnal, mert ha még nem is félték, de valamitől már tartottak. De az is lehet, hogy csak egyszerű helyzetfelmérést akartak és a tömegből a magamfajtaikat kiszűrni. Nem tudom: ravaszságuk ez utóbbit, de a változások meg-

szimatolása az előbbi látszik igazolni. Az egyik vagy a másik külön-külön is lehetséges, de a valószínűbb, hogy a kettő együtt változtatta meg a magatartásukat. Egy dolog bizonyos: az eseményt ki-ki a maga módján elraktározta s többet nem beszélt róla.

Olyan politikai csend ült a városra, amelyent még csak elképzelni sem lehetett, mert „ezek” eddig vagy káromoltak vagy éljeneztek, de sohase hallgattak. Most mintha a torkukon akadt volna a szó. Mi a hallgatásunkkal az akkori szólás-mondást, hogy: *Ne gondolkozz! Ha gondolkozol, azt ne mond ki; ha ki is mondod, de ne írd le; s ha mégis leírtad, akkor ne csodálkozz!* tettük magunkévá.

Csend volt, megmagyarázhatatlan csend. Más, mint nagy vihar előtt szokott lenni, mert azt villámlás és mennydörgés előzi meg. Itt nem volt semmi, csak a nagy csend. Egy nagy várakozás csendjéhez lehetett volna hasonlítani, de most itt kitől, mit lehetett volna várni?

S íme, teljesen váratlanul, a világ csodájára nem a Pokol, hanem a Föld egy darabkája ostromolta meg az Eget. Egy nemzet a szabadságvágyát saját vérével írta fel az örökkévalóság egére.

Magyarországon kitört a forradalom!

Magyarországon – de a hír hallatán az egész világon, ahol magyarok éltek. Ott az utcákon is, itt csak a szívekben. Nem hiszem, hogy akiben cseppnyi magyar vér is volt, az ne kavarta volna meg a többi. Itt most mindenki erről beszélt, erről akart többet s újat tudni, s mert kevés volt a rádió, ezért tömegek ültek egy-egy készülék mellett. Egymást látásból vagy még úgy sem ismerő emberek izgulva topogtak egymás mellett.

Elfelejtünk félni.

Mintha a félelem helyet cserélt volna, mert most azok kezdtek félni, akiktől mi féltünk. Hallgattak s félrehúzódtak, mert irtóztak a lámpavasakra s villanypóznákra nézni, ahová „ott” – Budapesten! – a társaikat fölhúzták. A „lámpavas-szindróma” ütött be közéjük.

Ehhez hasonló eseményt – tündérálmot – csak akkor éltem át, amikor 1940-ben Erdély egy részét az anyaországhoz visszacsatolták.

Csak hasonlót, mert akkor a remény szülte meg a csodát.

Most a csoda szülte meg a reménységet.

Akkor a beteljesült vágyak örömmámora festette rózsaszínűre az eget, most a vágyak beteljesüléséért lett véres a föld.

Akkor szabadon és határtalanul szárnyalt az öröm, most tankok és fegyverek próbáltak határt szabni a szárnyalásnak. Akkor a tiszta örömtől volt tele a pohár, most vér keveredett az öröm poharába. Itt most

mint kard: meztelen vágyak, egy nép lelke csapott össze a fegyverekkel. Magyarországon a lehetetlenből, az elképzelhetetlenből született meg a világ legszentebb forradalma.

A hír döbbenete s a kétely – nehogy ez álhír és hazugság legyen – percekre megállította bennünk az életet.

De amikor a hihetetlen hihetővé változott, megbolydult bennünk a világ. Az, amit kétszeresen is lefojtott bennünk a kor – amelyben elnyomásunkra fegyverszövetséget kötött a kommunizmus és nacionalizmus –, most mint forrongó láva tört volna a magasba, de mert olyan nagy volt a félsz, inkább csak ott mélyen fortogott, s mint vágy-láva csak foltokban tudott felszínre törni. Azonban egy-egy buzgár is jól jelezte, hogy ott mélyen a szívekben, a lelkekben a feszültség a kritikus hőfokot már elérte. Ezt bizonyítja, hogy sokszor a kettős elnyomás szülte bizalmatlanságot legyőzve, már nem csak a szemekkel, de a szavakkal is megke-restük egymást, s még látásból is alig ismerten azt kezdtük fontolgatni, hogy itt most mit tudunk tenni?

Természetesen, mint ez ilyenkor lenni szokott, most is megjelentek az érdekhajhász karrierlovagok.

Ezek, hogy környezetüket jobban megtéveszthessék, pálfordulásukat a külső megjelenésükkel is igyekeztek aláfesteni. Azok kötöttek csokornyakkendőt, akik pár héttel korábban még a szokásos nyakkendő viselését is, mint kispolgári csökevényt, elítélték. Nem volt szerencsájuk, ismertük őket. A félig vedlett kígyónál is undorítóbb volt a megjelenésük, de főleg a magatartásuk, mert az a vedlés idejére elvonul, ezek pedig a szemünk előtt vetették le a bőruket.

Belőlünk pedig, bármiféle különösebb szervezés nélkül – csak úgy *büzölődés* alapján – összeverődött egy társaság, amely a magyarországi forradalmi ifjúság követelései alapján megfogalmazta a mi igényeinket.

Ennek a – korszakot, kétszeres elnyomást és céljainkat figyelembe véve – méltán forradalminak nevezett csoportnak nagy részét a negyedévesek orvostanhallgatók alkották. A hatodévesek részéről rajtam kívül talán csak Gergely Tibi vett részt a tíz vagy tizenkét pontot kitevő követeléseink megfogalmazásában. Csodálatos volt, ahogy az egymást alig vagy nem is ismerő diákokat ugyanaz az érzelem pillanatok alatt megnyire egymáshoz tudta kapcsolni.

Itt nekünk nem kellett, mint a szerelmeseknek, önmagunkat keresnünk a másokban. Itt mi most egyből megtaláltuk egymásban az igazit: a magyart. A nemzet- és a hazaszeretet, ezek a lelkünk legmélyebb és

legszentebb helyéről feltörő lángok ölelkeztek össze: a szív és ész kohóját hevítve alakították át az érzelmet értelemmé, formázták érzéseinket gondolatokká s öntötték szavakba.

Bár választott vezetőnk nem volt, mégis mint meghatározó egyéniséget meg kell említenem Nagy Lajost, ezt a puritán lelkű, igaz magyart. Ő volt a mozgatórugó.

Azt, hogy engem tanulmányi eredményeimért, a tudományos szakörök elnökeként, eredményes gyakorlati oktatóként s egyáltalán a magatartásomért sokan ismernek, ezt tudtam, de azt, hogy nemzetszeretetemért is ennyien ismerjenek és tiszteljenek, azt még nem is sejtettem. De honnan is sejtettem volna, amikor a szűk baráti körömön kívül s az utolsó hetekben felolvasott verseimen kívül én azt sehol semmilyen formában sem hangoztattam.

De úgy látszik, hogy öt év alatt a sok kicsi sokra ment, s így az apró-cseprőnek tűnő megnyilvánulásaim ezen a téren is ismertté és – ahogy most kitűnt – megbecsültté is tettek. Bár nagy elfoglaltságom miatt: tanulás, tanítás, táncsoport-próbák és mert ezek a bentlakásban folytak, én pedig kinnlakó lévén minden megbeszélésen nem vehettem részt, a fontos „intézkedésekről” mégis véleményemet kérték. Így nem csak a követelési pontjaink nagy részének a megfogalmazásában volt jelentős részem, hanem abban is, hogy ennek legfontosabbikát, a szabad választást immár a gyakorlatban is kipróbálhattuk.

* * *

De mielőtt erre a nagy jelentőségű eseményre rátérnék, hadd emlékezzek meg egy, csak kevesek által tudott kezdeményezésünkről, amely a sok többivel együtt „idő hiányában” a fogamzás után rövidesen elvetéldődött. Szükségeseznek tartom megemlíteni, mert megszületése valóban nagyon fontos lett volna.

Mivel tanáraink a „hallgatni arany” – ami az egyénre hasznos lehet – aranyigazsága mögé bújva sehol semmit nem nyilatkoztak, így ma sem tudni, hogy miért kerestük meg Horváth Miklóst, a közegészségtan professzorát. Ez annál inkább titokzatos, mert ő volt az egyetem párttitkára s így mi pont az ellenkező oldalon álltunk – ezért nehezen elképzelhető, hogy őt ilyen minőségében kerestük volna meg.

Talán az egy tőről fakadásunk vezetett el hozzá, s mert az eddigi magatartása a miénkhez hasonló érzelmeket sejtetett, véleményét kértük

egy újság megindításáról. Az újságról, amelynek a célja az információ mellett a teendőkre való mozgósítás kellett volna hogy legyen.

Jól szimatoltunk. Horváth tanár úr nem csak szívesen fogadott, hanem mellénk is állt. Az ő javaslatára lett volna az újság címe: *Lármafa*. De csak lett volna, mert mielőtt bárcsak egy riasztó szót is kiálthatott volna, megnémult. Én éppen a vezércikket fogalmazgattam, amikor jött a hír, hogy a szabadságunkkal vajúdó, szent forradalmunkat most is, mint eddig annyiszor, „hasba rúgták” s így csak egy újabb halva szülöttet könyvelhetett el a történelmünk.

Hát ilyen párttitkár (?) volt Horváth tanár úr!

Azt, hogy hozzá hasonló még volt-e, nem tudom, de az eset alapján ítélve azt hiszem, hogy az erdélyi magyarok egy része csak muszáj párttag volt. Vagy egy külső kényszer hatására, azért, mert „fütyült a templomban”, vagy – ahogy nálunk mondják – „beléfigott a finomlisztbe”, s hogy ennek következményeit megússza, lépett az „egyletbe” – Mátyás Mátyás professzor így nevezte a pártot –, vagy minden előítéletet félredobva, a saját lelkiismeretével is megharcolva, ezt a nagyon népszerűtlen döntést azért hozta, mert így gondolta megakadályozni a karrierista áruclók vezetéshez jutását.

Így menteni mindent, ami a nemzet számára menthető. Ez utóbbi gondolat vajon nem csak naív elmélkedés-e? Ezt a kérdőjelet sehogyan sem tudtam legyőzni. Lehetséges, hogy voltak ilyenek, de volt-e lehetőségük, hogy szándékaikat meg is valósíthassák? Nos, itt botlott meg az én gondolatmenetem. Lehetőség szinte semmi, mert a párt éjjel-nappal éberren vigyázott, hogy „illetéktelenek” a soraiba be ne furakodhassanak.

Ezért kellett a hatalom megszerzésére más módszerhez folyamodnunk. Mi ezt meg is tettük akkor, amikor „összeesküdtünk”, hogy megakadályozzuk a Diákszövetség vezetőségébe való bejutását azoknak az elvtársaknak, akiket „fentről” jelöltek ki.

Elhatároztuk, hogy nemet mondunk annak a röhejt sem érdemlő közjátéknak, amelyben a párt szerepét úgy kellett eljátszani, mintha az a nép akarata lenne. A közönségnek úgy kellett viselkednie, mintha nem tudná, hogy a jelölteket és azok jelölőit is a párt választotta ki. Belsőleg tiltakozó hányinger gyötört, de külsőleg tapsoltunk, amikor a „jelölő” a kezébe nyomott cetliről felolvasta, hogy „Jobb” elvtárs még annál is jobb, és „Nagy” elvtárs még annál is nagyobb, mint amilyennek látszik. Ismertük őket, még a kicsi lábujjunk se kívánta a vezetésüket, de a diktatúra nem ismeri a kívánalmakat, csak azt kívánja, hogy mindenki az ő

kíválmainak tegyen eleget. Aki nem eszerint cselekszik, az úgy megkapja a magáét, hogy többet nem lesznek kíválmái.

Ezért volt veszélyes, amire mi most rászántuk magunkat: vezetőket a kíválmáink szerint.

A választást megelőzően kiválasztottuk a jelölőinket s a vezetésre a jelöltjeinket. Úgy határoztuk: a mi jelölőnk a gyűlést vezetők számára azt a kényszerhelyzetet teremtsen meg, hogy vagy jóváhagyják a mi jelöltjeinket, vagy – amire nem voltak felkészülve és erre példa még nem volt –, a kettős jelölés miatt titkos választást kell hogy tartsunk, vagy valami okot találva – ebben mesterek voltak – új választást kell hogy kiírjanak. De hát minden problémában a megoldás is benne van. Ebben is benne volt s a végeredmény is az lett, amit mi vártunk.

Eddig még csak álmodni se mert helyzet alakult ki. Ennek a választási gyűlésnek rendkívüli jelentőségét az adta, hogy a *Diákszövetséggel*, ezzel az új kitalációval próbálták a jelentőségét veszített KISZ-t helyettesíteni s az egyetemi ifjúságot szervezeti formában kézben tartani. Bár az egyetemi hallgatók önrendelkezéseként próbálták az egészet feltüntetni és különböző színekkel beecsetelték, az alapszínt: a vöröset nem tudták eltakarni. Tehát elképzelésük szerint ez is – csak más ruhában – a párt irányította politikai szervezet lett volna, amelyet a párt által kijelölt vezetők kell hogy vezessenek.

Nos, mi pont ezt nem akartuk, ezért torpedóztuk meg.

A gyűlés a városi szakszervezeti székház dísztermében volt, s a külső szemlélő számára minden ugyanúgy kezdődött, mint eddig.

Mi viszont úgy vettük észre, hogy a gyűlést vezetők önteltségéből mintha hiányozna az a magabiztosság, amelyben eddig kéjelegtek. Úgy tűnt, hogy az eddigiektől eltérően, most a választóknak volt tele a várakozásuk pohara. Érdekes, hogy bár a következő percek várható eseményeiről rajtunk kívül senki sem tudott, mégis nagyon feszült volt a hangulat. Mind a két oldal valahol, valami az eddigiektől eltérőt érzett. Mi, az „összeesküvők”, a terem különböző pontjain, a választók között elvegyülve foglaltunk helyet.

A mi jelölőnk a legelső sorban sündörgött. Úgy viselkedett, mint aki véletlenül került erre a helyre. A gyűlést vezető egyetemista – már nem emlékszem a nevére – az üdvözlő szavak után, a megszokott „lelkességgel” ecsetelte a párt bölcs döntését, amely szerint most már kiteljesedhet az egyetemi ifjúság önrendelkezési joga. Ezzel tulajdonképpen nem csak az egyetemi ifjúság óhajának teszünk eleget, hanem az egész

munkás-paraszt szövetség érdekeinek, hisz ki tudná jobban vezetni az országot, mint a magasan képzett ifjúságunk.

– Na fene – gondoltam –, hát ez mindjárt a szocializmus egyik legnagyobb ellentmondását kezdi cáfolgatni, amely szerint: „*tanulni, tanulni, tanulni*” nem azt jelenti, hogy majd vezess, hanem azt, hogy minél jobban szolgálhasd a tanulatlan, de „vezetésre született” kasztot.

Természetesen, fakóra sikerült beszédében ennek az eretnek gondolatnak még csak a közelébe se juthatott, mert náluk mindenkinek meg volt szabva, hogy meddig mehet el. Hol van az a határ, amelyet túllépni nem szabad. A kaszt tagjai számára egy ilyen lépés a hatalom kegyének, míg a kívülállók számára személyi szabadságának elvesztését jelentette volna – és mi most mégis...

A bevezetés vége felé, a szokásos bla-bla: a szocializmusban nép szuverénítéséről, a demokráciáról, amelynek legeklatánsabb kifejeződése, hogy szabadon választja meg a saját vezetőit.

– Hát mi most pont ezt próbáljuk meg – futott végig az agyamon, amikor ő felolvasta az általunk már ismert vezetőségi funkciókat, s hogy az előző mondatát igazolja, nyilvános kézfelemeléssel szavazást javasolt s kérte a jelöléseket.

Az ilyenkor szokásos az életszerűség mímélése, a várakozás – mintha most döntenék el, hogy kit válasszanak – helyett a mi jelölőnk azonnal feltartotta a kezét. Ez a szokástól eltérő cselekedet úgy meglepte a jelenlévőket, hogy mozdulni sem tudtak, majd a pillanatnyi döbbenet után: Itt most mi történik? kérdően néztek egymásra. Kint az asztalnál ülőket, mintha darázs környékezte volna meg, úgy el kezdtek nyüzsögni. De mint ilyenkor szokott: a „legjobb nem rúgkapálózni, mert az a békés szándékú darazsat is felidegesíti, és az kíméletlenül szúr” juthatott az eszükbe, mert nyugalmat erőszakolva magukra várták a váratlant.

Nem kellett sokáig várakozni.

Várakozni? Itt most arról szó sem lehetett, mert a helyzet még pillanatnyi töprengést sem engedett. A jelentkezőnek azonnal meg kellett adni a szólás lehetőségét. Te jó Isten, hát itt most mi történik? Hisz ezek a nevek nem azok... Egy pillanatra a félelem és a kíváncsiság olyan keveréke alakította a légkört, hogy mindenki lélegzet-visszafojtva ámult és bámult. Valóban csak egy lélegzetnyi ideig, mert mi, akik bámulatra méltó bátorsággal okoztuk ezt az ámulatot, erőteljesen tapsolni kezdtünk. Ha valaki nem látott még szikrát berobbanni, az itt most láthatott, mert a pillanat tört része alatt lángba borult az egész helyiség. Olyan lelkes

tapsvihar tört ki, ami azt hittem, szétveti az egész házat. Hogy a lelkesedés lángja – alig hiszem – vagy valami félelemféle kezdte-e ki az asztalnál ülőket, nem tudom, de azt igen, hogy ők is elkezdtek tapsolni, ami azt jelentette, hogy akaratumk előtt fejet hajtottak.

A győzelem kétségtelen! Most már csak a díszszemle hiányzik, ahol a titok rostélyát fölemelve előléphetünk: most már felismerhetnek.

Elsőnek én emelkedtem szólásra, és így beszédem a gyűlés egész további hangulatának meghatározója lett.

Ha már a „Kedves barátaim” szokatlan megszólítás is merésznék számított, akkor nem csoda, ha tartalmát vérlázítónak érezhették, mert a mi búcsúzásunk hangoztatása mellett (hiszen végzősök voltunk), olyan feladatok megoldására szólította föl az itt maradókat, amelyeket nekünk kellett volna elvégeznünk, de a körülmények ezt nem engedték.

– Most talán itt az alkalom – mondtam –, és addig ne nyugodjatok, ameddig a lerombolt Kőrösi Csoma Sándor-szobor vissza nem került a vártemplom tövében csonkán, de nem némán ülő – mert közelmúlt történelmünk tragédiájáról beszél minden ott elhaladónak – talapzatára. Ne legyen egy percnyi nyugalmatok, ameddig az ősi kollégium faláról le nem kerül az a nem tudom, ki volt Ráncsz József neve, s helyére nem kerül a világon ismert Bolyai név. De hogy ne kelljen szégyenkeznetek, mint nekünk, akik az itt járt amerikaiaknak alig tudtuk megmutatni a két lángész burjánnal benőtt sírjainak hollétét, tegyék rendbe, hogy lássa a világ, kik vagyunk, mit keresünk ezen a földön. Végezetül mindent összefoglalva, arra kérek titeket, hogy minden időben, minden körülmények között, maradjatok meg embernek és magyarnak.

Azt hiszem – így volt –, az elmondottak fogadtatását a főtéren is hallották. Az én beszédem után a következők vérszemet kapva, a helyzet-elemzés és bírálat mellett addig merészkedtek, hogy Pál Ildikó, ez a kis töről vágott, igazi székely-magyar diáklány ki merte mondani: sorsunk igazi megoldása Erdélynek az anyaországhoz való visszacsatolása lenne.

Nem csak a gyűlés ért véget ebben a tüzes hangulatban, hanem emlékeimben minden apró részlet hasonló izzással él.

Amit akkor inkább csak éreztem, utána tudatosult is: az én hat egyetemi évemnek s az egyetem utóbbi évtizedének ez volt a legjelentősebb megmozdulása, ami másnapra már az egész városra hatással volt. Ezt onnan tudtam meg, hogy amikor reggel bementem a könyvesboltba, a diák tudományos-szakkörök legjobbainak jutalomkönyveket vásárolni, az ottani alkalmazottak, akiket én nem is ismertem, kitörő örömmel

gratuláltak, éppen csak meg nem csókoltak. Hogy ők honnan ismertek és honnan tudták meg a történeteket, erről fogalmam sincs.

Úgy látszik, hogyha vágyainknak valahol remény-szárnya nő, az a kulcslyukon is berepül. Mi tagadás, mivel én nem ezért tettem s nem is számítottam rá, ezért a hirtelen „hírnév” megdöbbsentett.

* * *

Mintha az eddigi bátorságomat a félsz meglegyintette volna, de ez csak rövid ideig tartott, mert megmagyaráztam magamnak, hogy nincs olyan fény, amelynek árnyéka ne lenne, s minél erősebb – délben – a fény, annál kisebb az árnyéka. Csak lehetne minél nagyobb a reménységünk fénye! Sütött is veszettül felettünk a „nap” s mi valósággal feredztünk sugaraiban, hallgatván a sok-sok biztató szót s Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című költeményét: ez a zsarnokságnak olyan jellemrajza, amelyben minden benne van e „szörnyről”, s amelyet mindenkinek tudnia kellene. Kellene, de mert csak az érzelem vezet a tudatig, ezért akiből ez hiányzik, azok igaziból nem is értik, minthogy meggyőződés: azok sem érthették, akik most ahelyett, hogy e szörny ellen harcoltak volna, pártszervezéssel foglalatoskodtak. Megrökönyödve és megvetéssel gondoltam azokra, akik másoknak a szabadságért kiontott vérével akartak maguknak történelmet írni. Nincs nagyobb gyalázat, mint tűzoltás helyett a tűz árnyékában meghúzódva az „azt se tudni, mi marad meg”-en osztozkodni.

De hát mi volt ez? Csak koromszemcse a forradalom hófehérségén, ahhoz képest, amit a világ legdrágább festékével: vérral pecsételnek a csodák vásznára: Szabadság. De vajon győzelmi vagy gyászlobogó készül majd belőle?

A kétely a legerősebb méregcsepp a reménység poharában. A Reményt, a Teremtő legnagyobb adományát, az Élet megtartó erejét fenyegeti. A Reményt, ezt az ésszel föl nem fogható csodát, amely valóban teremődik, mert legtöbbször semmitől lesz, s önmagát gerjesztve tölti tele megtartó erővel az Élet poharát.

De a cselekvő ember nem kételkedik: ha kételkedne, nem cselekedne. A vérüket ontó forradalmárok bizonyosan nem kételkedtek, bennük a Remény már többé: Hitté változott. Ők már nem csak reménykedtek, hanem hittek is a győzelemben. De vajon Nagy Imre s vele az a sok millió „nagyimre”, ha nem is hitt, de vajon reménykedett-e?

Azt hiszem igen, mert még mi, két zsarnokcsizma alatt is – igazán nem tudom miben – reménykedtünk. Nagy Imre döbbenetes, az értelemhez szóló, de szívekbe markoló szavai nem elvették, hanem még növelték is a reménységünket, mert mi is most csak a szívünkkel gondolkoztunk. Itthon, gondjainkat teljesen elfelejtve, csak az Anyaországért, csak Budapestért dobogott a szívünk. Minden onnan érkezett hírre torkunkban éreztük lüktetéseit. Ezt a sokszor megszámlálhatatlan, de ritmusos működést csak akkor kezdte egy-egy rendellenes beütés megzavarni, amikor Nagy Imre segélykiáltása előtt a nagyvilág bedugta a fülét. Tétlensége tettel járult hozzá egy kicsi ország csodálatos népének a felkoncolásához.

De az igazi ritmuszavar akkor állt be, amikor a forradalom „magyar (?) hóhéra” történelmünk legaljasabb munkáját megkezdte. Azóta nem csak megvetés, hanem undor fog el, ha a Kádár János nevét valahol meghallom. A legszörnyűbb egy nem is biztosan meghalónak látnia, hogy körülötte már a hullarablók megjelentek. Hihetetlen, hogy mire képes a hatalomvágy, a karrierista, aki mindent s mindenkit képes érdekeinek oltárán elégetni. Részemre felfoghatatlan, olyan, mint a Halál: mindentől, mindenkitől függetlenül, egyszerűen csak van.

Szörnyű napok voltak, de hogy még olyanabbak legyenek a mi „patkányaink” is előmerészkedtek. Igaz, hogy még csak a mellékjárataikon s nem éjszaka, amikor a lámpavasak jobban látszanak – a „lámpavas szindróma” még nem múlt el teljesen.

Egyik nap a ház tulajdonosa lekiabál a „pincébe”, hogy jöjjenek ki, mert valaki keres. Kimegyek, a kapun belül egy fiatal, szőke férfit találok. Illedelmesen köszön, s úgy mutatkozik be, mint a Simó Géza bútorgyár munkásainak küldötte, azért jött – mondja –, hogy meghívjon a gyárba, ahol ma délután gyűléseznek és szeretnék, ha megmondanám, a magyarországi eseményekkel kapcsolatban segítségként mit tehetnének? Ahogy megdöbbenve hallgattam, a körülmények s az illető egyáltalán nem munkásra valló keze, de leginkább az isteni sugallat arra intett: vigyázzak mert az illető provokátor. Vigyáztam:

– Menjen vissza, ahonnan küldték, s mondja meg, hogy ne várjanak, nem megyek, nincs semmi mondanivalóm.

A két Ferinek is valami rossz sejtelmek támadtak s így alig léptem be, azonnal azt kérdezték, ki keresett? Amikor megmondtam, egyszerre ugrottak föl s tört ki belőlük:

– Te, ez a szekuritáté embere volt!

Amikor elmondtam, hogy mit válaszoltam, látszólag megnyugodtak. Én azonban ettől igazán sohase tudtam megszabadulni. Mint a ruhára kapaszkodott királydinnye: megszúr, ha szabadulni akarsz tőle, s a kezedet sebzi véresre.

Úgy látszik, az illető részére válaszom nem volt elég megnyugtató, mert még egy újabb próbálkozást tettek azon a pár nap múlva rendezett egyetemi nagygyűlésen, ahol a magyar forradalmat nekünk együttesen el kellett volna ítélnünk.

A bőrgyógyászati klinika előadóterme tele volt diákokkal. Az asztalnál ülő, ismerős és ismeretlen személyek tekintetéből – ahogy egy-két pernyi késéssel beléptem – könnyen kiolvasható volt: rám várnak. Ez mindjárt be is bizonyosodott, mert alig ültem le, megnyitották a gyűlést. Mivel mindenki tudta, hogy miért hívták össze, ezért senki se figyelte a gyűlésvezetőt. Egymás tekintetében azt kerestük, hogy itt most milyen legyen a magatartásunk.

Egy pár sunyi kíváncsin – most lássuk, mit csinálsz? – kívül a többieknek pár napja még lelkesedéstől lángoló szemében, ott bujkált a reménytelenség s a félsz is, mintha már át is vette volna a hatalmát. A szívekből a reményt szülő érzelem, mintha az agyakba költözve a „minden hiábavaló” gondolatává kezdett volna átalakulni. S most nekem ebben a nagyon nehéz az érzelem-értelemmel viaskodó légkörben kell megnyilatkoznom.

A rövid bevezető után, amelyben a gyűlésvezető, a magyar „ellenforradalom” eseményeit ismertette, kérte a hozzászólásokat. Mi tagadás, valami szorongásféle kerülgetett, de nem tudott hatalmába keríteni, mert ahogy végignéztem a termen s láttam a sok várakozással teli, rám szegzett tekintetet, olyan bátorságot kaptam, hogy a várakozásuknak megfelelően elsőnek jelentkeztem. Csak ennyit mondtam:

– Mindig, minden körülmények között az igazság partján álltam, ezt most sem tagadom meg, amikor kijelentem, hogy a Szabad Európa rádió nem mondott igazat, azt híresztelve, hogy a mi egyetemünkön forradalmi megmozdulás történt volna. Én ezért a hamis állításért a Szabad Európa rádiót elítélem.

Ezekre a szavakra a csend úgy megsűrűsödött, hogy megmozdulni se lehetett benne.

A meglepetéstől megdermedt tekintetek központjában várakoztam.

Ahogy a pillanatok múlása oldotta a légkört, úgy kezdett nyüzsgönni, mozgolódni a terem. Az asztalnál ülők csalódott pofákkal hajoltak egy-

máshoz. Diáktársaim szemében a probléma megoldásának reményét láttam megcsillanni és a simogató elismerést, az iránymutatásért. Mert ez valóban irányt szabott a további megnyilatkozásoknak. Bár a részletekre nem emlékszem, annyit tudok, hogy nem akadt senki, aki a magyar forradalmat ellenforradalomnak mondva, elítélte volna.

Így ért véget az „elvtársak” részére csalódással, részünkre némi megnyugvással ez a gyűlés. Azonban számomra az ügy itt nem ért véget.

Most is beigazolódott, hogy a csalódottnál nincs veszedelmesebb, mert sohase nyugszik meg, mindig valami bosszút forral.

A történetek után „véletlenül” találkoztam a rektori hivatal titkár-nőjével, Gönczi Kunyó bácsi feleségével, aki egy megfelelő pillanatot kihasználva, arra hívta fel a figyelmemet, hogy vigyázzak, mert a szekuritáté a dossziémat elvitte. Mindig hálásan gondolok rá a figyelmeztetésért, pedig ez a hír akkor nagyon felkavart.

Nyugtalan – mi lesz? – várakozással teltek a napjaim. Éjszaka az izzadságtól sokszor lett alattam nedves a lepedő. Nem tudtam, azon kívül, hogy magyarnak vallottam magam, mi más lehet a bűnöm. Mint az árnyék, mindenhová elkísért a félelem fekete madara.

De annyira megijeszteni, hogy magamat és addigi viselkedésemet megtagadjam, soha nem tudott. A székely „baszomazta” – csak azért is! – még az eddiginél is többre sarkallt.

3. Eszköz az Isten kezében

*Barátságromboló politika – Utolsó kátyaesték –
„Végzetes” tavasz – A szeku nem tágít – Utolsó vizsgáim –
Érdem-diplomával: orvos vagyok! – Kertek alatt haza –
Elereszi a szülőföld – Hálaadás a hegyen*

Délelőtt a klinikai gyakorlatokra jártam, délután tanítottam s a diák tudományos szakköri munkát végeztem, éjszaka tanultam. Hetente egyszer-kétszer részt vettem a táncsoport próbáin. Úgy látszik, hogy a dac nem csak engem sarkalt, mert a kultúrsoport tagjai még az eddiginél is lelkesebben jártak az énekkari, illetve a néptánc próbákra. Azt hiszem, Bálint Jencin és rajtam kívül, ha sejtette is, de senki sem tudta, hogy az egészszet szét akarják verni. A „miért” okán nem kellett sokat gondolkoznom, de a céljukhoz vezető út „kanyarjait” sehogy se tudtam bevenni. De hogyan is tudtam volna, amikor minden előzetes jelzés vagy figyelmeztetés nélkül találtam benne magam.

Az egyik próba után Jenci jelezte, hogy valamit mondani akar. Ahogy rám nézett, mintha sötét pókháló lett volna előtte. Apró szemei majdhogynem elbújtak a szemöldöke alatt. A homloka, mint erős záporosó után a víz marta hegyoldal: összevissza árkokkal, olyan volt. De most ezek a barázdák sokkal mélyebbnek tündek s mintha partjaikon valami gondfélék üldögéltek volna. Bajuszának lelógó szárnyait, amelyeket mindig humoros kedély emelgetett, most mintha valami láthatatlan súly húzná a föld felé, hogy eltakarja a száját, amely most valami furcsa szavakat kell hogy kiengedjen. Valóban nagyon meglepődve s érthetetlenül hallgattam Jenőt. Pillanatnyilag nem is hittem azt, amit mondott, de hamar meggyőződtem, hogy nem a vicc, hanem a valóság vágott mellbe. Ezt a miértet máig is keresem:

– Te, én Kórodi Ferivel összevesztem – mint egy végelgyengült, úgy ejtette elém a szavakat.

– Hát miért, mi történt?

– Mert úgy vettem észre, hogy Feri nagyon beképzelt, azt hiszi, hogy ő a mindentudó. Úgy a fejébe szállt valami, hogy beszélni se lehet vele.

– De hát olyan sokat voltunk együtt, eddig ezt soha nem tapasztaltuk. Most honnan ez a megállapításod?

Jencit a kérdésem nagyon felzaklatta, s felelet helyett menni akart. Azonban az utolsó pillanatban, talán már kézfogás közben, inkább motyogta, mint mondta:

– Aztán mint a forradalom előtti időkben, mindig gyere a próbákra, mert figyelnek.

Ebből most már kezdtem sejteni, hogy Jenci miért „veszett össze” Ferivel. Valószínűleg az illetékesek közül valaki figyelmeztette, hogy ezeket a „gyanús” barátságokat jó lenne fölbontani, mert ha nem...

Tehát Jenci egy kényszer-összeveszést produkált, amellyel „látszólag” sikerült minket egymástól eltávolítani. A külső beavatkozásra vonatkozó sejtésemet megerősítette, hogy Jenci elkérte a verseimet-írásaimat tartalmazó füzetemet, s amikor egy pár nap múlva kértem vissza, azt mondta, még nem olvasta el. Magamban csodálkoztam, mert csak néhány ártatlan vers volt benne, a többit, valami belső indítástól vezérelve, megsemmisítettem. Arra gondoltam, hogy valakinek odaadta. A „valakik” ez irányú érdeklődését akkor éreztem megerősítettnek, amikor Török Lajos csoporttársam ugyancsak verseim után érdeklődve, azokat elkérte. Úgy látszik, hogy az illetékeseknek nem volt elég meggyőző az, amit Jencitől kaptak. Természetesen, ezeket a már több mint sejtéseimet soha nem tudtam tényekké erősíteni.

De így is elég volt ahhoz, hogy állandóan marcangolják a lelkemet. Főleg éjszaka, mert a gondnak a pihenés, a nyugalom megzavarása a legkedveltebb szórakozása.

Ezek a napok hozták ránk a telet. A telet, amely most nem csak a földet, a reményeket is megfagyasztotta. Kitűnőre sikerült vizsgáim után, otthon ezek az „apám lehetne korú”, konok székelvények is, mintha a szokásosnál többet öregedtek, s tekintetük is inkább a földet, mint az eget nézte volna. Valósággal lesték az érkezésemet. De most nem a szokásos kártyázás, hanem az előttük álló, élet-halálra menő „nagy játék” volt a tét. Vajon milyen feliratú lapot oszt majd ki számukra a Sors? Ezt szerették volna kifürkészni, illetve valami olyanfélét játszani, hogy ha közben veszítünk is, legalább a végén a nagy tétet, a főnyereményt, az élet-bankját mi nyerjük meg.

Sógorom nagy asztalát úgy ültük körbe, hogy mind a haton éreztük, ez az utolsó ilyen találkozásunk. Ezek a filkózások most örökre véget érnek. A máskor nagyokat lobbanó petróleumlámpa lángja is most csak

alig pislákkolt, s így az arcokon lévő sötét gondokat még jobban kirajzolta. Mint aminek már semmi értelme, két-három osztást valahogy csak ímmel-ámmal eljátszottunk, aztán Márton bácsi, mintha elfelejtett volna osztani, a paklit letettemaga elé, kérges tenyerét ráborította, aztán mint akinek ez az utolsó krajcárja, először csak úgy maga elé ejtve, majd felém gurítva a szavakat, azt kérdezi:

– Mi lesz velünk, doktor úr? Te, aki annyit tanultál és olvastál, csak kellene hogy tudjad!

A hozzám guruló kérdés, amire a tudatomig ért, akkorára nőtte ki magát, hogy meg se tudtam mozdítani. Mindent, de ezt most itt nem mondhattam, ezért csak kerülgettem s úgy tettem, mintha valamit tudnék abból, amit még csak nem is sejtetek. A hallgatók észrevették – véreim voltak –, hogy csak köntörfalazok.

Először Jóska bácsi száján buggyant ki a szó. Egyetlen fogáról a maga faragta cseresznyefa szipkáját levette, a füstöt kieresztette, azt mondta:

– Ne keresse, amit el se veszített, mert az igazi feleletet úgyse kapja meg. Tanulhatott akármennyit s belénk is belénkláthat, de a jövődöbe nem. Jósolni lehet csak. A jóslás az emberé, de a döntés az Istené.

– Igazad van Jóska, de ne felejtsd el, a jóslás szüli a reménységet. Márpedig remény nélkül nem lehet élni.

– Hát pont az kellene, az a kicsi remény, hogy megérjük a holnapot.

– Hát, ha az megvan, akkor a jövődöben is reménykedhetünk, mert mindig a holnapból születik meg a holnapután.

– No, mit szól ehhez, doktor úr?

– Én csak annyit, hogy amit maguktól tanultam, az többet ér, mint egy filozófiai egyetem. Az a nép, amelyiknek ennyi bölcsessége van, örökéletű. Mindig találunk annyi kiutat, amelyen eljutunk a holnapig, s onnan pedig már mindig csak egy napra van a sok holnapután, a: jövődö. Szoríthatnak, ahogy csak tudnak, úgy is túléljük. Olyanok leszünk, mint a marokba szorított agyag: minél erősebben szorítják, annál több jön ki az ujjak között. Csak arra vigyázzunk, hogy a szorító tenyérből szabadult agyagrészek újra összetapadjanak. Ha összetartunk, jöhet bármi. Egymásba s e földhöz kapaszkodva legyőzhetetlenek leszünk.

– Hát ebben lehet, hogy sok az igazság, mert ha őseink nem tartottak volna essze s nem tudtak vóna az ellenségeik eszin túljárni, akkor mű itt, most nem kártyáznánk.

– Ez eccer százas. Nem hejába tartják, hogy a székelynek legalább két esze van. Az egyikkel cselekszik, a másikkal gondolkozik. Az első-

vel kitapogatja az ellensége gyengéit, a másodikkal csapdát készít az óvatlan ellenfél számára.

– Hát, ha csak fele is igaz annak, amit itt elbeszeltünk, akkor ejsze, a következő ezer esztendő is valahogy megérjük.

– Ha hiszünk benne, akkor bizonyosan – erősítettem meg.

– Beléfáradtam – szólalt meg Sándor bácsi –, a többit hagyjuk az álmokra. Nálam az sokszor bévált. Remélem, most is valami szépet álmodok.

József sógor egész este egy szót se szólt. Hol maga elé, hol ránk nézett, hol a távolba révedezett. Amikor tekintete a távolból újra visszatért, a keze fejével szeméből valamit mindig kidörgölt. Amíg mi a jövődöt szerettük volna megerőszakolni, ő a múlttól búcsúzkodott, attól a csodálatos hat téltől, amit itt együtt töltöttünk. Szomorú volt, mert ezen az estén nemcsak ez: a múlt, hanem a jövőd is lezárult. Nem lesz többé kártyaeste. A nagy asztalt is ki lehet dobni. Az megy el „végleg”, akit alig vártunk, hogy megjöjjön...

A némaság sokszor többet mond, mint a lehangzatosabb beszéd. Most, a búcsú előtt, mi is elnémultunk. Szerettem volna valamit mondani, de nem volt erőm hozzá. Szótlatlanul öleltem magamhoz őket s megfátyolosodott szemeimen át láttam, megértették amit mondani akartam, hogy soha-soha nem felejem el őket. Lélekben mindig velük leszek, velem lesznek, így erőt adunk egymásnak. Az emlékek sokszor erősebbek, mint a valóság s így a jelen legyőzésére is képesek. A mindig megszépülő emlékek könnyebbé teszik a jelen terheinek viselését s valamivel ígéretesebbé a jövődöt.

Nagy volt a tél és olyan erős a hideg, hogy mielőtt a faluba ért volna, még a farkasordítás is megfagyott. Máskor szerettem, de most valahogy fájt ez a dermedt csend. Ahogy bandukoltam hazafelé, a lábam alatt nyikorgó hó néha úgy fölajdult, mintha a lábujjára léptem volna. Későre járt, mert már a kürtők is füst nélkül meredeztek. Kihűltek a tüzek, a tűzrakó gazda is elaludt. A kicsi székely házacskákban mélyen elaludt az élet. Vajon ki vigyáz az álmaikra?

Miután – hogy kezem a kilincsre ne fagyjon – könyökömmel kinyitottam a kaput, hátramentem a pajta ereszébe, ahonnan szemem legjobban fel tudta ölelni a tájat.

Először a kelet vonzotta magához a tekintetemet. Az Ég vize olyan tiszta volt, hogy a rajta kivilágított millió „csónakocskák” között a tenger fenekét is vélni lehetett. A Hold, szeméből az álmodosságot kidörgölve, ott üldögélt Ór-hegy tetején, s mint óriás reflektor, megvilágította az

egész vidéket. Mintha vele versenyezni akart volna, nyugaton, Erős-tető fölött, olyan fénnel ragyogott egy csillag – a Betlehemi csillag is ilyen erős lehetett! –, hogy fényétől a fákra fagyott zúzmara, mint megannyi gyertya, úgy sziporkázott. Mint tündérvár, olyan volt a hegy.

Ahogy néztem, nagy-nagy nyugalom vett erőt rajtam s szívem megtelt reménységgel. Utamon, hogy el ne tévedjek, mindig ezt a csillagot kell hogy kövessem. Te, pedig kicsi népem, aludj nyugodtan, én örök őrséget vállalok feletted...

* * *

A nagy tél után, hirtelen olyan tavasz köszöntött ránk, amilyen még soha. Az elmúlt öt tavasz érkezését észre se vettük: úgy mentek el, ahogy jöttek, nyomtalanul. Ez a mostani, úton-útfélen úgy kinőtte magát, hogy nem lehetett kitérni előle. Nem fokozatosan, hanem egyszerre borult virágba a világ s ezer színnel csábított, hogy megszagoljuk az illatát.

Ellenállhatatlan volt ez a csábítás. Kísértésbe ejtett. Beleszagoltunk.

De mert ez az illat nem csak fenséges, hanem bódító is volt, ezért a két Feri – mivel egyből tudóre szívta! – „eszméletét veszítette”. Én is megszédültem, de csak később vesztítettem el a fejemet.

Ez a valóban életbevágó esemény, a Somos-tetőn május elsején rendezett összeröffenésen kezdődött. Eddig soha, de most minket is kicsalt ide ez a „végzetes” tavasz, mert az együtt töltött hat esztendőre és a Pap legénységére valóban a végzetet jelentette.

Ahogy hárman ott bódorogtunk, az egyik társaságból észrevett Buksa Mócsi fafaragó művész, akivel jó barátságban voltunk.

– Kit kerestek?

– Mi azt, akinek senki a neve, s így meg sem találhatjuk – felelem, s azzal már ott is voltunk a csoportjánál, ahol a Pap számára, testet öltött a „Senki”, mégpedig egy olyan koromfekete hajú s szemű leánykában, aki még a cigány szépségek között is számottevő lehetett volna. Ez a feketeség már az első pillanatban a két Feri közül Csókásit, a Papot, úgy elvakította s úgy megbabonázta, hogy éjjel s nappal csak ezt látta.

Furcsa vakság volt ez, mert ahelyett, hogy mint a vakok, tapogatózott volna, pár nap múlva megkérte a kezét. Mivel olyan nagy volt a boldogsága, hogy ebben a szuterén szobában nem fért, ezért Enikőhöz költözött, székelyesen rászállt Enikőre. Lakodalom nem volt, de lakodalmi vacsora igen. Jó kedvvel telt meg a Vajda-kúria fele. Azért csak a fele,

mert a többit elvette az állam. Ettük a sok finomságot és addig ittuk a jó szilágypéri bort, amiben a szőlőn kívül valami másnak is kellett lennie, mert a másik Feri, a Kántor nemhogy kijózanodni nem tudott, de még fokozódott a mámora.

Eladdig, hogy egyik este nem belépik, hanem egyenesen berepül az ajtón, s csak úgy félvállról elem ejti, hogy ő is elköltözik.

– Hát ez tényleg megzavarodott – gondolhattam volna, de nem volt időm, mert folytatta:

– Találkoztam Böbével (diákkori szerelmével), s megegyeztünk, hozzá költözöm, feleségül veszem.

– Ilyen hirtelen?

– Hát ez nincs is olyan hirtelen, mert tudat alatt hat esztendeje szunnyad ez a vágy, s ez a találkozás csak fölébresztette. De se nekem, se neki nem akadt, akiért kicserélhette volna. Úgy látszik kettőnknek így rendelte a Sors.

– Hát kívánom, hogy ez a rendelkezés igazán jó legyen.

Megöleltük egymást s közben valamiért, talán az elmúlt hat esztendőért, nagyokat sóhajtvá, csak néztük egymást s a falakat, amelyek annyi, de annyi közös küzdelmet takarnak. Búcsúztunk s férfikönnyet ejtettünk azokért az esztendőkért, amelyekben egymásba kapaszkodva megtudtuk állani a helyünket. Se vihar, sem könnyű csábítások nem tudtak elválasztani egymástól.

Most sem kényszer, sem csalogatás: mégis el kell válnunk egymástól, mert megérkeztünk a célállomásba. Új pályaszakasz kezdődik. Ahhoz, hogy a hat év alatt megrakott vagonokkal azon végig mehessünk, a mozgonyt át kell cserélni. Ezután mindenikünk önállóan vezeti a saját szerelvényét. Azt, hogy az előttünk lévő „pálya” milyen lesz, nem tudom, de azt igen, hogy a mi hibánkból ez a vonat soha sem fog mellékvágányra terelődni vagy el-kisiklani.

De azt is állítom, hogy a világ legnehezebb, leghosszabb és legszebb útszakaszától búcsúzunk. Aki ezen minket megsegített, a Mindenható, legyen továbbra is velünk, drága Barátaim.

Egyedül maradtam, de nemcsak a szobánkban, hanem az egész lakásban. Ugyanis amíg ezek a szerelmi események zajlottak, mind a két öreg meghalt. Tudtuk előre, hogy a régi gyönyörökért a szívükkel tartoznak. Mindkettőnek szifiliszos szív- és érbetegség okozta halállal kellett törleszteni. Sejtettük, hogy közeleg a végrehajtó, de azt, hogy mindkettőnél most és egyszerre kéri meg a tartozást, azt nem gondoltuk.

Először Mariska nénit vitte magával, pár nap múlva Jóska bácsiért is visszajött, hogy Mariska nénivel ott „az adósok börtönében” is együtt lehessen. Főbérlő lettem. Igaz, hogy csak egy napig, mert alighogy Jóska bácsit elhantoltuk, máris megjelent egy román házaspár s a rokonság tiltakozása ellenére – ők szerették volna birtokolni a bérlői jogot – a néptanácsnál elintézték, hogy övék legyen a lakás. Én jól jártam, mert intézőjük becsületére legyen mondva, megkaptam az ők, Farkas utca 15. szám alatti, különbejáratú szobájukat. Gáz, víz a szobában, száz helyett csak tizenhét lejes – ez a lényeg! – házbér. Hát ez fölér egy főnyereménnyel, gondoltam, amíg a kicsi motyómat áthurcoltam. Az örömtől alig tudtam tanulni.

Azon éjszaka, miután eloltottam a villanyt, olyan nyüzsgésre lettem figyelmes, amit csak a méhkasban lehet elképzelni. Ilyet én még soha nem láttam: az ivóvíz-elvezető kagyló tele volt valami eddig soha nem látott szárnyas bogarakkal.

Ezek hancúrozása zavarta meg az alvásomat. Megpróbáltam elűzni őket, megengedtem a csapot, de ezek nemhogy elmentek volna, még inkább élvezkedtek. Egye fene, ha itt a kagylóban érzik jól magukat, hát csak legyen. Éjszaka az álom összebékített minket.

Azonban reggel, amikor a kenyeres ládát kinyitottam, s potyára leselkedve ott is megpillantottam őket, egyből elszállt az örömöm, s helyét valami becsapásfélének az érzése kezdte elfoglalni. Ezért az elején egy kicsit hergelődtem, de aztán megnyugodtam, mert olyan amilyen, de hajlék volt a fejem fölött.

Úgy látszik, hogy lakásügyemet „mások” is a szívükön hordták, mert alighogy ideköltöztem, valaki kopogott az ajtón.

Ki lehet, hiszen még a barátaim sem tudják, hogy hová költöztem? Ajtót nyitok s hát egy olyan, egy éve végzett kolléga lép be, akivel soha, semmiféle kapcsolatom nem volt. Csak köszönőviszonyban voltunk s a nevét is csak talán a kirívóan sárgás haja miatt tudtam.

Vargyas Károly névre hallgatott.

– Te hogy kerültél ide, honnan tudad a címemet, amit jóformán még én sem tudok?

Ő a kérdésemre úgy meglepődött, hogy válasz helyett, mint a csapatától elmaradt réce, ha megijeszti, csak hápogott. A megjelenése felébresztette a gyanúmat, a hozzám intézett nyögölődései csak megerősítették azt. A múlt nagy történései mellett, főleg a jövődómról való elmondásaim érdekelték.

– Nem csak a küldőd (a szekuritáté), de most te is melléfogtál, barátom, Károly – gondoltam, s olyan semmitmondó válaszokat adtam, amelyeket nemhogy megérteni, még kimagyarázni sem lehetett.

Károly jött s ment, de a Gondviselés most is velem maradt.

Mi tagadás, az eset megzavart, de hát mi volt ez amellett, amelyet az a kicsi „kontyos” gyógyszerészhallgató okozott, akivel sikerült megismerkednem. Már jó ideje észrevettem, hogy látására megdobbant a szívem, azonban az utóbbi időben nem csak megdobbant, hanem olyan erősen kezdett verni, hogy meg is kellett álljak, s eme „szívbajom” miatt, utána fordulva addig nézem, ameddig valami el nem takarta. Egy-két ilyen találkozás, a szívemet úgy megzavarta, hogyha csak rágondoltam, akkor is kalapálni kezdett.

Ez már komoly dolog. Itt már valamit tenni kell. Ez már több mint szimpátia, ez már vágyakozás s a vágyakat ki kell elégíteni. Ezért kerestem az alkalmat. Erre nem kellett sokat várákozzak, mert az egyik közös énekkari és táncpróbán észrevettem, hogy a kicsi „kontyos pac-sirta” is ott dalol az énekkarban. Így az ismerkedés vágyát könnyen sikerült kielégíteni. Azt igen, de az megszült egy másikat s azzal mind jobban és jobban elvakított. Rajta kívül már nem kezdtem senkit sem látni, s nem kezdett érdekelni más, csak ő. Két-három egymás társaságában töltött este teljesen megvakított. Ez pedig már nem más mint a szerelem, amelynek az első tünete a tökéletes vakság amivel kézen fogva jár a második tünet: az önzés, hogy egyedül csak az enyém legyen. A két tünet együttes jelenléte, a legszebb kínszások betegségének, a szerelemnek a biztos kórisméjét adja.

Nos, én pont most estem ebbe a „betegségbe”. Most, amikor eddigi sikereimre vagy fölteszem a koronát vagy összetöröm. Tudtam, hogy ebből már meggyógyulni nem lehet, csak tüneti kezelésről lehet szó. Hát ahhoz folyamodtam. A szívemnek megmagyaráztam, hogy vágyainak a beteljesüléséhez ezt a feladatot még meg kell oldanom.

A meggyőzés nem volt könnyű, de sikerült. Ekkor jöttem rá, hogy ellenségeinket sokkal könnyebb legyőzni, mint önmagunkat. Ezért tartom ezt a legnagyobb s legnemesebb győzelemnek.

Ha már a győzelemről esett szó, föltétlen meg kell említenem, hogy az egyetemek országos kultúrversenyén csoportunkkal mindkét számban az első díjat mi nyertük meg. Elképzelhető, hogyan voltunk felkészülve ahhoz, hogy ezt Bukarestben elérjük. Igaz, hogy már a stadionbeli felvonulásunk is úgyszólván kirívó volt. Az egyik bábáskodó néző

meg is jegyezte, hogy „ezeknek” a csizmaszárából már csak a bicska hiányzik! Nem tudtam megállni, hogy vissza ne szóljak:

– Az is ott van, csak nem látszik!

Részemre a verseny azért is volt jelentőségteljes, mert a siker után Kórodi Feri, Bálint Jenci és én itt szorítottunk utoljára kezét. Akkor még nem is sejtettem, hogy ez lesz utolsó találkozásunk. Sajnos, az volt!

Íme, mennyi minden történt ezen a tavaszon. De együttvéve az összesnek sem volt annyi a jelentősége, mint annak, ami most következett.

* * *

Valóban sorsdöntő napok következtek.

Olyan napok, ami nem csak a miénket, hanem közvetve talán milliók: beteg embertársaink sorsát is befolyásolhatják. Ezért a résztvevők döntésének súlya fölmérhetetlen. Itt valóban életbevágó döntések születtek. Ezek meghozatalának a felelősége az elbírált részére legalább annyi, mint azoké, akik őt elbírálják. A vizsgáztatók jogosítványadása téves is lehet, hisz minden vizsgában ott rejlik ennek lehetősége. A vizsgázó viszont tudja – neki tudnia kell – hogy kiérdemli-e, képes-e arra, hogy ennek birtokában szembeszálljon a Kaszással? Meggyőződése, hogy mindkét fél részéről csak kevés tévedést lehet megengedni – ami pedig mégis előfordul, annak a legfontosabb oka nem a tudás-, hanem a lelkiismeret hiánya. A tudáshiányt lelkiismeretességgel lehet pótolni, de a hiányzó lelkiismeretet semmiféle tudás nem pótolhatja.

Ezt én magammal, csak a jó Isten tudja, hányszor beszéltem meg.

Legelőször, amikor a kapanyelet otthagytam, utoljára pedig most, a nagy számadás előtt.

Szellemileg s lelkileg felkészülve vágtam neki a vizsgáknak. Minden az elképzelésem és az elhatározásom szerint zajlott, egészen az utolsó, a sebészeti vizsgámig.

A vizsga előtti délután, mintha a kezdet akart volna megisméltódni. Akkor egy erős hasgörcs akarta lehetetlenné tenni az elindulásomat, most az influenza. A nagy végtagfájdalom, magas láz s a fékezhetetlen hidegrázás a véget vetítették elem. Most nem a Halálra, hanem annál rosszabbra, arra gondoltam, hogy minden eddigi küszködésem hiábavaló volt. Itt most mindennek vége. Ha ezen az utolsó vizsgán nem tudok megjelenni és átmenni, akkor nem kapom meg a diplomát. Végtelenül elkeseredtem és teljesen reményvesztett lettem. Mint vándormadár a

megfagyás előtt, olyan tehetetlennek éreztem magam. Nem volt senki, aki segíthetett volna. A rám telepedett magány a kilátás minden ablakát becsukta előttem. Kimerültem, s a mindenbe való beletörődés nyugalma letargikus álomba merített...

Nem tudom, mennyi ideig vergődhettem ebben a lázálomban, s kit hívhattam segítségül, amíg egyszerre csak megjelent az Édesanyám, s mint annyiszor, drága tenyerét a homlokomra tette s azt mondta:

– Ne búsulj, meglátod, reggelre meggyógyulsz.

Meg akartam fogni a kezét, de eltűnt. Utána kiáltottam:

– Édesanyám!

...A saját hangom ébresztett föl. Talán percek telhettek el, amíg magamra találtam. Takaróm, párnám a földön, a lepedő az izzadtságtól csuromvizes, a fejemen a szoba falai – amelyek órákkal azelőtt rám akartak dőlni – most épen álltak, s mintha valamin csodálkoznának, úgy néztünk egymásra.

Az ég pitymallott. Fénye már játékosan vibrált az ablakon. Föltápaszkodtam, hogy beengedjem. Ahogy felültem, a szoba el kezdett forogni. Megkapaszkodtam, s hogy ne lássam, behunytam a szemem.

Amikor félve kinyitottam, már csak alig keringett. Néhány ilyen szemjáték után megállapodott. „Megállapodtunk”, hogy ma, az utolsó vizsgámat leteszem. „Törik vagy szakad, ennek meg kell lennie”, édesapám mondása csengett a fülemben. Ettől olyan erőt kaptam, hogy egy liternyi víz s két kockacukor lenyelése után, elindultam az utolsó csatára.

A vizsgám valóban kitűnőre sikerült, mert a bizottság elnöke, Pápai tanár úr, a jó jegy mellett, külön dicséretével is kitüntetett. Nem azért, mert Kótai tanár úrral szemben, a belladonna-származékok adagjai körüli vitácskában nekem lett igazam, hanem mert az „operált gyomor szindróma” kialakulásának a legújabb elméletét is megemlítettem.

...A nagy kör bezárult. Ez volt az elmúlt hat esztendő döntő ütközete. Nagyon nehéz volt, talán ezért is nagyon, nagyon szép. De csak a csaták értek véget, a háború nem. Életünk végéig tartó, életre-halálra menő, új csaták kezdődnek. Ezért a minden más szakmától való különbözősége miatt szokták az orvosokat eskütellet egybekötve felavatni, és ezáltal tevékenységüket hivatalosan, a legmagasabb hivatás szintjén is elismerni. De hát ebben a társadalmi rendszerben, ahol (a kosztot kivéve) minden egyén s közösség „egyenlő”, külön elismerés nem létezik. A hivatás pedig a proletárerkölcs megtestesítője. Ezért betartásához eskütelletre semmi szükség, arról gondoskodik a diktatúra.

Nos, ezért maradt el a mi avatásunk és hivatalos fölesketés helyett ezért kellett magunkban megesküdnünk.

Elértük a „napot”. A napot, amely olyan vakítóan fénylett, hogy alig mertünk belenézni, s amely olyan távolinak tűnt, hogy csak egy különleges kényszer hatására mertünk feléje elindulni. A hosszú út göröngyös volt, és sokszor olyan sűrű ködfoltok borították, hogy az irányváltoztatás gondolata is többször megkísértett. De a vágy olyan legyőzhetetlen elhatározást szült, hogy foggal-körömmel és mezítláb, térden csúszva, éhesen és fázva, semmit fel nem adva törtünk a cél irányába.

S íme, megfogtuk az álmunk. Álomnak tűnik a tegnapi álomnak tűnik a ma is, mert hihetetlen az elmúlt hat esztendő s az, hogy célba értünk és a közös „futóversenynek” vége. El kell búcsúznunk egymástól. Egymástól s azoktól, akik szívvel s lélekkel velünk együtt voltak: oktattak, és ezzel hozzásegítettek ahhoz, hogy most itt lehetünk. Búcsúznunk kell ettől a végtelenül szeretett várostól, amelyben otthonra találtunk, s amelynek lakói gyermekeikként magukhoz fogadtak minket.

Én most itt mindenkinek mindent megköszönök. Tanárainknak a lelkiismeretességet, a barátainknak, hogy velem tartottak, a közömbösöknek, hogy elmentek mellettem, az ellenségeimnek, hogy nem szúrtak hátba.

Én most itt mindenkit magamhoz ölelek s emlékeiket a szívembe zárva, megfogadom, hogy hozzájuk és önmagamhoz is hű maradok.

Ezekkel az érzésekkel és gondolatokkal mentem végig a „bulevárdon”, hogy részt vegyek azon a *dísz*-nek nem, de *nagy*-nak nevezhető gyűlésen, amelyen így, együtt, utoljára találkoztunk. Ott volt a tanáraink, a tanársegédek egy része. A rektor, akivel ilyen vagy ehhez hasonló körülmények között még soha sem találkoztunk, most sem volt jelen. Nem csak hogy nem hiányoltuk, hanem örvendtünk, hogy még a jelenlétével sem alázza és gyalázza meg a búcsú pillanatait: azt a „gyűlést”, amely különben olyan jelentéktelen volt, hogy nemcsak arra nem emlékszem, hogy ott mi hangzott el, hanem még arra sem, hogy ki vagy kik beszéltek. Talán – ha nem csupán csak a képzeletem szüleménye, mert így szerettem volna –, az utolsó mondat így hangzott:

– Mi most ezennel önöket az orvosi kar tagjai közé fogadjuk.

Az egyetemnek a kor nyomása alatt mutatott közömbössége olyan fájdalmas érzést váltott ki belőlem, hogy az is meglehet, csak én beszéltem be magamnak, hogy az előbb említett mondat elhangzott...

Hát ez most így végződött, de vajon milyen lesz a folytatás? Íme, az egyik gond alig lépett ki, a helyét máris elfoglalta a másik. A gondtalan boldogság megint az ajtóban maradt.

Másnap a dékáni hivatalból kivettem a diplomámat. Az egyetem épülete előtti parkban leültem arra a padra, amelyen a felvételi vizsga alkalmával még álmodni is alig mertem, hogy hat év múlva itt, egy ilyen diploma tulajdonosaként üldögélek. Akkor, minden jelző nélkül, egyszerűen csak a diploma megszerzésére vágyakoztam, csak az volt a célom.

S íme, most egy olyan jelzővel ellátott diploma van a kezemben, amely csak azoknak jár, akiknek a vizsgaeredményei között nem szerepel az *elégséges* meg a *jó*, és a *nagyon jó* minősítések közül is az utóbbiból van több. Ezt is nagyon nehéz volt elérni, mert az évfolyamon talán csak öten-haton kaptunk érdemdiplomát. Közülük az enyém külön helyet foglalt el, mert az én indexemben csak *kitűnő* jegyek szerepeltek.

Ahogy nézegettem, már nem a múlt eredményeivel foglalkoztam, hanem arra a szakmai jövőre gondoltam, amelyre ez a diploma a belépőjegyet jelenti. Igen, mert ennek birtokában nem kötelező vidéken, három évig körzeti orvosnak lenni, hanem hat hónap után vissza lehet jönni az egyetemre. Mivel a vágyálmom, hogy itt szeretném folytatni, most már megfogható közelbe került, így már csak arról ábrándoztam, hogy melyik katedra lenne az, amelyikben kiélhetem azt, ami bennem van. Hogy a hat hónapot hol fogom eltölteni, már egy-két nappal előbb, a választható helyek kifüggesztése után eldöntöttük.

Többes számban azért beszélek, mert mikor megláttam, hogy Felcsík „fővárosában”, Csikkarcfalván két hely van, azonnal szóltam Kézdi Gyuszinak – aki a gyermekgyógyászaton szintén elsőnek választott –, s úgy határoztunk, hogy oda fogunk menni.

Már a választás előtti napon a cókómókomat összeszedtem s a szobámat ideiglenesen, a visszatérésemig átadtam egy negyedévesnek.

* * *

Másnap, a választás után, diplomával és kinevezéssel a zsebemben indulhattam el a világ legnehezebb útján, amit úgy hívnak, hogy: orvosi hivatás. Úgy éreztem, ahhoz, hogy ezt végigjárhassam, vissza kell mennem oda, ahonnan elindultam.

A legkorábbi autóbusz reggel hat órakor indult Vásárhelyről, tizenegy órakor érkezett Udvarhelyre.

Az én drága jó Emma néném, bár nem tudta, de érezte, hogy mostanság kell megérkeznem, ezért finom ebéddel várt. Nagyon boldog megelégedéssel nyugtáztuk, hogy nehéz volt, de megérte, mert az áldozat, amelyet értem hozott nem volt hiábavaló. Ő valóban áldozatot hozott, mert a „kenyere felét” én ettem meg. Mi ketten valóban „egy-kenyeren” éltünk. Rendkívüli nagylelkűségére s a szüleink iránti szeretetére vall, hogy bár nagyon akarta volna, maradjak, de nem erőltetett: tudta, hogy otthon is nagyon várnak.

Mint annyiszor, most is az „apostolok lován”, vagyis gyalog indultam útnak. Hogy a tizennégy kilométerből csak tizenkettő legyen, a vasút melletti ösvényen mentem. A Küküllőn átvezető fahídon, a Szék-hídján pár percre megállásra késztetett a múlt. Mintha láttam volna markáns őseimet, ahogy a nemzetgyűlésen az önvédelmi harcukat megbeszélik. Nem Udvarhelyszék dínom-dánomát idézi a híd neve, hanem népemnek a vérrel védelmezett szabadságért vívott küzdelmeit. Mert itt soha nem adtak ingyen semmit, különösképpen a szabadságot nem.

Most is mindennap egy-egy ilyen gyűlést lehetne tartani. Lehetne? Nem, ma még azt sem! De hát akkor mi lesz veled, kicsi népem? Ennél a kérdésnél óhatatlanul fölfelé néz az ember. Az Ég kék tengerében, szikla-homlokával, évezredek vájta szemgödreivel, mint az örökkévalóság, úgy meredt rám Budvár: „*Néped jövődjé?! A múltját egyedül csak én tudom. Én álltam őrséget felette s ameddig én itt állok, addig fog élni a nép.*” Ó, Budvár, te örökkévalóság, légy velünk!

Imádságos megkönnyebbüléssel mentem tovább s Bikafalván, Ócfalván és Miklósfalván úgy mentem át, hogy meg se álltam. Ahogy kicsi falum határához értem, nem mintha az emlékezetemet akartam volna próbára tenni, hanem csak úgy önkéntelenül, az utamba eső dűlők neveit kezdtem mondogatni.

Az első, amelyre a lábam tettem, s ahol tavaszonként a marhákat legeltettem s társaimmal olyan jókat játszottunk, a: *Tag* volt. Ez a határ egyetlen olyan területe, amelyen fenyőerdő – inkább csak erdőcske – és akácok található.

Gyors lépteimmel *Bozdás* hídjához értem. Ez a falun kívüli híd, amelyik a legkányádibb patakon – itt ered a *Hodos* – áthidal. A háborút csak úgy „úsztatta meg szárazon”, hogy az a magyar árkász katona, akinek a gyűjtőzsinórt meg kellett volna gyűjtani, helyette egy Honvéd-cigaretára gyűjtött rá, s vissza, a falu felé vette az irányt. Alig ért bé a faluba, már jöttek az oroszok. Az átvonulás után mi gyermekek próbálgattuk

azt felrobbantani, de szerencsére csak a „Tri-2” volt a cserefa gerendákra erősítve, mert a gyutacsot az a honvéd eltávolította.

Ezen a hídon is pár percre megálltam és néztem, hogy az alatta lévő mélyebbecske vízben, a göböntőben, hogyan úszkálnak az ezüsthalszékák. Kedvem lett volna, hogy mint jó tizenöt évvel ezelőtt, a part alatti tömésekből kézre keríteni egy párat.

Az erre járó tekintete soha nem kerülheti el, hogy föl ne nézzen az ide három-négyszáz méterre lévő erdő legkiemelkedőbb részére: a *Jakab-várra*. Azt, hogy honnan van a neve s azt, hogy állt-e itt valamikor vár, vagy csak a hegy formája miatt nevezik várnak, senki se tudja.

Lukucsaija, Mélyesföld, Köves, Békástón áthaladva érek *Dénes-erdeje* alá, ahol gyermekéveim legszebb napjait töltöttem. Nem tudom mi vonzott ide. Talán a közelsége, s az, hogy az oldalán megütköző napsugarak hatására hamar levetette a hótakarót s itt nyíltak a tavasz első virágai. Vagy mert nyáron itt lehetett az öreg gyertyánok árnyékában legjobban hűsölni, s nyárutón itt kezdett legkorábban érni a som. Ősszel a friss avaron hancúrozni, télen a magunk eszkábálta szánkókkal az oldalán csúszkálni. Nem tudom – de hogy gyakran voltam itt, s hogy most még szebbnek látom, mint akkor, az bizonyos.

Nem megyek bé a faluba. Csodálatos kártyaestéim egyik szereplőjének, Mágen Márton bácsinak a háza előtt elhaladva, a *Gál-gödre* hídja után balra térek s a volt Hangya szövetkezet mögött, a kertek fölött megyek. Ahogy a dombra kiérek, visszanézek, hátha Márton bácsit megpillantanám, de senki sehol. Bár az ő alapmestersége kovács, most mégis a mezőn van, mert itt mikor minek az ideje, azt kell csinálni. Itt nem lehet félrefaragni vagy a munka mellől elódarolni.

Márton bácsi nagyapja is azért tudott ebben a faluban meghonosodni s a Magenheimből csak Mágenné válni, mert kovácsmestersége mellett megtanulta a világ legnagyobb mesterségét: a földművelést. A falu egyetlen betelepülőjéből így lett őslakos. Olyannyira az, hogy Márton bácsi az itteni kemény sors hatására, ahol csak röviden „igennel” vagy „nemmel” lehet válaszolni, még nevét is megkurtította.

Igen, itt ezen a földön nincs meggyőzés, csak legyőzés. A köveket s az agyagot nem lehet meggyőzni, hogy kenyeret adjon, itt ezeket le kell győzni. De hogyan? Nos, az én népem ezért csodálatos s egyedülálló a világon, mert ezt tudja.

...A csűrön át mentem be az udvarunkra, de mielőtt a kicsi kaput megnyitottam volna, a deszkák közötti hasadékon kilestem.

A háznál semmi mozgás. A tyúkok jóízűen kapirgáltak a ganédomb mellett, csak egy kendermagos kakóca próbált okvetlenkedni.

Ébredező férfiassága úgy felhergelte, hogy az öreg tyúkokat elkezdte köröpoálni. De azok, vagy mert az régivel meg voltak elégedve, de talán inkább attól tartva, hogy az öreg kakas észre találja venni, nem voltak hajlandók a fiatalnak megkucorodni. Erre az felberzenkedett, s kivagyiságát mutogatva, úgy elkezdett hágyászkodni, hogy a trágyadomb sarkából félszemmel figyelő öreg kakas valamit oda is kottyantott.

A berzenkedő fiatal, a szép szóra rá se hederítve, nyakán fölborzolt tollakkal elindult feléje, hogy a hárem urának megmutassa, hogy...

Az öreg tyúkok, mintha őket nem is érdekelné, tovább mímelték a kapirgálást. A fiatal jércikék kíváncsian figyelték, vajon ezentúl ki lesz az úr a ganédombon, s „amelyikkel akarok”-ra lesz-e valami lehetőség?

A választ hamar megkapták, mert az öreg semmi készülődés nélkül, csak úgy kapásból, csőrével olyat koppantott a fiatal fejére, hogy az alig tudott egy öreg csőrénakú tyúk mellé ódarolni. Az pedig, megsajnálva a vesztest, olyan keservesen kezdett el karicsálni, mint a tyúk, amelyiket a kakas megint kihagyott a sorból. Mintha csak azt mondta volna: Ez az élet rendje, ahol az erő, ott a hatalom.

A csűrkapu nyikorgására, ahogy azt kinyitottam, a tyúkok mind felkapták a fejüket, s mint akit rég nem láttak, olyan meglepődve néztek rám. Az öreg kakas, miután meggyőződött, hogy kit lát, ritka erős hangjával akkorát kukorékolt, hogy talán még a mezőn dolgozó szüleim is meghallották: hazajött, akit olyan nagyon régen vártak! A tornác fáján szunyókáló Kotó, az öreg macska, amikor észrevett, fiatalosan ugrott a lábam elé, s testéből kifli alakot formálva, hátát magasra kunkorította és farkával megtoldva olyan erősen simult lábaimhoz, hogy csak miután megcirógattam, engedett továbblépni.

A kulcs az ajtó szemöldökfáján egy könnyen megtalálható helyen. Tehát ez csak azt jelenti, hogy nincsenek itthon. Bárki bemehetett volna, de az én kicsi falumban még olyan nem történt, hogy illetéktelenek nyissák ki az ajtót.

Kicsi motyómat leraktam s hátramentem a pajta ereszébe, ahonnan a határ nagy részét szemügyre vehettem.

Mivel harmadszori kapálás ideje volt, minden innen látható földünket addig pásztáztam, amíg Keresztoldalán, a mi földünkön, két fekete pontot föl nem fedeztem.

Biztosra vettem, hogy ezek csak az én drága jó szüleim lehetnek.

Szinte futólépésben mentem végig a falun. Malomszegen a pataknál megálltam s kifújtam magam, majd nekiláttam a jókora kaptatót jelentő hegyoldalnak. Mint a székely, aki apró lovait hajkurássza, hogy megállás nélkül juthassanak fel a tetőre, engem is úgy űzött a vágy, hogy minél hamarabb találkozhassek a szüleimmel. Hogy gondolatátvitel létezik-e vagy nem, nem tudom, de hogy megérzés van, ez az eset is bizonyítja.

Ahogy a gerincre értem, még úgy két-háromszáz méter választhatott el, amikor mintha valaki vezényelt volna, mindketten egyszerre néztek irányomba. Ahogy észrevettek, megálltak, láttam, ahogy először kezüket kötényükbe törölik, majd annak zsebéből előkotorásszák a tarka zsebkendőjüket, hogy a homlokukról a poros izzadságot eltávolítsák. Nem mentem, hanem repültem s egyszerre öleltem magamhoz őket s velük egy egész világot. Egy világot, amelyetől itt ma búcsút kell vennem.

Ez az a hely, amely még nem egészen hegy, de már több mint domb, s ahonnan nem csak a jelen, hanem a múlt is látható. A múlt, amelyet az innen látható öt temető sírhantjai takarnak. A jelen egy kicsi székely falucska, fák közül kikandikáló piros cserepes házacskáival s a Gondviselés jelképével: fehér tornyú templomával. Ez itt valóban hálaadás, tisztelet az ősöknek, erőforrás a jelennek s remény a jövőre. Ezért áll meg és emeli meg a kalapját, bárhol is hallja meg ez a nép, hogy a falu tornyának harangja megkondul.

Most olyan csendes a falu, mintha nem is lankák. Most helyette a mező hangoskodik. Mindenfelől beszéd, szerszámok zörgése, állatok nógatása. Ezzel a köves, agyagos hegyoldalakkal küzdölődik ez a nép. Ezt kell legyőzni ahhoz, hogy itt élni tudjon.

Uzsonnaidő volt. Imitt-amott már körbe ülték a világ nagy asztalára: a földre terített abroszokat. Mi is letelepedtünk. Édesanyám a szürke posztótarisnyából kivette a csikos takaróruhába csomagolt kenyeret, a szervétet a földre terítette s a kenyér mellé ráhelyezte a kissé megolvadt szalonnát, a túrósborítónak nevezett fatégelyt, az elmaradhatatlan vöröshagymát. Nagyon éhes voltam, s látva Édesanyám káposztalapiban sütött cipóját (az előzőek társaságában!), még a kezembe sem vettem, s máris nagyokat nyeltem. A világ legfényesebb és leggazdagabb asztaláról sem eshetik így az uzsonna, mint a barázda tetejéről.

Néhány falatot az éhségnek enni vettem s az kezdett lecsillapodni. Most mély érzelmek szülte, fájdalmas gondolatok kaptak lábra bennem. Ahogy tekintetemmel végigpásztáztam az egész határt s minden darab földünket fölkerestem, mindeniknél valami emlék visszatekintett rám.

Nem volt egy határkő vagy cövek, amelyet Édesapám – megmutatva – rám ne bízott volna. Még a kaszálóknál és az erdőknél is tudjam, hol vannak a határjelző gödrök vagy bokrok. Ő gondosan ügyelt arra, ami a miénk, de a másét még ennél is fontosabbnak tartotta. Kora reggel, a harmatos fűben, gödörrel gödörre menve, taposva jelölte ki a „határt”, hogy a kaszáink még véletlenül se tévedhessen a szomszédéba.

Olyan sok minden jutott az eszembe, hogy alig bírtam velük, és minden, de minden úgy megszépült, hogy „szerelmes lettem” beléjük: a múltba. Mint minden szerelmes, most én is majdnem elvesztettem a fejem arra gondolva, hogy milyen jó lenne visszafordítani mindent s folytatni, amit akkor abbahagytam.

Azon kaptam magam, hogy a kezembe került, a soha nem szeretett kapanyelet simogatom. Amint a kirakott elemőzsiára néztem s a szüleimre pillantottam, majdnem hangosan elsírtam magam. Ez az utolsó ilyen uzsonnázásom. Kicsi falum határának az asztalához én így soha, de soha többé nem fogok leülni. Hogy ami fáj, még jobban fájjon, a közeli istengyümölcs – galagonya – bokráról egy varjú keserves hangon: *kár, kár, kár*, kezdte felém kiabálni.

Szüleim megéreztek lelki gyötördésemet, s hogy ebből a vívódásból kikerülhessek, segítségemre bedobták a szülői szeretet mentőkötelét.

Először csak Édesanyám fogta a végét, majd Édesapám is megragadta s úgy, mint mindig, bebizonyosodott, hogy a szülői szeretet nemcsak az átléphetetlen határokat, hanem a legyőzhetetlen akadályokat sem ismeri.

Ez most is beigazolódott, mert kicsi falumtól és határától, Édesanyám szavai segítségével, bár fájó, de gyógyult sebbel sikerült búcsút vennem:

– A te minden rászorulton való segíteni akarásodat és mindig többet akaró nyugtalan természetedet ez az itteni lét soha nem elégítette volna ki. A tehetetlenségek terhe a legnagyobbak közé tartozik. A segíteni akarás magában az égvilágon semmit se, csak annyit ér, mint az óbégatás, jajveszkelés az égő ház láttán. Az akarást a tudás alakítja tétlenné. A tudást pedig nem Kányádban a boltban árulják. Azért innen el kell menni oda, ahol azt áldozatos munkával meg lehet „vásárolni”.

Hát te ezt tetted. Azért hagytad itt a kapanyelet, hogy a szegényeken, a szenvedő betegeken való segíteni akarásod belső kényszerének eleget tethess. Emlékezz vissza, mennyire elszomorított, ha koldussal találkoztlál. Vagy egy súlyos beteg hallatán valósággal lelki beteg lettél, azért, hogy nem segíthetsz. Egyszer itt, ezen a helyen valami fogadalomfélét is tettél arra, hogy a Kaszás kezéből az elmúlást okozó szerszámot kivered.

Édesanyám itt megállt, s csodálatos szemeivel mélyen a szívem- s a lelkembe nézett, mintha csak azt figyelte volna, sikerül-e a saját fogságból kiszabadulnom? Amikor látta, hogy a gúzsban tartó köteleket rendre sikerült elszakítanom és feloldoznom magam, szemeit az égre emelte: úgy tűnt, hogy ott valakivel beszélget. Majd rövid fohászkodását befejezve, Édesapámra pillantott, aki értett a szóból, hisz ötven esztendőn át mindent, de mindent megbeszéltek.

Édesapám, miután szelid szemeinek nyájaival rajtunk végig eregált, új „legelőt” keresve, a falut körülvevő erdőre, mezőre terelgette tekintetét. Első szavai mintha tőlem s az eseménytől elkóboroltak volna, pedig éppenséggel azzal kezdte az egészet helyre téríteni, hogy a múltat a jelenel összevegyítve valami jövőfélét mutathasson nekem:

– *Most milyen gyönyörű, virágos minden és milyen üdítően zöld az erdő. Szinte elképzelhetetlen, hogy eljön az ősz, s egyszerre mindent leperzsel. Az elmúlás elkerülhetetlen, nincs ember, aki megakadályozhatná. Ez a végtelen Mindenség s az Örökkévalóság rendje. Ha ez így van, akkor Mindenhatónak is lennie kell, aki erről a rendről gondoskodik.*

* * *

...A nap éppen készen állt, hogy Erős-tető fülső oldalán leguruljon. Sugaraival, mint a Mindenható puha tenyere, arcunkat végig simogatta. Aztán még egy utolsó pillantást vetett ránk, de már mintha nem a lenyugvást, hanem a felkelést, az ébredést jelképezte volna.

Látára lelkünkben fellobbant a megnyugvás és a remény lángja.

Fényénél hálát adtunk az Élet és Halál Urának, aki megsegített, és a kapanyéltól eljuthattam oda, hogy a Kaszással megbirkózhattam.

Tudom, hogy vele szemben csak csatát nyerhetek, mert az orvos nem Isten – de eszköz az Isten kezében.

*Isten kegyelméből befejeztem Székelyudvarhelyen,
2002. Szent István havának huszonötödik napján.*

I. AHONNAN INDULTAM: KÁNYÁD

1. Kisgyerekkori emlékek	7
<i>A kalap formájú völgy – Küzdelem a kövel – Élet, halál, vallás – A falu – Székelyek – Agh Dénkó 'Kormány' – Gyümölcslopás, feredőzés – Játékok télen-nyáron – Betegségek – Szegénység – A felnőttek meséi: vásárok, fogság – Karácsony</i>	
2. A rend világa: a székely falu	35
<i>Iskola, iskolaszövetkezet – Könyvtár – Iskolakert – Tanítók – A Kaszás első látogatása – A templom – Szövetkezet, gazdakör, vágóhíd – Közfürdő – Vízvezeték – Orvosi rendelő – Faluháza</i>	
3. Munkák, foglalatosságok, szokások	51
<i>Zene, bál, tánc – A székely gazda – Öltözet – Kender- és lentermelés – Az első halálüzésem – Guzsalyosban: a kórus – Fonás, szövés – Juhok, juhászat – Előljáró-választás – Szántás, vetés – Kapálás, kaszálás – Aratás, cséplés – Betakarítás: törökbúza, pityóka – Zöldségtermesztés – Az igazságtalanság gyűlölete</i>	

II. AHOL FOLYTATTAM: SZÉKELYUDVARHELY

1. Kollégium a „magyar világban”	81
<i>Megérkezés, tanévnyitó – Tanárok, bentlakás – A tanórak – „Nagy-Vakáció” – Háború: kivonulás, bevonulás, Szárazajta – Új tanév, más iskola – Tanár és diák – Oroszok Udvarhelyen – Májusi fürdés, horgászat – Második halálélmény – Párizsi béke</i>	
2. Betegségből – az eszmélkedés útjára	99
<i>Új hatalom – Tetű és ruh – Első ballagás – Diákbál, diákszeretem – Irodalomszeretet és az anyanyelv – dr. Bakk Elek – Orvosi hivatás – Betegség, injekció – Olvasmányok: orvosi könyvek – Orvos példaképek – Utolsó ballagás</i>	
3. Mindig valami végződik, mindig valami kezdődik	121
<i>Tanügyi reform, állami iskola – Új tanév, új barátok – Dohányoznak a fiúk – Tittel és Mészi tata – Politikai csordásítás – Döntés: A cipőpucoló – Tiltott ballagás közmunkával – Búcsúvacsora – „Ezt te tudod, fiam” – Egyetemi előkészítőn – Marosvásárhely: a felvételi – Ismét otthon: sikeres továbblépés – Úrrakészülődés – Utolsó este: a falu fölött</i>	

III. AHOVÁ MEGÉRKEZTEM: MAROSVÁSÁRHELY

1. Gólyaélet a kilencszázötvenes években 151
*A régi székely főváros – Albérletet keresünk – Az első orvosi szikém –
 Munkaprogramot készítünk – Első kurzusok; rektorok és professzorok –
 Politikai konfliktusom: katonai behívót kapok –
 Kállay főorvos megment – Karrieristák és besúgók*
2. Egyetemistaélet Sztálin és Groza árnyékában 177
*Tűzkeresztség: az első vizsgák – Otthoni kártyaesték tanulsága–
 Színházi élmények – Groza Marosvásárhelyen – Nagyvárad: a volt
 Gábor Áron kadétiskolában – Másodévesen: kiváló professzorok –
 Sztálin halála – Az udvarhelyi oroszlán ordítása*
3. A hivatás bűvöletében 204
*„Harmadévest az Isten se menti meg” – Nagy professzorok
 nemzedéke – Kolozsváron Kelemen Lajossal – Kórbonctan és
 sebészet – Első műtétem – Kollektívizálásról kártyaparti közben –
 Óvatos duhajok – A peteki lelkipásztor – Kányádi temetőök üzenete*

IV. CSAK AZÉRT IS: MAROSVÁSÁRHELYRŐL TOVÁBB

1. „Öreg” egyetemista-éveim 227
*A Kaszás első áldozata – Mátyás Mátyás doktor –
 Gyakormokoskodás: sebészet, szülészet – Stopperórával a Kaszás ellen –
 Illyés Gyula, Rákóczi hadnagya és a 6:3 – Udvarhelyi mestereim:
 dr. Bakk és dr. Bódi – Empátia és hipnózis – Az üvegszem-reflex –
 Tudományos körön*
2. Forradalmas utolsó évem 256
*Katonaként Craiován – Áldozat-magyarok – Egyetemistákat tanítok –
 Barátaim: Jenci és Feri – Nincs szerencsénk a nőkkel – Ének- és
 táncscsoportot alakítunk – Idők változása: Bódi bukása –
 Egy estém Tamási Áronnal – 1956 októbere – Levert forradalom után*
3. Eszköz az Isten kezében 287
*Barátságromboló politika – Utolsó kártyaesték – „Végzetes” tavasz –
 A szeku nem tágít – Utolsó vizsgáim – Érdem-diplomával: orvos vagyok! –
 Kenek alatt haza – Elereszt a szülőföld – Hálaadás a hegyen*

„... Nos, én ennek a népnek fiaként születtem, s éltem immáron több mint hetven éven át, mert szüleim nyolcadik gyermekeként, 1930-ban pillantottam meg a világ legszebb hegyét: az Erős-tetőt.

A Halállal való bajvívásaimat nagyon korán megkezdtem, mert alig voltam másfél éves, amikor életben maradásom utolsó reményét az orvos is magával vitte. Ottmaradtam a „gerendákra felakadt” szemekkel az Ég s Föld között, középen. Édesanyámat, hogy utolsó pillanataimat sírásával ne zavarja, Édesapám félrevonta, maga pedig elment nekem nyújtópadot: ravatalt ácsolni.

Már a munkája vége felé járt, amikor Édesanyám aki mégiscsak mellettem maradt békiáltott a másik szobába:

Hagyd abba, János, s jere, mert a kopácsolásodra a gyermek magához tért!...”

Az érdekesítő könyv a szerző visszaemlékezése arra, hogyan nőtt fel ez a gyermek a világháború és kommunizmus sújtotta kicsi székely faluban.

Miként fogamzott meg benne a szilárd elhatározás, hogy a kapa-nyelet otthagya, olyan fegyvert szerezzen, amelyikkel sikeresen veheti fel a harcot eszmélkedésének első pillanatától gyűlölt ellenfele: a Kaszás ellen.

Milyen – mondhatni emberfeletti – küzdelmet folytatott a világ és önmaga ellen, hogy elhatározását valóra váltsa...

Ha egyetlen szóval akarjuk jellemezni: *tanulságos* könyv.